

StES 2020
STUDENTS ENCOUNTERING SCIENCE

ZBORNİK RADOVA
Društvene nauke

ISSN 2637-1960 (Print)
ISSN 2637-1944 (Online)

13. Naučno-stručni skup
Studenti u susret nauci – StES 2020

ZBORNIK RADOVA

Društvene nauke

13th scientific conference
Students encountering science – StES 2020

PROCEEDINGS

Social Sciences

Banja Luka
2020.

Izdavači:
Univerzitet u Banjoj Luci
Studentski parlament Univerziteta u Banjoj Luci
Za izdavača:
prof. dr Goran Latinović
Angelina Dulić

Urednice:
Katarina Veselinović, Jelena Vučić, Sara Vučić

Lektor za srpski jezik:
Aleksandra Savić

Lektor za engleski jezik:
Milica Guzijan

Štampa:
Mikro print s.p. Banja Luka

Tiraž:
32

Naučni odbor:
Prof. dr Goran Latinović, prof. dr Zoran Vujković,
prof. dr Igor Milinković, prof. dr Vladimir Risojević,
prof. dr Duško Jojić, prof. dr Željko Vaško
doc. dr Siniša Lakić

Recenzenti:
doc. dr Mirjana Miškić, dipl. pravnik Milica Ristić, ma Irena Radić,
prof. dr Goran Milošević, doc. dr Dragana Došenović,
prof. dr Jovo Ateljević, ma Borislav Vukojević, doc. dr Dragana Trninić,
prof. dr Aleksandar Savanović, prof. dr Vlade Simović, doc. dr Aleksandar
Janković, doc. dr Dalibor Savić, ma Olivera Ševo, prof. dr Nemanja Đukić,
doc. mr Željko Budimir, ma Stefan Vukojević, prof. dr Goran Popović,
doc. dr Dragan Gligorić, doc. dr Ognjen Erić, prof. dr Duško Trninić,
ma Bojana Vukojević, ma Ljubiša Mičić, prof. dr Miloš Šolaja,
prof. dr Dragana Bašić, ma Bosiljka Čubrilović, prof. dr Radenko Jotanović,
prof. dr Dragana Vilić, doc. dr. sc. Zlatiborka Popov Momčinović,
doc. dr Manja Đurić Džakić, doc. dr Nevenko Vranješ, prof. dr Matej Savić

Sadržaj:

ALEKSA SPASIĆ, KAKO POZNATE LIČNOSTI UTIČU NA DONOŠENJE ODLUKA POTROŠAČA U BOSNI I HERCEGOVINI	5
ANDREA MATIJEVIĆ, ULOGA FEDERALNIH REZERVI U UZROKOVANJU KRIZE HIPOTEKARNOG DUGA IZ 2007. GODINE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA	21
ANDRIJANA LAZAREVIĆ, KONSEKVENCE INSTITUCIONALNOG REDIZAJNIRANJA REPUBLIKE SRBIJE U PARLAMENTARNI SISTEM	43
SARA STOJAKOVIĆ, Srđan Jelisić, ELEKTORSKI KOLEDŽ U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA: BREME DEMOKRATIJE ILI STUB REPUBLIKE?	59
JOVANA DINIĆ, Milica Bukvić, EVROPEIZACIJA SPOLJNE I BEZBEDNOSNE POLITIKE REPUBLIKE SRBIJE	91
AJLA ŠURKOVIĆ, UTICAJ PRAVNE REGULACIJE NA MJERE SPREČAVANJA PRANJA NOVCA NA TRŽIŠTU NEKRETNINA	107
ИГОР МИРЈАНИЋ, ПОРЕСКЕ ОАЗЕ – ПРИЈЕТЊА САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ	127
НИКОЛИНА ЛОЗО, КОНЗЕРВАТИВИЗАМ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	143
ЈЕЛЕНА ВУЈАНОВИЋ, „МИМ” СТРАНИЦЕ НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА КАО ОБЛИК ГЕРИЛА ПОЛИТИЧКОГ МАРКЕТИНГА У ИЗБОРНОЈ КАМПАЊИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2020. ГОДИНЕ	161
MIRJANA ŠTAKA, Dajana Drašković, PRIMJENA SAVREMENIH INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U LOGISTICI	183
FILIP NOVAKOVIĆ, PRAVNI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE 1878–1918	199
LJILJANA KOLARSKI, TEOLOŠKE OSNOVE VAHABIZMA	221
MILICA ŠKORIĆ, VERSKA NASTAVA U EVROPSKIM DRŽAVAMA – STUDIJA SLUČAJA: REPUBLIKA SRBIJA	241

КРИСТИНА ЈОРГИЋ СТЕПАНОВИЋ, СТАВОВИ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА ПРЕМА ФЕМИНИЗМУ И УЛОЗИ ЖЕНЕ У ДРУШТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	259
ФИЛИП МАТИЋ, СУВЕРЕНИТЕТ И КАНЦЕЛАРИЈА ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	271
NEMANJA R KUTLEŠIĆ, Irina B. Filipović, ATTITUDES OF SERBIAN YOUTH FROM NIŠAVA REGION REGARDING TRAVEL AMID COVID-19 PANDEMIC	295
VLADIMIR LUKIĆ, NARRATIVE PROCEDURE OF POLITICAL DELIBERATION	321
NATAŠA DUJAKOVIĆ, Nikola Vidović, DOES IMPROVEMENT OF POSITION IN THE DOING BUSINESS RANKINGS ATTRACT MORE FOREIGN DIRECT INVESTMENT?	333
NIKOLA VIDOVIĆ, ECONOMIC FREEDOM AND RESILIENCE DURING COVID-19 PANDEMIC	345

KAKO POZNATE LIČNOSTI UTIČU NA DONOŠENJE ODLUKA POTROŠAČA U BOSNI I HERCEGOVINI

Autor: ALEKSA SPASIĆ

e-mail: aleksaspasic1998@gmail.com

Mentor: Prof. dr. Perica Macura

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: U 21. vijeku, tehnologija je donijela jednostavnost, čineći svijet globalnim selom. Ono što je nekada bila mašta, danas je realnost, odnosno ljudi su u mogućnosti da iskuse život, kulturu, hranu, proizvode, mirise iz raznih dijelova svijeta odlaskom do lokalnih prodavnica ili supermarketa. Ali svjetsko tržište je prilično popunjeno različitim vrstama proizvoda i usluga. Kompanije i uticajni brendovi na svjetskom tržištu konstantno tragaju za novim metodima i načinima predstavljanja već postojećih proizvoda, na što inovativniji i kreativniji način. Danas nije samo dovoljno napraviti proizvod i plasirati ga na tržište. Uzimajući u obzir prethodne navode, mnoge kompanije i uticajni brendovi se trude da emocija bude osnovna poveznica između proizvoda i potrošača. Jedan od metoda koji je često korišten od strane kompanije jeste celebrity endorsement, putem kojeg kompanije koriste i oslanjaju se na uticaj poznatih ličnosti da bi zainteresovale potrošače.

Cilj rada: Svrha ovog istraživanja jeste da se ispita percepcija različitih članova našeg društva o ovoj metodi i potencijalu njenog razvoja na tržištu Bosne i Hercegovine.

Materijal i metode: Istraživanje će uključivati slučajni odabir ljudi sa kojima ćemo obaviti intervju te popuniti upitnik. Poslije ćemo podatke dobijene putem upitnika analizirati metodom korelacione analize. Bitno je da kroz upitnik dobijemo mišljenja ljudi iz različitih gradova, različitih godina starosti, te različitog imovinskog stanja, kako bismo dobili potpune informacije za ovo istraživanje.

Rezultati: Rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da ne postoji značajan uticaj poznatih ličnosti na potrošačke odluke u Bosni i Hercegovini.

Zaključak: Iako u ovom istraživanju nije utvrđen značajan uticaj poznatih ličnosti na donošenje potrošačkih odluka, na osnovu pregleda literature može se uočiti da poznate ličnosti i te kako utiču na donošenje odluka.

Ključne riječi: Uticaj poznatih ličnosti; oglašavanje; brendovi; povezivanje; promocija.

UVOD

U eri modernog poslovanja, marketing predstavlja jednu od najbitnijih funkcija u kompaniji, kojoj se u određenim djelatnostima obezbeđuje ključna uloga. Shodno tome, veoma je važno da određena organizacija primijeni adekvatnu marketinšku strategiju, koja će obezbijediti maksimalne očekivane rezultate za kompaniju. Jedna od najpopularnijih strategija jeste promocija od strane poznatih ličnosti. Strategija koja je svoje uporište imala u zemljama zapadne Evrope, sve veću zastupljenost ima i u našoj zemlji. Putem ove strategije, poznate ličnosti koriste svoj uticaj kako bi potvrdili kvalitet određenih proizvoda i dodatno uvjerali potrošače u značaj korištenja određenog proizvoda.

Kroz ovaj rad, analiziraćemo suštinu promocije i ciljeva koje promocija nosi sa sobom. Uz to, veoma je bitno da shvatimo koliko zrelost određenog proizvoda igra važnu ulogu u definisanju cilja promocije i njegove kvantifikacije.

Da bismo razumjeli kako to poznate ličnosti mogu da utiču na potrošačke odluke, neophodno je da se razumije uloga brenda u društvu i u odnosu sa potrošačima, odnosno šta brend (marka) donosi lojalnim potrošačima i koji su osnovni razlozi impulsivne kupovine brendova.

Osim definisanja uloge brenda, potrebno je sagledati ponašanje od strane potrošača, odnosno faktora koji utiču na njihove različite odluke, kako bismo dobili jasnu sliku odnosa između dvije prethodno navedene kategorije.

Nakon obrađenih teorijski značajnih oblasti, potrebno je da definišemo značajne hipoteze koje ćemo kroz istraživanje testirati, te ih potvrditi ili opovrgnuti.

Provođenjem istraživanja i dobijanjem rezultata saznaćemo da li suštinski postoji uticaj poznatih ličnosti na donošenje odluka potrošača i koji je intenzitet tog odnosa, te provjeriti koliki je značaj različitih karakteristika potrošača, uzimajući u obzir ovu vrstu promocije.

PROMOCIJA

S obzirom na to da je tržište danas ispunjeno različitim vrstama sličnih proizvoda, potrebno je diferencirati određeni proizvod i učiniti ga posebnim. Upravo zbog toga većina kompanija u svijetu koristi neki

vid promocije kako bi podstakli korištenje njihovih dobara ili usluga, jer to predstavlja efikasan i efektivan način za plasiranje informacija prema ciljnoj grupi kupaca (potrošača). Promocija suštinski predstavlja način komunikacije sa kupcima i potrošačima. Kako bi ostvarile kvalitetnu komunikaciju sa potrošačima, neophodno je da kompanije primjenjuju različite oblike promocije, kako bi zainteresovali kupce odnosno udovoljili njihovim željama i potrebama, a sve u svrhu stvaranja emocionalne povezanosti proizvoda sa kupcima.

CILJEVI PROMOCIJE

Svaki privredni subjekt na drugačiji način pristupa svojim kupcima u odnosu na vrstu i karakter proizvoda ili usluge koje nudi svojim kupcima. Stoga privredni subjekt treba da zna u kojoj se trenutno fazi njegovog razvoja nalazi. Veliku ulogu u definisanju cilja promocije ima i zrelost proizvoda, odnosno koliko je i na koji način određeni proizvod prisutan u određenoj društvenoj zajednici. Zbog toga je veoma važno definisati i razlikovati ključne karakteristike proizvoda, koje će kasnije voditi do postizanja ciljeva promocije.

Da bi promocija preduzeća bila uspješna, ciljevi promocije moraju biti jasno definisani, odnosno preduzeće mora precizno znati šta promocijom želi da postigne. Tri osnovna cilja su¹:

- *Informisanje* – Potencijalni kupci moraju biti informisani o postojanju proizvoda i preduzeća
- *Uvjeravanje* – Ciljevi uvjeravanja znače da preduzeće pokušava da izgradi preferencije prema vlastitom brendu (marki), u nadi da će izazvati odluku o kupovini.
- *Podsjećanje* – Ovi ciljevi mogu biti veoma važni, kada preduzeće nastoji da zadrži pažnju potrošača i da ga podsjeća na proizvode i usluge

Primjeri na ovaj način definisanih ciljeva promocije veoma su vidljivi u našoj okolini, te je skoro nemoguće da ih ne primijetite. Jedan od istaknutih primjera je i brend *Coca Cola*, koji se služi trećim ciljem

---

¹ Macura P. (2009): Marketing osnove. Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. Banja Luka. str. 333.

promocije, odnosno podsjećanjem potrošača o značaju ovog brenda i zadovoljstvu koje potrošači dobijaju prilikom konzumacije.

ULOGA BREND (MARKE)

Stvaranjem emocionalne povezanosti između proizvoda (usluga) i kupca prelazimo na novi način percepcije proizvoda od strane kupca, odnosno do toga da kupci svoje odluke donose impulsivno. Razlozi ovog načina kupovine suštinski su vezani za udovoljavanje potrebama i željama potrošača odnosno maksimiranjem njihovog zadovoljstva, te iskustva prilikom korištenja određenog proizvoda.

Osim zadovoljavanja potreba potrošača, koje predstavljaju kratkoročne efekte korištenja određenog proizvoda, činjenica koja razlikuje brendove od standardnih proizvoda jeste lojalnost, odnosno dugoročno korištenje određenog brenda. Upravo ova karakteristika brenda utiče na to da se odluke prilikom kupovine ne donose racionalno nego impulsivno, što je jedan od jasnih znakova postojanja brenda. Lančana reakcija koja nastaje na osnovu pozitivnih iskustava kupaca jesu preporuke, koje mogu da budu toliko značajne da postoje kompanije koje svoju marketinšku strategiju zasnivaju samo na njima.

Marka stoga predstavlja proizvod ili uslugu koja se na neki način, prema svojim karakteristikama, razlikuje od drugih proizvoda ili usluga dizajniranih na taj način da zadovolje iste potrebe. Te razlike mogu biti *funkcionalne, racionalne ili opipljive* – povezane s uspješnošću proizvoda određene marke. Takođe mogu biti i *simboličke, emocionalne i neopipljive* – povezane sa onim što marka predstavlja odnosno znači u apstraktnijem smislu.

Kupci isti proizvod mogu vrednovati na različite načine, u zavisnosti od načina na koji je marka stvorena.

Upravo zbog toga, što je život kupaca složeniji, užurbaniji i vremenski ograničeniji, to je vrednija sposobnost marke da pojednostavi donošenje odluka i smanji rizik.²

Uloga brenda ima veoma značajnu vrijednost i na strani proizvođača. Nakon stvorenog brenda i ostvarene lojalnosti kupca prema određenom brendu, preduzeće ima velike mogućnosti ali i velike odgovornosti. Loj-

---

² Kotler P., Keller K.L., Martinović M. (2014): Upravljanje marketingom. Naklada Mate, Zagreb. str. 242.

alnost određenom proizvodu nudi predvidljivost, sigurnost tražnje i stvara prepreke za ulazak drugih preduzeća na tržište. Međutim, da bi lojalnost kupaca prema proizvodu bila dugoročna, neophodno je održavanje istog nivoa kvaliteta, kako bi iskustvo kupaca tokom korištenja ostalo nepromijenjeno.

Brend ne predstavlja samo ime ili logotip, nego ga čini širok spektar različitih karakteristika koje stvaraju kompletnu sliku proizvoda prema javnosti. Suštinski, on predstavlja sredstvo na osnovu kojeg podstičete razmišljanje i budite emociju kod potrošača.

VRSTE BRENDOVA

Na osnovu istraživanja utvrđeno je da je moguće napraviti razliku između šest vrsta (oblika) marki³:

- *Marka proizvoda* – Marka koja je povezana samo jednim proizvodom i koja ima jedinstveno pozicioniranje.
- *Marka linije proizvoda* – Primjenjuje se kada se cijela linija proizvoda označava samo jednom markom.
- *Marka grupe proizvoda* – Marka koja pod jednom markom obuhvata cijelu grupu različitih proizvoda povezanih sa istim područjem djelovanja preduzeća.
- *Krovna marka* – Marka koja se upotrebljava za značenje nekoliko različitih proizvoda, namijenjenih različitim tržištima. Kod takve strategije označavanja markom, u okviru jedne krovne marke objedinjuju se različiti proizvodi.
- *Marka porijekla* – Slična je strategiji krovne marke. Razlika je u tome što kod marke porijekla pojedini proizvodi nose različita imena. U ovom slučaju, još konkretnije, marka pojedinih proizvoda sastoji se od dva dijela – *marke roditelja* (zajednička svim proizvodima), te od *marke kćeri* (specifična za svaki proizvod). U toj kombinaciji, marka roditelj daje identitet porijekla, a marka kćerka pridaje pojedinim proizvodima vlastiti imidž kako bi se djelovalo na specifični segment.
- *Marka podrške* – Slična je marki porijekla, ali i mnoge marke

---

³ Kukić S. [et al.] (2007) Marketing. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Mostar. str. 321.

porijekla su vremenom prerasle u marke podrške. Kod marke podrške takođe postoji komponenta koja se ponavlja kod svih proizvoda, ali pojedini elementi, odnosno proizvodi imaju svoj snažniji imidž. Oni, drugim riječima, funkcionišu samostalno, ali u tome je i razlika u odnosu na marku porijekla.

FAKTORI PONAŠANJA POTROŠAČA

Ponašanje potrošača obuhvata proučavanje toga kako pojedinci, grupe i preduzeća biraju, kupuju, koriste i odlažu dobra, usluge, ideje ili iskustva kako bi zadovoljili svoje potrebe i želje. Marketinški stručnjaci moraju istovremeno u potpunosti razumjeti i teoriju i stvarnost potrošačkog ponašanja.

Na osnovu toga, ponašanje potrošača može se posmatrati sa tri nivoa:

1. Ekonomsko objašnjenje ponašanja potrošača
2. Sociološko objašnjenje ponašanja potrošača
3. Psihološko objašnjenje ponašanja potrošača

Ekonomsko ponašanje potrošača tretira potrošača kao nekoga ko želi da maksimizira svoju korist kupovinom određenog proizvoda. Ako ovaj vid ponašanja potrošača povežemo sa uticajem poznatih ličnosti, možemo jasno predvidjeti način ponašanja. Korist, odnosno zadovoljstvo u ovom slučaju za potrošača biće kupovina proizvoda koje poznate ličnosti promovišu za određeni iznos novca. Taj iznos novca (uglavnom se radi o iznosu većem od prosječnog građanina), izdvojen za kupovinu proizvoda, determiniše imovinski status, te poziciju u društvu koju kupovina takvog proizvoda potvrđuje. Stoga pretpostavljeno ekonomsko ponašanje potrošača jeste kupovina proizvoda veće novčane vrijednosti (promovisan od strane poznatih ličnosti), prema kome bi potvrdio svoj imovinski status u društvu.

Sociološko ponašanje potrošača odražava njegovo nastojanje da svojim postupcima odnosno korištenjem određenih proizvoda bude prihvaćen na pravi način unutar određenog društva ili društvene zajednice. Veoma su poznati Veblenov efekat (poznatiji još i kao efekat snoba), te efekat stampea. Ova dva efekta na izuzetan način opisuju društveni aspekt ponašanja potrošača, te njihovih potrošačkih odluka. Veblenov

efekat, u suštini, govori o reakciji potrošača na smanjenje cijena izuzetno skupih dobara, te smanjene tražnje za njim, koja je suprotna većini bazičnih ekonomskih zakona. U odnosu na Veblenov efekat, efekat stampeda govori o tzv. „shopping groznici” za određenim proizvodima za koju vlada uvjerenje da možete povećavati cijenu proizvoda, a da se pri tome tražnja ne smanjuje.

Psihološko ponašanje potrošača govori suštinski o pojmu hedonizma, odnosno zadovoljstvu potrošača prilikom korištenja određenog proizvoda. Često se ovaj vid reakcije potrošača vezuje i za poistovjećivanje potrošača sa njihovim idolima i osjećaj zadovoljstva izazvan time što proizvod koji vam donosi zadovoljstvo koristi i poznata ličnost kojoj se divite. Kao i prethodna dva nivoa, zauzima veoma važnu ulogu u odlučivanju potrošača, te predstavlja unutrašnju potrebu za korištenjem određenog proizvoda.

UTICAJ POZNATIH LIČNOSTI (eng. *CELEBRITY ENDORSEMENT*)

Jedna od najpopularnijih strategija u posljednje vrijeme jeste promocija proizvoda od strane poznatih ličnosti. Dobro odabrana poznata ličnost može i te kako doprinijeti značaju kompanije i što boljem pozicioniranju određenog proizvoda na tržištu.

Nekada luksuz, a danas skoro potreba – da svaka veća kompanija poseže za promocijom u kojoj su uključene različite poznate ličnosti, koje svojim odnosom sa proizvodom kreiraju jedinstven identitet brenda i čine kompaniju posebnom. Međutim, iako predstavlja veoma moćno sredstvo za maksimizaciju profita određene kompanije, ovaj način promocije ne garantuje i ostvarenje istog. Činjenica je da ova promotivna strategija sa sobom nosi i rizik, jer suštinski ne postoji garancija da će angažovanje poznate ličnosti dovesti do jakog generisanja prihoda. Ali svakako donosi veoma veliku popularnost kompaniji i brendu, od kojih se očekuje da kvalitet svojih proizvoda podignu na viši nivo, odnosno u najgorem slučaju održe kvalitet na istom nivou i tako opravdaju očekivanja potrošača.

Shodno prethodno navedenom, izbor poznate ličnosti je ključan za uspješnost određenje kampanje. Osoba mora biti lako prepoznatljiva, pozitivno prihvaćena i vrlo prikladna za proizvod. *Paris Hilton* i *Donald*

Trump vrlo su prepoznatljivi ali imaju negativan uticaj na mnoge grupe. *Johnny Deep* ima visoku prepoznatljivost i vrlo visok pozitivan uticaj, ali možda se ne čini kao prava osoba za oglašavanje finansijskih usluga. *Tom Hanks* i *Oprah Winfrey* mogli bi uspješno oglašavati veliki broj proizvoda jer imaju izrazito visoku prepoznatljivost i simpatičnost (što predstavlja veoma važan faktor za promociju)⁴.

MATERIJALI I METODE

H_0 – Ne postoji statistički značajan uticaj poznatih ličnosti na potrošačke odluke u Bosni i Hercegovini

H_1 – Ne postoji statistički značajan odnos između načina promocije i različitih karakteristika potrošača

Istraživanje je obavljeno korištenjem tehnike intervjua i upitnika (elektronskih i štampanih). U istraživanju je učestvovalo slučajno izabranih 150 ljudi sa područja Bosne i Hercegovine, na osnovu kojih smo dobili sljedeće podatke:

Tabela 1. Podaci prema godinama starosti ispitanika

Godine starosti	Ukupno	Procentualno izražene vrijednosti	Broj ispitanika koji je potvrdio uticaj poznatih ličnosti prema godinama starosti
Ispod 18 godina	4	3,3%	2
Između 18–29 godina	87	57,9%	23
Između 30–39 godina	16	10,5%	6
Između 40–49 godina	31	20,4%	6
Između 50–59 godina	12	7,9%	5
Preko 60 godina	0	0	0

Nakon dobijenih vrijednosti izraženih u tabeli, metodom korelacije

⁴ Kotler P., Keller K.L., Martinović M. (2014): Upravljanje marketingom. Naklada Mate, Zagreb. str. 486.

Tabela 2. Podaci prema stepenu stručne spreme ispitanika

<i>Stepen stručne spreme</i>	<i>Ukupno</i>	<i>Procentualno izražene vrijednosti</i>	<i>Broj ispitanika koji je potvrdio uticaj poznatih ličnosti prema stepenu stručne spreme</i>
<i>Osnovno obrazovanje</i>	2	1,3%	1
<i>Srednja stručna sprema</i>	77	51,3%	15
<i>Viša stručna sprema</i>	24	15,8%	10
<i>Visoka stručna sprema</i>	43	28,9%	15
<i>Magistarske ili doktorske studije</i>	4	2,6%	1

Tabela 3. Podaci prema iznosu mjesečnih primanja ispitanika

<i>Iznos mjesečnih primanja</i>	<i>Ukupno</i>	<i>Procentualno izražene vrijednosti</i>	<i>Broj ispitanika koji je potvrdio uticaj poznatih ličnosti prema iznosu mjesečnih primanja</i>
<i>Ispod 500 KM</i>	54	36,8%	11
<i>Između 500–999 KM</i>	36	23,7%	13
<i>Između 1000–1499 KM</i>	38	25%	14
<i>Između 1500–1999 KM</i>	9	5,9%	2
<i>Preko 2000 KM</i>	13	8,6%	2

analiziran je odnos između varijabli odnosno poređenje svake karakteristike posebno, sa uticajem poznatih ličnosti te utvrđivanje pravca i intenziteta te veze.

Koeficijent korelacije izražava mjeru povezanosti između dvije vari-

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\left[\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2 \right]^{1/2}}$$

Slika 1. Prikaz Pearsonove formule korištene za izračunavanje koeficijenta korelacije

jable u jedinicama nezavisnim o konkretnim jedinicama mjere u kojima su iskazane vrijednosti varijabli.

Korištenjem ove formule u analizi prethodno navedenih podataka utvrđeno je da postoji pozitivna korelacija (između karakteristika i uticaja poznatih ličnosti) i to u sljedećim vrijednostima:

Tabela 4. Podaci o vrijednostima dobijenim metodom korelacije. Da bismo razumjeli sve podatke koje smo prikupili prilikom istra-

Karakteristike ispitanika	Uticaj poznatih ličnosti na donošenje potrošačkih odluka
Godine starosti	0.98463
Stepen stručne spreme	0.894743
Iznos mjesečnih primanja	0.848363

živanja, neophodno je da svaku stavku pojedinačno analiziramo i utvrdimo njen efekat na rezultate istraživanja.

Na postavljeno pitanje „Da li pridajete pažnju novostima vezanim za određene poznate ličnosti?“, čiji je cilj bio da sagleda značaj poznatih ličnosti za ispitanike, utvrđeno je da većina odnosno

65,1 % ne prati novosti vezane za poznate i ne pridaje im dovoljno pažnje. Faktor koji može još više da potvrdi validnost anketnog upitnika jeste procenat ljudi između 18–29 godina (ljudi u ovoj životnoj dobi su jedna od osnovnih target grupa za marketinške kompanije koje koriste ovu vrstu strategije), koji je iznosio preko 50%.

Naredno anketno pitanje, koje glasi „Da li Vam je važno da imate i koristite iste proizvode/usluge kao i poznata ličnost koju podržavate?“, koje je imalo za cilj da utvrdi da li poznate ličnosti utiču na ponašanje

potrošača prilikom donošenja odluka o kupovini. Rezultati dobijeni postavljanjem ovog pitanja ukazali su da čak 80% ljudi ne uzima poznate ličnosti kao relevantan odnosno odlučujući faktor prilikom kupovine određenih proizvoda, te ukazuje na potencijalno nepovjerenje građana u stavove poznatih ličnosti ili neadekvatno korištenje ove promotivne strategije.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Nakon dva prethodno analizirana pitanja, krenućemo sa analizom prve, odnosno ključne hipoteze ovog istraživanja, čije pitanje iz anketnog upitnika glasi „Da li poznate ličnosti (svojom potvrdom kvaliteta određenog proizvoda) mogu da utiču na Vaše mišljenje o kupovini određenog proizvoda/usluge?“. Inicijalni cilj hipoteze H_0 bio je da se utvrdi (testira) da li postoji uticaj poznatih ličnosti na donošenje potrošačkih odluka u Bosni i Hercegovini. Rezultati dobijeni putem ovog anketnog upitnika pokazali su odsustvo značajnog uticaja poznatih ličnosti na potrošačke odluke tj. čak 72,4% ispitanika se izjasnilo da poznate ličnosti ne utiču na donošenje odluka ove vrste. Na osnovu dobijenih rezultata, možemo da potvrdimo validnost hipoteze H_0 , odnosno konstatujemo da ne postoji značajan uticaj poznatih ličnosti na potrošačke odluke.

Iako nismo utvrdili postojanje uticaja poznatih ličnosti na potrošačke odluke, potrebno je da analiziramo da li su neke od karakteristika, koje smo naveli u upitniku, povezane sa uticajem poznatih ličnosti i u kojem intenzitetu.

Karakteristike koje smo naveli u upitniku bile su *godine starosti, stepen stručne spreme i iznos mjesečnih primanja*.

Analizom povezanosti godina starosti i uticaja poznatih ličnosti, utvrđeno je da postoji izuzetno jaka pozitivna veza (vrijednosno izražena – 0.98463). Kako je preko 50% ispitanika bilo između 18 i 29 godina, to nam govori da marketinške strategije ovog tipa puno više utiču na osobe mlađe starosne dobi, koje više vjeruju u potvrdu kvaliteta poznatih ličnosti. Ovo takođe potvrđuje i tendenciju da internacionalne kompanije svoje promotivne kampanje zasnivaju na poznatim ličnostima, kako bi ovoj ciljnoj grupi odnosno mladim ljudima približili svoje proizvode.

Analizom druge karakteristike, odnosno povezanosti stepena stručne spreme i uticaja poznatih ličnosti, utvrđeno je i tu da postoji veoma jaka pozitivna veza (0.894743) između prethodno navedenih varijabli. Dobijeni rezultat možemo tumačiti kao tendenciju osoba koje su obrazovanije da imaju određenu dozu skepticizma i prosuđivanja određenih pojava i procesa u društvu, pa samim tim i prilikom kupovine određenih proizvoda, te je uticaj na njihove odluke, od strane poznatih ličnosti, manji.

Posljednja od analiziranih karakteristika govori o odnosu mjesečnih primanja ispitanika i uticaja poznatih ličnosti na potrošačke odluke. Ova veza je najslabija od sve tri navedene, međutim, dovoljno jaka za konstatovanje postojanja pozitivne korelacije (0.848363). Rezultati odnosa ove karakteristike govore nam da su osobe koje imaju niža mjesečna primanja podložnije uticaju ove marketinške strategije, jer za razliku od ljudi sa višim mjesečnim primanjima, moraju da se vode relacijom *trošak–korist*, te da kupuju one proizvode koji će im (prema potvrdi poznatih ličnosti) donijeti najveći mogući kvalitet.

Analizom ovih karakteristika i njihovim poređenjem sa uticajem poznatih ličnosti, možemo opovrgnuti hipotezu H_1 , odnosno tvrdnju da ne postoji uzajamni odnos između ovih varijabli.

ZAKLJUČAK

U 21. vijeku, život je postao mnogo brži, promjene tehnologije se javljaju na mjesečnom nivou, konkurenti izbacuju nove linije proizvoda puno brže nego što se očekuje. Sve ovo dovelo je do užurbane potrebe za prilagođavanjem i u marketinškoj industriji. Poznate ličnosti ostavljaju veći pečat i postaju dominantna i skoro nezamjenjiva stavka u marketinškoj strategiji. Upravo na osnovu toga, javlja se značaj ovog istraživanja i utvrđivanja koliko suštinski poznate ličnosti utiču na potrošačke odluke, te koliko su potrošači svoje racionalno odlučivanje spremni da zamjene impulsivnim odlukama.

Kroz teorijski dio, obradili smo osnovne principe i činioce promocije odnosno ciljeve koji su važni za jednu marketinšku kompaniju. Sa druge strane, jedan od fokusa bio je da se utvrdi i motivisanost kupaca da vjeruju poznatim ličnostima, odnosno da se na osnovu njihove potvrde kvaliteta i značaja proizvoda donose potrošačke odluke.

Utvrđili smo takođe značaj brendova u svijetu i činjenicu da brend može biti skoro bilo koji činilac kompanije (brend nije samo logotip), odnosno na koliko različitih načina se mogu koristiti pozitivne karakteristike brenda.

Takođe, analizirali smo i kako iskoristiti uticaj poznatih ličnosti u pravom smjeru, odnosno kako izabrati poznate ličnosti koje će na najbolji način potvrditi kvalitet i promovisati vaše proizvode. Ovdje je veoma važno da su osobine i stavovi poznatih ličnosti u skladu sa korporativnom kulturom kompanije, kako bi se ostvarila kohezija u saradnji.

Kada smo sve to uklopili u jednu jedinstvenu cjelinu, bilo je potrebno sprovesti istraživanje na osnovu kojeg bismo utvrdili postojanje ili nepostojanje ove međuzavisnosti.

Na osnovu dobijenih rezultata, utvrđeno je da u Bosni i Hercegovini ne postoji značajan uticaj poznatih ličnosti na potrošačke odluke, odnosno čak 72,4% ispitanika se izjasnilo da poznate ličnosti ne utiču na donošenje odluka ove vrste.

Važan pokazatelj je i odnos između karakteristika potrošača (godina starosti, stepena stručne spreme i iznosa mjesečnih primanja) sa uticajem poznatih ličnosti, gdje između ovih varijabli postoji pozitivna korelacija veoma jakog intenziteta, kojom smo potvrdili veoma veliku međuzavisnost između ovih varijabli.

Treba napomenuti da ove rezultate treba uzeti sa određenom dozom rezerve, jer broj ispitanika nije bio toliko veliki, ali je opet dovoljno značajan kako bi se potvrdila testirana hipoteza.

S obzirom na dobijene rezultate, jedan od potencijalnih zaključaka može biti da ovaj vid promocije još nije dostigao svoj puni potencijal, te da potrošačima još treba da se naviknu na ovaj način potvrđivanja kvaliteta ili da potrošači smatraju da je kvalitet ličnosti ili proizvoda nedovoljno relevantan kako bi bili u stanju da mu vjeruju.

LITERATURA

- [1] Macura P. (2009): *Marketing osnove*. Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. Banja Luka.
- [2] Kotler P., Keller K.L., Martinović M. (2014): *Upravljanje marketin-
gom*. Naklada Mate, Zagreb.
- [3] Kukić S. [et al.] (2007) *Marketing*. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Mostar.

HOW CELEBRITY ENDORSEMENT INFLUENCES PURCHASING DECISIONS OF CONSUMERS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Author: ALEKSA SPASIĆ

e-mail: aleksaspasic1998@gmail.com

Mentor: Prof. Perica Macura

Faculty of Economics, University of Banja Luka

Introduction: In the twenty-first century, technology has brought simplicity to our lives, making the global world a smaller place. What was once imagination, today is reality – people can experience life, culture, food, scents, products from another side of the world without moving from their local markets. But the global market is fully saturated with products and services. Companies and highly influential brands on the global market are constantly searching for new methods of how to be creative and innovative with the products and services that already exist. Nowadays, it is not enough to make a product and launch it on the market.

Considering the above mentioned, many companies and influential brands are trying to connect their products with customers emotionally. One of the methods often used by these companies and brands is “celebrity endorsement”. Celebrity influence is the reason why companies choose this method to attract customers and to rely on celebrities.

Aim: The purpose of this research is to examine perceptions of different populations in Bosnia and Herzegovina about the celebrity endorsement, as well as the potential this method of advertisement could have on our market.

Material and Methods: To conduct our research, we are going to interview randomly selected people and use both traditional and electronic surveys. After collecting the data, we are going to use correlation analysis. Key factors are to get answers from people from different cities and to define different age groups in order to get the complete information that we can use for the final statement.

Results: The results of the research showed that there is no significant influence of celebrities on consumer decisions in Bosnia and Herzegovina.

Conclusion: Although this study did not find a significant influence of celebrities on consumer decision making, it can be seen that celebrities strongly influence purchasing decisions (based on a review of the literature)

Keywords: celebrity endorsement; advertisement; celebrity influence; brand; connecting

ULOGA FEDERALNIH REZERVI U UZROKOVANJU KRIZE HIPOTEKARNOG DUGA IZ 2007. GODINE U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA*

Autor: ANDREA MATIJEVIĆ

e-mail: amatijevec56@gmail.com

Mentor: Doc. dr Aleksandar Milošević

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Uvod: Kao najneposredniji uzrok krize hipotekarnog duga, uzima se „pucanje“ špekulativnog mehura na tržištu nekretnina, koje je započelo krajem 2006. godine. Od krize je prošlo više od decenije, a i dalje se čini da ne postoji konsenzus autora u vezi s faktorima koji su doveli do nastanka i pucanja mehura na tržištu nekretnina.

Cilj rada: Cilj rada je da prikaže analizu uloge Federalnih rezervi u uzrocima krize hipotekarnog duga, i da utvrdi da li se zaista može isticati da je ekspanzivna monetarna politika imala toliko veliku ulogu kao što pojedini autori navode, ističući period niskih kamatnih stopa nakon 2000-ih kao jedan od najneposrednijih makroekonomskih uzroka krize.

Materijal i metode: U radu je primenjena kvalitativna metodologija, tj. analiza sadržaja dokumenata – kako sekundarne građe, tako i primarnih dokumenata (izveštaja agencija, svedočenja zvaničnika MMF-a, Evropske centralne banke i FED-a).

Rezultati: Iako je period niskih kamatnih stopa pogodio rastu mehura na tržištu nekretnina, nastanak mehura i njegov obim na tržištu nekretnina uzrokovan je rastućom tražnjom za nekretninama, tražnjom koja međutim nije podstaknuta isključivo niskim kamatnim stopama, već delovanjem drugih faktora političke prirode, koje autor u radu sumira.

Zaključak: Krizu hipotekarnog duga ne možemo svesti na ulogu bilo kog pojedinačnog aktera. Bila bi to čak i opasna simplifikacija, koja bi mogla uzrokovati gubitak šireg konteksta iz vida – krizu hipotekarnog duga uzrokovao je splet ekonomskih i političkih faktora, čije je sadejstvo dovelo do još uvek u potpunosti neobjašnjivih posledica.

Ključne reči: Kriza hipotekarnog duga; Federalne rezerve; monetarna politika; kamatne stope; Tejlorovo pravilo; Sjedinjene Američke Države.

---

* Rad sadrži delove master rada („Politički uzroci krize hipotekarnog duga iz 2007. godine u Sjedinjenim Američkim Državama“, odbranjen 30. 9. 2019. godine, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu) koji do sada nisu objavljeni.

POJAM KRIZE HIPOTEKARNOG DUGA I EKONOMSKA SITUACIJA U SAD UOČI KRIZE

Pojam krize hipotekarnog duga odnosi se na događaje u Sjedinjenim Američkim Državama od 2007. do 2009. godine, koji su otpočeli pucanjem mehura na hipotekarnom tržištu.¹ Posledice pucanja ovog mehura proširile su se na čitavo finansijsko tržište SAD.²

Kako se može objasniti pojava ove krize u SAD? Tokom 2007. godine, ekonomske prilike u SAD ukazivale su na izbijanje finansijske krize koja se po svojim destabilizujućim efektima može porediti sa Velikom depresijom iz tridesetih godina prošlog veka. Kao i tada, i ova kriza je vodila do kolapsa velikih finansijskih institucija i niza aktivnosti Vlade SAD, kako bi se ublažile ekonomske posledice urušavanja finansijskog sistema.³ Već 2008. godine, stanje finansijskog sistema Sjedinjenih Država ukazivalo je na tendencije ozbiljnog pada. Velike banke su doživele krah, ili bi propale da nisu dobile finansijsku podršku od Vlade SAD. Nakon toga, finansijska kriza imala je negativan uticaj na realnu ekonomiju, uzrokujući nezaposlenost i siromaštvo.⁴

Ova krizna kretanja, koja se zajedničkim nazivom mogu označiti kao

---

¹ Mehur na hipotekarnom tržištu nastao je kao posledica rastuće tražnje za hipotekarnim kreditima u cilju finansiranja kupovine nekretnina čije su cene rasle. Bum na američkom tržištu nekretnina nastao je kao posledica priliva kapitala. Dakle, uzročno-posledična veza je sledeća: mehur na tržištu kapitala omogućio je nastanak mehura na tržištu nekretnina, odnosno visok priliv kredita doveo je do buma na američkom tržištu nekretnina, tj. do porasta cene nekretnina. S druge strane, ovaj porast cena imovine podstakao je dalje zaduživanje uz rastuće cene nekretnina, budući da kada cene rastu, raste i tražnja za određenom imovinom, usled mogućnosti špekulativne zarade i prodaje nekretnina uz ostvarivanje profita. Motiv za sticanjem profita podstiče i zaduživanje za kupovinu nekretnina, tj. podiže tražnju za hipotekarnim kreditima, uz očekivanje konstantno rastuće cene nekretnina. Videti: Julia S. Perelstein, *Macroeconomic Imbalances in the United States and Their Impact on the International Financial System*, The Levy Economics Institute of Bard college, Working Paper No. 554, January 2009. Dostupno na: <http://www.levyinstitute.org/publications/macroeconomic-imbalances-in-the-united-states-and-their-impact-on-the-international-financial-system>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

² Vuk Vukovic, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", *Financial Theory and Practice*, 35 (1) (2011), p. 92.

³ Piter Rouz i Milton Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, Udruženje banaka Srbije, Beograd, 2012, str. 93.

⁴ Marie Daumal, *The Economic and Political Causes of the 2008 U.S. Financial Crisis*, Paris school of economics, 2018, p. 1. Dostupno na: http://pseweb.eu/ydepot/seance/513077_PapierDaumalCrise.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

kriza hipotekarnog duga, otpočela su poremećajima na tržištu akcija. Kada su domaćinstva uočila pad vrednosti njihove finansijske aktive, i stambeno tržište je počelo da se ruši, što je posledično negativno uticalo na dohodak domaćinstava. Posle nekoliko godina rasta cena kuća do neodrživog nivoa, krajem 2006. godine je „mehur stambenog tržišta“ počeo da se ispumpava. Pad tržišta akcija i kolaps stambenog tržišta doveli su do ogromnog pada bogatstva koji je poljuljao poverenje domaćinstava u postojeće institucije, ali i problema u poslovanju firmi koje su počele politiku ograničavanja troškova kroz smanjivanje svojih investicija i otpuštanje radnika.⁵ Uz rekordno visoke cene nafte tokom leta i jeseni 2008. godine, koje su delom uzrokovale slabost ekonomije i veliki skok nivoa cena roba široke potrošnje, zamrzavanje kreditnih tržišta i neuobičajena kretanja na finansijskim tržištima dovela su nivo ekonomske aktivnosti gotovo do zastoja u mnogim sektorima.⁶ Međutim, smatra se da je bilo dovoljno najava i pre oktobra 2008. godine da mehurovi rasta tržišta nekretnina i finansijskih tržišta nisu večiti, kao što nisu bili ni pređašnji.⁷ Do početka 2008, u SAD su se već uočavale tendencije ka progresivnom kretanju makroekonomskih pokazatelja naniže, budući da su Sjedinjene Američke Države postale zavisne od pregrejanog tržišta nekretnina, domaćinstva su bila u prevelikim dugovima, finansijski sektor je bio nedovoljno kapitalizovan i prenapregnut – sve što je bilo potrebno za krizu je bio negativan potres kao okidač, a to je bilo pucanje mehura na tržištu nekretnina.⁸

Ove činjenice nameću potrebu posmatranja ekonomskih pokretača ovih poremećaja ne sa stanovišta pojedinačnih, već spleta makroekonomskih i mikroekonomskih faktora. Sa makroekonomske strane, jedan

⁵ Kolaps stambenog tržišta, zajedno sa padom tržišta akcija, doveo je do gubitaka koji su imali udeo od 75% ukupnog pada zajedničke neto vrednosti domaćinstava, koja je u periodu od kraja septembra 2007. do decembra 2008. izgubila 20% svoje vrednosti. Imajući u vidu značaj ovakvih kretanja na stambenom tržištu i tržištu akcija za pad ove vrednosti, može se razumeti zašto domaćinstva počinju da gube poverenje u institucije ovih tržišta (prema: Piter Rouz i Milton Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, op. cit., str. 95).

⁶ Piter Rouz i Milton Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, op. cit., str. 94–95.

⁷ Јелица Стефановић Штамбук, „Предвиђања тежишних праваца међународних односа после глобалне кризе“, *Српска јолијичка мисао*, број 2/2010. год. 17. вол. 28, стр. 300.

⁸ Paul Krugman, „How the Case for Austerity Has Crumbled“, *The New York Review of Books*, june 6, 2013. Dostupno na: <https://www.nybooks.com/articles/2013/06/06/how-case-austerity-has-crumbled/?pagination=false>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

od glavnih činilaca je ekstreman porast kreditiranja, podstaknut finansijskim inovacijama i napretkom savremene informacione tehnologije. Nastanak ovih finansijskih inovacija nametnuo je potrebu da mnoge finansijske institucije izmene način pružanja finansijskih usluga.⁹ Sve kompleksniji niz međusobno zavisnih finansijskih aktiva razvio se za kratko vreme, formirajući njihov novi oblik pod nazivom finansijski derivati.¹⁰ U ovakvoj situaciji, ovi novi finansijski derivati gotovo da nisu bili ni regulisani, niti kontrolisani i koordinisani.¹¹ Složenost ovih finansijskih derivata otežala je kontrolu njihovog praćenja, a odsustvo koordinacije javilo se zbog mnoštva aktera koji su počeli ili da se bave emitovanjem ovih finansijskih derivata ili da učestvuju u procesu njihove prodaje. Došlo je do precejenosti ovakve vrste aktive koja se kao takva sve češće počela pronalaziti u bilansima banaka i institucionalnih investitora, a loši plasmani uočavali su se u momentu prodaje ovakvih papira. Upravo zbog toga su hipotekarni zajmovi u SAD i imali toliki značaj za krizu, jer kada je nastupilo kašnjenje u otplatama hipoteka, javili su se problemi za one finansijske institucije koje su emitovale hartije od vrednosti čiji su kolateral bili ranije odobreni hipotekarni krediti, kroz proces sekjuritizacije.¹² Ovaj proces imao je za cilj mobilisanje sredstava za finansiranje kredita i podrazumeva pretvaranje finansijske aktive, tj. potraživanja u hartije od vrednosti kojima se može trgovati. U procesu sekjuritizacije, kreiraju se pulovi finansijske aktive, tj. potraživanja po različitim osnovama koji se zatim pretvaraju u hartije od vrednosti podržane ovim potraživanjima i kao takve prodaju investitorima.¹³ Nakon pucanja mehura na tržištu nekretnina i pada njihovih cena, finansijske institucije koje su investirale u ovakve hartije od vrednosti pretrpele su velike gubitke, a sa rasprostiranjem krize na druge segmente tržišta, rasli su gubici i nenaplativa potraživanja i po drugim vrstama kredita. Mikroekonomski posmatrano, kao uzroci se navode različiti faktori poput problema sa podsticajima zaposlenih u finansijskom sek-

⁹ Piter Rouz i Milton Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, op. cit., str. 96.

¹⁰ Za pojam finansijskih derivata videti: Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2009.

¹¹ Piter Rouz i Milton Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, op. cit., str. 96.

¹² Radovan Kovačević, *Međunarodne finansije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2014, str. 583–584.

¹³ Vesna Matić, „Sekjuritizacija“, *Bankarstvo*, br. 5–6/2005, Beograd, str. 73. Dostupno na: http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2005/5_6/UBS-Bankarstvo-5-6-2005-Ekoleks.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

toru, konfuzija i nepoznavanje stvarnog rizika, slabosti korporativnog nadzora procesa utvrđivanja cena i upravljanja rizikom i sl. Uočeno je da je malo zaposlenih u bankama bilo upoznato sa bankarskim bilansima i finansijskom situacijom kompanija u koje su investirale. Sigurnost investiranja bila je zapravo privid nastao kombinovanim efektima manjka znanja i složenosti finansijskog sistema. Takođe, maksimizacija profita kao motiv menadžera finansijskih kompanija dovela je do eksplozije finansiranja dugova.¹⁴

Između ostalih faktora makroekonomske i mikroekonomske prirode, za potrebe ovog rada autor rada (kao i neki drugi autori, poput Džona Tejlora (John B. Taylor)¹⁵, Roberta Šilera (Robert J. Shiller)¹⁶, Bena Bernenkija (Ben Bernanke)¹⁷ i sl.) posebno izdvaja jedan makroekonomski faktor i u radu se bavi procenom njegovog stvarnog uticaja na nastanak krize hipotekarnog duga, a to je postojanje dugog perioda niskih kamatnih stopa. U periodu 2001–2005. godine, u SAD realna kamatna stopa na federalna sredstva uglavnom je bila negativna. Niske kamatne stope dovele su do nastanka kreditnog buma u razvijenim zemljama. Ovakva monetarna politika prema različitim autorima dodatno je doprinela krizi. Prema njima, u takvoj situaciji nepodnošljivo niskih kamatnih stopa, ugovori koje su zaključivale finansijske institucije otežavali su im da generišu profite, budući da su ti ugovori zaključeni na duži rok. Usled toga, banke sve više ulaze u rizične plasmane nadajući se da će ostvariti profit.¹⁸

Međutim, politiku niskih kamatnih stopa, odnosno ulogu Federalnih rezervi u krizi hipotekarnog duga treba posmatrati u okviru šireg konteksta – karaktera regulatornog okvira finansijskog sektora u SAD. Stoga je prvenstveno potrebno napraviti kratak pregled dva osnovna ugla posmatranja ovog politički determinisanog regulatornog okvira, kako bi se mogla u potpunosti razumeti i uloga FED-a u njemu.

¹⁴ Radovan Kovačević, *Međunarodne finansije*, op.cit., str. 583–584.

¹⁵ Videti: John B. Taylor, “Economic policy and the financial crisis: an empirical analysis of what went wrong”, *Critical Review*, 21:2-3, 341-364, 2009.

¹⁶ Videti: Robert J. Shiller, *The Subprime Solution - How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, 2008.

¹⁷ Videti: *Monetary Policy and the Housing Bubble*, speech by Ben Bernanke at the Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 03, 2010. Dostupno na: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.htm>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

¹⁸ Radovan Kovačević, *Međunarodne finansije*, op.cit., str. 584.

DEREGULACIJA VERSUS REGULACIJA I ULOGA MONETARNE POLITIKE

Recesivna kretanja pokrenuta krizom hipotekarnog duga nameću pitanje uloge regulatora i supervizora u okviru SAD. Iako o karakteru te uloge postoje različita shvatanja, ono oko čega se analitičari slažu jeste da iako je hipotekarna kriza imala ekonomske pokretače, primaran uzrok treba tražiti u odlukama političkih aktera i njihovim propustima u sprečavanju da do krize dođe.¹⁹ U analizi uloge ovih političkih faktora krize hipotekarnog duga, ističu se dva međusobno oprečna shvatanja: prvo, prema kome za krizu treba kriviti politike deregulacije i liberalizacije sa isključivim ciljem sticanja profita, i drugo koje ističe značaj ekspanzivne monetarne politike za nastanak mehura na tržištu nekretnina i, suprotno od prvog shvatanja, preteranu regulatornu ulogu države koja je dovela do ograničavanja rasta.²⁰

U govoru održanom 2010. godine, Dominik Štros-Kan (Dominique Strauss-Kahn), tada direktor MMF-a, istakao je: „Početak krize bio je jasno povezan sa nedovoljnom finansijskom regulacijom i nadzorom. Potkrepljene neograničenim optimizmom zbog rastućih cena nekretnina i ekonomskih bogatstava koje mogu steći investiranjem na njihovom tržištu, finansijske institucije preuzele su rizike bez presedana. Uputile su se u komplikovani finansijski inženjering koji je uvećao i prikrivao skriveni rizik. Regulatori i supervizori su često bili manje pažljivi nego što su trebali. U mnogim slučajevima, oni su bili privrženi kulturi deregulacije i verovanju da finansijska tržišta mogu da na efikasan način sama sebe nadziru“.²¹ U izveštaju Istražne komisije za finansijsku

---

¹⁹ Autori koji ističu značaj političkih faktora mogu se podeliti u dva kruga: s jedne strane nalaze se oni koji kao politički uzrok krize posmatraju deregulaciju finansijskog sektora (npr. George Akelrof, Robert Shiller, Paul Krugman, Joseph E. Stiglitz, Ben Bernanke, Tomas I. Palley, Tamim Bayoumi, John B. Taylor...) a s druge strane se nalaze oni koji ukazuju na preteranu regulaciju koja je bila politički motivisana (npr. Raghuram G. Rajan, Peter J. Wallison, Russel Roberts, Jeffrie Friedman, Vuk Vukovic, Slaviša Tasić...). Međutim, iako dele zajedničko opšte utemeljenje, svaki od ovih autora ističe određenu dimenziju deregulacije odnosno regulacije kao presudnu za nastanak krize.

²⁰ Vuk Vukovic, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", op.cit., p. 95.

²¹ *The Triple Comeback - the Impact of the Financial Crisis on Global Economic Governance*, Speech by Dominique Strauss-Kahn, Managing Director, International Monetary Fund, December 8, 2010. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp120810>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

krizu (*Financial Crisis Inquiry Commission*) iz 2011. godine, takođe se zaključuje da je bilo propusta u finansijskoj regulaciji i navodi da je više od 30 godina deregulacije i oslanjanja na samoregulaciju finansijskih institucija, podržano od strane administracije, Kongresa i Federalnih rezervi i drugih aktera na tržištu, dovelo do nestanka ključnih zaštitnih mera koje su mogle pomoći u izbegavanju katastrofe.²²

Iz ovoga postaje jasno da su političke odluke bitno uticale na stvaranje tržišnih distorzija nakon čega dolazi do akumulacije sistemskog rizika. Međutim, razloge rizičnog ponašanja banaka ne treba tražiti u deregulaciji bankarskog sektora, već takvo odsustvo nadzora treba posmatrati u funkciji nastojanja donosioca odluka da veštački stvore tražnju za stambenim objektima i hipotekama, tj. nastojanja onih istih političara koji su nakon krize tražili odgovore na pitanje zašto i kako je sistem postao tako korumpiran i opterećen rizikom. Regulatori centralne vlade su kreirali politike pristupačnih stambenih i hipotekarnih investicija. Ekstenzivna akumulacija duga i preuzimanje rizika, u kombinaciji sa rastom cena stambenih objekata na kojoj se zasnivao rast profita finansijskog sektora, podstaknute su posledice vladinih politika. Banke i druge finansijske institucije delovale su samo u skladu sa vladinim regulativama.²³ Politike zakonodavne i izvršne vlasti su kreirane zarad ostvarivanja političkih ciljeva – pridobijanja birača. Sve ovo je rezultiralo postepenim stvaranjem sistemskog rizika za finansijski sistem, a taj rizik doživio je svoju aktuelizaciju kroz krizu hipotekarnog duga.²⁴ Stoga politike deregulacije i liberalizacije ne možemo posmatrati kao direktne uzročnike ove krize. Međutim, to ne znači da dominantna kultura i narativ deregulacije u SAD nisu igrali važnu ulogu u ovoj krizi. Naime, uvođenje ovakve politike i njena implementacija od 1980-ih godina naovamo dovele su do rasta ekonomske nejednakosti, a posledično i pada socijalne mobilnosti.²⁵ Pripadnici američke srednje klase su postali prinuđeni da rade više poslova kako bi makar približno zadržali životni

---

²² FCIC (Financial Crisis Inquiry Commission) 2011. *The Financial Crisis Inquiry Report: Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States*. Dostupno na: https://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-reports/fcic_final_report_full.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

²³ Vuk Vukovic, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", op.cit., p. 93.

²⁴ Isto, p. 105.

²⁵ Videti npr: Joseph E. Stiglitz, *The Great Divide - Unequal Societies and What We Can Do About Them*, W.W. Norton & Company, 2015.

standard na koji su navikli ili način na koji su živeli njihovi roditelji. Zahvaljujući rastu ekonomske nejednakosti, građani su mogli stambene objekte priuštiti samo ukoliko su se prodavali po pristupačnim cenama. Zbog svega ovoga se očekivalo da politika dostupnosti stambenih objekata za sve obezbedi političku podršku onima koji su takvu politiku propagirali, budući da adresira jedan od ključnih problema sa kojima se u tom trenutku suočavala američka srednja klasa. Dakle, posledice politika deregulacije i liberalizacije uticale su na potrebu kreiranja regulatornog okvira kako bi se kreiralo tržište nekretnina po pristupačnim cenama, a time i dobila politička podrška. Stoga su narativ i kultura deregulacije u SAD nezaobilazni faktori u sveobuhvatnoj analizi krize hipotekarnog duga SAD.

Važnu ulogu u nastanku mehura na tržištu nekretnina imala je ekspanzivna monetarna politika. U svom govoru na simpozijumu o finansijskoj stabilnosti i makroekonomskoj politici u Džekson Holu (Jackson Hole), predsednik Evropske centralne banke Žan-Klod Triše (Jean-Claude Trichet) izneo je kritiku pristupa prema kom mehur nekretnina ne može biti uočen u začetku i prema kom je najbolji odgovor na nastanak ovakvih poremećaja čekati da dođe do „pucanja“ mehura, a nakon toga stabilizovati uzdrmana finansijska tržišta agresivnim monetarnim olakšicama i injekcijama likvidnosti. On smatra da je najbolji način za upravljanje krizom upravo pronalazak načina da se ona izbegne, i da stoga ne treba primenjivati politiku sanacije posledica, već je potrebno učiniti monetarnu politiku u svakom trenutku prilagodljivom činjeničnom stanju, a ne koristiti je isključivo kao odgovor na ovakve poremećaje. On smatra da bi upravljanje politikom kamatnih stopa, tj. njihovo podizanje sa niskog nivoa, u trenucima uoči krize, moglo da dovede do značajnih rezultata u preventivnom smislu.²⁶ Naime, mehurovi na kreditnom tržištu po definiciji podrazumevaju postojanje niskih kamatnih stopa, čiji nivo ukazuje na to da faktori rizika nisu uključeni u cenu novca. Sa sve većim padom kamatnih stopa usled rasta ovog mehura, banke, penzioni fondovi i individualni investitori sve više ulaze u rizične investicije, očekujući da će stopa profita koju

---

²⁶ *Credible alertness revisited*, Intervention by Jean-Claude Trichet, President of the ECB, at the symposium on “Financial stability and macroeconomic policy”, Jackson Hole, Wyoming, August 22, 2009. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp090822.en.html> , Pristupljeno: 5. 10. 2020.

će ostvariti investiranjem pozajmljenog kapitala biti veća od kamate koju treba da plate za ta pozajmljena sredstva. Ovim se povećava ranjivost finansijskog sistema, naročito kada dođe do neizbežne situacije u kojoj se faktori rizika počinju zaračunavati pri definisanju kamatne stope, tj. cene koja se mora platiti za pozajmljena sredstva, usled čega refinansiranje postaje otežano. Da bi se zaštitili od delovanja kratkoročnog rizika, banke i drugi kreditori dolaze u situaciju u kojoj postaju zavisni od kratkoročnih likvidnih sredstava. Kada dođe do produblivanja ovakvih kretanja na finansijskom tržištu, banke se suočavaju sa nemogućnošću refinansiranja, i propast jedne od njih, kao što je u SAD bio slučaj sa Liman Bradrsom (*Lehman Brothers*), lako može da evolviru u destabilizujuće distorzije koje se mogu proširiti na sva druga povezana tržišta i institucije.²⁷ Ovim postaje jasno da su ne samo postupci politički odgovornih ličnosti koji su bili usmereni za ostvarivanje političkih ciljeva uzrokovali krizna kretanja na finansijskim tržištima, već su uzroci bili i njihovi propusti u delovanju pored očiglednih pokazatelja da do krize može doći.

Odgovoru na pitanje da li se regulatornim okvirom determinisana monetarna politika može posmatrati toliko značajnim makroekonomskim faktorom krize kao što pojedini autori ističu, i uopšte načinu na koji je politika FED-a doprinela krizi hipotekarnog duga, kao i elaboriranju pravaca delovanja ovog ključnog monetarnog autoriteta u SAD uoči i u toku krize, posvećen je ostatak rada.

POLITIČKA REGULACIJA I MONETARNA POLITIKA FEDERALNIH REZERVI

Početak 21. veka u SAD obeležila je recesija usled pada tržišta akcija i pucanja *dot-com* mehura. Neuspeh u kreiranju uspešnog odgovora na ovu recesiju koji bi doveo do potpunog oporavka, uz strah da će se razvoj situacije teći nazadnom putanjom i da će se ekonomija ponovo vratiti u stanje recesije, podstakla je Federalne rezerve da snize kamatnu stopu. Počevši od novembra 2000. godine, FED je konstantno snižavao kamatnu stopu sa početnih 6,50% do 2,10% u novembru 2001. godine. Uprkos tome, ekonomski oporavak nije bio značajan, zbog čega FED

---

²⁷ Richard McCormack, , *The Politics and the Economics of the Global Financial Crisis*, Center for Strategic and International Studies, 2012., p. 4.

nastavlja da snižava kamatnu stopu koja je u julu 2003. iznosila 1,00%, i na tom nivou se kamatna stopa održava do juna 2004. godine.²⁸ Kamatna stopa FED-a ipak je na kraju omogućila nagli oporavak ekonomije, koji je međutim bio kratkog roka pošto se zasnivao na podsticajima rasta cena nekretnina. Ovakav rast doveo je i do nastanka mehura na tržištu, koji je počeo da puca leta 2007. godine.²⁹

Uopšte uzевши, uloga centralnih banaka uočljiva je u svakodnevnom životu kroz različite vidove njihovih aktivnosti: one određuju kamatu koju ljudi ostvaruju na osnovu svoje štednje, troškove hipoteka, posredno utiču na vrednost stambenih objekata, penzije i visinu potrošačke korpe. Njihove odluke o politici mogu generirati ekonomsku ekspanziju ili recesiju. One diktiraju mogućnosti zapošljavanja, čak mogu posredno da utiču i na ishode izbornih trka.³⁰ Od centralnih banaka očekuje se da ograniče stvaranje kredita radi finansijske stabilnosti ili promovišu stvaranje kredita u cilju upravljanja potražnjom, da ograniče monetarnu ekspanziju kako bi se kontrolisala inflacija ili promovišu ekspanzivnu monetarnu politiku da bi se izbegle ekonomske kontrakcije ako se utvrdi da su njihove politike promovisanja kreditne ekspanzije dovele do značajnih rezultata. Koji će od ovih alternativnih ciljeva biti ostvaren zavisi od konkretnih ekonomskih okolnosti datog trenutka.³¹ Centralne banke su dakle organi koji su zaduženi za monetarnu politiku države, odnosno kontrolu kamatne stope i ponude novca. Pokazatelji koje centralne banke koriste su kratkoročne kamatne stope međubankarskog tržišta, tj. stope po kojima se vrši pozajmljivanje novca između poslovnih banaka na kratak rok. Regulisanje ove kamatne stope vrši se kroz kontrolu ponude novca koja se nalazi na raspolaganju bankama, i promena ponude novca utiče i na promenu kamatne stope. Ponuda novca kontroliše se najčešće putem operacija na otvorenom tržištu, pored nekih alternativnih načina, kao što je utvrđivanje nivoa obaveznih rezervi ili direktnim zajmovima centralne banke poslovnim bankama. Operacije na otvorenom tržištu podrazumevaju prodaju har-

---

²⁸ Thomas I. Palley, *America's Exhausted Paradigm: Macroeconomic Causes of the Financial Crisis and Great Recession*, Working Paper, No. 02/2009, Institute for International Political Economy, Berlin, p. 23.

²⁹ Isto.

³⁰ George Cooper, *The Origin of Financial Crises - Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy*, Harriman House LTD, Hampshire, Great Britain, 2008, p. 21.

³¹ Isto, p. 88.

tija od vrednosti koje predstavljaju deo aktive poslovnih banaka centralnoj banci koja kupuje obveznicu i zauzvrat daje gotov novac. Time dolazi do rasta novčane mase koja se nalazi na raspolaganju poslovnim bankama, a samim tim i do rasta novčane mase u zemlji. Smanjenje ponude vrši se na suprotan način, dakle prodajom obveznica od strane centralne banke poslovnim bankama. Pošto poslovna banka koja prodaje obveznicu poseduje nakon prodaje više novca na raspolaganju, kamatna stopa na međubankarsko pozajmljivanje će pasti, tako da je zapravo kretanje količine novca i kratkoročne kamatne stope obrnuto korelirano.³² Međutim, Džordž Akelrof (George Akerlof) i Robert Šiler (Robert J. Schiller) s jedne i Džordž Kuper (George Cooper) s druge strane se slažu da primarna uloga centralnih banaka nije u kontroli ponude novca već u održavanju finansijske stabilnosti kreditnog sistema. Finansijska nestabilnost je i dovela do potrebe za kreiranjem centralne banke. U međuvremenu je uočeno da je postojanje centralnih banaka dodatno podstaklo rizike, zbog još jedne funkcije centralne banke pored operacija na otvorenom tržištu, a to je uloga zajmodavca u poslednjoj instanci. Iako je ova uloga ograničena samo za komercijalne, ne investicione banke, koje se tradicionalno smatraju manje rizičnim od onih investicionog tipa, u kontekstu krize hipotekarnog duga i komercijalni bankarski sektor je preduzimaо rizične aktivnosti, mahom zbog uverenja banaka u to da će biti spašene od strane države u slučaju bankrotstva zbog rizičnih investicija. Na taj način, funkcija zajmodavca u poslednjoj instanci je jedan od razloga zbog kog, barem posredno, i FED kao centralnu banku SAD treba posmatrati kao aktera čija je uloga uvećala sistemski rizik.³³

Međutim, kada se govori o ulozi FED-a u krizi hipotekarnog duga, ipak se najčešće navodi njegova uloga u vezi sa kamatnim stopama, a posledično i sa ponudom novca. Ova uloga je po svojim posledicama i uočljivija, pošto njom centralne banke utiču na realnu ekonomiju. Naime, efekat monetarne ekspanzije, koja predstavlja uvećanje ponude novca i posledično smanjenje kamatne stope, nije samo u jednostavnom

---

³² Slaviša Tasić, *Svetska ekonomska kriza – dileme i rešenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 101–102.

³³ Videti: George Akerlof, and Robert J. Schiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why it Matters for Global Capitalism*, Princeton; New Jersey: Princeton University Press, 2009, pp. 80-82. i George Cooper, *The Origin of Financial Crises - Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy*, op.cit., pp. 57–60.

rastu inflacije, već i u privremenom stimulansu realne ekonomije. Ova pojava, koja se može označiti kao novčana iluzija, obezbeđuje privremeni prosperitet i rast realnih ekonomskih faktora kao što je stopa zaposlenosti, ali istovremeno i podstiče rast cena posle nekog vremenskog roka, koji vraća ekonomiju na prethodni nivo, usled čega se ovakva vrsta podsticaja realne ekonomije ne može koristiti stalno i u neograničenoj meri. Svako novo povećanje ponude novca dovodi do sve većeg rasta inflacije, dok ne dođe do stagflacije – istovremenog rasta i inflacije i nezaposlenosti. S druge strane, efekat deflatornih politika na realnu ekonomiju je još izraženiji. Opadanjem novčane mase, realna ekonomija pogođena je na negativan način. Deflacija nije jednostavno antipod inflaciji, jer prilagođavanje kod deflacije može da potraje duže nego pozitivan efekat monetarne ekspanzije. Razlog za to je u nefleksibilnosti cena naniže, odnosno činjenici da je mnogo lakše postići povećanje nego smanjenje cena (usled faktora kao što su ugovorno definisanje plate radnicima i generalnog neprihvatanja smanjenja plata, problema koordinacije koji se u privredi javlja zbog deflacije odnosno činjenici da niko ne može prvi spustiti cene a da to ne urade i drugi akteri u proizvodnom i prodajnom lancu). Usled apstraktnosti koncepta novčane mase, kao operativnu varijablu i način odgovora na ekonomske promene centralne banke koriste upravljanje kamatnim stopama. Drugim rečima, ako dođe do rasta inflacije, centralne banke uvećavaju kamatne stope, a ako se nastoji podstaknuti ekonomija za izlazak iz recesije, pristupa se umanjenu kamatne stope.³⁴ Međutim, i snižavanje kamatnih stopa ima ograničen efekat, odnosno realni sektor se ne može podsticati snižavanjem ovih stopa neograničeno. Monetarna politika postaje bespomoćna u stimulanju ekonomije ako kamatne stope padnu na nulu, što se naziva zamkom likvidnosti.³⁵

Kakva je veza između mehura na tržištu nekretnina i nivoa kamatnih stopa? Promene kamatne stope i cena nekretnina su inverzne: rastu cena nekretnina prethodi snižavanje kamatnih stopa i obratno. Cene nekretnina se menjaju u odnosu na promene kamatne stope uz izvesno zaostajanje, budući da promene kamatnih stopa prethode promeni cena nekretnina oko jedne do dve godine. U SAD, kada su kamatne stope dostigle rekordno niske nivoe, cene nekretnina dostigle su svoj vrhu-

³⁴ Slaviša Tasić, *Svetska ekonomska kriza*, op. cit., str. 49–59.

³⁵ Isto, str. 33.

nac.³⁶ Ekspanzivna monetarna politika u SAD bila je posledica događaja koji su imali efekat šoka po američku ekonomiju i pretili da ekonomiju ponovo uvedu u stanje recesije. Naime, ova politika je nastala zbog kombinacija sporog oporavka od recesije praćenog rastućom nezaposlenošću (koja je 2003. godine iznosila blizu 6%), sporim rastom BDP-a (u proseku manjim od 2%), uz konstantan strah od deflacije i recesivne decenije kao one 1990-ih u Japanu.³⁷ Međutim, politika lakog novca, tj. povećana ponuda novca i smanjena kamatna stopa predstavljala je dodatan podsticaj za širenje hipotekarnog tržišta, jer niža kamatna stopa zapravo znači manju cenu zaduživanja. Drugim rečima, u izboru između ciljeva finansijske stabilnosti koja zahteva ograničenje kredita i podsticanja tražnje koja zahteva kreditnu ekspanziju, FED se opredelio za podsticanje tražnje domaćinstava, naročito potencijalnih kupaca nekretnina, da nastave sa zaduživanjem i potrošnjom. Taj podsticaj ostvaren je umanjivanjem kamatnih stopa.³⁸

Kako se može utvrditi na empirijski način veza između događaja u SAD početkom prve decenije 21. veka i monetarne politike FED-a? Prvenstveno, da bi se utvrdilo da li kamatna stopa odgovara ekonomskim okolnostima u konkretnom vremenskom trenutku, najčešće se primenjuje Tejlorovo pravilo. Ovo pravilo rezultat je istraživanja Džona Tejlora (John B. Taylor), monetarnog ekonomiste sa Univerziteta Stanford, o optimalnom ponašanju FED-a u regulisanju kamatnih stopa. Suština pravila je da opredeljivanje za kamatnu stopu određene visine zavisi od inflacije i ekonomskog rasta. Suštinski, prema ovom pravilu, ako dođe do usporavanja ekonomskog rasta i pada stope inflacije, kamatna stopa se može smanjiti, a ako je inflacija veća od planirane i ekonomija izvan recesivnih trendova, kamatnu stopu treba uvećati.³⁹ Iz ovoga bi se moglo pretpostaviti da je osnovni zadatak FED-a kontrola inflacije i stope rasta, ali u realnosti FED je više zainteresovan za stabilnost cena, rast stope zaposlenosti i brigu o dugoročnoj kamatnoj stopi, što bi sve zajedno trebalo da dovede do stabilnog nivoa rasta. Ukoliko se primeni Tejlorovo pravilo, uočava se da zadržavanje kamatne stope

³⁶ Vuk Vukovic, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", op. cit., p.100.

³⁷ Isto, pp. 111-112.

³⁸ George Cooper, *The Origin of Financial Crises - Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy*, op.cit., pp. 86-87.

³⁹ Videti: John B. Taylor (ed.), *Monetary policy rules*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.

na niskom nivou u periodu uoči krize nije bilo potrebno barem ne u toliko dugom vremenskom intervalu, jer su ekonomski rast i inflacija dostigli stabilan nivo, što znači da je FED praktično ignorisao tržišne signale u vezi sa potrebom promene kamatne stope. Kada se stvari ovako postave, postaje jasno da je FED u trenucima pred krizu hipotekarnog duga kao cilj važniji od ostalih posmatrao podsticaj zaposlenosti, što se može opravdati političkim motivima. Naime, FED za svoju monetarnu politiku odgovara Kongresu, a podsticanje zaposlenosti, naročito nakon recesije, ima politički značaj i omogućava pridobijanje glasova u izbornoj trci.⁴⁰

Niske kamatne stope su podstakle rast mehura. Međutim, rast mehura nije bio isključivo posledica pada kamatnih stopa. Rast cena nekretnina otpočeo je i pre monetarne ekspanzije, kako Šiler navodi, još 1998. godine.⁴¹ Takođe, Ben Brnenki (Ben Bernanke) ističe da su, koristeći ekonometrijske modele i statističke analize, ekonomisti uočili da je pad kamatne stope zapravo u maloj meri doprineo rastu cena nekretnina i da je teško pripisati rast cena nekretnina bilo monetarnoj politici bilo širem makroekonomskom kontekstu. Po njemu je odlučujući faktor za nastanak mehura na tržištu nekretnina bila promena načina finansiranja stambenih objekata, odnosno nastanak hipotekarnih kredita prilagodljivih kamatnih stopa, usled čega je i podstaknuta povezanost niskih kamatnih stopa i rasta cena nekretnina.⁴² U svom viđenju o tome da niske kamatne stope, iako su podstakle, nisu uzrokovale nastanak mehura, Džozef Stiglic (Joseph E. Stiglitz) kao argument ističe da i druge zemlje koriste niske kamatne stope radi podsticanja ekonomije, a da to ne dovodi do nastanka mehura. Razlog zašto su niske kamatne stope podstakle mehur po njemu je u tome što finansijske institucije nisu koristile povećanje ponude novca u socijalno prihvatljive svrhe. On smatra

---

⁴⁰ Vuk Vukovic, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", op.cit., pp.113-114.

⁴¹ Robert J. Shiller, "Understanding Recent Trends in House Prices and Homeownership," in Proceedings of the symposium "Housing, Housing Finance, and Monetary Policy." Kansas City: Federal Reserve Bank of Kansas City, 2007, p. 89. Dostupno na: https://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/2007/PDF/Shiller_0415.pdf, Pristupljeno: 15. 8. 2019.

⁴² *Monetary Policy and the Housing Bubble*, speech by Ben Bernanke at the Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 03, 2010. Dostupno na: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.htm>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.

da su ova sredstva mogla biti iskorišćena u produktivnije svrhe, u čemu finansijsko tržište nije imalo uspeha. Takođe navodi da su državni organi bili ti koji su dopustili da kamatne stope podstaknu nastanak mehura, pošto je postojao način da ovo spreče, što oni nisu učinili. Zvaničnici FED-a, uključujući i Alana Grinspana (Alan Greenspan), koji je bio na poziciji predsedavajućeg u vreme rasta mehura, isticali su da mehur ne može biti uočen pre njegovog pucanja, što nije u potpunosti tačno, jer iako se ne može tvrditi da mehur postoji sa sigurnošću, može se donekle predvideti njegovo postojanje. Stiglic smatra da treba odbaciti tvrdnje i da FED nije mogao da učini ništa drugo, jer bi povećanje kamatne stope sprečilo rast mehura, ali bi istovremeno moglo imati razorne posledice po ekonomiju u celini, zbog činjenice da kamatna stopa nije jedini instrument koji FED može koristiti. Sve i da jeste, Kongres je mogao FED-u obezbediti dodatne instrumente za ovu svrhu, da je od FED-a potekla takva inicijativa.⁴³

Zbog svega navedenog, može se zaključiti da, iako je niska kamatna stopa FED-a doprinela rastu stambenog mehura, ovaj faktor se ne može posmatrati kao jedini uzrok pucanja mehura. Neosporna je činjenica da je ovaj nivo kamatnih stopa stvorio povoljno okruženje za rast mehura, ali ne može se tvrditi da je ovo dominantan uzrok njegovog pucanja i rastuće tražnje na tržištu nekretnina.

Objašnjenje faktora koji su uticali na to da mehur na tržištu nekretnina postane veći nego ijedan mehur pre leži u izmeni karaktera institucija putem regulatornog okvira u cilju podsticanja vlasništva nad nekretninama. Institucije su izmenjene zbog uverenja da mogućnosti ubiranja koristi od rasta mehura nisu ravnomerno raspoređene među stanovništvom. Primera radi, Martin Luter King III, sin Marina Lutera Kinga, borca za građanska prava, još 1999. istakao je da su manjine isključene iz raspodele benefita od rasta tržišta nekretnina, i da kao i svi ostali, i manjine imaju pravo na pravičan udeo.⁴⁴ Ovakvi navodi o nepravednim nedostacima u pogledu mogućnosti učešća u raspodeli koristi od rasta mehura doveli su do intervencije vlade. Endrju Kuomo

⁴³ Joseph E. Stiglitz, *The Great Divide - Unequal Societies and What We Can Do About Them*, op. cit., pp. 66-68.

⁴⁴ King, Martin Luther, III. 1999. "Minority Housing Gap: Fannie Mae, Freddie Mac Fall Short." *Washington Times*, November 17, p. A17, prema: George Akerlof, and Robert J. Schiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why it Matters for Global Capitalism*, op. cit., p. 155.

(Andrew Cuomo), sekretar Ministarstvo za stanovanje i urbani razvoj (*Department of Housing and Urban Development* – HUD) u administraciji Bila Klinton na ovo je odgovorio uvećanjem mogućnosti državno subvencionisanih preduzeća da podstaknu kreditiranje zajednicama u podređenom položaju. Budući da je bio politički nameštenik i želeo je rezultate, nije ga brinulo šta će se dogoditi ukoliko u budućnosti dođe do pada cena nekretnina. Njegov zadatak je bio da obezbedi ekonomsku pravdu za najugroženije, a ne da razmišlja o budućem kretanju cena, stoga je primorao *Fannie Mae* i *Freddie Mac* da uvećaju obim odobrenih kredita, iako je to značilo umanjivanje kreditnih standarda i smanjivanje zahteva za dokumentacijom zajmoprimaca.⁴⁵

Generalno uzevši, u decenijama nakon 1980. godine, rastuća nejednakost dovela je do političkih pritisaka za redistribuciju koja je na kraju realizovana kroz subvencionisanje u formi olakšavanja finansiranja kupovine nekretnina. Taj politički pritisak izvršen je kako bi domaćinstvima niskih dohodaka, koja se inače ne bi mogla kvalifikovati za odobravanje kredita, bio omogućen pristup hipotekarnom tržištu. Politička administracija SAD pronašla je novi način kako bi se odobravanje jeftinih kredita za kupovinu nekretnina omogućio, a to je bilo kombinovanje državne intervencije na tržištu nekretnina, zajedno sa uvođenjem niza finansijskih inovacija.⁴⁶ Državna intervencija na tržištu nekretnina i finansijskom tržištu izvršena je kroz uvođenje niza regulatornih akata kojima je omogućeno i prošireno delovanje određenih institucija, kroz izmenu postojećeg regulatornog okvira kako bi se ostvarili politički ciljevi i kroz redefinisane uloge nadzornih organa u finansijskom sistemu.

Stoga se kao odlučujući regulatorni akti i institucije čije su delovanja modifikovali, a koji se, u sadejstvu, mogu smatrati dominantnim uzročnicima krize hipotekarnog duga i posledicama politike regulacije, mogu istaći:

- Zakon o modernizaciji finansijskih usluga (*Financial Services Modernization Act*) ili Grem–Lič–Blajlijev zakon (*Gramm-Le-*

---

⁴⁵ George Akerlof, and Robert J. Schiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why it Matters for Global Capitalism*, op. cit., p. 155.

⁴⁶ Michael D. Bordo and Christopher M. Meissner, *Does inequality lead to a financial crisis*, Working Paper 17896, National Bureau of Economic Research, Cambridge, March 2012, pp. 2-4.

- ach-Bliley Act*), kojim je ukinuto važenje jednog dela Glas–Stigalovog zakona (*Glass-Steagall Act*), i njegova uloga u uvećanju sklonosti bankarskog sektora ka sistemskom riziku;
- Savezni zakon o finansijskoj sigurnosti i stabilnosti stambenih preduzeća (*Federal Housing Enterprises Financial Safety and Soundness Act*) i uloga koju je omogućio državno subvencionisanim kompanijama *Fannie Mae* i *Freddie Mac*;
  - Zakon o odobravanju kredita ugroženim kategorijama stanovništva (*Community Reinvestment Act*) kao politički podsticaj za obezbeđenje pristupačnih stambenih objekata; i
  - Američki amandmani na Bazelske standarde (tzv. *recourse rule*) i njihov značaj u izmenjenoj i uvećanoj ulozi agencija za kreditni rejting.

ZAKLJUČAK

U nastojanju da iznesu što obuhvatniji pristup analizi faktora koji su doveli do krize hipotekarnog duga, većina autora ne zanemaruje i dosledno ističe i ulogu FED-a, odnosno ekspanzivne monetarne politike. Međutim, oni ovoj ulozi pridaju različiti značaj. Cilj autora ovog rada bio je da ponudi prikaz oprečnih shvatanja o ulozi FED-a u krizi hipotekarnog duga i da ponudi odgovor na pitanje da li se hipoteza prema kojoj je politika niskih kamatnih stopa dominantan makroekonomski uzrok krize može smatrati univerzalno potvrđenom i održivom.

Prvenstveno polazeći od samog pojma krize hipotekarnog duga i ekonomske situacije uoči krize u SAD, autor nastoji da ulogu FED-a kontekstualizuje u okvire mikroekonomskih i makroekonomskih faktora koje enumerira, a zatim i u širi kontekst regulatornog okvira finansijskog sektora SAD. Autor iznosi postulate dva osnovna shvatanja takvog regulatornog okvira, kreirajući osnove za stav prema kom se uloga svakog pojedinačnog aktera, uključujući i FED-a, mora proučavati u okviru spleta ne samo ekonomskih, već i političko-ekonomskih faktora.

Meritum rada posvećen je ispitivanju značaja regulatornim okvirom determinisane monetarne politike u uzrocima krize. Pozivanjem na neka od ključnih imena u ovoj oblasti, autor sučeljava zastupnike dva osnovna pristupa: one autore koji smatraju monetarnu politiku ključ-

nom za objašnjenje krize, i one koji zauzimaju manje radikalni stav. Uz iznošenje proverljivih kvantitativnih podataka i stavova ekonomista zasnovanih na ekonometrijskim i statističkim analizama, stavova samih učesnika u događajima tokom krize (Ben Brnenki) i velikih imena u ekonomskoj nauci (poput dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju Džozefa Stiglicu), autor pokazuje da se, pored toga što postoje zaista oprečna mišljenja usled kojih se hipoteza prema kojoj je politika niskih kamatnih stopa dominantan makroekonomski uzrok krize, ne može smatrati univerzalno potvrđenom, ako se imaju u vidu i dokazi koje ovi ekonomisti navode, takva hipoteza se ne može smatrati ni održivom.

Dakle, iako se iz svega gore iznetog može uočiti da je ekspanzivna monetarna politika predstavljala dodatan stimulus recesivnim kretanjima čije je sadejstvo realizovano ne samo u krizi hipotekarnog duga u SAD, već i globalnoj finansijskoj krizi usled elemenata međuzavisnosti globalne finansijske arhitekture, ipak se ne može tvrditi da postoji direktna odgovornost FED-a za kreiranje stimulusa koji su doveli do pucanja mehura na tržištu nekretnina. Čak iako bi se priznala uloga FED-a kao destabilišućeg aktera, dakle indirektna odgovornost, ta odgovornost bi svakako bila manja od odgovornosti drugih aktera, kako onih koji su postupali po direktivama države, tako i nedržavnih institucija kojima je izmenjeni regulatorni okvir „išao na ruku” i omogućavao im rizičnije postupanje na finansijskom tržištu nego što je to ranije bio slučaj.

Suma summarum, kriza hipotekarnog duga nije, kao što mnogi navode, kriza kapitalizma u njegovom osnovnom obliku, već upravo suprotno, ova kriza demonstrira da državna intervencija, iako sa možda i dobrom namerom, u privatnim transakcijama može imati razorne posledice.⁴⁷ Pored toga, krizu hipotekarnog duga ne možemo svesti na ulogu bilo kog pojedinačnog aktera. Bila bi to čak i opasna simplifikacija, koja bi mogla uzrokovati gubitak šireg konteksta iz vida – krizu hipotekarnog duga uzrokovao je splet ne samo makroekonomskih i mikroekonomskih, već i političkih faktora, čije je sadejstvo dovelo do još uvek u potpunosti neobjašnjivih posledica.

---

⁴⁷ Peter J. Wallison, “Cause and effect: government policies and the financial crisis”, *Critical Review*, 21:2-3, 2009, pp. 365-366.

LITERATURA

- [1] Akerlof, George and Robert J. Schiller, *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why it Matters for Global Capitalism*, Princeton; New Jersey: Princeton University Press, 2009.
- [2] Bordo, Michael D. and Meissner, Christopher M., *Does inequality lead to a financial crisis*, Working Paper 17896, National Bureau of Economic Research, Cambridge, March 2012.
- [3] Cooper, George, *The Origin of Financial Crises - Central Banks, Credit Bubbles and the Efficient Market Fallacy*, Harriman House LTD, Hampshire, Great Britain, 2008.
- [4] *Credible alertness revisited*, Intervention by Jean-Claude Trichet, President of the ECB, at the symposium on “Financial stability and macroeconomic policy”, Jackson Hole, Wyoming, August 22, 2009. Dostupno na: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp090822.en.html>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [5] Daumal, Marie, *The Economic and Political Causes of the 2008 U.S. Financial Crisis*, Paris school of economics, 2018. Dostupno na: http://pseweb.eu/ydepot/seance/513077_PapierDaumalCrise.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [6] FCIC (Financial Crisis Inquiry Commission) *The Financial Crisis Inquiry Report of the National Commission and the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States*, January 2011. Dostupno na: https://fcic-static.law.stanford.edu/cdn_media/fcic-reports/fcic_final_report_full.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [7] Kovačević, Radovan, *Međunarodne finansije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2014.
- [8] Krugman, Paul, “How the Case for Austerity Has Crumbled“, *The New York Review of Books*, june 6, 2013. Dostupno na: <https://www.nybooks.com/articles/2013/06/06/how-case-austerity-has-crumbled/?pagination=false> , Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [9] Matić, Vesna, „Sekjuritizacija“, *Bankarstvo*, br. 5–6/2005, Beograd.. Dostupno na: http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2005/5_6/UBS-Bankarstvo-5-6-2005-Ekoleks.pdf, Pristu-

pljeno: 5. 10. 2020.

- [10] McCormack, Richard, *The Politics and the Economics of the Global Financial Crisis*, Center for Strategic and International Studies, 2012.
- [11] *Monetary Policy and the Housing Bubble*, speech by Ben Bernanke at the Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 03, 2010. Dostupno na: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.html>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [12] Palley, Thomas I., *America's Exhausted Paradigm: Macroeconomic Causes of the Financial Crisis and Great Recession*, Working Paper, No. 02/2009, Institute for International Political Economy, Berlin
- [13] Perelstein, Julia S., *Macroeconomic Imbalances in the United States and Their Impact on the International Financial System*, The Levy Economics Institute of Bard college, Working Paper No. 554, January 2009. Dostupno na: <http://www.levyinstitute.org/publications/macroeconomic-imbances-in-the-united-states-and-their-impact-on-the-international-financial-system>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [14] Rouz, Piter i Milton, Markiz, *Finansijske institucije i tržišta*, Udruženje banaka Srbije, Beograd, 2012.
- [15] Shiller, Robert J., *The Subprime Solution - How Today's Global Financial Crisis Happened, and What to Do about It*, Princeton University Press, 2008.
- [16] Shiller, Robert J. "Understanding Recent Trends in House Prices and Homeownership," in Proceedings of the symposium "Housing, Housing Finance, and Monetary Policy." Kansas City: Federal Reserve Bank of Kansas City, 2007, pp.89-123. Dostupno na: https://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/2007/PDF/Shiller_0415.pdf, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [17] Stiglitz, Joseph E., *The Great Divide - Unequal Societies and What We Can Do About Them*, W. W. Norton & Company, 2015.
- [18] Tasić, Slaviša, *Svetska ekonomska kriza – dileme i rešenja*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

- [19] Taylor, John B. "Economic policy and the financial crisis: an empirical analysis of what went wrong", *Critical Review*, 21:2-3, 341-364, 2009.
- [20] Taylor, John B. (ed.), *Monetary policy rules*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- [21] *The Triple Comeback - the Impact of the Financial Crisis on Global Economic Governance*, Speech by Dominique Strauss-Kahn, Managing Director, International Monetary Fund, December 8, 2010. Dostupno na: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp120810>, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [22] Vasiljević, Branko, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2009.
- [23] Vukovic, Vuk, "Political economy of the US financial crisis 2007-2009", *Financial Theory and Practice*, 35 (1) (2011), pp. 91-128. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/227348051_Political_economy_of_the_US_nancial_crisis_2007-2009, Pristupljeno: 5. 10. 2020.
- [24] Wallison, Peter, "Cause and effect: government policies and the financial crisis", *Critical Review*, 21:2-3, 2009, pp. 365-376.
- [25] Стефановић Штамбук, Јелица, „Предвиђања тежишних праваца међународних односа после глобалне кризе“, *Српска ђолиџичка мисао*, број 2/2010. год. 17. вол. 28, стр. 297–333.

ROLE OF FEDERAL RESERVES IN CAUSING MORTGAGE-DEBT CRISIS IN THE UNITED STATES IN 2007

Author: ANDREA MATIJEVIĆ

e-mail: amatijevic56@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Aleksandar Milošević

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Introduction: The most immediate cause of the mortgage-debt crisis is the “bursting” of the speculative bubble on the real estate market, which began at the end of 2006. More than a decade has passed since the crisis, and it still seems that there is no consensus amongst authors regarding the factors that led to the formation and bursting of the bubble on the real estate market.

Aim: The aim of the paper is to present the role of Federal Reserves in causing the mortgage-debt crisis and to determine whether the expansionary monetary policy played such a large role as some authors point out, emphasizing the period of low interest rates after 2000 as the most immediate macroeconomic cause of the crisis.

Material and Methods: The paper applies a qualitative methodology, i.e. the analysis of the content of documents – both secondary material and primary documents (agency reports, testimonies of IMF, European Central Bank and Fed officials).

Results: Although the period of low interest rates affected the growth of the bubble in the real estate market, the emergence of the bubble and its volume in the real estate market is caused by a growing demand for real estate, which is not driven only by low interest rates, but also by other political factors summarized in this paper.

Conclusion: We cannot claim that the mortgage debt crisis is caused by any single actor. It would be a dangerous simplification, which could cause the loss of a broader context out of sight – the mortgage debt crisis was caused by a combination of economic and political factors, whose cooperation led to still completely inexplicable consequences.

Keywords: mortgage debt crisis; Federal Reserves; monetary policy; interest rates; Taylor’s rule; the United States

KONSEKVENCE INSTITUCIONALNOG REDIZAJNIRANJA REPUBLIKE SRBIJE U PARLAMENTARNI SISTEM

Autor: ANDRIJANA LAZAREVIĆ

e-mail: andrijana095@gmail.com

Mentor: Prof. dr Zoran Krstić

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Sažetak: Ovim radom autorka nastoji da kroz hipotetičko-empijski metod predstavi konsekvence institucionalnog redizajniranja Republike Srbije u parlamentarni sistem. Svoju hipotezu, o većem stepenu podesnosti parlamentarnog sistema na primeru Republike Srbije od trenutnog polupredsedničkog sistema, autorka nastoji da dokaže tako što polazi od pregleda teorijskih karakteristika polupredsedničkog sistema i njegovih realnih manifestacija na primeru Srbije, na osnovu čega se jasno uočavaju njegove manjkavosti. U drugom delu rada autorka predočava teorijske osnove parlamentarnog sistema i potom nudi predikciju mogućeg izgleda i prednosti uvođenja parlamentarnog sistema kao načina najadekvatnijeg organizacionog ustrojstva tri grane vlasti, a posebno uređenja odnosa između zakonodavne i izvršne vlasti.

Ključne reči: Horizontalna organizacija vlasti; polupredsednički sistem; parlamentarni sistem; Republika Srbija; institucionalno redizajniranje.

*Sloboda i demokratija moguće su samo tamo gde
postoji uvek živa i odlučna volja naroda da ne
dozvoli da njime vladaju kao stadom.*

Maks Veber

UVOD

Načelo podele vlasti potiče još od Džona Loka (John Locke) i Šarla Monteskijea (Charles Montesquieu) i odnosi se na podelu u okviru ukupnog sistema između zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. To načelo je, kroz mnogobrojne promene kroz koje su demokratski sistemi prolazili, i kroz veliki broj oblika koje je demokratija popimala, ostalo najčvršća garancija očuvanja narodne suverenosti i sprečavanja koncentracije

vlasti u nekoj od njenih grana [1].

Pitanje odnosa zakonodavne i izvršne vlasti je, čini se, jedno od najznačajnijih pitanja političke teorije i prakse. U tom kontekstu, u literaturi su poznata tri pojavna oblika i njihove različite varijacije: *parlamentarni sistem*, *predsednički sistem* i, neki autori kažu, njihova mešavina ili pak sistem koji egzistira nezavisno i naslovljen je kao *polupredsednički sistem*.

Ono što u najopštijem smislu, pored ostalih pojedinosti, razlikuje parlamentarni od polupredsedničkog sistema, dva sistema koji će biti predmet analize ovog rada, jeste način izbora predsednika. Kod parlamentarnog sistema, izbor se vrši posredno, u parlamentu, dok je kod polupredsedničkog sistema predviđeno da se izbor predsednika odvija neposrednim glasanjem od strane birača, na opštim i slobodnim izborima, iz čega predsednik zatim crpi poseban legitimitet kao izraz narodne volje.

Republika Srbija je imala iskustva sa parlamentarnim sistemom 90-ih godina 20. veka. Ustavom iz 1990. predsednik je imao širok opseg ovlašćenja i relativno veliku moć, što je bila jedna od osnovnih kritika na račun onih koji su pisali pomenuti ustav. Ustavom iz 2006, u suštini, samo je neznatno izmenjen i korigovan postojeći racionalizovani parlamentarni sistem u kome su šefu države uskraćena, postojećim ustavnim normama, ovlašćenja koja bi morala da proističu iz njegovog neposrednog izbora [2]. I pored toga što šef države raspolaže prvenstveno protokolarnim ovlašćenjima, suprotno Ustavu, politička praksa Republike Srbije je visoko prezidencijalizovana. Ovakvo skretanje u prezidencijalizam, koje u našim prilikama podstiču kontekstualni uslovi političke kulture i tradicije, sklonosti građana ka „čvrsta ruka” načinima rukovođenja, biva, neretko, praćeno različitim oblicima poluautoritarnosti do autoritarnosti političkog delovanja.

Ono što zapravo razlikuje parlamentarni i polupredsednički sistem je položaj i uloga prethodno pomenutog šefa države ali i vrlo važan institut „odgovorne vlade“ koja, proistekla iz parlamenta, zavisi od njegovog poverenja. Uz slabog predsednika, takva vrsta odnosa između operativnog dela izvršne vlasti i zakonodavnog organa, najbolje može da posluži na putu od tranzicije do konsolidacije demokratije.

Rad stoga pruža pregled karakteristika polupredsedničkog sistema i rezultata njegove praktične primene na primeru Republike Srbije a

potom se, kao tip poželjnog političkog uređenja, predočavaju karakteristike parlamentarnog sistema i benefiti njegove eventualne primene u Republici Srbiji.

TEORIJSKO ODREĐENJE POLUPREDSEDNIČKOG SISTEMA

Kada nacije biraju sisteme, one biraju čitav sistem čije se karakteristike javljaju endogeno. Polupredsednički sistemi, ili tačnije mešoviti parlamentarno-predsednički sistemi, dominantni su ustavno-politički oblik u postkomunističkim državama. Prema Lajphartu, ovde je reč o „*alternaciji*” (međusobnoj izmeni) parlamentarne i predsedničke faze, koja može da postoji u jednom tako specifično koncipiranom ustavnom sistemu i koja najviše zavisi od toga da li predsednikova partija ima većinu u parlamentu [3]. Ukoliko predsednikova partija ima većinu u parlamentu, sistem je, kaže ova teorija predsednički, jer je parlament – preko većine – potčinjen samom predsedniku, te predsednik države ima mogućnost da disciplinuje i vladu i parlament. Ukoliko pak predsednikova partija nema većinu u parlamentu, dolazi do kohabitacije, kada predsednik dolazi iz jedne a premijer iz druge partije (koalicije) i onda govorimo o kohabitaciji, te onda možemo govoriti samo o parlamentarnom sistemu, što može da dovede u pitanje brzinu i efikasnost donošenja odluka. Diverže, pored distinkcije u odnosu na to da li većina u parlamentu pripada predsednikovoj ili nekoj drugoj političkoj stranci, proširuje i uvodi 4 dodatna elementa: -stvarni sadržaj ustava; - kombinacija tradicije i okolnosti; - sastav parlamentarne većine i položaj predsednika u odnosu na tu većinu.

Prema Đovaniju Sartoriju (Giovanni Sartori), glavne karakteristike polupredsedničkog sistema su: 1) šef države (predsednik) bira se na opštim i neposrednim izborima, na unapred utvrđen period; 2) šef države ima naspram sebe u okviru izvršne vlasti premijera i ministre (bicefalna egzekutiva) koji poseduju izvršna ovlašćenja i mogu ostati na svojim pozicijama dok im parlament ne uskrati poverenje; 3) predsednik ima značajna ovlašćenja naročito u međunarodnim poslovima, može da inicira referendum, da stavi veto na zakone, itd. 4) predsednik ima naspram sebe u okviru izvršne vlasti premijera i ministre koji poseduju izvršna ovlašćenja i mogu ostati na svojim pozicijama dok im parlament ne uskrati poverenje. Peto, predsednik imenuje prvog ministra i može

da ga otpusti i on predsedava sastancima kabineta. Šesto, predsednik može da raspusti skupštinu. Sedmo, premijer je odgovoran skupštini. Osmo, skupština može da obori premijera [4]; [5]; [6].

Ono što bitno razlikuje polupredsedničke sisteme širom sveta jeste politički kontekst i politička tradicija ali i posebno, uloga i položaj šefa države. Moć predsednika, u stvari, rezultat složene interakcije između formalno konstitucionalnih odredaba i praktične partijske politike (Elgie, ed. 1999; kod [5]¹). Upravo je to manevarski prostor u kom predsednik, kao neposredno izabrani od strane građanstva, dodatno kao predsednik partije koja ima parlamentarnu većinu, sebe profilise kao najmoćniju političku figuru i tako premijera stavlja u drugi plan.

U nastavku rada biće predstavljeno funkcionisanje polupredsedničkog sistema u slučaju Srbije i koliko je zapravo funkcija i moć predsednika zavisila od personalizacije vlasti, odnosno od ličnosti lidera koji se u određenim trenucima nalazio na toj funkciji.

Polupredsednički sistem u praksi – primer Republike Srbije

Još značajniji od strukturalnih osobina i razlika, mada neposredno vezani i sa njima, jesu praktični efekti polupredsedničkog sistema. Na primeru Srbije jasno uočavamo razliku između onog što je polupredsednički sistem u teoriji i onoga kako se manifestuje u praksi. Međutim, to ustavno rešenje koje više naginje ka parlamentarizmu je stavljeno u drugi plan odnosno daleko se razlikuje od realne političke prakse. Kako profesor Milan Jovanović ističe, predsednik Republike u sistemu vlasti u Srbiji oličava „stabilnu, neoperativnu egzegovativu“ [7] (Trailović 2012, 118)². Ustavom iz 2006. postaje jasno da, u odnosu na Ustav iz 1990, ustavotvorac nastoji da osnaži vladu, i da dalje oslabi položaj šefa države, odnosno da izvrši promenu u položaju i odnosu ova dva ključna subjekta egzegovative, a da se samo posredno i sekundarno bavi odnosom zakonodavne i izvršne vlasti [2]. Po Ustavu iz 2006. godine, ovlašćenja i nadležnosti predsednika su svedena na to da izražava jedinstvo nacije (čl. 111) i da: predstavlja Republiku Srbiju u zemlji i inostranstvu, uka-

¹ Prema: Elgie, Robert, ed. 2000. *The Changing French Political System*. London: Frank Cass.

² Prema: Jovanović, Milan. 2008. *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za političke studije.

zom proglašava zakone, predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsednika Vlade, predlaže Narodnoj skupštini nosioce funkcija, postavlja i opoziva ukazom ambasadore Republike Srbije na osnovu predloga Vlade, daje pomilovanja i odlikovanja, komanduje vojskom i postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Srbije [8], [9], dok nadležnosti u vreme vanrednog stanja deli sa Narodnom skupštinom.

Iako mu ustavom nije zagarantovan širok opseg ovlašćenja, s druge strane, ono što mu daje moć i legitimitet jeste neposredna izbornost neposrednog izbora od strane građana, iako taj izbor nije „materijalizovan“ nikakvim posebnim efektivnim ovlašćenjima predsednika kao nosioca izvršne vlasti. Stvarni nosilac izvršne vlasti i organ koji utvrđuje i vodi državnu politiku ne bi trebalo da bude predsednik, već Vlada, iako je po sebi je razumljivo da predsednik ima daleko veću moć u situaciji kada je i parlamentarna većina i predsednička pozicija u rukama iste partije.

Personalizacija položaja, odnosno seljenje moći u zavisnosti od ličnosti funkcionera, od predsednika do premijera, glavna je boljka polupredsedničkog sistema, pa i u slučaju Srbije. Profesor Slaviša Orlović [10] u tom kontekstu ističe nekoliko faza od perioda uvođenja višestranačja do 2012. godine. Faze su sledeće: 1) *Prezidencijalistička faza*, od 1990. do 2000. (Slobodan Milošević je bio predsednik Srbije a od 1997. predsednik Socijalističke Republike Jugoslavije) bila je obeležena dominacijom Miloševića, gde su sve poluge vlasti bile u njegovim rukama, iako to nije bilo tako predviđeno ustavom. 2) *Kvaziparlamentarna faza* – predsednik Milan Milutinovića (SPS) a premijer Zoran Đinđić (DOS), kada dolazi do kohabitacije a moć prelazi na stranu premijera. 3) *Kohabitacija* – predsednik Boris Tadić (DS) a premijer Vojislav Koštunica (DSS); 4) *Kohabitacija u koaliciji* – kada je predsednik bio iz redova DS-a, a premijer iz redova DSS-a, ali su tada njihove partije činile koalicionu vladu; predsednik je bio Boris Tadić a premijer Vojislav Koštunica; 5) *Nova predsednička faza* – drugi mandat Borisa Tadića, u čiju se predsedničku poziciju slila sva moć izvršne vlasti. Nakon toga, prateći ovaj model, možemo zaključiti da imamo novu *kohabitaciju u koaliciji* kada na funkciju predsednika Republike dolazi Tomislav Nikolić, čiji SNS, sa SPS-om iz kog dolazi premijer Ivica Dačić, formira koalicionu vladu. Od 2014. imamo situaciju „seljenja“ moći u zavisnosti od toga na kojoj poziciji se nalazio Aleksandar Vučić.

Tako od 2014, kada predsednik postaje Tomislav Nikolić, koji se odriče funkcije predsednika partije, imamo *jačanje premijerske funkcije* koju je tada vršio Aleksandar Vučić koji postaje i predsednik Srpske napredne stranke. Godine 2016. su usledili vanredni izbori, nakon kojih Aleksandar Vučić podnosi ostavku na mesto predsednika Vlade i kandiduje se za predsednika Republike. Možemo reći da od tada kreće faza *jake prezidencijalizacije*, jer, kako kaže profesor Vladislavjević [11], kada predsednik i poslanička većina dolaze iz iste političke stranke ili koalicije, sistem će nalikovati predsedničkom jer će predsednik, kao vođa dominantne političke grupacije, realno ostvarivati veći uticaj nego što to njegove nadležnosti dozvoljavaju. U takvoj situaciji, premijerka je najpre nestranačka ličnost a potom članica SNS-a, i iako jaka figura političkog sistema, ipak donekle u senci predsednika Republike.

Ako predsednik ima jasnu i stabilnu većinu u parlamentu i ako je on istovremeno politički vođa te većine, onda se sve centralne političke institucije „svrstavaju u vrstu“ i onda predsednik države dominira celokupnim političkim procesom, a parlamentarna većina i vlada podupiru njegovu politiku [1] (Teokarević 2004, 184).

Da ne bi dolazilo do ovakvih situacija, koje se lako prelivaju u samovolju jednog čoveka i dovode do skretanja u poludemokratske i nedemokratske načine upravljanja, autorka smatra da je, sve uzevši, parlamentarni sistem najpodesniji način uređenja koji, usred načina na koji se vrši ustrojstvo izvršne i zakonodavne vlasti i njihovog odnosa, ne bi doveo do zloupotrebe moći i vlasti jedne osobe, upravo zbog sistema kontrole i ravnoteže između zakonodavnog i aktivnog dela izvršne vlasti, Vlade, dok bi uloga predsednika bila kao oslabljena.

U narednom delu rada, autorka će ponuditi teorijski osvrt na karakteristike parlamentarnog sistema i u poslednjem delu rada predočiti koje bi izmene, u odnosu na postojeći sistem, bilo neophodno uvesti kako bi Srbija odnos između zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, a posebno između prve dve, ustrojila prema načelima parlamentarizma. Za sam kraj će biti navedeni i benefiti uvođenja ovakvog sistema.

TEORIJSKO ODREĐENJE PARLAMENTARNOG SISTEMA

Kao što smo na početku istakli, političko predstavništvo ili predstavnički sistem je, po mišljenju posebno teoretičara empirijske demokratije,

jedno od ključnih civilizacijskih otkrića koji je konkretan političko-institucionalni izraz dobio u parlamentarizmu, odnosno parlamentarnom sistemu [5]. Demokratiju je stoga gotovo nemoguće zamisliti, a kamoli ostvarivati bez dostizanja odgovarajućeg stepena razvoja parlamentarizma.

Najrazvijenije demokratije Evrope, poput Ujedinjenog Kraljevstva, Austrije, Belgije, Danske, Nemačke, Holandije, Švedske, Norveške, Islanda, Italije, Luksemburga, za osnovu ustavno-pravnog poretka prihvatile su model parlamentarnog sistema. Danas u Evropi samo Mađarska, Češka, Albanija i Estonija imaju čist parlamentarni sistem.

Koje su karakteristike parlamentarnog sistema? Kao što Cebelis ističe, postoji saglasnost u literaturi počev od Bagoa [10] (Bageot 1867; u Norton 1990), preko Huana Linca [11] (Linz 1996), [3] i [12], da je politička zavisnost između zakonodavne i izvršne vlasti definišuća karakteristika parlamentarizma. Vladi treba stabilno uporište u parlamentarnoj većini, te je taj institut odgovorne vlade od posebne važnosti za parlamentarni sistem, koja s druge strane može da padne ako joj parlament uskrati poverenje, koji uz to ima pravo i da kontroliše vladu interpelacijama. Tri su osnovna principa na kojima počiva njihov međusobni odnos: jednakost, saradnja i uzajamnost u delovanju (Hauriou, 1968: 209; Burdeau, 1969: 144; Stefanović, 1950, 455), kojima se teži ostvarenju osnovnog zadatka, a to je obezbeđivanje saradnje između parlamenta i šefa države uz pomoć vlade, koja ima utvrđenu i od predsednika odvojenu oblast upravljanja [13]. Šef izvršne vlasti bira se posredno u legislaturi. U većini slučajeva šef države nije šef egzekutive već ličnost koja stoji iznad dnevne politike sa određenom simboličnim, proceduralnim i više moderatorskim funkcijama.

Ono što takođe predstavlja odliku parlamentarnog sistema je to što su stranke jedinstvenije, tačnije odnos poverenja, pretnji, izglasavanja smene i gubljenja moći za postavljanje dnevnog reda je ono što stranke čini kohezivnijim u parlamentarnom nego u predsedničkom sistemu [14] (Cebelis 2016, 94). Još jedna od odlika parlamentarizma je i ta da ministri ili moraju da budu poslanici u parlamentu, ili da imaju parlamentarno iskustvo, što im omogućava duže ostajanje na funkciji ali se istovremeno na taj način obezbeđuje njihova veća odgovornost i lojalnost. Posebno važno je, čini se, i to da je očekivani životni vek demokratija u parlamentarnom sistemu mnogo duži. Cebelis kao interesantne

predstavlja i nalaze Šugarta i Kelija [12] da će jaka predsednička ovlašćenja (i zakonodavna i nezakonodavna) verovatnije dovesti do sloma. Prema njihovim podacima (koji uključuju predsedničke i polupredsedničke režime do početka veka), režimi u kojima je predsednik imao slaba zakonodavna ovlašćenja propali su 3,5% vremena (4 od 17), dok je verovatnoća sloma bila gotovo udvostručena (40% vremena, ili 6 od 15 u režimima sa zakonodavno snažnim predsednicima) [14]³. Na ovom mestu valja naznačiti i veoma značajnu ulogu koju imaju stranke u parlamentarnom sistemu. U ovako ustrojenom sistemu, postojanje partijske heterogenosti glasačima nudi veću mogućnost izbora ali i obavezuje političke partije da, kada jednom budu izabrane, kroz parlament i vladu reflektuju volju onih čiji su ih glasovi doveli na te funkcije.

Iako parlamentarni sistemi širom sveta imaju slične strukturalne karakteristike koje smo prethodno naveli, ipak se one ne manifestuju na istovetan način u svim zemljama. Prema tome, prema analizi profesora Vučine Vasovića [5] možemo razlikovati bar 3 vrste parlamentarnog sistema sa određenim osobinama: Prvi, *vestminsterski model* za koji najčešće vezujemo britanski parlamentarizam a slično postoji i u Indiji, Novom Zelandu, Australiji. Glavne karakteristike su simbioza zakonodavne i izvršne vlasti, gde vlada proističe iz parlamenta i njemu je odgovorna, čime sistem stvara odgovornu vladu koja deluje dok postoji poverenje u parlamentu. Vlada ima odgovarajući stepen autonomije, što povećava njenu efikasnost i može čak da raspusti parlament, što joj daje dodatnu moć. Moguće mane ovog sistema su to što u kombinaciji sa većinskim izbornim sistemom i hijerarhijskom strukturom partija može dovesti do preterane dominacije vlade, kao efektivnog vršioca izvršne vlasti. Drugi tip parlamentarizma je *fragmentirani ili frakturni parlamentarizam* ili tzv. *skupštinski tip*. Ovaj tip parlamentarizma odlikuje se pre svega slabom i nestabilnom vladom. Tako je Italija od 1945. do 2001. godine promenila 59 vlada, a francuska od 1945. do 1958 (vreme Četvrtre republike) 25 vlada, jer nijedna vlada u to vreme nije imala stabilnu većinu. Ovde valja pomenuti i proporcionalni izborni sistem, višepartijski fragmentirani sistem i opasnost političke paralize zbog slabe izvršne vlasti [5]. Zbog veće koncentracije vlasti u skupštini,

---

³ Prema: Tsebelis, George. 1995. "Decision Making in Political Systems: Veto players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism, and Multipartyism". *British Journal of Political Science* 25: 289-326.

vlada u takvim uslovima veoma teško uspeva da ostvaruje stabilnu i efikasnu vlast, što je neka vrsta „partijski kontrolisanog parlamentarizma” [1]⁴. Treći tip parlamentarnog sistema je tzv. *racionalizovani parlamentarizam*. Razlog za uvođenje ove vrste parlamentarizma je lako oblikovanje vlade u fragmentarnom višepartijskom parlamentarizmu, zbog čega su se ustavotvorci postarali da otežaju mogućnost i postupak obaranja vlade a jedan od mehanizama za to je „konstruktivno glasanje poverenju” [5], što znači da predsednik vlade može biti uklonjen sa svog mesta samo onda ako je i kad je u isto vreme izabran novi premijer. Vlada u tom slučaju može ostati na vlasti, ali s obzirom na to da nema parlamentarnu većinu, odnosno da većinu ima opozicija, vlada ne može progurati u parlamentu nijedan svoj predlog, te je epilog više u paralizi nego u racionalizaciji parlamentarizma [15].

INSTITUCIONALNO REDIZAJNIRANJE REPUBLIKE SRBIJE U PARLAMENTARNI SISTEM

Nakon teorijskog osvrta na karakteristike parlamentarnog sistema, autorka smatra da bi u slučaju Srbije, zbog svega navedenog, za osnovu ustavno-pravnog poretka najkorisnije bilo prihvatanje modela parlamentarnog sistema. Ukoliko se bliže analiziraju ustavno-pravna ovlašćenja izvršne, zakonodavne i sudske vlasti, kao i njihov odnos, politički sistem Srbije zapravo više nalikuje na parlamentarni nego na polupredsednički sistem, sa jednom odlučujućom razlikom, a to je neposredna izbornost predsednika, koji je u najvećem broju slučajeva istovremeno ostajao i na poziciji šefa države i šefa partije. Prvo mu je davalo nepohodni legitimitet a drugo moć. Tako su ovlašćenja predsednika u praksi prevazilazila ustavne okvire uvek kada je predsednik efektivnu vlast mogao da vrši posredstvom stranačke hijerarhije, a ne na osnovu svojih ustavnih ovlašćenja. Nije teško zaključiti da će ovakvo stanje biti moguće uvek kada predsednik nakon izbora na ovu funkciju zadrži i funkciju predsednika stranke i to one koja ima stabilnu većinu u Parlamentu, kao ni to da ovakvo stanje uvek može dovesti do preterane prezidencijalizacije i vrlo često upražnjavanja nedemokratskih praksi upravlja-

---

⁴ Prema: Sartori, Giovanni. 1994b. “Neither Presidentialism Nor Parliamentarism”, In *The Failure of Presidential Democracy*, Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), (Volume 1), Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

nja, što svakako ne ide ruku pod ruku sa parlamentarizmom. Ovakav sistem omogućava korišćenje (zloupotrebu) prednosti predsedničkog položaja a istovremeno može da prenese odgovornost za donošenje ključnih odluka na premijera i vladu. Moć predsednika se temelji na kontroli poslaničke većine, što dalje omogućava kontrolu personalnog sastava političkih institucija, državne uprave i većeg dela privrede [11]. Pored toga, kako ističe profesor Orlović, u sistemima kao što je naš (prim. autora), gde se predsednik i parlament biraju neposredno i gde govorimo o „dualnoj legitimaciji“, pitanje je ko je pozvan (pozvaniji) da govori „u ime naroda“. Radi se o dve, neposredno i demokratski izabrane institucije, čije su nadležnosti isprepletene i sukobljene oko vlade i premijera [16].

Zbog svega prethodno navedenog, autorka je stava da bi u slučaju Srbije najbolje rešenje bilo usvajanje sa prilagođavanjem, i to usvajanje parlamentarnog sistema karakterističnog za republike a po tipu najbližnji onom koji smo prethodno naslovili kao vestminsterski. Takav sistem bi podrazumevao sledeće: Predsednika Republike koji bi se birao na posredan način, u parlamentu, koji je izraz volje naroda; ovlašćenja šefa država bi bila kao ona garantovana sadašnjim ustavom gde bi on, kao neaktivna grana egzekutive, bio neka vrsta moderatora između vlade, kao aktivnog dela egzekutive i parlamenta i predsednik svih građana. Parlament bi svakako ostao jednodoman; iz parlamentarne većine bi proizilazila vlada koja bi kao takva bila njemu odgovorna. Premijerska, kao moguća ključna funkcija, bila bi funkcija koja bi podrazumevala prethodnu političku aktivnost osobe koja se bira na tu funkciju i to iz stranke koja ima većinu u parlamentu (da se ne dogodi kao kod nas, da to bude jedna politički potpuno nepoznata ličnost, koja je potom postala deo vladajuće partije), ali ne i osoba koja je na čelu vladajuće partije. Ovo bi dakle bio britanski parlamentarni model koji bi se sastojao od poslaničke vlade, gde parlament drži vladu pod kontrolom a smenom šefa partije bi se menjala i vlada. Takođe, izborni sistem po kom se trenutno sprovode izbori u Srbiji dovodi do, kako ističe profesor dr. Jovanović i doc. dr. Vučićević „slabe komunikacija građana i izabranih predstavnika, depersonalizovanosti poslanika i situacija u kojoj građani glasaju, ali ne biraju poslanike koji će ih predstavljati, kao i do deformacija teritorijalnog (geografskog) predstavljanja” [17]. Autorka je stava da bi najadekvatniji izborni sistem bio onaj koji se u literaturi

prepoznaje kao *prorprocionalni izborni sistem sa direktnim glasanjem za kandidate unutar jednomandatnih izbornih jedinica* [17], a koji podrazumeva pokušaj objedinjavanja prednosti većinskog i proporcionalnog izbornog sistema, gde je mehanika njegovog funkcionisanja zasnovana na kombinaciji tri različita nivoa: „biračkom“, međupartijskom i unutar-partijskom⁵. Ovde stižemo do odlučujuće uloge političkih partija, koje nužno moraju da se izmene u odnosu na trenutnu situaciju, u kojoj su „političke partije okupirale parlament i stavile parlamentarizam pod svoju apsolutnu kontrolu“, što je sledstveno dovelo do „partifikacija administracije“ [18], odnosno zauzimanja državnih funkcija na osnovu partijske lojalnosti, što dugoročno dovodi do urušavanja demokratičnosti i dobrog upravljanja i poštovanja načela prave države.

Nakon svega navedenog, valja još pomenuti i neke dodatne benefite uvođenja parlamentarnog sistema. Pristalice parlamentarizma, uključujući uticajne autore poput Linca, Lajpharta, Valencuele i Stepana, smatraju da je ovaj oblik pogodniji za učvršćivanje demokratije u zemljama koje su nedavno odbacile jedan od oblika nedemokratskih sistema i dodaju da to posebno važi za zemlje sa dubokim političkim podelama. Na osnovu istraživanja proizilazi da se veća sposobnost parlamentarnog sistema za trajniju konsolidaciju demokratije zasniva na sledećim opštim karakteristikama parlamentarizma koje navodi profesor Teokarević [1]:

- Vlade su obično i sklonije i sposobnije da uz parlamentarnu većinu sprovode svoje programe;
- Parlamentarni sistem omogućava i podstiče vladanje u okviru višepartijskog sistema (a ne jednopartijskog ili bezpartijskog koji su nespojivi sa demokratijom);
- Parlamentarni sistem takođe smanjuje mogućnost da izvršna vlast vlada „na ivici ustavnosti“ i istovremeno omogućuje lako smenjivanje izvršne vlasti ukoliko ona tako postupi;
- Parlamentarni sistem je mnogo manje podložan vojnim udarima;
- On takođe obezbeđuje duže partijsko-vladine karijere, koje lojalnošću i iskustvom doprinose stabilizaciji „političkog društva“.

---

⁵ Više: Јовановић, Милан и Душан Вучићевић. 2019. *Реформа изборног система Републике Србије*. Национална коалиција за децентрализацију, 34–38.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kroz teorijski pregled karakteristika parlamentarnog sistema i kroz svojevrsnu studiju slučaja o primenljivosti ove vrste političkog sistema na slučaj Republike Srbije, ali i poređenja sa aktuelnim sistemom i pogotovo njegovim praktičnim manifestacijama, dolazimo do zaključka da sistem u Srbiji možemo označiti kao politički sistem sa praktičnim obeležjima „predsedničkog sistema”, dok se sam ustavni sistem može klasifikovati kao „parlamentarni”, ili se može reći da je „prezidencijalizam“ u Srbiji opskrbljen parlamentarnim ustavnim modelom.

U takvoj situaciji, gde dolazi do velikih razmimoilaženja između ustavno-pravnih ovlašćenja i političke prakse i učestale personalizacije, najčešće funkcija izvršne vlasti, potreba za stabilnim institucijama koje će reflektovati volju naroda, od koga će dolaziti parlamentarna većina a iz nje i vlada, jesu nužnost. Stoga bi uvođenje parlamentarnog sistema vestminsterskog tipa, sa prilagođavanjem, bilo najpodesnije rešenje za Republiku Srbiju i njeno dalje tranzitiranje, odnosno, sudeći po sadašnjim prilikama, ponovni zaokret najpre ka demokratiji a potom i ka njenoj potpunoj konsolidaciji jer je svaka transformacija oblik postepene promene, koju, u našem slučaju, pre svega treba započeti na institucionalnom nivou.

Rad završavamo zapažanjima pokojnog profesora Vasovića koja su, iako napisana pre više od jedne decenije, i danas aktuelna: „Ako je parlament neka vrsta lakmus papira ili prozor kroz koji se može zaviriti u utrobu i dubine društva i politike, onda treba reći da ono što se kroz taj prozor može videti jeste prilično rovito i nezadovoljavajuće zdravlje društva i demokratije u Srbiji. Nije stoga slučajno što građani Srbije imaju vrlo malo poverenja u svoju političku elitu i institucije, među kojima je jedna sa gotovo najnižim stepenom poverenjem građana, parlament Srbije.“ [18].

Ovaj rad je imao za cilj da pruži skroman doprinos daljim analizama i diskusijama na temu političkih sistema sa posebnim osvrtom na parlamentarni sistem bez čije centralne institucije, parlamenta, nema ni demokratije.

REFERENCE

- [1] Teokarević, J. „Predsednički i parlamentarni postkomunistički politički sistemi” U *Tranzicija deceniju posle: pouke i perspektive*, ur. Dr Božo Stojanović, 2004, 172–192, Beograd: Institut za evropske studije.
- [2] Rakić, M. M. i Goran M. B, *Odnos između zakonodavne i izvršne vlasti na primeru Ustava Republike Srbije iz 1990. i 2006. godine*, Srpska politička misao, 2014, Vol. 21, No. 2, pp. 249–265. doi.org/10.22182/spm.4422014.
- [3] Lijphart, A, „Parliamentary versus Presidential Government” U *Predsednički i parlamentarni postkomunistički politički sistemi*, Jovan Teokarević, 1992, 172–192, Beograd, Institut za evropske studije.
- [4] Sartori, G. (1994a): *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. Macmillan Press.
- [5] Vasović, V. (2008): *Savremene demokratije*. Službeni glasnik. Beograd.
- [6] Duverger, M. *A New Political System Model – Semipresidential Government*, European Journal of Political Research, 1980, Vol.8 No. 1980, pp. 165–187.
- [7] Trailović, D. „Politička institucija predsednika Republike u sistemu vlasti Srbije“, 2012, *Politička revija*, Vol. 33, No. 3, pp. 113–130.
- [8] Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
- [9] Zakon o predsedniku Republike, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 111/2007.
- [10] Orlović, S. (2008): *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*. Službeni glasnik. Beograd.
- [11] Vladislavljević, N. *Sistemi sa neposredno izabranim predsednikom, nasleđe starog režima i novi ustav*, 2003, Prizma, 9–18. <http://eprints.lse.ac.uk/5372/>. Poslednji pristup: 29. avgust 2020.
- [12] Shugart, M. S. and Carey, J. M (1992): *Presidents and Assemblies*. Cambridge University Press. Cambridge.
- [13] Pejić, I. „Parlamentarna vlada: mogućnosti razvnoteže u sistemu podele vlasti” U *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 2016,

67–86. Pravni fakultet. Niš.

- [14] Cebelis, Dž. (2016): *Veto igrači: Kako rade političke institucije*, 2016, Beograd, Službeni glasnik.
- [15] Hartmann, J. (2006): *Politički sistemi Velike Britanije, SAD i Francuske – Parlamentarni, predsednički i polupredsednički sistemi vlasti*. Politička kultura. Zagreb.
- [16] Orlović, S. (2015): „Predsednik Republike – konstitucionalno institucionalne dileme”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*. Beograd.
- [17] Јовановић, М. и Душан В. (2019): *Реформа изборног система Републике Србије*. Национална коалиција за децентрализацију. <http://www.biramkogabiram.rs/wp-content/uploads/2020/06/Reforma-izbornog-sistema.pdf>. Последњи приступ: 4. септембар 2020.
- [18] Vasović, V. „Savremeni izazovi parlamentarizma” U *Dileme i izazovi parlamentarizma*, (ur.) Vukašin Pavlović i Slaviša Orlović, 2007, 7–45. Fakultet političkih nauka i Fondacija Konrad Adenauer. Beograd.

CONSEQUENCES OF INSTITUTIONAL REDESIGNING OF REPUBLIC OF SERBIA IN PARLIAMENTARY SYSTEM

Author: ANDRIJANA LAZAREVIC

e-mail: andrijana095@gmail.com

Mentor: Full Prof. Zoran Krstic

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Abstract: With this paper the author aims to present the consequences of the institutional redesign of the Republic of Serbia in the parliamentary system through a hypothetical-empirical method. The author tries to prove her hypothesis about a greater degree of suitability of the parliamentary system than the current semi-presidential system in the example of the Republic of Serbia. The author begins with a review of the theoretical characteristics of the semi-presidential system and its real manifestations in the example of Serbia. In the second part of the paper, the author presents the theoretical basis of the parliamentary system and then offers a prediction of the possible prospects and advantages of introducing the parliamentary system as a way of the most adequate organizational structure of the three branches of government, especially the legislative-executive relations.

Keywords: horizontal organization of government; semi-presidential system; parliamentary system; Republic of Serbia; institutional redesign

ELEKTORSKI KOLEDŽ U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA: BREME DEMOKRATIJE ILI STUB REPUBLIKE?

Autor: SARA STOJAKOVIĆ, Srđan Jelisić

e-mail: stojakovic.sara@gmail.com, srdjan.jelisc998@gmail.com

Mentor: Doc. dr Matej Savić

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci

Uvod: Ovaj rad predstavlja kritički osvrt na institut koji je uspostavljen ustavom, a od samog početka meta je kritika i pokreće brojne rasprave kako na političkoj sceni tako i u politikološkim krugovima. Rad razmatra institut kroz istorijski kontekst, bavi se njegovom povezanošću sa stubovima američkog političkog sistema, federalizmom i dvopartizmom, te daje pogled na elektorski sistem kroz prizmu republikanizma.

Cilj rada: Cilj je ponuditi raspravu o potrebi i održivosti elektorskog koledža u izbornom sistemu, iz perspektive suverenosti naroda kao i političkog ustrojstva Sjedinjenih Američkih Država. Cilj je dati kritički osvrt potencijalnih alternativa elektorskom koledžu i neuspjelih reformi ovog instituta.

Materijal i metode: Analiza sadržaja, komparativna metoda.

Rezultati: Rezultat rada predstavlja sveobuhvatni rezime istorijskog konteksta nastanka i izmjene elektorskog koledža, analizu implikacija na američku demokratiju, te šta bi uklanjanje ove institucije značilo za američki sistem. Uz ovo, rezultat rada jeste i analiza dosadašnjih alternativnih rješenja za izmjenu ili zamjenu ovakvog sistema.

Zaključak: Tema elektorskog koledža je rasprava koja je započeta ustanovljavanjem ovog instituta i traje do danas. Njegova opravdanost ili neopravdanost ne može biti izražena kroz jedan ugao gledanja, te će se odgovor na ovo pitanje tražiti još dugo. U ovom radu data je analiza potencijalnih rješenja, kao i pogled na ovaj problem iz perspektive stabilnosti američkog političkog sistema.

Ključne riječi: Elektorski koledž; izborni sistem; federalizam; republika; demokratija; dvopartizam.

UVOD

Elektorski koledž predstavlja posredan sistem izbora šefa izvršne vlasti, u kojem glasovi građana zapravo određuju koja od dvije moguće partijske liste elektora će pod zakletvom glasati za predsjednika u ime njih.

Ustanova takozvanog elektorskog koledža stara je koliko i sam Ustav SAD. Međutim, ovaj pojam se ne spominje u Ustavu. Prema Kejsaru (Alexander Keyssar), prvi put se susreće 1788, a ustaljuje tek kasnije, kao naziv za okupljanje elektora u državama i koristi se u množini.¹ Kao sistem dodjele i biranja elektora, ovaj pojam se počinje koristiti tek poslije Drugog svjetskog rata.

Danas ovaj sistem izaziva mnoge rasprave, kako u SAD tako i širom svijeta. Mnogi smatraju da je SAD, kao država koja u svoju spoljnu politiku stavlja fokus na promociju demokratskih vrijednosti, ovoga puta zakazala na domaćem terenu. Peti put u historiji, od toga dva puta u poslednjih 20 godina, na čelo države dolazi kandidat sa osvojenim manjim brojem glasova od svog protukandidata, iako je osnovno demokratsko načelo, još iz svoje antičke kolijevke, vladavina većine. Iako SAD to omogućava za sve ostale funkcije, institucije predsjednika i potpredsjednika ostaju imune na odluku većine građana.

Ipak, očevi osnivači nisu stvarali demokratiju, već republiku, a Sjedinjene Američke Države, ne treba zaboraviti, stvorene su od država a ne pojedinaca. Imajući to u vidu, kao ključne koncepcije za analizu elektorskog koledža koristili smo federalizam, narodni suverenitet i dvopartizam.

Možemo slobodno reći da je zagovarati izmjenu ili ukidanje elektorskog koledža postalo popularno, a tenzije su se naročito podizale poslije izbora 2000. i 2016. godine. Rješenje ovog „problema“ na prvi pogled je lako: njegovo ukidanje i uspostava neposrednog sistema izbora predsjednika. Međutim, na samom početku imamo više poteškoća – od kompleksne procedure izmjene ustava, do promjene cjelokupnog izbornog sistema, što bi za sobom povuklo promjene u vođenju kampanje, fokusima kampanje, pa čak i samom političkom sistemu. Da li je dovesti čitav sistem u pitanje zbog nedostatka demokratske u ovakvom

---

¹ Alexander Keyssar, *Why Do We Still Have the Electoral College*, (London, Harvard University, 2020), odjeljak: Appendix C, 2.

načinu glasanja opravdano ili ne, te da li je ono breme demokratije ili njen stub, pokušaćemo dati odgovor.

INSTITUCIJA ŠEFA IZVRŠNE VLASTI I IZBOR PREDSJEDNIKA

Autokratska vladavina kralja Georgea III bila je jedna od povoda za rat za nezavisnost 13 kolonija, ali istovremeno i glavni razlog za oprez prilikom stvaranja predsjedničke funkcije, s obzirom na to da ideja o uspostavi američkog kraljevstva nipošto nije bila popularna. Delegati na Ustavotvornoj skupštini bili su odlučni da neće uvesti svemoćni i diktatorski predsjednički položaj.² Tako su očevi osnivači osnovne intelektualne izvore prilikom pisanja Ustava našli u idejama Loka i Monteskeja, poštujući princip podjele vlasti, uvodeći i sistem „kočnice i ravnoteže“, ne dozvoljavajući niti jednoj grani vlasti da se osamostali u odnosu na drugu, garantujući trajnu međuzavisnost a samim tim i saradnju između tri grane vlasti. Na čelu izvršne grane vlasti nalazi se predsjednik SAD, čiji položaj je regulisan članom II Ustava SAD, koji se bira na mandat u trajanju od četiri godine s mogućnošću jednog ponovnog izbora. „Niko sem građanina domoroca ili građanina Sjedinjenih Država ne može u vreme donošenja ovog ustava da bude biran na položaj predsednika; niko ne može da bude biran na taj položaj ako nije napunio trideset pet godina života i ako tokom četrnaest godina nije bio stanovnik Sjedinjenih Država.“³ On je šef države, šef administracije i vrhovni zapovjednik oružanih snaga. Takođe, tu su i ovlaštenja za zaključivanje međunarodnih ugovora, ali uz odobrenje Senata.⁴

Predsjednik se stara i o tačnom izvršenju zakona, a u krug izvršnih ovlašćenja spada i pravo donošenja podzakonskih akata, pravila i instrukcija. Takođe, tu imamo i zakonodavna ovlašćenja koja Kongres posebnim zakonima, u kojima se nalaze samo opšte odredbe, prenosi na predsjednika tj. na izvršnu vlast. Predsjednik raspolaze i ogromnim finansijskim sredstvima preko budžeta koji danas dostiže gotovo trećinu nacionalnog dohotka.⁵

² Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, Izazov demokratije: Vladanje u Americi, (Duriex Zagreb, 1999), 246.

³ Ustav SAD, član 2. odjeljak 4.

⁴ Vučina Vasović, Savremene demokratije 1, (JP Službeni glasnik 2012), 189.

⁵ Ibid., 189–190.

Predsjednik ima ovlaštenja i u imenovanju velikog broja državnih funkcionera – od članova administracije i diplomatskih predstavnika do sudija Vrhovnog suda. On ih ne postavlja neposredno na funkciju, nego njegovu nominaciju treba potvrditi Senat, međutim, ova posredna uloga gornjeg doma Kongresa nije umanjila moć predsjednika, s obzirom na to da je svega 0,5% nominovanih kandidata odbijeno. Ne treba izostaviti da je predsjednik istovremeno i lider svoje partije, te nerijetko moć predsjednika zavisi i od većine njegove partije u Kongresu, gdje sa svojom stranačkom većinom lakše donosi zakone, imenuje funkcionere i diplomate, te sve druge funkcije i aktivnosti za koje je potrebna potvrda zakonodavne grane vlasti.⁶ Međutim, kada je predsjednikova partija manjinska u Kongresu, tada on ima i poteškoća u, npr. imenovanju sudija, kakva je situacija bila sa Barackom Obamom, kada mu republikanski Senat nije odobravao gotovo niti jedan prijedlog koji bi im poslao, ostavivši njegovom nasljedniku Donaldu Trumpu da popuni više stotina upražnjenih sudijskih mjesta.

Predsjednik je, kako je na čelu izvršne grane vlasti, šef administracije koja broji nekoliko miliona ljudi i brojne institucije. Američki šef države ima mogućnost i zakonodavne inicijative, a godišnja Poruka o stanju nacije, govor koji predsjednik upućuje sa kongresne govornice, po nekima predstavlja i karakter programa zakonodavstva.⁷ Pored toga, on ima i pravo veta na sve zakone koje izglasa Kongres, jer prije stupanja na snagu, predsjednik mora da ga ovjeri potpisom. Ukoliko predsjednik stavi veto, prijedlog zakona vraća se u Kongres na doradu, a može proći bez predsjedničkog potpisa jedino ako bude izglasano dvotrećinskom većinom.⁸

U Sjedinjenim Američkim Državama postoji mnogo izbornih funkcija na svim nivoima – prema nekim procjenama oko 500.000 na federalnom nivou od ukupno 8.000.000.⁹ Niti jedna od tih pozicija ne privlači toliko nacionalne i svjetske pažnje kao pozicija predsjednika SAD. Utrka za jedno od najprestižnijih pozicija u svijetu traje po nekoliko mjeseci i sastoji se od više faza i segmenata. Značaj ove funkcije leži u tome što je upravo predsjednik jedini predstavlja i treba da radi po volji

---

⁶ Ibid., 190–192

⁷ Ibid., 190.

⁸ Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, Ibid., 249.

⁹ Vučina Vasović, Savremene demokratije 1, (JP Službeni glasnik, 2012. godina).

i interesima cjelokupnog stanovništva SAD.

Izborni proces SAD sam po sebi je komplikovan i jako je dug put od kandidature do predsjedničke inauguracije, koji se obično proteže kroz tri kalendarske godine. Međutim, i na samom početku kandidat mora ispuniti uslove da bi zatražio podršku svojih građana. Za razliku od svih drugih izbornih funkcija u SAD, funkcija predsjednika ne ide nužno onom kandidatu koji osvoji najveći broj glasova naroda. Za izbor američkog šefa države zadužen je elektorski koledž. „Glasači samo neizravno biraju predsjednika; zapravo glasaju za slabo poznatu listu elektora (njihovih imena obično nema na glasačkim listićima) koji su jednom od kandidata obećali podršku“¹⁰

Svaka savezna država ima onoliko predstavnika u elektorskom koledžu koliko ima predstavnika u Kongresu, tj. senatora i članova Predstavničkog doma, dok Washington dobija tri elektorska glasa 23. amandmanom 1961. godine, tako da od tada elektorski koledž čini 535 elektora, sa potrebnom većinom od 270 elektorskih glasova da bi se postalo predsjednik. Nakon predsjedničkih, koji se održavaju svake četiri godine prvog utorka u novembru, slijede glasanja elektorskog koledža. Elektori daju svoje glasove prvog ponedjeljka poslije druge srijede decembra izborne godine. Elektorski koledž ne sastaje se na jednom mjestu, nego glasa u državnim parlamentima širom SAD. Glasovi se upućuju Kongresu koji ih verifikuje 6. januara, a inauguracija novog predsjednika održava se 20. januara, kada počinje njegov/njen četvorogodišnji mandat.

Tu je i tradicionalna mogućnost šefa države da pomiluje pojedince koji su počinili „kaznena djela protiv Sjedinjenih Država, uz izuzetak postupka za opoziv“.¹¹ Svi američki predsjednici koristili su ovo pravo, a najviše pomilovanja je dao Frenklin D. Roosevelt – 3.796,¹² a poslednja tri američka predsjednika pomilovala su zajedno 2.589 osoba: Bill Clinton je pomilovao 459¹³, George W. Bush 200¹⁴, a Barack Obama 1.927.¹⁵

¹⁰ Keneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, Izazovi demokracije: Vladanje u Americi, (Durieux, 1999).

¹¹ Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, Ibid.

¹² Internet, dastupno na; <https://www.justice.gov/pardon/clemency-statistics>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

Pored ustavnih predsjedničkih ovlaštenja, njegova moć zavisi i od njegovih političkih sposobnosti – kako to Richard Neustadt naglašava, definišući predsjedničku moć kao „moć uvjeravanja“.¹⁶ Razlika između „velikih predsjednika“ i osrednjih jesu upravo pregovaračke sposobnosti, ophođenje s protivnicima i odabir prioriteta.¹⁷ Dakle, faktička moć predsjednika zavisi od toga kako će on iskombinovati ustavna ovlaštenja, ugled u narodu, političke i pregovaračke sposobnosti te vlastitu viziju i ideologiju kako bi ostavio nešto iza sebe i bio upamćen kao uspješan američki šef države, ili kao neslavni predsjednik koji je zamijenjen u sledećem mandatu novim, koji će popraviti stvari koje prvi nije bio u stanju da riješi.

USTANOVA ELEKTORSKOG KOLEDŽA

Kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, američki predsjednik je ključna figura političkog sistema i on predstavlja centralnu figuru moći. Iako ograničen sistemom kočnica i ravnoteža¹⁸, kao i drugim dvjema polugama vlasti, Ustavom su mu data velika ovlaštenja i mogućnost da samostalno djeluje putem izvršne odluke (eng. *executive order*). Zaključujemo da je predsjednik najmoćnija politička figura, a ipak, njegov izbor izaziva zbuñjene mase i dijeli društvo na one koji podržavaju elektorski sistem i one koji smatraju da elektorski koledž¹⁹ ignoriše volju naroda, čak i da ima svoje korijene u rasizmu.

Od samog ustavnog početka Sjedinjenih Američkih Država, elektorski koledž je njen sastavni dio. Ova specifičnost nastala je kao kompromis između dva potpuno suprotstavljena mišljenja o načinu biranja

¹⁶ Richard E. Neustadt, *Presidential Power* (New York: John Wiley, 1980), 10.

¹⁷ Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, *Ibid.*, 251.

¹⁸ Princip podjele vlasti koji podrazumijeva odvojenost tri grane vlasti i njihove međusobne kontrole. To je sistem karakterističan za Sjedinjene Američke Države, u kojem iako su grane vlasti međusobno odvojene, one su ipak i međuzavisne, što nužno zahtijeva i međusobnu saradnju između zakonodavne, izvršne i sudske grane vlasti.

¹⁹ Sistem posrednog izbora šefa države karakterističan za Sjedinjene Američke Države. Prema tom sistemu, glasači na izborni dan zapravo biraju delegate (elektore) koji će umjesto njih glasati za predsjedničkog i potpredsjedničkog kandidata koji su odnijeli pobjedu u narodnim glasovima u saveznoj državi koju predstavljaju. S obzirom na to da u američkom izbornom sistemu važi „winner take all” pravilo, kandidat koji osvoji više narodnih glasova u jednoj saveznoj državi dobija sve njene elektorske glasove, sa izuzetkom u Mejni i Nebraski, gdje se elektorski glasovi mogu i podijeliti među kandidatima u zavisnosti od rezultata unutar tih država.

šefa države, biranje putem nacionalne zakonodavne vlasti ili državne. Ona skupina koja se zalagala za veće razdvajanje vlasti i samostalnu izvršnu vlast, bila je oštar protivnik da Kongres bira predsjednika, a druga skupina se protivila narodnom glasanju iz straha da će to ugroziti manje države i postaviti ih u inferioran položaj.²⁰ Na Konvenciji u Filadelfiji, nakon dugih rasprava i uspostavljanja „Komiteta jedanaestorice“, odlučeno je da glas za predsjednika i potpredsjednika daju elektori, kao predstavnici zakonodavne vlasti u svakoj državi, dajući glas sukladno stavu svoje države. Ovaj sistem će doživjeti izmjene, ali uprkos brojnim raspravama i nezadovoljstvu određenog dijela, opstao je do danas.

Elektorski koledž, tačnije sam pojam elektora, u Ustavu se nalazi u članu 2. Predviđeno je da elektore biraju države, te da oni ne mogu držati neku od javnih pozicija. Na koji način će države izabirati elektore prepušteno je njima. Broj elektora svake države biće jednak broju predstavnika u Kongresu (broj proporcionalan broju stanovnika u Predstavničkom domu plus 2 senatora). U ovom članu je određeno da će elektori dati dva glasa, te će osoba sa najvećim brojem glasova postati predsjednik, a ona sa sljedećim najvećim brojem potpredsjednik. Ovakvo proceduralno rješenje nije predvidjelo jačanje partija, što se očitivalo već na prvim izborima.

Dio Ustava koji ustanovljava elektorski koledž je već 1803. godine doživio izmjenu u vidu 12. amandmana. Ono što je potaknulo ovu brzu izmjenu jesu izbori 1800. godine, kada su jednak broj glasova imali Tomas Džeferson (Thomas Jefferson) i njegov sukandidat, Aron Bur (Aaron Burr)²¹, ali uticaj su imali i izbori 1796, kada se desila koha-bitacija u izvršnoj vlasti. Do uvođenja 12. amandmana, sistem je jednostavnom većinom birao predsjednika, a sljedeći sa najvišim brojem glasova postao je potpredsjednik, čak i ako je bio iz druge partije. Tako je Džeferson kao potpredsjednik bio član Džon Adamsove (John Adams) administracije, iako su se kao kandidati na održanim izborima borili na suparničkim stranama.²² Ovaj amandman je omogućio glasanje po partijskim linijama, što je dalje omogućilo da partije prilikom biranja elektora imaju pravo tražiti polaganje zakletve, te isto tako partije i

²⁰ Paul D. Shumaker, Burdett A. Loomis; *Choosing a President*, (New York, Chatam House Publishers, 2002), 12.

²¹ Oba kandidata Republikanske (danas Demokratske) stranke su imala po 73 glasa, te su izbori završeni u Kongresu nakon 35 glasanja.

²² Paul D. Shumaker, Burdett A. Loomis; *Choosing a President*, 38.

države mogu kazniti elektora za glasanje protivno zakletvi.

Značajnost ove izmjene ogleda se u potpunom isključenju drugih partija iz izvršne vlasti. Izvršna vlast u potpunosti pripada stranci koja osvoji predsjedničke izbore. Predsjednik sastavlja svoj kabinet (koji djeluje kao vlada), te partija kojoj pripada ima punu kontrolu nad jednom od tri grane vlasti. 12. amandman je garantovao da će biti izabrani predsjednik i potpredsjednik iz iste partije, što je još više potaklo međustranački borbu. Amandman je takođe imao negativan uticaj na poziciju potpredsjednika, čija je funkcija umanjena, kakva je i ostala do danas. On je takođe potakao i ubrzao raspad federalista, čiji se politički uticaj oslanjao na postavljanje potpredsjednika iz svoje partije. U kojem god pravcu bi sistem nastavio da funkcioniše i da se kreće i transformiše, da se ovaj amandman nije desio, ispravno je zaključiti da je on proizveo značajna pomjeranja i ishode budućih izbora, a i samog predsjedničkog sistema kao takvog.

Amandman je potaknuo i dozvolio izbornost elektora u svim državama, ali je bitno naznačiti da ovo nije zahtijevano niti je obavezujuće. Do 1832. su izbore elektora imale sve države osim Južne Karoline. Države su, slijedeći logiku uticaja u elektorskom koledžu, izabrale da kandidatu koji osvoji većinu daju sve elektorske glasove. Od ovog sistema postoje izuzeci država koji daju elektorske glasove proporcionalno. Danas su to države Mejn i Nebraska.²³

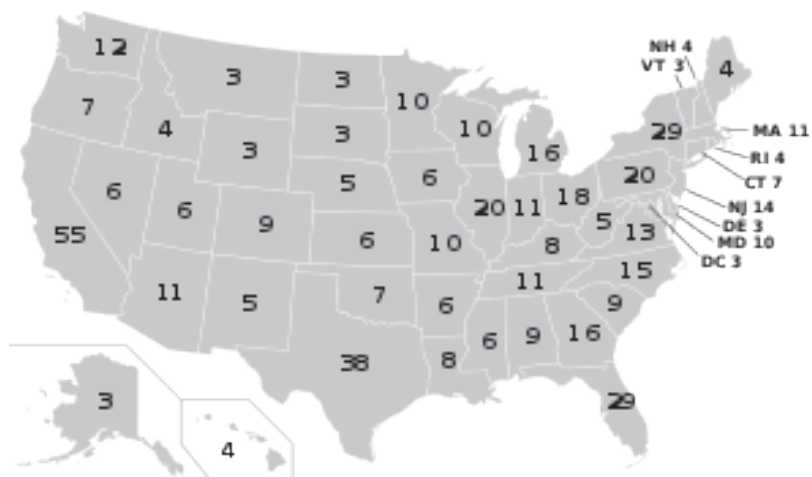
POKUŠAJI IZMJENA

Kao što smo već pomenuli, ustanova elektorskog koledža je dio Ustava i kao takva zahtijeva ustavnu promjenu, odnosno da se ponovi identičan postupak onom koji je i stvorio ustanovu.

Ustav SAD je izrazito stabilan i, uzimajući u obzir kompleksnost procedure za njegovu izmjenu, nije ni čudo da je za dva i po vijeka njenog postojanja, tek 27 amandmana usvojeno. Dodajući tome činjenicu da je bilo više od 11 hiljada prijedloga amandmana.

„Rijetkim promjenama i relativnoj čvrstini Ustava doprinosi i komplikovana procedura za promjenu Ustava. Za promjenu su potrebni:

²³ One imaju distriktni sistem u kojem 2 elektora dodjeljuju svoj glas shodno glasovima većine u državi, a preostali elektori shodno većini u distriktima.

Slika 1. Broj elektora dodijeljen svakoj državi

prvo, dvotrećinska većina u oba doma Kongresa, a nakon toga i tročtvrtinska većina federalnih jedinica. Dva druga Ustavom predviđena načina mijenjanja, putem posebno savezne Ustavotvorne skupštine, koju čine predstavnici svih država, i pomoću konačnog potvrđivanja odluke Kongresa Ustavotvorne skupštine od strane posebne skupštine koju sazivaju države, još su komplikovaniji.²⁴

Kako su SAD rasle i širile prema zapadnom dijelu kontinenta, teritorije koje su postajale njihove savezne države dodatno bi zakomplikovale ionako komplikovanu proceduru za donošenje ustavnih amandmana. Stoga, kako je vrijeme odmicalo, sve rjeđe su prijedlozi uspijevali da prođu, tako da je prvih 11 amandmana usvojeno još u XVIII vijeku i to u roku od nešto više od tri godine. Poređenja radi, posljednjih 11 amandmana je usvojeno u periodu od 79 godina, s tim da je posljednji donesen 1992. godine.

NEVJERNI ELEKTORI

U američkoj istoriji izbora za predsjednika i potpredsjednika, čak 165 elektora nije glasalo po volji saveznih država koje predstavljaju.²⁵

²⁴ Vučina Vasović, Savremene demokratije, (JP Službeni glasnik, 2012).

²⁵ Internet, dostupno na: https://www.fairvote.org/faithless_electors, pristupljeno u

Takvi elektori nazivaju se nevjernim elektorima, iz razloga što nisu ostali dosljedni volji savezne države koju predstavljaju i njenim glasačima, te su svoj glas iskoristili, a možemo reći i zloupotrijebili, da bi glasali za gubitničkog kandidata u toj državi ili čak pojedinca koji nije bio kandidat na predsjedničkim izborima. Najviše nevjernih elektora bilo je na izborima koji su održani 1872. godine, kada je kandidat demokrata Horas Grili (Horace Greeley) preminuo poslije izbornog dana, ali prije elektorskog glasanja. Grili, koji je izgubio od protivkandidata Julisiza S. Granta (Ulysses S. Grant), osvojio je 66 elektorskih glasova, od čega je njih 63 odlučilo da ne glasa za mrtvog čovjeka, te ih je 18 glasalo za Grilijevog potpredsjedničkog kandidata Bendžamina Brauna (Benjamin Brown) na predsjedničkom elektorskom listiću, dok se preostalih 45 elektorskih glasova „rasulo“ na pojedince koji nisu bili kandidati za predsjednika. Pokojni Grili je od 66 dobio svega tri elektorska glasa, koji su odbačeni na verifikaciji u Kongresu.²⁶

U novije vrijeme, najviše nevjernih elektora bilo je na izborima 2016. godine, kada je 10 elektorskih glasova potrošeno i na pojedince koji nisu bili na izbornom listiću, tako da su elektorske glasove dobili: bivši državni sekretar Kolin Pael (Colin Powell), guverner Ohaja Džon Kejsik (John Kasich), senatori Berni Sanders (Bernie Sanders) i Elizabet Voren (Elizabeth Warren) i drugi. Čak je jedan predsjednički elektorski glas dobila Fejt Spoted Igl (Faith Spotted Eagle), indijanska aktivistkinja i političarka, postajući prva Indijanka koja je dobila elektorski glas u istoriji Sjedinjenih Američkih Država.

Razlozi za nevjerno glasanje elektora mogu biti raznoliki. Tako je 2004. jedan elektor iz Minesote greškom glasao za Džona Edvardsa (John Edwards) na predsjedničkom listiću umjesto na potpredsjedničkom.²⁷ Treba napomenuti da elektorski glasački listić nema nikakvu formu – samo čisti bijeli papir na koji oni upisuju ime i prezime kandidata kojem daju svoj glas, te je iz tog razloga moguća situacija da elektorske glasove dobiju pojedinci koji nisu kandidati.

Elektori su svoje glasove koristili i za iskazivanje ličnog nezadovoljstva, stavova i protesta. Elektorka Barbara Let-Simons (Barbara

---

oktobru 2020. godine.

²⁶ Ibid.

²⁷ Internet, dostupno na: <https://web.archive.org/web/20041217034158/http://www.startribune.com/stories/587/5134791.html>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

Lett-Simmons) iz Distrikta Kolumbije svoj glas nije dala nikome iz protesta zbog nezadovoljstva cjelokupnog ishoda na izborima 2000. godine, iako je kandidat njene partije odnio pobjedu u Distriktu Kolumbija²⁸. Bilo je i onih koji su „naopako“ glasali iz protesta – Margater Lič (Margaret Leach) iz Zapadne Virdžinije 1988. godine dala je potpredsjednički elektorski glas predsjedničkom kandidatu Majklu Dukakisu (Michael Dukakis), dok je predsjednički glas dala njegovom potpredsjedničkom kandidatu Lojdu Bentsenu (Lloyd Bentsen).²⁹

Elektorski koledž kao cjelina je nešto što izaziva kontroverze i velika razilaženja u mišljenju kako među običnim građanima, tako i među pripadnicima akademske zajednice. Nevjerni elektori, odnosno mogućnost, pa čak i kažnjiva mogućnost, pojedinaca da u ulozi elektora, odnosno posrednika glasača svoje savezne države, glasa po svojoj slobodnoj procjeni nešto je što se navodi među prvim argumentima onih koji su za neposredan sistem izbora američkog šefa države. Na tu temu debatuje se na mnogim mjestima, a o položaju nevjernih elektora, Vrhovni sud se izjasnio čak dva puta – u presudama *Ray v Blair*³⁰ i *Chiafalo v Washington*³¹.

Riječ je o slučaju iz 1952. godine, u kojem je potencijalni kandidat za elektora odbio dati zakletvu da će glasati za demokratske kandidate za predsjednika i potpredsjednika ukoliko odnesu pobjedu u njegovoj saveznoj državi, po pravilu koje je donijela Demokratska partija u Alabami. Ben Rej (Ben Ray), predsjednik izvršnog odbora Demokratske stranke koji je bio zadužen za izbor elektora, poslao je Edmunda Blera (Edmund Blair) kući, ne odobrivši mu poziciju elektora, iako je ispunjavao sve ostale kriterijume. Slučaj *Ray v Blair* je završio na Vrhovnom sudu, koji je presudio u korist Reja. Sud je zaključio slučaj o nevjernim elektorima na način da je presudio da partije imaju mogućnost (tj. mogućnost im nije isključena Ustavom) da zahtijevaju od elektora zakletvu. Zakletva elektora ipak nije mandatorna u većini saveznih država.

²⁸ Internet, dostupno na: <https://www.nytimes.com/2000/12/19/us/43rd-president-electoral-college-electors-vote-surprises-are-few.html>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

²⁹ Internet, dostupno na: <https://search.proquest.com/docview/306154768>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

³⁰ Library of Congress, U.S. Reports: *Ray v. Blair*, 343 U.S. 214 (1952), Internet, dostupno na: <https://www.loc.gov/item/usrep343214/>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

³¹ Internet, dostupno na: https://www.supremecourt.gov/opinions/19pdf/19-465_i425.pdf, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

Slučaj *Chiafalo v Washington* se takođe ticao mogućnosti država da samostalno određuju zakone kojim će obavezati elektore i kazniti ih, ili dati tu mogućnost partijama. Vrhovni sud je presudio u korist država i pozvao se na odluku *Ray v Blair*, kada je Vrhovni sud donio precedent kojim je oborena tvrdnja da je Ustavom elektorima data sloboda da glasaju po vlastitom izboru.

Ove dvije presude Vrhovnog suda uklanjaju jedan od argumenata za ukidanje ustanove elektorskog koledža. Naime, ukoliko države ili političke partije ne bi mogle tražiti od elektora da glasaju onako kako je odlučila većina građana u datoj državi, to bi značilo da zapravo elektori predstavljaju „više“ građane, koji po sopstvenoj volji mogu odlučiti ko je najbolji predstavnik i kandidat za šefa države. U državi Mičigen, glasanje protivno partijskoj liniji (sukladno partiji koja je nominovala elektora), smatra se odustajanjem od elektorske pozicije i takav glas se ne ubraja u ukupne glasove (Mich. Comp. Laws §168.47 (2008)). Isti slučaj je sa još 15 država, od čega u dvije elektori snose i novčanu kaznu (Sjeverna Karolina i Oklahoma). U brojnim drugim državama ovakav glas se broji, što znači da osobe koje nisu uopšte kandidati za izvršnu funkciju mogu dobiti elektorske glasove. Ova nesankcionisanost ili niska kazna koja ne sprečava glasanje protivno volji većine birača omogućava elektorima da budu sporni akteri čitavog procesa, jer daje glas u ime građana za nekog kome legitimitet nije dat. Naravno, ovo se odnosi samo na slučajeve unutar pojedinačnih država, jer se elektori obavezuju na poštovanje volje građana države u kojoj su „izabrani“.

Strah po američku demokratiju imaju mnogi protivnici elektorskog koledža. Mnogi od njih su dobro poznati političari, poput Ala Gora (Al Gore) i Hilari Klinton (Hillary Clinton), koji su oboje izgubili izbore, uprkos tome što su osvojili dosta više narodnih glasova. Čak je i aktuelni američki predsjednik Donald Tramp (Donald Trump), prije izbora 2016, bio protivnik elektorskog koledža, označivši ga „katastrofom za demokratiju“ na svom Tviter nalogu, svega četiri godine prije nego što će postati američki predsjednik zahvaljujući upravo elektorskom sistemu izbora predsjednika.

FEDERALIZAM

Vodeći stručnjak za federalizam Denijel J. Elazar (Daniel J. Elazar) procjenjuje da danas 40% svjetskog stanovništva ima federalne ustave, dok drugih 30% živi u državama koje primjenjuju federalna načela ili praksu bez formalnog ustavnog priznanja.³² SAD su jedna od tih država koje imaju federalne ustave i federalistička načela usađena u njihovu političku praksu.

„Savezni ustav je sretna kombinacija... veliki i skupi interesi prepušteni su nacionalnoj vladi, a lokalni i pojedinačni državnim vladama.“ – tako je napisao Džejms Medison (James Madison) u spisu „Federalist br. 10“, objašnjavajući federalizam u SAD. Federalizmom su delegati na Ustavotvornoj skupštini 1787. pokušali da riješe problem stvaranja jedne države od trinaest nezavisnih država. Prema teoriji federalizma, dvije ili više vlada bi vršile vlast nad istim ljudima i teritorijama, a njihova ovlašćenja bila bi podijeljena između federalne vlade i vlade savezne države, a druga bi bila dodijeljena samo jednoj ili samo drugoj vladi. Ponekad nije bilo lako razlikovati „veliko i skupo“ – koje pripada federalnoj vladi – od „lokalnog i pojedinačnog“ – koje pripada vladama pojedinih saveznih država.³³

Očevi osnivači nisu imali nimalo lak zadatak. Stvoriti funkcionalnu državu, pritom zadovoljiti interese država, a ne umanjiti značaj federalnog nivoa do te mjere da se on obesmisli. Uprkos različitim i suprotstavljenim interesima i mišljenjima prisutnih na Konvenciji u Filadelfiji, uspjeli su da stvore stabilan sistem i očuvaju federalizam više od dva vijeka.

Stvarajući elektorski koledž, očevi osnivači su riješili nekoliko problema. Prije svega, ovakav sistem je osiguravao da države koje imaju manje stanovnika ne potpadnu pod uticaj onih većih, te postanu politički beznačajne. Njihova intencija stvaranja ove ustanove svakako je i da predsjednik bude izabran od strane uglednih, kvalifikovanih građana, a ne da odluka bude ishod demagoških sila i prevrtljive mase. Ono što su takođe htjeli postići, prepuštajući izbor predsjednika državama,

---

³² Daniel J. Elazar, Početak trećeg stoljeća američkog federalizma: pitanja i izgledi, *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 509, (maj 1990), 14.

³³ Kenneth Janda, Jeffrey M. Berry, Jerry Goldman, *Izazov demokracije: Vladanje u Americi*, (Durieux, Zagreb, 1999), 65.

a ne Kongresu, jeste saradnja između država i federalnog nivoa³⁴, kao i postizanje „veće većine“ ili super-većine umjesto minimum-većine³⁵. U federalnom sistemu, sa elektorskim koledžom zaduženim za biranje predsjednika, izabrani kandidat je onaj sa najrasprostranjenijom podrškom preko čitave države.

Pored logične primjedbe za ukidanje elektora, a tiče se ekonomske koristi pojedinih država (kada se tokom izbornog ciklusa velike količine novca slijevaju u inače ekonomski slabiju državu), argument koji proizilazi iz federalizma je veoma značajan. Ukoliko bi za osvajanje predsjedničkih izbora bilo samo dovoljno ostvariti više glasova od protivnika na nacionalnom nivou, izborne kampanje bi posmatrale samo nacionalne interese, a ne pojedinačne u državama. Na ovaj način, države bi bile izuzete iz najznačajnijeg izbora u SAD. One ne bi bile posmatrane kao posebne jedinice, sa jedinstvenim interesima i prilikama, već bi njihova „interesantnost“ za političkog kandidata u utrci zavisila samo od broja glasova koje ona može ponuditi. Većina distrikta, a čak i pojedine države u cijelosti, bili bi u potpunosti zanemareni, jer bi se kandidati morali posvetiti mjestima sa velikim brojem birača, jer će upravo ta mjesta presuditi ko će postati predsjednik svih građana.

Postojeći sistem glasanja, takozvani *winner – take – all* sistem³⁶, ide u prilog državama koje imaju nisku izlaznost, jer broj elektora ostaje isti. Ovo znači da glasači u državi sa velikom izlaznošću i niskom izlaznošću, uzevši da imaju približan broj elektora, nemaju istu biračku snagu. Velike države su takođe ovdje na gubitku, jer i one na isti način postanu manje značajne za izbornu kampanju. Sa druge strane, napuštanje ustanove elektorskog koledža i prepuštanje izbora predsjednika direktno narodu, velike države bi odnijele svu pozornost, a male države se praktično ne bi ni našle na zaustavnoj stanici kampanjskog busa. Državne vlasti bi bile zanemarene u ovoj formuli i u predsjedničkim izborima ne bi imale praktično nikakvu ulogu. Ovo bi negativno uticalo na federalizam u svakom vremenu, ali posebno kada se sagleda istorijski kontekst u kojem se uspostavlja ovaj sistem. Države se suprotstavljaju većoj snazi nacionalne/federalne vlade, pri-

³⁴ O cilju saradnje među državama govori i ustavno pravilo koje onemogućava da kandidat i njegov sukandidat budu iz iste države.

³⁵ Shumaker, Loomis, *Choosing a President*, 56.

³⁶ Sistem koji podrazumijeva da svi elektorski glasovi odlaze kandidatu koji osvoji najviše narodnih glasova u državi (u prevodu: pobjednik odnosi sve).

stale su da budu posrednici u odnosu federalne vlade i građana, te je to ovim sistemom moralo i jeste obezbijeđeno. One su integralni dio, te se i predviđanja izbora svode na predviđanje pojedinačnih izbora u svakoj od 50 država. Sistem koji čuva federalizam, sačuvao je i interese manjih država, čiji bi se glasovi i interesi utopili i postali manjinski u poređenju sa nacionalnim interesom ili opštim (ako ga posmatramo kao zbir pojedinačnih interesa svih građana SAD). Ova teza je aktuelna i danas, pogotovo ako je posmatramo kroz prizmu manjinskih grupa poput Afroamerikanaca, Hispanosa, Azijata, itd. Ukidanjem i uspostavljanjem direktnog narodnog glasanja (*popular vote*), interesi ovih skupina bi se utopili u brojnosti bijelaca³⁷, te bi njihov uticaj na ishode izbora postao zanemarljiv.

Međutim, izborni sistem koji se zasniva na federalističkom pristupu nedirektnog izbora ima i svoje negativne strane za neke manjinske grupe. Birači jedne partije koji glasaju u državi koja je većinski druge boje, praktično ne daju svoj glas za predsjednika.³⁸ Ukoliko bi bila riječ o direktnom glasanju za predsjednika, birači ovakve države, poput Vajominga koji je pretežno republikanski, bili bi više motivisani da izađu na izbore, jer bi njihov glas bio dio u ukupnom nacionalnom zbiru.

Postoje i drugačija mišljenja. Na primjer, Džesi Vegman (Jesse Wegman) u svojoj knjizi opovrgava ideju da elektorski sistem izbora štiti interese manjih država i da postavlja države različitih dimenzija i moći u ravnopravan položaj. Vajoming raspolaže sa 3 elektorska glasa (pogledati Sliku 1), dok Kalifornija ima 55 elektorskih glasova, što znači 18 puta više. Kada poredimo broj stanovnika u jednoj i drugoj državi, dobijamo da Kalifornija ima čak 70 puta više i omjer dodijeljenih glasova „se svakako čini nefer“³⁹ On smatra da pored toga što je ovakva dodjela elektora nepoštena prema velikoj i mnogoljudnoj državi, i dalje nije postignuta jednakost, te ovaj sistem ne doprinosi malim državama, nasuprot ustaljenom mišljenju. Vajoming u ovom slučaju je svakako manje privlačan za izbornu kampanju i kandidate, koji će radije uložiti vrijeme i novac u osvajanje država sa većim brojem elektora, koje će prije dovesti do neophodnih 270. Ove države su takođe većinski

³⁷ Pod ovim se podrazumijevaju bijelci koji nisu hispanskog porijekla, a njihov udio u stanovništvu iznosi oko 60%.

³⁸ Shumaker, Loomis, *ibid.*, 78.

³⁹ Jesse Wegman, *Let the People Pick the President*, (New York, St. Maratins's Press, 2020), 162.

isključivo demokratske ili republikanske, što znači da će svakako biti više-manje zanemarene u izbornoj trci, zbog sigurnosti njihovih glasova. Jedna od njih, Nju Hemšir, definitivno je izuzetak. Za drugih 12 manjih država koje imaju neproporcionalan broj elektora u odnosu na one velike, ova prednost ne znači praktično ništa.

Jedan od najčešće korištenih argumenata za opstanak elektorskog koledža, kao i za objašnjenje zašto je teško promijeniti ili ukinuti ovu ustanovu, navode se upravo male države i njihovi interesi. Očevi osnivači zaista jesu htjeli da osiguraju ravnopravan položaj svih država, a način na koji su htjeli da obezbijede jednaku moć u izboru šefa izvršne vlasti za sve države, jeste putem Predstavničkog doma u kojem bi svaka delegacija imala po jedan glas. Izbori u Predstavničkom domu završavaju tek ako nijedan od kandidata nije dosegnuo potrebnih 270, što se desilo dva puta, 1800. i 1824. godine. Bitno je primijetiti da se radi o izborima koji su održani prije uspostave partijskog sistema. Tako da ovaj vid osiguravajućeg i izravnavajućeg mehanizma, 12. amandmanom koji je učvrstio položaj partija, gubi na značaju, jer je teško da će do njega doći.

Na slici ispod⁴⁰ jasno se vidi odnos uticaja u izbornom procesu malih i velikih država. Džesi Vegman je u pravu kada kaže da je odnos glasačke moći u malim i velikim državama neproporcionalan. Ipak, on zanemaruje da ovaj sistem zaista koristi malim državama, pogotovo ako za poređenje uzmemo njihovu potencijalnu moć u izborima koji bi se odvijali direktno. U tom slučaju, one bi zaista bile inferiorne i njihovi glasovi bi teško ili gotovo nikako uticali na ishod izbora. Uzimajući u obzir da su Sjedinjene Američke Države federalna država, gdje je na državama određeni dio nadležnosti i one predstavljaju glavnog posrednika između federalne vlasti i građana, ne može se reći da bi ukidanje elektorskog koledža bilo pozitivno po stabilnost federalizma i čitave SAD.

DVOSTRANAČJE

Političke partije igraju značajnu ulogu u političkom, ali i izbornom sistemu Sjedinjenih Američkih Država. Upravo su one ključne za odabir elektora. U prvoj fazi, obje partije u svakoj od država sastavljaju listu elektora, koji ne smiju biti nosioci javne funkcije. Druga faza predstavlja

⁴⁰ Shumaker, Loomis, ibid., 59

Table 4.1 State Influence in the Electoral College and under Popular Elections (percentage of national votes cast)

State	Electoral College	Popular Election: Actual Voters	Popular Election: Eligible Voters
Alabama	1.67	1.59	1.65
Alaska	0.56	0.25	0.21
Arizona	1.49	1.46	1.66
Arkansas	1.12	0.92	0.96
California	10.04	10.41	10.03
Colorado	1.49	1.57	1.46
Connecticut	1.49	1.45	1.18
Delaware	0.56	0.28	0.28
Florida	4.65	5.51	5.68
Georgia	2.42	2.39	2.77
Hawaii	0.74	0.37	0.46
Idaho	0.74	0.51	0.44
Illinois	4.09	4.48	5.87
Indiana	2.23	2.22	2.13
Iowa	1.30	1.28	1.10
Kansas	1.12	1.12	0.98
Kentucky	1.49	1.44	1.50
Louisiana	1.67	1.85	1.61
Maine	0.74	0.63	0.48
Maryland	1.86	1.85	1.96
Massachusetts	2.23	2.66	2.38
Michigan	3.35	4.00	3.63
Minnesota	1.86	2.28	1.75
Mississippi	1.30	0.93	1.01
Missouri	2.04	2.24	2.01
Montana	0.56	0.42	0.33
Nebraska	0.93	0.70	0.62
Nevada	0.74	0.48	0.61
New Hampshire	0.74	0.52	0.44
New Jersey	2.79	3.19	3.09
New Mexico	0.93	0.58	0.62
New York	6.13	6.56	6.97
North Carolina	2.60	2.61	2.98
North Dakota	0.56	0.28	0.22
Ohio	3.90	4.71	4.27
Oklahoma	1.49	1.25	1.24
Oregon	1.30	1.43	1.20
Pennsylvania	4.28	4.68	4.73
Rhode Island	0.74	0.41	0.39
South Carolina	1.49	1.20	1.41
South Dakota	0.56	0.34	0.27
Tennessee	2.04	1.97	1.88
Texas	5.95	5.83	7.04
Utah	0.93	0.69	0.68
Vermont	0.56	0.27	0.22
Virginia	2.42	2.51	2.62
Washington	2.04	2.34	2.12
West Virginia	0.93	0.66	0.73
Wisconsin	2.04	2.28	1.95
Wyoming	0.56	0.22	0.18
Washington, D.C.	0.56	0.19	0.26

Slika 2. Uticaj država u elektorskom koledžu i u sistemu direktnog glasanja

odabir elektora, a njega vrše građani dajući svoj glas jednom od dva ponuđena kandidata za funkciju predsjednika, na taj način izabirući listu elektora stranke kojoj pripada.

Danas one jesu ključni akteri ovog procesa, ali su one zapravo stvarne tek kasnije. Štaviše, moglo bi se reći da je upravo ova ustanova

potpomogla stvaranje i održavanje dvopartijskog sistema.

Dvopartijski sistem u svom klasičnom obliku se, kako navodi Endru Hejvud, prepoznaje na osnovu tri kriterijuma: iako može da postoji veći broj manjih partija, samo dvije partije posjeduju dovoljnu izbornu i zakonodavnu snagu koja im daje realne šanse da osvoje vlast; jedna partija je u stanju da vlada sama dok je druga partija opoziciona u zavisnosti od većine u zakonodavnom tijelu; i obje ove partije se smjenjuju na vlasti, s tim što u nekim zemljama, poput Ujedinjenog Kraljevstva, opoziciona partija formira tzv. vladu u sjenci, odnosno „prividnu“ vladu koji je u svakom trenutku spremna za zamjeni aktuelnu.⁴¹ Pored SAD i pometnutog Ujedinjenog Kraljevstva, u dvopartijske sisteme ubrajaju se i zemlje Komonvelta kao što su Kanada, Australija i Novi Zeland, zatim većina država Južne Amerike i druge zemlje.

Dvopartijski sistem ima kako svoje prednosti tako i svoje nedostatke. Osnovna prednost je ta što omogućava sistem partijske vladavine, čija su obilježja stabilnost, izbor i odgovornost. Dakle, biračima se nudi jasan izbor između dvije partije, znajući da će, ukoliko kandidat partije čiju politiku podržava pobijedi, moći da sprovede predizborna obećanja, bez potrebe za pregovaranjem i sporazumijevanjem sa drugim političkim partijama i pravljenjem koalicija. Pored toga, formirana vladajuća partija i njeno rukovodstvo ne smiju da se „opuste“, zato što su svjesni da imaju snažnu opoziciju koja će da kritikuje i da teži da u narednom izbornom ciklusu postane vladajuća, tako da na taj način dvopartijski sistem garantuje jaku i odgovornu vladu. Međutim, od 1970-ih, na dvopartizam se prestaje gledati kao na nekakvu prednost. Dvije partije približno jednake snage primorane su da se bore za glasove davanjem većih izbornih obećanja, a to može da dovede do povećanja javne potrošnje i inflacije. Posljedica je, naravno, neodgovorna partijska vladavina, jer političari dolaze na vlast zahvaljujući predizbornim obećanjima koja ne mogu ispuniti. Među većim problemima dvopartizma izdvaja se i ograničenje u programskom i ideološkom izboru.⁴²

Dvostranačje u SAD nije nešto što je, poput elektorskog koledža, utvrđeno na samom početku državnosti. Možemo reći da su, dubljom analizom odnosa elektorskog koledža i dvostranačja, dvije partije zapravo njegova posljedica. Na samom početku, očevi osnivači nisu

⁴¹ Andrew Haywood, *Politika*, (Clio, 2004), 487.

⁴² *Ibid.*, 488–489

posvećivali naročito pažnje političkim partijama, a čak je i 1. predsjednik SAD Džordž Vašington (George Washington), koji je osvojio dva mandata bez kampanje i političke partije, bio i protivnik partijskog sistema u novoosnovanoj državi, što je i naglasio u svom oproštajnom obraćanju.⁴³ On je u svom kabinetu okupio ljude različitih mišljenja i ideologija, odakle će početi da se razvijaju političke partije: Federalistička partija pod vođstvom Aleksandra Hamiltona (Alexander Hamilton), Vašingtonovog sekretara trezora, i Demokratsko-republikanska partija pod vođstvom Vašingtonovog državnog sekretara Tomasa Džefersona (Thomas Jefferson). Ove partije su se mijenjale i oblikovale nove, a od 1860. godine imamo stabilne partije Demokratsku i Republikansku, koje su se od tad smjenjivale u Bijeloj kući.

TREĆE PARTIJE

Iako su one manje poznati politički subjekti, ne treba ih izostaviti iz analize elektorskog koledža. Takozvanih „trećih partija“ u Sjedinjenim Američkim Državama ima desetine, ali se tek ponekad u predsjedničkom izbornom ciklusu pojavi jedan uspješan „treći“ kandidat. Treće partije nastaju uviđanjem odnosno ukazivanjem da su značajni interesi društva izostavljeni iz dvostranačkog sistema. One se obrazuju i fokusiraju se na ta interesovanja i ostvaruju određenu podršku građana. Ipak, one nestaju sa političke scene ubrzo, jer izazivaju promjene kod druge dvije partije koje se sad prilagođavaju i uvrstavaju i ove interese u svoj program. Ovo znači da treće partije potiču najveće dvije partije na promjene i na taj način same sebe istiskuju.⁴⁴

⁴³ „However, [political parties] can respond to popular goals from time to time, they are likely to become powerful engines over time and things, allowing cunning, ambitious and unprincipled people to undermine people’s power and usurp the reins of government, then destroying themselves engines that led them to an unjust domination.” – George Washington, Farewell Address, 17. septembar 1796. godine, Internet, dostupno na: <https://www.mountvernon.org/library/digitalhistory/quotes/article/however-political-parties-may-now-and-then-answer-popular-ends-they-are-likely-in-the-course-of-time-and-things-to-become-potent-engines-by-which-cunning-ambitious-and-unprincipled-men-will-be-enabled-to-subvert-the-power-of-the-people-and-to-usurp-for-th/>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

⁴⁴ Ronald B. Rapoport, Walter J. Stone, *Three’s a Crowd: The Dynamic of Third Parties, Ross Perot, and Republican Resurgence*. Ann Arbor: (University of Michigan Press, 2005), 34. Internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.22213.>, pristupljeno oktobra 2020. godine.

Iako nikada nisu osvojili predsjedničke izbore, bilo je više značajnijih kandidata trećih partija za koje se, pored dobrog rezultata, s obzirom na to da nisu niti demokratski niti republikanski kandidati, čak i misli da su uticali na konačne rezultate izbora. Na izborima 1860. Linkolnova opozicija se podijelila oko tri kandidata, kada su oba kandidata trećih partija bila ispred demokratskog predsjedničkog kandidata.⁴⁵ Ista situacija dogodila se i na predsjedničkim izborima 1912. godine, kada je Teodor Ruzvelt (Theodore Roosevelt), kao kandidat Progresivne partije, podijelio republikance, ali je ipak izgubio predsjedničke izbore od demokrate Vudroa Vilsona (Woodrow Wilson). Ruzvelt, osvojivši preko četiri miliona narodnih glasova i ostvarivši pobjedu u šest saveznih država, postaje treći kandidat i sa najviše osvojenih elektorskih glasova – 88 od 531.⁴⁶ Kandidat koji je osvojio najviše narodnih glasova bio je Ros Pero (Ross Perot), koji je 1992. godine osvojio približno 20 miliona glasova kao nezavisni kandidat, međutim nije ostvario niti jednu pobjedu u nijednoj saveznoj državi pa nije imao niti jedan elektorski glas, s obzirom na to da su njegovi glasači bili „rasuti“ po cijeloj državi.⁴⁷ Pored toga što je bio drugoplasirani u dvije savezne države, smatra se da je odvuкао po 38% glasačkog tijela Džordža Buša Starijeg (George H.W. Bush) i Bila Klintonu (Bill Clinton),⁴⁸ ali se ne može tvrditi da je značajnije uticao na konačni ishod.⁴⁹

„Svi pokušaji da se u SAD stvori treća partija, naročito neka vrsta socijalističke, radničke ili komunističke partije, ostali su bez uspjeha.“ Prvi takav pokušaj bio je još 1877. godine, kada je osnovana Socijalistička radnička partija u Čikagu pod vođstvom Denijela De Leona (Daniel De Leon) i koja dobija nekoliko hiljada glasova. Godine 1901. osnovana je Socijalistička partija, koja svoj najveći rezultat bilježi na izborima 1912. godine, sa osvojenih 900.000 glasova, što je tada činilo

---

⁴⁵ Internet, dostupno na: <https://www.loc.gov/rr/program/bib/elections/election1860.html>, pristupljeno oktobra 2020. godine.

⁴⁶ Internet, dostupno na: https://www.270towin.com/1912_Election/, pristupljeno oktobra 2020. godine.

⁴⁷ Internet, dostupno na: https://www.270towin.com/1992_Election/, pristupljeno oktobra 2020. godine.

⁴⁸ Internet, dostupno na: <https://www.nytimes.com/1992/11/05/us/1992-elections-disappointment-analysis-eccentric-but-no-joke-perot-s-strong.html>, pristupljeno oktobra 2020. godine.

⁴⁹ Internet, dostupno na: <https://fivethirtyeight.com/videos/the-ross-perot-myth/>, pristupljeno oktobra 2020. godine.

5% ukupnog biračkog tijela SAD. Od tada je u stalnom padu sve do 1920, kada praktično gubi svaki uticaj. Kratko je trajala i sindikalističko-politička organizacija „Industrijski radnici svijeta“ u kojoj su djelovali radikalni socijalisti i anarhisti. Usljed unutrašnjih sukoba i vladinih progona, ova organizacija nestaje ubrzo poslije Prvog svjetskog rata. Komunistička partija pojavila se u dva izborna ciklusa, i to 1928. i 1932. godine, kada je na svom drugom izbornom nastupu dobila čak 100.000 glasova. Partijsko članstvo i podršku činili su radnici ali i veliki broj intelektualaca. Međutim, krajem 1930-ih njen uticaj slabi, dok konačno nije 1954. stavljena van zakona.

Vučina Vasović ističe više faktora koji utiču na izborni neuspjeh trećih partija. Među prvim faktorima je samoidentifikacija – dvije trećine Amerikanaca sebe svrstava među demokrate ili republikance, dok se trećina tretira kao nezavisan ili pripadnik treće partije. Matematički gledano, ta trećina američkih glasača međusobno je podijeljena i rascjepkana na desetine trećih partija, te iz tog razloga niti jedna treća partija i njen kandidat nije u stanju da „isplovi“ i stane ravnopravno sa demokratskim i republikanskim kandidatima. Pored toga, ovakav američki dvopartijski sistem glasačima zadovoljava potrebu za raspravom i dijalogom, s obzirom na to da kandidati velike dvije partije raspravljaju o mnogobrojnim spornim društvenim, političkim i ekonomskim pitanjima. Većina izbornih sistema u svijetu favorizuje moćnije partije, a takva situacija je i sa američkim izbornim sistemom, te i to možemo ubrojiti među slabosti trećih partija. Na sve to može se dodati nepostojanje dublje socijalne potrebe za kvalitativno drugačijim ili radničkim partijama, kao i da su mnoge sredine „zatvorene“ za treće partije i njihove ideologije, pošto SAD ima mnogo lokalnih i porodičnih sredina koje se tradicionalno opredjeljuju za jednu od dvije velike partije.

Izbori 1968. su bili obilježeni sa jednim značajnim kandidatom izvan ustaljene dvije partije. Džordž Veles (George Wallace), senator iz Alabame, nije uspio ostvariti značajan rezultat i bitno ugroziti pobjedu Ričarda Niksona (Richard Nixon), čak ni uticati pozitivno na njegovu pobjedu poput nekih drugih „trećih“ kandidata. Ono što je ostalo bilo značajno, jeste momentum koji je ostavio poslije završetka izbora. Osvojio je tek 45 elektorskih glasova, pridobivši jednog nevjernog elektora, ali je pokrenuo lavinu rasprava i poziva za donošenje amandmana.⁵⁰ Ovi

---

50 Alexander Keyssar, Why Do We Still Have the Electoral College, (), odjeljak 5,18.

izbori su se vodili kao najbliži promjeni amandmana u borbi za izmjenu ili ukidanje koledža. Amandman je prihvaćen u Predstavničkom domu, uz izjavu komiteta: „Nijedan građanin ne bi trebalo da ima glas koji teži više od drugog“⁵¹. Prijedlog amandmana se završio u Senatu.

Među većim trećim partijama danas možemo izdvojiti Libertarijansku partiju, Zelenu partiju i Ustavnu partiju. Od njih, samo Libertarijanska partija ima jednog kongresmena u Predstavničkom domu – Džastina Amaša (Justin Amash) iz Mičigena, koji je kongresmen od 2011. godine ispred Republikanske stranke, ali stranku napušta 2019. a 2020. godine priključuje se Libertarijanskoj, najavivši da 2020. neće biti kandidat za novi mandat. Amaš je tako postao prvi i dosad jedini predstavnik Libertarijanske partije u Kongresu.⁵² Pored saveznih izvršnih i zakonodavnih tijela, ove partije nisu zastupljene ni u teritorijalnim ni državnim parlamentima niti imaju svoje guvernere. Gotovo svake predsjedničke izbore ove treće partije nude svoje predsjedničke i potpredsjedničke kandidate, ali osvajaju većinom manje od 1% glasova. Na izborima 2016, kandidat Libertarijanske partije Geri Džonson (Gary Johnson) osvojio je približno 4,5 miliona glasova (3,28%), kandidatkinja Zelene partije Džil Stajn (Jill Stein) oko 1,5 miliona glasova (1,07%) te kandidat Ustavne partije Darel Kesl (Darrell Castle) je osvojio oko 203.000 glasova (0,15%).⁵³

Iz navedenog, možemo zaključiti da treće partije imaju poteškoća sa osvajanjem (predsjedničkih) izbora, a za to postoji nekoliko razloga. Za nas najznačajniji je sistem izbora putem elektorskog koledža. Ove partije se često okupljaju oko užih interesa, zatim nemaju dovoljna sredstva da budu konkurentni u svim državama. Većina američkih država je partijski sigurna, a u onima koje to nisu, dvije dominantne partije vode jake političke kampanje kako bi ih pridobili, jer će one odlučiti izbore. Što se tiče neopredijeljenih birača, treće partije ni tu nemaju previše sreće. Glasaci se rijetko opredjeljuju da glasaju za ove partije, iako dijele slična opredjeljenja. Sprečava ih strah da će njihov glas pomoći u odabiru

⁵¹ Ibid., odjeljak 5, 26.

⁵² Internet, dostupno na: <https://thehill.com/homenews/house/507776-amash-confirms-hes-not-campaigning-for-reelection>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

⁵³ Federal Elections 2016; Federal Election Commission; Washington D.C.; decembar 2017. godine, Internet, dostupno na: <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federalections2016.pdf>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

kandidata kojeg najmanje preferiraju.⁵⁴ Sam sistem izbora koji zahtijeva da kandidat osvoji 270 elektorskih glasova, što znači da u najmanje 12 država mora odnijeti pobjedu, postavlja pred ove partije skoro nemoguć zadatak. Zbog toga zaključujemo da ovakav sistem pozitivno utiče i štaviše, onemogućuje promjenu dvopartijskog sistema.

S tim u vezi, shvatanja autora se razlikuju u pogledu da li bi ukidanje elektorskog koledža značilo i uspostavljanje multipartijskog sistema. Stvaranje multipartijskog sistema pod sadašnjim ustavnim sistemom bi bilo neodrživo i djelovalo bi izrazito nestabilno po američki sistem i američku demokratiju, prije svega jer ovakav sistem više odgovara parlamentarnom sistemu vlade.

Pojedini stručnjaci predlažu zadržavanje elektorskog koledža, ali uz izmjenu kojom bi se glasovi unutar država dodijelili proporcionalno broju osvojenih narodnih glasova. Jedan od njih je Gary Reich.⁵⁵ Ovakav sistem bi omogućio da treće partije takođe osvoje određeni broj elektorskih glasova. Ipak, grupa autora smatra da ni ovakav sistem ne bi ugrozio dvopartizam, te da bi se glasači i dalje odlučivali glasati za sigurnog kandidata, a treće partije ponovo ne bi mogle ozbiljno ugroziti niti Demokratsku i Republikansku stranku, niti sistem u cjelini.

Ono što je sigurno jeste da bi ovakav sistem značajno povećao šanse trećim partijama i zasigurno bi one bolje kotirale, a za one koji se zalažu za stabilnost dvopartijskog sistema, smatramo da bi rizik od trećeg kandidata na čelu izvršne vlasti bio prevelik.

NARODNI SUVERENITET

„Kada je napisao da u Americi glasači vladaju političkim svijetom kao što bog vlada univerzumom, Tokvil je nesumnjivo pretjeravao, ali njegove riječi su prigodna ilustracija za shvatanje narodnog suvereniteta kakvo je uobičajeno u ovoj zemlji. Suverenitet se u Americi shvata jedino kao narodni suverenitet, pa odatle potiče i poznata Linkolnova krilatica o demokratiji kao vlasti naroda, od naroda, za narod. Međutim, iako princip sam po sebi izgleda jasan i nedvosmislen, u njegovoj operacionalizaciji i praktičnom provođenju nije sve tako jednostavno.“⁵⁶

⁵⁴ Shumaker, Loomis, *ibid.*, 89.

⁵⁵ Shumaker, Loomis, *ibid.*, 95.

⁵⁶ Zdravko Zlokap, *Demokratski politički sistemi*, (Pravni fakultet Banja Luka, 2000), 14.

Problem je nastao još na samom početku: pri „transferu“ suvereniteta sa engleskog kralja na američki narod. Očevi osnivači nisu imali nimalo lak zadatak – pomiriti monarhistička načela sa republikanskim oblikom vladavine i principom narodnog suvereniteta. Čak i najveće pristalice demokratije, poput Aleksandra Hamiltona (Alexander Hamilton), sve više su naginjali u korist monarhističkih načela prilikom donošenja američkog Ustava.⁵⁷ Kako je Daniel Grant upozoravao, ni tada nije bilo jasno da li je suverenitet prešao na američki narod kao cjelinu ili narod organizovan u 13 saveznih država⁵⁸

Deklaracija o nezavisnosti u svom završnom dijelu kaže: „...svečano objavljujemo i izjavljujemo da ove kolonije jesu ... slobodne i nezavisne države; i da kao slobodne i nezavisne države one imaju punu vlast da vode rat, zaključuju mir, sklapaju saveze, uređuju trgovinu, i vrše sve ostale djelatnosti i stvari koje nezavisna država ima pravo da vrši“. Kao što profesor Zdravko Zlokapa zaključuje, Deklaracija se poziva na „pravo država a ne jedne države“.⁵⁹

Kada posmatramo kroz prizmu elektorskog koledža i načina izbora američkog šefa države, možemo zaključiti da je zaista američki narod suveren kroz 50 saveznih država, s obzirom na to da pet američkih teritorija – Američka Samoa, Guam, Sjeverna Marijanska Ostrva, Portoriko i Američka Djevičanska Ostrva – nemaju niti jednog elektora, te na taj način njihovi stanovnici, iako građani SAD, ne mogu glasati na američkim predsjedničkim izborima. Sa druge strane, američki državljani sa prebivalištem u jednoj od 50 saveznih država, i od 1966. Distrikta Kolumbije, mogu glasati na predsjedničkim izborima iz bilo koje države u svijetu pa čak i iz svemirske stanice. Dakle, američki narod jeste suveren i on bira američkog predsjednika, samo na mnogo drugačiji način od većine demokratskih država svijeta, posredno preko svoje savezne države.

Tako profesor Džon O. Meginis (John O. McGinnis) odbacuje tvrdnju da gubitak u narodnim glasovima Džordžu Bušu Mlađem (George W. Bush) umanjuje njegov legitimitet, jer je on, kao i svi predsjednički kandidati, „igrao po pravilima“, odnosno vodio svoju kampanju s ciljem osvajanja većine elektorskih glasova, kako je propisano Ustavom SAD.⁶⁰

⁵⁷ Ibid., 14–15.

⁵⁸ John C. Wahlke, Alex N. Dragnich, *Government and Politics*, (Random House, 1966), 46.

⁵⁹ Zdravko Zlokapa, *Ibid.*, 14.

⁶⁰ John O. McGinnis, *Popular Sovereignty and the Electoral College*, (Florida State University Law Review, 2001), 995.

Istina, u tijesnim izborima, kao što su bili oni 2000. godine, većina elektorskih glasova ne mora nužno značiti i većina narodnih glasova, ali većina glasova u prvom slučaju obezbjeđuje fotelju u ovalnom uredu, dok većina u drugom biva irelevantna, i to pravilo važi dugo koliko i sama državnost Sjedinjenih Američkih Država. Međutim, imamo i slučaj iz 2016. godine, kada izborni rezultati nisu uopšte bili tijesni – demokratska kandidatkinja Hilari Klinton (Hillary Clinton) osvojila je gotovo tri miliona narodnih glasova više od republikanskog protukandidata Donalda Trampa (Donald Trump), postavši kandidat koji je, poslije Baraka Obame (Barack Obama), osvojio najviše narodnih glasova u istoriji američkih predsjedničkih izbora. Ali ni u elektorskim glasovima takođe nije bilo tijesnih rezultata u korist Donalda Trampa – ostvarivši pobjedu u 30 saveznih država, dobio je, računajući i nevjerne elektore, 304 elektorska glasa, dok je Clinton od preostalih 20 država i Distrikta Kolumbije dobila 227 elektorskih glasova.⁶¹ Možemo zaključiti da se predizborna kampanja Donalda Trampa, svjesno ili nesvjesno, usredotočila izrazito na osvajanje elektorskih glasova, što je i uspjela, a njegov legitimitet kao novoizabranog predsjednika potvrdio je elektorski koledž 19. decembra, te je on dao predsjedničku zakletvu 20. januara 2017. godine, postavši 45. američki predsjednik.

Naravno, fokus predizborne kampanje Donalda Trampa ne treba smatrati izuzetkom – svi predsjednički kandidati usredotočeni su na osvajanje elektorskih glasova. U suprotnom, mnoge savezne države bile bi zanemarene, kao i sve periferije, a fokus bi bili višemilionski gradovi, a vjerovatno bi se i predizborna obećanja prilagodila potrebama ove populacije.

Korist, a mogli bismo reći i prednost, od ovakvog sistema imaju glasači koji su priklonjeni jednom od dva partijska tabora i to u državama koje su gotovo sigurno dugi niz godina republikanske odnosno demokratske. U državi u kojoj je jedna partija dominantna i unazad više izbornih ciklusa zaredom, njeno većinsko birački tijelo priklanja se jednoj partijskoj „boji“ – pripadnik te stranke će imati objektivnu prednost nad svojim sugrađanima koji nisu njegovog partijskog opredjeljenja, čiji će se glasovi utopiti jer će svi elektorski glasovi njihove države

---

⁶¹ Federal Elections 2016; Federal Election Commission; Washington D.C.; decembar 2017. godine, Internet, dostupno na: <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federalections2016.pdf>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

otiči kandidatu za kojeg nisu glasali. Dakle, simpatizerima i članovima Demokratske partije iz Kalifornije i republikansko orijentisanim glasačima iz Teksasa i te kako odgovara postojanje institucije elektorskog koledža u predsjedničkom izbornom sistemu, jer u posljednjih sedam izbornih ciklusa veliki broj elektorskih glasova, koje njihova država posjeduje, ide u korist kandidata za kojeg su glasali i partiji koju podržavaju. Tom „pogodnošću“ ne bi se mogli pohvaliti simpatizeri Republikanske partije iz Kalifornije, niti simpatizeri Demokratske iz Teksasa. Pored dvije pomenute savezne države, koje ujedno nose i najveći broj elektorskih glasova, među „sigurne države“, u kojima od 1992. godine pobjeđuju kandidati iste partije, ubraja se još 29 država kao i Distrikt Kolumbija, koji zajedno daju 344 elektorska glasa, raspoređujući ih u 242 sigurna elektorska glasa za demokrate i 102 glasa za republikance. Treba pomenuti i države koje sve više teže da postanu „sigurne države“, kao što su Kentaki i Zapadna Virdžinija, koje uzastopno pet puta glasaju za republikanske kandidate. Naravno, „sigurnost“ određenih država nije zagarantovana, što pokazuju predsjednički izbori 2016. godine, kada su se iz „plavog zida“ izdvojile čak tri države – Mičigen, Pensilvanija i Viskonsin – dajući svoje elektorske glasove republikanskom predsjedničkom kandidatu prvi put poslije 1992. godine.

Pored članova većinskog biračkog tijela u „sigurnim državama“, naročito onih sa velikim brojem elektorskih glasova, kao glasače koji imaju benefite od postojanja i sistema elektorskog koledža Judith Best navodi još i glasače organizovane u visoko disciplinovanim interesnim grupama u velikim urbanim državama, glasače u državama u kojima se smanjuje broj stanovnika, te glasače u državama sa slabom izlaznošću na izbore.⁶²

ALTERNATIVNA RJEŠENJA I NJIHOVI IZGLEDI U PRAKSI

Ovakav posredni sistem glasanja svoju najveću alternativu pronalazi u direktnom izboru putem glasova građana na nacionalnom nivou. Kao što smo već napomenuli kada smo obrađivali federalizam, ovakav sistem bi poništio izvornu ideju očeva osnivača, kojom su postavili federalizam kao ključnu polugu u novoobrazovanoj državi.

⁶² Judith Best, *The Case Against Direct Election of the President: A Defense of the Electoral College* (Cornell University, 1975), 124.

Ono što se često navodi kao razlog za ukidanje elektorskog koledža i uspostavljanje direktnog, većinskog narodnog glasanja, jeste da je ono jednostavno fer i demokratski. Dati narodu pravo da direktno bira svog predsjednika, na isti način kako bira i svoje druge predstavnike. Ono što je razlika, jeste da je predsjednik najviša i jedina federalna izborna funkcija, dok su predstavnici u Kongresu izabrani u svakoj od država. Uvođenjem direktnog glasanja, države bi bile „preskočene“, a veliki dijelovi teritorije potpuno zanemareni. Kampanje i borbe za glasove bi se vodile u velikim gradovima, koji bi bili ključni za osvajanje izbora. Situacija u kojoj bi elektorski glasovi u potpunosti bili izbačeni iz izbornog sistema, omogućila bi i velike šanse za sve treće partije, što bi konačno dovelo do multipartijskog sistema.

Mnogo izglednija alternativa jeste izmjena elektorskog koledža. Jedna od takvih jeste uvođenje proporcionalnog dodjeljivanja elektorskih glasova zavisno od broja dobijenih glasova u svakoj državi. Ovakvu izmjenu bi mogle primijeniti države pojedinačno, pa je ovo rješenje koje je moguće provesti u praksi. Jedna od prednosti ovakvog sistema jeste povećana kompetitivnost unutar država, čak i onih koji su sigurne. Takođe, pomoglo bi i trećim partijama i biračima koji nisu voljni glasati za demokrate ili republikance.⁶³

Sličan efekat ima i alternativa pod nazivom distriktni plan, gdje bi elektorski glasovi unutar države bili dodijeljeni prema osvojenim distriktima. Inferiornost ovog sistema u odnosu na proporcionalni jeste u unaprijed određenim granicama distrikta. Iako bi neki zaista dobili više pažnje, većina njih bi ostala na istom, s obzirom na to da je ta većina sigurnih distrikta. Ovaj sistem je već primijenjen u Nebraski i Mejnu. Kandidat koji osvoji najviše glasova na državnom nivou, dobija dva elektorska glasa, dok svako pojedinačno osvajanje distrikta donosi jedan.⁶⁴

Bonus-plan je takođe jedna od alternativa koja ima dosta pozitivnih ocjena. Ovaj sistem ima za cilj da pomiri elektorski koledž i narodno glasanje, na način da onom ko osvoji većinu narodnih glasova doda dodatnih 112 glasova.

Sve ove alternative, iako rješavaju određene probleme i nedostatke elektorskog koledža, sa druge strane stvaraju nove. S obzirom na to da nijedno od alternativnih rješenja ne bi riješilo sve probleme, sistem

⁶³ Shumaker, Loomis, *ibid.*, 68.

⁶⁴ Shumaker, Loomis, *ibid.*, 97.

elektorskog koledža ne predstavlja ni puno lošiji ni puno bolji sistem od prethodno pomenutih. Sam proces izmjene ili ukidanja je dugotrajan proces koji zahtijeva bipartijsku podršku i podršku svih država, a pitanje da li je ovaj put vrijedan iskušavanja alternativa ostaje otvoreno.

ZAKLJUČAK

Debata u vezi sa manama i prednostima elektorskog koledža duga je koliko i njegovo postojanje. Uprkos različitim alternativama (kako posrednog tako i direktnog glasanja) koje su se kroz istoriju izbora i izbornog procesa javljale, sadašnji elektorski sistem u Sjedinjenim Američkim Državama ostaje stabilan i nema naznaka da će se to u skoroj budućnosti promijeniti.

Za analizu elektorskog koledža, bilo je neophodno obraditi federalizam, sistem vlasti u Sjedinjenim Američkim Državama, koji su temelj ustavnog poretka SAD, i na kojem se zasniva čitav politički sistem. Ukoliko se federalizam želi očuvati, sistem posrednog glasanja (kakav je elektorski koledž) je neizbježan. Države moraju ostati posrednici u ovom procesu, a argumenti protiv elektorskog koledža ne nude dovoljno jake razloge za potpuno ukidanje i ugrožavanje dvjestogodišnjeg principa vlasti.

Dvopartijska istorija nije tako duga niti je utemeljena na Ustavu, ali je dvopartijski sistem kompatibilan sa sistemom koji jeste dio Ustava. Ukoliko bi se usvojila neka od alternativa koja podstiče obrazovanje trećih partija i njihovo konkurentnije učestvovanje, pokrenula bi se lavina pitanja kako organizovati sistem i učiniti ga funkcionalnim da bi se inkorporirale i druge partije.

Ono što je najviše dovedeno u pitanje, samim stvaranjem sistema u kojem građani ne mogu direktno glasati za najvišu funkciju u državi, jeste demokratija. Antički ideal vladavine naroda.

Na osnovu svega navedenog, možemo zaključiti da će tema elektorskog koledža, njegove bespotrebnosti ili neophodnosti, ideje za njegove izmjene, argumenti za ili protiv, biti aktuelni vjerovatno koliko Sjedinjene Američke Države budu trajale. On je postao sastavni dio njegovog političkog DNK, kojeg se američki izborni sistem teško može olako odreći i ostaviti ga iza sebe. S druge strane, teško može i mirno posmatrati kako kandidati sa više narodnih glasova gube izbore. Elektorski koledž stvoren je zajedno sa američkom republikom, i kroz gotovo dva

i po vijeka, te je ona danas, zbog ili uprkos elektorskom koledžu, garant suverenosti američkog naroda.

LITERATURA

Vučina Vasović, Savremene demokratije 1, (JP Službeni glasnik 2012).
Andrew Haywood, Politika, (Clio, 2004).

Ronald B. Rapoport, Walter J. Stone, *Three's a Crowd: The Dynamic of Third Parties, Ross Perot, and Republican Resurgence*. Ann Arbor: (University of Michigan Press, 2005) Internet, dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/10.3998/mpub.22213>.

Alexander Keyssar, Why Do We Still Have the Electoral College, (London, Harvard University, 2020).

Zdravko Zlokapa, Demokratski politički sistemi, (Pravni fakultet Banja Luka, 2000).

John C. Wahlke, Alex N. Dragnich, Government and Politics, (Random House, 1966).

United States Declaration of Independence; 1776. god.

John O. McGinnis, Popular Sovereignty and the Electoral College, (Florida State University Law Review, 2001).

Richard E. Neustadt, Presidential Power (New York: John Wiley, 1980).

Daniel J. Elazar, Početak trećeg stoljeća američkog federalizma: pitanja i izgledi, *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 509, (maj 1990).

Federal Elections 2016; Federal Election Commission; Washington D. C.; decembar 2017. godine, Internet, dostupno na: <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federaelections2016.pdf>, pristupljeno u oktobru 2020. godine.

Judith Best, The Case Against Direct Election of the President: A Defense of the Electoral College (Cornell University, 1975)

Ustav SAD, član 2. odjeljak 4.

Federal Elections 2016; Federal Election Commission; Washington D. C.; decembar 2017. godine, Internet, dostupno na: <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federaelections2016.pdf>

fec.gov/resources/cms-content/documents/federalections2016.pdf.

George Washington, Farewell Address, 17. septembar 1796. godine, Internet, dostupno na: <https://www.mountvernon.org/library/digitalhistory/quotes/article/however-political-parties-may-now-and-then-answer-popular-ends-they-are-likely-in-the-course-of-time-and-things-to-become-potent-engines-by-which-cunning-ambitious-and-unprincipled-men-will-be-enabled-to-subvert-the-power-of-the-people-and-to-usurp-for-th/>.

<https://www.loc.gov/rr/program/bib/elections/election1860.html>.

<https://www.loc.gov/item/usrep343214/>.

<https://www.justice.gov/pardon/clemency-statistics>.

<https://thehill.com/homenews/house/507776-amash-confirms-hes-not-campaigning-for-reelection>.

https://www.270towin.com/1992_Election.

<https://web.archive.org/web/20041217034158/http://www.startribune.com/stories/587/5134791.html>.

<https://www.nytimes.com/1992/11/05/us/1992-elections-disappointment-analysis-eccentric-but-no-joke-perot-s-strong.html>.

<https://www.nytimes.com/2000/12/19/us/43rd-president-electoral-college-electors-vote-surprises-are-few.html>.

<https://fivethirtyeight.com/videos/the-ross-perot-myth/>.

https://www.fairvote.org/faithless_electors.

<https://search.proquest.com/docview/306154768>.

**ELECTORAL COLLEGE IN THE UNITED STATES OF
AMERICA: BURDEN OF DEMOCRACY
OR PILLAR OF REPUBLIC**

Authors: SARA STOJAKOVIĆ, Srđan Jelisić
e-mail: stojakovic.sara@gmail.com
Mentor: Assist. Prof. Matej Savić
Faculty of Political Science, University of Banja Luka

Introduction: This paper presents a critical review of the Electoral College, which was established by the Constitution. From the very beginning, it has been a target of criticism and has initiated numerous debates both on the political scene and in political circles. The paper considers the Electoral College through a historical context, deals with its connection with the pillars of the American political system – federalism and bipartisanship – and gives a view of the electoral system through the prism of republicanism.

Aim: The aim is to offer a discussion of the need and sustainability of the Electoral College in the electoral system, from the perspective of sovereignty of the people as well as the political structure of the United States. The aim is to give the critical review of potential alternatives to the Electoral College and the failed reforms of this body.

Material and Methods: Content analysis, comparative method.

Results: The result of the paper is a comprehensive summary of the historical context of the creation and change of the Electoral College, an analysis of the implications for American democracy, and what the removal of this institution would mean for the American system. In addition, the result of the paper is the analysis of previous alternative solutions for changing or replacing such a system.

Conclusion: The topic of the Electoral College is a discussion that began with the establishment of this body and continues to this day. Its justification or unjustification cannot be expressed through one point of view, and the answer to this question will be sought for a long time. This paper provides an analysis of potential solutions, as well as a view of this problem from the perspective of stability of the American political system.

Keywords: electoral college; electoral system; federalism; republic; democracy; bipartisanship

EVROPEIZACIJA SPOLJNE I BEZBEDNOSNE POLITIKE REPUBLIKE SRBIJE

Autorke: JOVANA DINIĆ, Milica Bukvić

e-mail: jokadimitrijevic93@gmail.com, milicabukvic93@gmail.com

Mentor: Dr Filip Ejđus, vanredni profesor

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Sažetak: Ovaj rad ima za cilj da analitički obradi koncept evropeizacije spoljne i bezbednosne politike Srbije, zemlje kandidata za članstvo u Evropskoj uniji. Evropeizacija kao koncept još uvek nema jedinstven okvir ni definiciju, ali su za potrebe rada izdvojene osnovne teorijske ideje i obrađene dve struje mišljenja. Takođe, rad ima za cilj da bliže predstavi rezultate dosadašnjih napora Republike Srbije u cilju evropeizacije spoljne i bezbednosne politike na svom evrointegracijskom putu, a sve u skladu sa teorijskim idejama evropeizacije ove oblasti politike izloženim u radu. U radu su, dalje, predstavljeni najznačajniji izazovi sa kojima se na tom putu Srbija suočava od 2000. godine i promene njenog spoljnopoličkog kursa do danas. Neiscrpana tema mogućnosti Srbije da napreduje u procesu evropskih integracija, a posledično i evropeizacije, imajući u vidu nerešen status Kosova kao prećutnog preduslova za punopravno članstvo, dobila je svoje značajno mesto u analizi teme. S druge strane, izazovi Unije na planu poboljšanja i unapređenja Zajedničke spoljne i bezbednosne politike, podjednako su značajni i uzeti u razmatranje. Autori su motivisani za istraživanje ove oblasti kako iz praktičnih, tako i iz teorijskih razloga. Politički život Republike Srbije na spoljnom planu neizbežno nosi sa sobom ovu problematiku, naročito ako se uzme u obzir da je pitanje evropeizacije spoljne i bezbednosne politike usko skopčano sa pitanjem identiteta. Ipak, data oblast je još uvek nedovoljno proučena i retko se domaći autori bave time da bliže objasne i rasvetle važnost vraćanja evropeizacije u domaći politički diskurs.

Ključne reči: Evropeizacija; evrointegracije; spoljna politika; bezbednost; Srbija; Kosovo.

UVOD

Evropeizacija spoljne politike je aktuelna naučna i politička tema za Srbiju, zbog njene namere da postane punopravni član Evropske unije (EU), kao i zbog sveobuhvatnih reformi koje ovaj proces podrazumeva. Nakon demokratskih promena 2000. godine, Republika Srbija menja svoj spoljnopolitički kurs i fokus stavlja na evropske integracije. Tokom 2008. godine, Srbija je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU, kojim je i zvanično potvrđen kurs kojim će se država u budućnosti kretati. Srbija je dobila status kandidata za članstvo u EU 2012. godine, a početak pristupnih pregovora otpočeo je tokom 2014. Od otvaranja prvih pregovaračkih poglavlja 2015. do kraja 2019. godine, otvoreno je ukupno 16 poglavlja, pri čemu su dva poglavlja privremeno zatvorena. Za potrebe ovog rada u istraživanju uticaja evropeizacije i evrointegracija na rekonstrukciju spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Srbije, najznačajnije je pregovaračko poglavlje 31, koje još uvek nije otvoreno.

Republika Srbija, kao država koja uživa status kandidata za punopravno članstvo u EU, treba da se reformiše i evropeizuje. Ova dva zadatka zapravo predstavljaju ciljeve po sebi, bez obzira na ishod integracionih procesa. Ipak, Srbiji je neophodno da radi sveopšteg prosperiteta države uskladi svoju nacionalnu spoljnu i bezbednosnu politiku sa evropskom, koliko god je to moguće, i to usvajanjem zakona *acquis communautaire* u oblastima izvozne kontrole naoružanja, vojne opreme i robe dvostruke namene, učešćem u zajedničkim misijama upravljanja krizama pod okriljem EU, kao i potpisivanjem Sporazuma o bezbednosnoj saradnji sa EU.

Istrajnost Republike Srbije da ostane na evropskom putu, privržena saradnji sa državama članicama EU kao i sa evropskim institucijama na planu Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike – ZBOP (*Common Security and Defence Policy – CSDP*), uz uvažavanje obostranih interesa, za ishod će imati sve veći doprinos Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici Unije i Srbija i u budućnosti treba da nastoji da unapređuje saradnju sa Unijom integrišući se, u okviru zadatih mogućnosti, u ovu oblast evropske politike.

KONCEPT EVROPEIZACIJE

Evropeizacija je moderan i aktuelan politikološki pojam, iako još uvek nema jedinstvenu definiciju. Daskoro je u svetskoj literaturi pojam evropeizacije bio fokusiran isključivo na države koje su već članice EU, a tek novija literatura u poslednjih nekoliko godina bavi se ozbiljnije evropeizacijom država kandidata za članstvo. U širem smislu, evropeizacija podrazumeva uticaj procesa evropskih integracija na društvo u celini. Najšire prihvaćena definicija evropeizacije može se naći u delima autora Klaudija Radaelija: „Evropeizacija je proces izgradnje, širenja i sprovođenja formalnih i neformalnih pravila, procedura, političkih paradigmi i zajedničkih normi i verovanja koje se prvo definišu i konsoliduju u okviru političkog delovanja u EU, a zatim ugrađuju u logiku domaćih diskursa, identiteta, političkih struktura i javnih politika”.¹ Prema istom autoru, evropeizacija je proces koji se još uvek istražuje i koji je otvorio debatu između uporedne politike, komparativne javne politike i evropskih studija, te tvrdi da ukoliko se ne ograniči spekulacijama i *ad hoc* teoretizacijama, istraživanje evropeizacije može biti osnov za razumevanje evolucije državnih struktura i javne politike.²

Na ovom mestu, potrebno je napraviti poseban osvrt na pojam evropeizacije spoljne politike država. Radovi iz te podoblasti kategorizovani su u dve škole mišljenja. Prvi tumače evropeizaciju spoljne politike kao nacionalnu adaptaciju primenom pristupa *odozgo-nadole* (Klaus Goetz, Husein Kassim, B. G. Peters, Christopher Bickerton, Teemu Palosaari), dok druga grupa autora analizira ovu oblast kroz prizmu nacionalne projekcije, odnosno pristupom *odozdo-nagore* (Tanja Borzel, Simon Bulmer, Martin Burch, Katarina Pomorovska).³ Prva grupa autora analizira uticaj evrointegracija na nacionalne institucije i vlade država članica ili kandidata, te smatra da se nacionalne institucije mogu sukobiti sa evropskim ili im se prilagoditi. Jedan od istaknutih autora koji analizira uticaj evropskih integracija na upravljanje u državama članicama EU je Klaus Gec.

¹ Radaelli, M. C. The Europeanization of public policy, The politics of Europeanization, 2003, 320.

² Radaelli M. C. .Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change, European Integration online Papers,4.8, 2000.

³ Wong, R. The Europeanization of foreign policy, International relations and the European Union 2, 2005, 149-170.

U njegovoj analizi evropeizacije nacionalnih političkih sistema u celini, od posebnog značaja su međuvladini odnosi između centra i decentralizovanih jedinica. Ako se fokusiramo na primer na slučaj Nemačke, pokazalo se da je evropska integracija imala veliki uticaj na odnose između centralne vlasti i decentralizovanih jedinica. Međutim, umesto da osporavaju utvrđene karakteristike međuvladinog sistema, evropske integracije imale su tendenciju da potvrde i ojačaju ključna načela nemačkog federalizma. Izveden je zaključak da evropeizacija nije nužno ekvivalentna transformaciji nacionalnih sistema upravljanja.⁴ Prema drugoj grupi autora, odnosno prema „nacionalnoj projekcijskoj školi mišljenja”, nacionalne države predstavljaju glavne aktere i uzročnike promena, a EU je samo predmet njihove aktivnosti. Autorka koja u svojim istraživanjima objašnjava uticaj država članica, ali i kandidata za članstvo na Evropsku uniju je Tanja Borzel. Borzelova je detaljno analizirala strategije koje države članice koriste kako bi oblikovale ishode evropskih politika i kako bi svoje nacionalne politike prenele na evropski nivo. Ona tvrdi da su najznačajnija dva faktora pri izboru strategije politička preferencija i akcioni kapacitet, tako da bogate članice EU imaju daleko veće šanse da postanu kreatori spoljne politike, jer imaju i resurse za realizaciju te politike.⁵

Međutim, kada je reč o državama kandidatima za članstvo, posebno u njenom istraživanju o evropeizaciji država Zapadnog Balkana, Borzelova navodi druga dva važna faktora: prvi je neosporan suverenitet vlasti, koji se odnosi na vladajuće stranke koje promovišu članstvo u EU, a drugi je ekonomski kapacitet da se reforme sprovedu.⁶ Posebno mesto u istraživanju ima ekonomski faktor koji je važan za analizu sprovedenih reformi, ali navodi da se u obzir moraju uzeti i drugi faktori, poput socijalnog i identitetskog pitanja. Ovo istraživanje može se uporediti sa racionalnim izborom nacionalnih preferencija zasnovanim na interesu političkih elita, koje koriste EU kao instrument za buduće ostvarenje nacionalnih interesa. To bi zapravo trebalo da važi i za države kandidate za članstvo, kako im EU ne bi bila glavni cilj, već sredstvo za postizanje

⁴ Goetz, K. National governance and European integration: intergovernmental relations in Germany, *JCMS: Journal of Common Market Studies* 33.1, 1995, 91-116.

⁵ Börzel, A. T. Member state responses to Europeanization, *JCMS: Journal of Common Market Studies*, J40, 2002, 193-214.

⁶ Borzel, T. When Europeanization hits limited statehood, *The Western Balkans as a test case for the transformative power of Europe*, 2011, 19-29.

drugih ciljeva, odnosno instrument za ostvarenje sveukupnog prosperiteta države.

U konačnici, autori rada zastupaju stav da su obe struje mišljenja unekoliko u pravu. Evropeizacija kao koncept podrazumeva podjednako preplitanje oba pristupa: i onog koji zagovara važnost nacionalnog i onog koji brani nadnacionalni pristup izučavanju fenomena. Posmatranje evropeizacije sa oba ova aspekta je *conditio sine qua non* razumevanja pojma i njegovog daljeg proučavanja.

ZAJEDNIČKA SPOLJNA I BEZBEDNOSNA POLITIKA EU

Posthladnoratovski period u Evropi uzrokovao je nove bezbednosne izazove i potencijalnu novu ugroženost Evrope, tako da se među državama članicama EU krajem devedesetih godina prošlog veka, a naročito nakon prijema u članstvo bivših zemlja Istočnog bloka, javila potreba za uspostavljanjem jedinstvenog evropskog bezbednosnog i odbrambenog sistema. Severnoatlantski savet (NATO) ostaje ključni činilac evropske bezbednosti s obzirom na činjenicu da Unija nema svoje samostalne mehanizme sile (vojsku), ali se vremenom stvaraju, reformišu i učvršćuju bezbednosni i odbrambeni kapaciteti Evropske unije.

Zajednička spoljna i bezbednosna politika – ZSBP (*Common Foreign and Security Policy – CFSP*) predstavlja značajan stub EU i jak koordinacioni mehanizam, koji pomaže državama članicama EU da formiraju *zajednički stav* oko pojedinih spoljopolitičkih pitanja, gde postoji jedinstveni *zajednički interes*. Cilj ZSBP je očuvanje zajedničkih evropskih vrednosti kao što su međunarodni i evropski mir i bezbednost, promovisanje međunarodne saradnje na planu odbrane, ali i širih koncepta kao što su demokratija i vladavina prava. Od država članica EU se očekuje da budu spremne i sposobne da vode politički dijalog u okviru ZSBP, da nacionalne politike iz ovih oblasti usklađuju sa evropskim koliko god je moguće, te da uzimaju učešće u akcijama EU, kao i da u najvećoj meri primenjuju dogovorene sankcije ili restriktivne mere.⁷

Ugovorom iz Lisabona (2009) je uveden nov odeljak u okviru ZSBP posvećen Zajedničkoj bezbednosnoj i odbrambenoj politici (ZBOP).

---

⁷ <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/saradnja-republike-srbije-i-evropske-unije-u-sektorskim-politikama/11377-2013-07-15--12-49?lang=lat> Preuzeto: 29. 8. 2020.

Istim ugovorom uvodi se i Evropska odbrambena agencija (EOA), koja ima za cilj unapređivanje odbrambenih kapaciteta Unije i država članica.⁸

Ovim ugovorom donete su i promene u vezi sa funkcijom visokog predstavnika za spoljnu i bezbednosnu politiku EU (*The High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy*), koji istovremeno obavlja i funkciju potpredsednika Evropske komisije. Broj oblasti u kojima se odluke donose kvalifikovanom većinom uvećao se za oko 50 novih, a najbitnije je na ovom mestu napomenuti pravnu i policijsku saradnju i ekonomsku politiku. Treba istaći da su oblasti oko kojih je i dalje neophodan konsenzus, pored ostalih, dve za potrebe ovog rada najvažnije oblasti – spoljna politika i odbrana.⁹

ZBOP predstavlja instrument EU i ZSBP za reagovanje na krize, upotrebom vojnih operacija i civilnih misija, kako bi se uspostavio mir i sprečio sukob. Važno je istaći da Lisabonski ugovor sadrži član koji sugeriše mogućnost zajedničke odbrane (čl. 42, stav 7) koji obavezuje države članice na pružanje pomoći i podrške u slučaju agresije na teritoriju neke od država članica.¹⁰

Evropska zajednička spoljna i bezbednosna politika nije jedinstvena jer ne postoji jedinstveni bezbednosni identitet u EU, već svaka država pojedinačno odlučuje i finansira učešće pripadnika njene vojske u mirovnim misijama i operacijama upravljajući krizama.

EVROPEIZACIJA SPOLJNE I BEZBEDNOSNE POLITIKE SRBIJE

Evropeizacija u oblasti spoljne i bezbednosne politike predstavlja transformaciju procesa formiranja nacionalnih spoljnih politika, određenja i ispunjenja profesionalnih uloga, kao i doslednu internacionalizaciju normi i očekivanja koja proističu iz složenog sistema zajedničkog evropskog političkog odlučivanja.¹¹ U kontekstu evropeizacije, analizira

⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT> Preuzeto: 30. 8. 2020.

⁹ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf Preuzeto: 25. 8. 2020.

¹⁰ <https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/Poglavlje-31.pdf> Preuzeto: 30. 8. 2020.

¹¹ Manners, I. Whitman, R. „Conclusion“, in Ian Manners, Richard G. Whitman

se i daje objašnjenje o uticaju evrointegracija na odluke vlade i politike u nacionalnom političkom sistemu, kao i o uticaju nacionalnog identiteta na oblikovanje spoljne politike Srbije.

Kao što evropeizacija utiče na promenu i rekonstrukciju nacionalnih politika, takođe i pitanja nacionalnog identiteta mogu da utiču na oblikovanje spoljne i bezbednosne politike jedne države. *Nacionalni identitet* predstavlja sporo promenljivu kategoriju, tako da je on jedan od faktora koji oblikuje i modifikuje određena politička pitanja u državi. Odnos spoljne politike i nacionalnog identiteta prema konstruktivističkim teorijama je interaktivan, jer se spoljna politika zasniva na identitetu, a identitet reprodukuje spoljnu politiku. Na taj način, održava se kontinuitet spoljne politike neke države, bez obzira na promene ideoloških i političkih uverenja vladajuće političke elite. Konstruktivizam može prikazati evropsko upravljanje i odlučivanje zasnovano na ideji intersubjektivnih shvatanja i diskursa koji su krucijalni u oblikovanju interesa i interakcija aktera.¹²

Takođe, kroz prizmu konstruktivizma može se prikazati i oblikovanje spoljne i bezbednosne politike od strane nacionalnog identiteta. Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika su konceptualizovane kao politička praksa koju stvara nacionalni identitet. Nacionalni identitet može biti od koristi u tumačenju pojedinih političkih odluka i spoljnopolitičkih strategija, jer norme i vrednosti koje postoje u nacionalnim socijalnim strukturama utiču na kreatore spoljne i bezbednosne politike.¹³ U periodu od demokratskih promena u Srbiji do danas, bilo je određenih problema koji su usporili kreiranje spoljnopolitičke strategije i dugoročne i kohezivne spoljne i bezbednosne politike.

Na ovom mestu potrebno je detaljnije analizirati koji su to problemi sa kojima se Srbija susretala nakon 2000. godine, koja je na neki način predstavljala prekretnicu u svim segmentima društvenog i političkog, a naročito kada je reč o spoljnopolitičkom kursu.

Prodemokratske, prograđanske i proevropske snage preuzele su vlast u državi, a kao svoje glavne spoljnopolitičke prioritete istakli su

---

(eds.), *The Foreign Policies of European Union Member States*, Manchester University Press, Manchester, 2000, 245.

¹² Smith, M. *Europe's foreign and security policy: the institutionalization of cooperation*, Cambridge University Press, 2004.

¹³ Major, C. *Europeanisation and Foreign and Security Policy – undermining or rescuing the nation state?* *Politics* 25.3, 2005, 175-190.

otvaranje ka svetu, obnavljanje veza sa inostranstvom koje su pokidane decenijom ratova, izolacije i sankcija, kao i ono što je ostao permanentni cilj svake vladajuće garniture od 2000. do danas – evropske integracije. Evropska unija je pozitivno odreagovala na petooktobarske promene. „Samo nekoliko dana nakon stvaranja prelazne vlade, Evropska unija je ukinula dugogodišnje ekonomske sankcije prema Srbiji, i odobrila dve milijarde dolara obećane pomoći za rekonstrukciju. Unija je takođe obećala dodatnih 300 miliona godišnje u narednih sedam godina, i ponudila trgovinski sporazum koji bi omogućio da većina proizvoda iz Srbije bude izvožena na evropsko tržište bez poreza. Novi ton u odnosima EU i Srbije bio je jasan.“¹⁴

Ovakav razvoj odnosa Srbije sa Evropskom unijom delovao je obećavajuće. Međutim, pred novom političkom elitom bio je čitav spisak zahteva koje su trebale da ispune kako bi Srbija učinila korake napred na svom putu ka punopravnom članstvu. Slučaj evropskih integracija Srbije u odnosu na ostatak zemalja Istočne Evrope i posebno Zapadnog Balkana¹⁵, specifičan je iz više razloga – najpre, zbog teškog nasleđa građanskog rata i zahteva da se svi odgovorni za ratne zločine na području bivše Jugoslavije isporuče Haškom tribunalu, zatim, radi rešavanja državnog statusa i odnosa Srbije i Crne Gore, i kao što će se ispostaviti da je dugoročno najteže – pitanje statusa Kosova. Kao ključnu prepreku, istraživači ISAC fonda¹⁶ navode nerešeno kosovsko pitanje, čiju su nezavisnost priznale većina država članica EU, kao i Sjedinjene Američke Države. Međutim, Kina i Rusija, dve stalne članice Saveta bezbednosti UN i dve velike sile, nisu priznale nezavisnost Kosova, što je doprinelo tome da postanu bitan faktor u spoljnoj politici Srbije. Da li se ipak sve vrti oko nerešenog kosovskog pitanja?

---

¹⁴ Subotić, J. „Explaining Difficult States: The problems of Europeanization in Serbia“, *East European Politics & Societies*“ vol. 24, 2010, 599.

¹⁵ Izraz „Zapadni Balkan“ je u upotrebi od početka 21. veka u EU, da označi zemlje Balkana (izuzev Turske i Grčke) koje nisu članice EU, a pod ovim terminom se podrazumevaju Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Albanija. Tako neki u žargonu kažu da je formula Zapadnog Balkana – Zemlje bivše Jugoslavije, minus Slovenija, plus Albanija (mada je u Hrvatskoj ovaj termin predmet kritike, jer veliki deo javnosti smatra da Hrvatska nema ništa zajedničko sa ostalim državama iz grupe).

¹⁶ ISAC fond „Od četiri stuba spoljne politike do evropskih integracija: Postoji li volja za strateško usmerenje spoljne politike Srbije? Centar za međunarodne i bezbednosne poslove: https://www.isacfund.org/download/Od_cetiri_stuba_spoljne_politike_do_evropskih_integracija.pdf (Preuzeto 20. 3. 2020).

Osim ovog nerešenog pitanja, kao prepreke dugoročnoj kohezivnoj spoljnoj politici Srbije, veliki „kamen spoticanja” predstavlja i činjenica da je u Srbiji još uvek na delu zavisnost u vođenju spoljne politike od promene političkih elita na čelu države, a političke elite su upravo kreatori spoljne politike. Ipak, nisu se bitno promenili glavni i osnovni ciljevi spoljne politike kad je u pitanju zaštita interesa Republike Srbije: istrajavanje u diplomatskim naporima da se odbrani ustavni poredak i Kosovo očuva u sadašnjim granicama, ubrzanje procesa evropskih integracija i razvoj dobrosusedskih odnosa i regionalne saradnje na Zapadnom Balkanu.¹⁷

Kao što je već spomenuto, kada je reč o spoljnoj i bezbednosnoj politici, Srbija teži članstvu u EU, unapređuje bilateralne odnose sa Rusijom, Kinom i SAD i razvija odnose sa prijateljskim državama Afrike, Azije i Južne Amerike, ostaje vojno neutralna, pri čemu je najvažniji prioritet spoljnopolitičkog delovanja očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta države.¹⁸

Na ovom mestu se postavlja (identitetsko?) pitanje – koliko dugo će Srbija moći da „balansira” između unutrašnjih zahteva za zaštitom vitalnih nacionalnih interesa, konkretno kad je reč o kosovskom pitanju, i daljeg napretka na putu ka Evropskoj uniji, čiji ozbiljan deo država članica priznaje Kosovo kao nezavisnu državu. Ovo je interesantno i složeno pitanje i za samu Uniju. Može li Unija unapređivati Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, koja počiva na konsenzusu, ukoliko neke od većih država članica nisu priznale kosovsku nezavisnost? Dovoljno je navesti primer Španije, zemlje koje se i sama na unutrašnjem planu bori sa problemom „separatizma” kad su u pitanju Katalonija i Baskija, iz čega se može izvesti zaključak da Španija ni u budućnosti neće učiniti korak ka priznanju. Ovo je eklatantan primer koji potkrepljuje tvrdnju da su obe grupe teoretičara koji objašnjavaju koncept evropeizacije unekoliko u pravu, te da je evropeizacija zapravo „dvosmerna cesta”. Onoliko koliko nadnacionalni, supranacionalni, evropski element utiče na razvoj i reformu unutrašnjih političkih prilika država članica ili kandidata za članstvo, jednako toliko i nacionalne

¹⁷ Ministarstvo odbrane. „Strategija odbrane Republike Srbije”. (Beograd: Službeni glasnik RS, br. 94/2019) <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1> (Preuzeto 30. 3. 2020).

¹⁸ Izjava ministra spoljnih poslova Ivice Dačića, više o tome na: <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/pres-servis/saopstenja?lang=cyr> (Preuzeto 5. 4.2020).

politike i interesi utiču na evropske političke prilike. Španske prilike, kao države članice EU, ali i prilike u Srbiji kao zemlji kandidatu za članstvo, otežavaju unapređenje i dalji razvoj Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU. Na ovom mestu je važno spomenuti i sankcije koje je EU uvela Rusiji, ali u Srbiji nisu naišle na odobravanje i takav predlog nije usvojen od strane srpske vlade. Da li je i koliko realno da Evropska unija očekuje od Srbije da poremeti svoje dobre bilateralne odnose sa jednom od najvećih sila na svetu, a još je komplikovanije za analizu koliko je moguće da Srbija istraje u nameri da ne podleže zajedničkim merama država članica EU, a da se nada potencijalnom članstvu? Na ova pitanja je teško odgovoriti u ovom trenutku. Jedino što je izvesno trenutno jeste činjenica da EU ne forsira Srbiju na takve oštre korake sve dok ne dođe do trenutka prijema u punopravno članstvo. Za sada, Srbija zadovoljava i ispunjava svoje formalne obaveze o kojima će biti reči u nastavku.

Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika su važne za buduće članstvo Srbije u EU, a svoje posebno mesto ove oblasti svakako imaju u pregovaračkom poglavlju 31, koje još uvek čeka na otvaranje. Srbija je prema poslednjem Izveštaju Evropske komisije ostvarila određeni pomak i napredak dostavljanjem nacrtu za novu bezbednosnu i odbrambenu strategiju, kako bi se i civilima omogućilo učešće u međunarodnim misijama i operacijama. Osim toga, dodatno treba raditi na harmonizaciji spoljne i bezbednosne politike sa evropskim deklaracijama i odlukama Saveta, te završiti evaluaciju bezbednosnih i odbrambenih strategija, koje će u potpunosti oslikavati evropsku orijentaciju Republike Srbije u ovim oblastima.¹⁹

Srbija podržava napore Evropske unije za jačanje vojnih i civilnih instrumenata, kapaciteta i sposobnosti za dostizanje strateških ciljeva utvrđenih u Evropskoj strategiji bezbednosti, kao i predviđenu mogućnost uspostavljanja strukturirane saradnje unutar evropskih okvira. U skladu sa ostvarenim napretkom u procesu priključenja EU, Srbija je spremna da stavi na raspolaganje svoje odbrambene kapacitete sa ciljem implementacije ZSBP i ZBOP i da aktivno učestvuje u multinacionalnim operacijama očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti. Opređeljena je da svoje odbrambene potencijale angažuje na osnovu Ustava RS, Povelje UN i prema principima međunarodnog prava. Shodno tome, kroz proces reforme sistema odbrane Republike Srbije, adekvatna pažnja

¹⁹ <https://europeanwesternbalkans.rs/poglavlje-31/> Preuzeto: 30. 8. 2020.

posvećena je dostizanju potrebnog nivoa interoperabilnosti za učešće u misijama EU.²⁰ Aktivnosti u misijama i operacijama EU predstavljaju važan element spoljne, bezbednosne i odbrambene politike Srbije. Pripadnici Ministarstva odbrane RS učestvuju u sledećim operacijama pod okriljem EU: EUTM Somalia, EU NAFOR ATALANTA Somalia, EUTM Mali, kao i EU FORRCA (Centralnoafrička Republika).²¹ Pozitivni efekti saradnje u okviru operacija i misija se osećaju na terenu.

Jedna od važnijih godina za spoljnu i bezbednosnu politiku Srbije je 2013, kada je potpisan Sporazum o bezbednosnoj saradnji Srbije i EU, kojim je definisan okvir saradnje između Evropske odbrambene agencije (EOA) i Ministarstva odbrane. Ovaj sporazum omogućava tešnju saradnju sa EU u oblasti odbrambene industrije kroz uključivanje Ministarstva odbrane u projekte i programe EOA i predstavlja šansu da se unapredi interoperabilnost vojnih kapaciteta Srbije, jačanjem domaće namenske industrije i istraživačkih potencijala srpskih instituta.

Osim Sporazuma, treba istaći i donete zakone o izvozu i uvozu robe dvostruke namene iz 2014. godine, kao i potvrđivanje Ugovora o trgovini naoružanjem iste godine, kojima je Srbija harmonizovala svoje zakonodavstvo u oblasti izvozne kontrole naoružanja, vojne opreme i robe dvostruke namene.²² Republika Srbija doprinosi jačanju operativnih sposobnosti EU za delovanje u kriznim i humanitarnim operacijama, sprečavanju sukoba, postkonfliktnoj stabilizaciji i uspostavljanju mira i bezbednosti. Iz svega navedenog proizlazi zaključak – kada je u pitanju usvajanje *acquis*-a iz ovih oblasti, Srbija je na dobrom putu. Ali, postavlja se pitanje šta će se dogoditi kada, pred sam pristup Uniji, Srbija bude „priterana uz zid” sa zahtevima da svoje spoljnopolitičke delatnosti vezane za Rusiju, Kinu, pa naposletku i Kosovo približi onome što je preovlađujući stav u većini država članica Unije, ostaje da vidimo. U tom smislu, neće samo Srbija biti pred ozbiljnim izazovom, jer ova pitanja podjednako more i političke poslenike i elite same Unije. Različiti odnosi različitih država članica prema izazovima spolja, a to je pokazao i najskoriji primer – migrantska kriza, čini se da odaljavaju Uniju od

²⁰ <https://www.ceas-serbia.org/images/prilozi/spoljna-bezbednosna-odbrambena-politika.pdf> Preuzeto 2. 9. 2020.

²¹ <http://www.mod.gov.rs/> Preuzeto 3. 9. 2020.

²² <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/saradnja-republike-srbije-i-evropske-unije-u-sektorskim-politikama/11377-2013-07-15-09-12-49?lang=lat> Preuzeto 5. 9. 2020.

početne zamisli o velikom uspehu Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Ipak, pošto je i sama EU zamišljena i nastala kao projekat za upravljanje krizama, analitičari veruju da će mehanizmi Unije na kraju izdejsstvovati evropsko jedinstvo i po tom pitanju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Republika Srbija podržava jačanje ZSBP i ZBOP EU i pruža doprinos ovoj politici na osnovu bilateralnih sporazuma sa EU. Srbija je i u svojim stratejskim dokumentima (Strategija nacionalne bezbednosti, Strategija odbrane) iskazala opredeljenost da učestvuje u zaštiti demokratskih vrednosti koje deli sa Unijom.

Prihvatanjem Evropske strategije bezbednosti, harmonizacijom nacionalnih normativnih i institucionalnih okvira sa evropskim i celokupnom reformom sektora bezbednosti se može uspostaviti bezbedno i stabilno stanje u EU. Srbija takođe podržava Evropsku strategiju bezbednosti učešćem u mirovnim misijama i operacijama upravljanja krizama, kao i borbu protiv globalnog terorizma, organizovanog kriminala, pandemija i drugih bezbednosnih pretnji i izazova, radi na reformi bezbednosnog sektora i doprinosi regionalnoj, evropskoj i međunarodnoj bezbednosti.

Uvažavajući očuvanje nacionalnih interesa i prioriteta, poput očuvanja teritorijalnog integriteta i suvereniteta, demokratije, mira i bezbednosti, Srbija nastoji da ispuni sve neophodne uslove kako bi se otvorilo pregovaračko poglavlje 31. Ipak, izazov koji će još dugo usporavati ili otežavati pristupne pregovore ne rešava se otvaranjem i zatvaranjem poglavlja 31. Poglavlje 35, pitanje stabilizacije odnosa Beograda i Prištine, ili ono što se u akademskim, ali i širim društvenim krugovima već uvrežilo kao „kosovsko pitanje”, pravi je uzročnik mogućih problema pri pristupanju, ali to nije jedini problem. Potencijalni problem u budućnosti će možda predstavljati i odnos Srbije prema Rusiji. To nisu, kako smo u radu videli, samo tehnička pitanja. To su pitanja identiteta, socijalna pitanja i u konačnici – pitanja bezbednosti. Može li Srbija postati punopravni član EU ako ne može u potpunosti ispuniti obaveze iz ZSBP ostajući vojno neutralna, ne uvodeći sankcije Rusiji, i naposljetku ne priznajući Kosovo? Ova pitanja, čini se, još dugo će se potezati kako u akademskim, tako još i više u političkim krugovima, a posledično i u centrima odlučivanja.

LITERATURA

- Börzel Tanja, A. (2002) Member state responses to Europeanization. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, J40.2.
- Börzel, Tanja A. (2011). When Europeanization Hits Limited Statehood. The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe, *KFG Working Paper Series*, No. 30.
- Goetz Klaus H. (1995). National governance and European integration: intergovernmental relations in Germany. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 1.
- Major, Claudia. (2005). Europeanisation and Foreign and Security Policy—undermining or rescuing the nation state? *Politics*, Vol. 25, No. 3.
- Manners, Ian, Whitman, Richard, „Conclusion“, in Ian Manners, Richard G. Whitman (eds.), *The Foreign Policies of European Union Member States*, Manchester University Press, (2000).
- Michael E. Smith, and Michael Eugene Smith Smith. (2004) *Europe's foreign and security policy: the institutionalization of cooperation*. Cambridge University Press.
- Radaelli, Claudio M. (2003). The Europeanization of public policy. *The politics of Europeanization* 320.
- Radaelli Claudio M. (2000) Whither Europeanization? Concept stretching and substantive change. *European Integration online Papers*, 4.8.
- Wong, Reuben. (2005). The Europeanization of foreign policy. *International relations and the European Union* 2.
- Subotić, Jelena. (2010). Explaining Difficult States: The problems of Europeanization in Serbia. *East European Politics & Societies*, vol. 24.
- <http://www.mod.gov.rs/>
- <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/saradnja-republike-srbije-i-evropske-unije-u-sektorskim-politikama/11377-2013-07-15-09-12-49?lang=lat>

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/pres-servis/saopstenja?lang=-cyr><https://www.pravnoinformacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1>

<https://www.ceas-serbia.org/images/prilozi/spoljna-bezbednosna-odbrambena-politika.pdf>

https://www.isacfund.org/download/Od_cetiri_stuba_spoljne_politike_do_evropskih_integracija.pdf

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX-%3A12007L%2FTXT> https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/ugovor_eu.pdf

<https://www.isac-fund.org/wp-content/uploads/2017/01/Poglavlje-31.pdf>

<https://europeanwesternbalkans.rs/poglavlje-31/>

.

EUROPEANIZATION OF FOREIGN AND SECURITY POLICY OF SERBIA

Authors: JOVANA DINIĆ, Milica Bukvić

e-mail: jokadimitrijevic93@gmail.com

Mentor: Assoc. Prof. Filip Ejđus

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Abstract: The aim of this paper is to analyse the concept of Europeanization of the foreign and security policy of Serbia, a European Union membership candidate country. Europeanization as a concept has not yet been uniquely framed or defined, but for the purposes of this paper, fundamental theoretical ideas have been presented and two schools of thought have been analysed. Additionally, the paper aims to present in more detail the results of the efforts put in so far by the Republic of Serbia to Europeanize its foreign and security policy on its European integration path, in line with the theoretical ideas of Europeanization of this policy area presented in the paper. The paper further presents the most important challenges that Serbia has faced on that path since 2000 and the change of its foreign policy course until today. The inexhaustible topic of Serbia's possibility for progress in the European integration process, and consequently, Europeanization, having in mind the unresolved status of Kosovo as the unspoken precondition for full membership, has been given its important place in the analysis of the topic. On the other hand, the challenges of the Union concerning the enhancement and advancement of the Common Foreign and Security Policy have equal importance and have been taken into consideration. The authors are motivated for researching this field for both practical and theoretical reasons. The political life of the Republic of Serbia at the foreign policy level unavoidably encompasses this problem area, especially when taking into consideration the fact that the question of Europeanization of foreign and security policy is tightly bound to the question of identity. However, this area has not yet been sufficiently studied and local authors rarely attempt to explain in detail and clarify the importance of the return of Europeanization into the domestic political discourse.

Keywords: Europeanization; European integrations; foreign policy; security; Serbia; Kosovo

UTICAJ PRAVNE REGULACIJE NA MJERE SPREČAVANJA PRANJA NOVCA NA TRŽIŠTU NEKRETNINA

Autor: AJLA ŠURKOVIĆ

e-mail: surkovicajla@gmail.com

Mentor: Prof. dr sc. Eldan Mujanović, vanredni profesor

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Univerziteta u Sarajevu

Uvod: Pranje novca na tržištu nekretnina podrazumijeva niz aktivnosti kojima je cilj prikrivanje stvarnog porijekla novčanih sredstava uložениh u nekretnine. Poslovanje notara i posrednika u prometu nekretninama su izloženi riziku od pranja novca, te je neophodno poduzeti odgovarajuće preventivne mjere.

Cilj rada: Cilj ovog rada je ispitati uticaj pravne regulative na mjere koje se odnose na aktivnosti sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina.

Materijal i metode: U ovom radu bit će korištena analiza sadržaja kao metoda prikupljanja podataka. Predmet analize sadržaja bit će pravna regulacija tržišta nekretnina i mjera sprečavanja pranja novca u Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji. Takođe, predmet analize bit će i procjene rizika od pranja novca i procjena rizika od finansiranja terorizma, u čijoj izradi su učestvovali nadležni organi Bosne i Hercegovine i Republike Srbije.

Rezultati: Bosna i Hercegovina i Republika Srbija imaju sveobuhvatnu pravnu regulativu, što utiče na sprečavanje pranja novca na tržištu nekretnina. Mjere sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina odnose se na procjenu rizika od pranja novca, u čijoj izradi učestvuju nadležni organi. Nakon procjene rizika, po metodologiji Svjetske banke, utvrđeno je da postoji visok rizik od pranja novca na tržištu nekretnina u Bosni i Hercegovini i u Republici Srbiji.

Zaključak: Pravna regulacija djelimično utiče na mjere sprečavanja pranja novca, dok je adekvatna primjena propisa i procjena rizika ključna za smanjenje rizika od pranja novca. Stoga je neophodno stalno stručno obrazovanje i osposobljavanje, kao i praćenje novih međunarodnih standarda od strane agencija za promet nekretnina i notara.

Ključne riječi: Pranje novca; tržište nekretnina; procjena rizika; notari; posrednici u prometu nekretnina.

UVOD

Tržište nekretnina predstavlja „plodno tlo“ za izvršenje aktivnosti čiji je cilj nezakonito stečena novčana sredstva uložiti u legalne finansijske tokove. Pranje novca obuhvata niz složenih i međusobno povezanih postupaka kojima se prikriva izvor, protivzakonita priroda, postojanje, mjesto, raspored ili kretanje imovine stečene vršenjem kriminalnih radnji, kako bi se takvoj imovini, radi dalje nesmetane upotrebe, dao privid zakonitosti (1). Naime, pranje novca se vrši korištenjem poslovnih i stambenih nekretnina radi prikrivanja nezakonitog porijekla sredstava kojima raspolažu, posebno kada je riječ o gotovini (2). Pranje novca je rastuća industrija u čije su suzbijanje uključene državne institucije i tijela širom svijeta, kao i veliki broj nevladinih, multilateralnih i supranacionalnih organizacija (3).

Cilj ovog rada je ispitati uticaj pravne regulative na mjere koje se odnose na aktivnosti sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina. Tržište nekretnina u Bosni i Hercegovini nema adekvatnu pravnu regulaciju, što omogućava različite zloupotrebe. Naime, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine je usvojila Nacrt zakona o posredovanju u prometu nekretnina 2018. godine, dok je Vlada Republike Srpske usvojila Nacrt zakona o posredovanju u prometu nepokretnosti u 2019. godini. U Republici Srbiji je 2013. godine donesen Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti, kojim je regulisana djelatnost posredovanja¹ (4).

Kada je u pitanju sprečavanja pranja novca, u teoriji postoje dva pristupa. Prvi pristup odnosi se na potrebu postojanja strogih pravnih propisa kojima se može uticati na smanjenje rizika od pranja novca. Zemlje sa strogim zakonima o sprečavanju pranja novca suočavaju se sa manjim rizikom da njihov finansijski sistem bude zloupotrebljen u svrhe pranja novca, u odnosu na zemlje sa nedovoljno striktnim zakonima i u kojima je prisutna visoka korupcija, kako u javnom tako i u privatnom sektoru (5). S druge strane, pristup baziran na riziku odnosi se na potrebu procjene rizika na osnovu određenih pokazatelja sumnjivih transakcija. Ključni nagovještaj pristupa baziranog na riziku je Preporuka izdata od strane FATF²-a. Preporuka 1 predviđa da mjere

¹ („Sl. glasnik RS”, br. 95/2013, 41/2018 i 91/2019).

² Prema The Financial Action Task Force (FATF) – Radna grupa za finansijsku akciju

sprečavanja trebaju biti srazmjerne utvrđenom riziku (6). Prema La Vigne, (7) „sama nedjelotvorna regulativa ne podrazumijeva učinkovito provođenje već je provođenje propisa naporna i skupa obaveza. Razumijevanje i reagovanje osnovne poticajne strukture aktera na koje ta regulativa želi uticati može poboljšati obuhvat i efikasnost takvih mjera”. Prema HM Treasury, (9) „učinkovit pristup zasnovan na riziku zahtijeva duboko razumijevanje nadziranih obveznika; razlikovanje vrsta preduzeća, usluga koje pružaju i njihovih klijenata, kao i drugih faktora. Dostupni su različiti izvori koji nadzornicima nad mjerama sprečavanja pranja novca mogu pomoći u razumijevanju rizika od pranja novca unutar organizacione strukture obveznika nad kojim vrše nadzor, poput smjernica koje su objavila europska nadzorna tijela i izvješća koja je objavio FATF“. Izrada procjena rizika od pranja novca u skladu sa preporukama FATF-a predstavlja međunarodni standard. Nadležne institucije učestvuju u izradi procjene rizika od pranja novca po metodologiju Svjetske banke, na osnovu koje se utvrdi stepen rizika kojem su izloženi određeni sektori.

MATERIJAL I METODE

U ovom radu bit će korištena analiza sadržaja kao metoda prikupljanja podataka. Predmet analize sadržaja bit će pravna regulacija tržišta nekretnina i mjera sprečavanja pranja novca u Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji. U Bosni i Hercegovini, s ciljem sprečavanja pranja novca, usvojen je Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorističkih aktivnosti³ (10) i Pravilnik o njegovom provođenju, te će on biti predmet analize u nastavku. Takođe, od strane Notarske komore Republike Srpske usvojen je Pravilnik procjene rizika radi sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, koji je od značaja za ovaj rad, te će biti predstavljen u nastavku. U Republici Srbiji je usvojen kako Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije⁴ (11), tako i Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti (4).

---

protiv pranja novca je međuvladino tijelo osnovano 1989. godine, čiji ciljevi su postavljanje standarda u promicanju učinkovitog provođenja zakonitih, regulatornih i operativnih mjera u borbi protiv pranja novca, finansiranja terorizma i drugih srodnih prijetnji integritetu međunarodnog finansijskog sistema (8).

³ („Službeni glasnik BiH“ broj 47/14 i 46/16) .

⁴ („Službeni glasnik RS“, br. 113/2017 i 91/2019).

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine je pripremilo strateški dokument pod nazivom „Procjena rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022. godine” (12). Osnov za njegovu izradu direktno proizilazi iz Prve preporuke Radne grupe za finansijsko djelovanje (FATF). Takođe, predmet analize bit će i „Procena rizika od pranja novca i procena rizika od finansiranja terorizma“ (13) u Republici Srbiji. Poseban fokus navedene procjene u ovom radu usmjeren je na procjenu ranjivosti nefinansijskog sektora od pranja novca, koji će u nastavku biti predmet analize. Notari i agencije za promet nekretninama predstavljaju obveznike usko povezane s tržištem nekretnina, te će njihove aktivnosti, koje poduzimaju s ciljem sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina, biti predstavljene u nastavku.

REZULTATI

ZAKON O SPREČAVANJU PRANJA NOVCA I FINANSIRANJU TERORISTIČKIH AKTIVNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorističkih aktivnosti (10) čini četrnaest (14) poglavlja. U okviru prvog poglavlja, definisani su predmet, osnovni pojmovi, obveznici provođenja mjera. Poglavlje II odnosi se na zadatke i obaveze obveznika koji su dužni izraditi procjenu rizika na osnovu kojih se utvrđuju kategorije rizičnosti na aktivnosti pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti. Ograničenja u poslovanju sa klijentima definisana su u trećem poglavlju, a odnose se na zabranu korištenja skrivenih računa, zabranu poslovanja sa fiktivnim bankama i ograničenja u plaćanju gotovinom.

Obaveza obavještanje FOO-a o transakcijama od strane obveznika propisana je u poglavlju četiri. Naime, članom 38. stavom 1) propisano je „Obveznik je dužan FOO-u dostaviti podatke iz članka 54. stavka (1) Zakona (10) o: a) svakom pokušaju ili obavljenoj sumnjivoj transakciji, sumnjivim sredstvima neovisno o transakciji i o svakom sumnjivom klijentu ili osobi; b) gotovinskoj transakciji čija vrijednost iznosi ili prelazi iznos od 30.000 KM; c) povezanim gotovinskim transakcijama čija ukupna vrijednost iznosi ili prelazi iznos od 30.000 KM“.

Peto poglavlje odnosi se na, prije svega, imenovanje ovlaštene osobe, s ciljem dostavljanja informacija FOO-u, kao i obavljanje ostalih duž-

nosti u skladu sa Zakonom. U članu 42. stav 1) taksativno su navedeni zadaci koje će ovlaštena osoba obavljati, dok su članom 43. stav 1) definisane obaveze⁵ obveznika.

Članom 4. Zakona (10) određeno je da su agencije za nekretnine i notari obveznici provedbe mjera otkrivanja i sprečavanja pranja novca. Članom 80. tačka d) određeno je da nadzor nad agencijama za nekretnine vrše nadležna entitetska ministarstva finansija i Direkcija za finansije BDBiH. FOO vrši nadzor nad primjenom i provedbom Zakona kod svih ovlaštenih lica koja su imenovali obveznici prikupljanjem i provjerom podataka, informacija i dokumentacije dostavljene u skladu sa Zakonom. Članom 50. stavom 8) određeno je da su osobe koje obavljaju profesionalne djelatnosti (notari) u sklopu procedure identifikacije i praćenja dužne prikupiti podatke o načinu plaćanja i izvoru sredstava koja služe za izvršenje predmetne transakcije.

ZAKON O SPREČAVANJU PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORIZMA REPUBLIKE SRBIJE

Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma Republike Srbije (11) se sastoji od dvanaest (12) dijelova. U nastavku će biti obrađeni pojedini dijelovi od važnosti za ovaj rad. U okviru drugog dijela određeno je koje su radnje koje poduzimaju obveznici prije, u toku i poslije vršenja transakcija ili uspostavljanja poslovnog odnosa s ciljem sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma. Obveznici dostavljaju informacije, podatke i dokumentacije Upravi.

Kada je u pitanju sprovođenje radnji i mjera o poslovnim jedinicama i podređenim društvima pravnog lica s većinskim vlasništvu obveznika, članom 47. Zakona (11) je određeno: „Obveznik je dužan da osigura da se radnje i mjere za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma, jednake onima propisanim ovim zakonom, u istom obimu sprovode i u njegovim poslovnim jedinicama i podređenim društvima pravnog lica, u njegovom većinskom vlasništvu, bez obzira na to da li je njihovo mjesto poslovanja u Republici Srbiji ili u stranim državama”. Obveznici su dužni imenovati ovlašteno lice za sprečavanje i otkrivanje

---

⁵ Obveznici su dužni osigurati obavezno stručno obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje zaposlenika koji obavljaju poslove na sprečavanju i otkrivanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti.

pranja novca i finansiranje terorizma, njegovog zamjenika, osigurati redovno stručno obrazovanje, usavršavanja i osposobljavanja zaposlenih, kao i sprovođenje obavezne interne kontrole.

Peti dio odnosi se na indikatore za prepoznavanje osnova sumnje u okviru kojeg je propisana mogućnost saradnje prilikom izrade liste indikatora, obaveza sastavljanja i primjene liste indikatora. Saradnja nadležnih organa, procjena rizika na nacionalnom nivou i analiza efikasnosti i djelotvornosti sistema je propisana u okviru šestog dijela. U okviru sedmog dijela, propisana je nadležnost Uprave za sprečavanje pranja novca⁶. Deseti dio odnosi se na nadzor nad primjenom zakona i u okviru tog dijela navedeni su nadležni organi i njihova ovlaštenja. Članom 110. određeno je da nadzor nad posrednicima u prometu i zakupu nepokretnosti vrši ministarstvo nadležno za inspeksijski nadzor u oblasti trgovine, u skladu sa zakonom kojim se uređuje inspeksijski nadzor. Ako u toku vršenja poslova iz njihove nadležnosti otkriju činjenice koje su ili bi mogle biti u vezi sa pranjem novca, dužni su o tome u pismenoj formi obavijestiti Upravu.

PRAVILNIK O PROVOĐENJU ZAKONA O SPREČAVANJU PRANJA NOVCA I FINANSIRANJA TERORISTIČKIH AKTIVNOSTI

Pravilnik o provođenju Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti⁷ donesen je 23. 4. 2015. godine. Njime se detaljnije propisuju kriteriji za izradu smjernica za procjenu rizika, informacija, podataka i dokumenata neophodnih za identifikaciju klijenata i transakcija, informacija, podataka i dokumenata koji će biti prosljeđeni Finansijsko-obavještajnom odjelu Državne agencije za istrage i zaštitu, te se definišu pokazatelji za sumnjive transakcije, definiše detaljno šta se podrazumijeva pod povezanom transakcijom, propisuju uslove i procedure za izuzeće od izvještavanja o velikim i povezanim gotovinskim transakcijama FOO-u, te načini i rokovi za izvještavanje FOO-u.

⁶ Uprava obavlja finansijsko-informacione poslove: prikuplja, obrađuje, analizira i prosljeđuje nadležnim organima informacije, podatke i dokumentaciju koju pribavlja u skladu s ovim zakonom i vrši druge poslove koji se odnose na sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma u skladu sa zakonom (Član 72).

⁷ „Službeni glasnik BiH“, broj 41/15.

Članom 2. propisana je obaveza usvajanja pisanog internog programa⁸ od strane obveznika. Tim programom utvrdit će se nivoi rizika grupa klijenata ili pojedinačnog klijenta, njihovo geografsko područje rada, poslovni odnos, transakcija, proizvod ili usluga, način njihovog pružanja klijentu, nova tehnološka dostignuća u vezi sa mogućom zloupotrebom u svrhu pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti u skladu sa ovim Pravilnikom i smjernicama od strane FOO i nadležnog nadzornog organa.

Prema članu 24. naprijed navedenog Pravilnika (14), pokazatelji koji bi kod notara mogli izazvati sumnju su:

- Stranka prekida odnos po ovlaštenju zbog zahtjeva za dodatnim pojašnjenima ili dodatnom dokumentacijom, bez drugih utemeljenih razloga;
- Stranka neuobičajeno dobro poznaje propise u vezi sa prijavljivanjem sumnjive transakcije, brzo potvrđuje da su njena sredstva čista;
- Stranka je državljanin države preko koje se obavlja promet narkoticima ili ima sjedište, odnosno adresu, u državi u kojoj se ne provode propisi za sprečavanje pranja novca;
- Stranka se pojavljuje sa većom količinom gotovog novca, zlata ili vrijednosnih papira koje pokušava deponovati ili predati za obavljanje određene transakcije ili pravnog posla, na način koji je neuobičajen za redovno finansijsko poslovanje ili uz vidljivo nastojanje zaobilaženja finansijskih institucija;
- Stranka zahtijeva savjet za neuobičajene transakcije ili usluge u cilju očiglednog prikrivanja nezakonitog porijekla sredstava;
- Stranka izbjegava da traži uslugu od notara na čijem službenom području živi ili čiji je uobičajeni klijent, i zahtijeva uslugu od drugih notara, iako bi tražena usluga bez problema mogla biti realizovana od strane notara čija je stranka stalni klijent ili čijem službenom području pripada, a ni stranka ni drugi notar nemaju adekvatno objašnjenje za takav postupak;
- Stranka kupuje nekretnine na ime svojih rođaka, prijatelja, poslovnih saradnika;

---

⁸ Obveznik će na osnovu procjene rizika odrediti da li da primjenjuje redovnu, pojačanu ili pojednostavljenu identifikaciju i praćenje aktivnosti klijenta u skladu sa odredbama Poglavlja II Zakona. (član 3).

- Stranka prodaje nepokretnost u relativno kratkom roku, iako je pri samoj prodaji sasvim vidljivo da će za stranku ovo biti poslovni gubitak;
- Stranka u kratkom vremenskom periodu obavi više kupovina nekretnina bez ekonomskih ili pravno utemeljenih razloga;
- Stranka zahtijeva da se sklopi kupoprodajni ugovor u velikom iznosu (gdje se ona pojavljuje u ulozi kupca), a nakon realizacije prvog dijela poslovne transakcije iz ugovora, stranka odustaje od kupovine, tačnije traži raskid ugovora, iako je poznato da stranka ima dovoljno finansijskih sredstava za realizaciju kupoprodajnog ugovora;
- U predugovoru se zahtijeva od notara unošenje nesrazmjerno više cijene od realno tržišne;
- Stranka daje nejasna objašnjenja o izvoru prihoda ili gotovog novca koje koristi pri kupovini nekretnina;
- Stranka kupuje nekretnine sa gotovinom za sebe, članove porodice i treće osobe, koji prelaze ukupni iznos 100.000,00 KM;
- Stranka koja je poznata iz javnog života kupuje nekretnine u većim iznosima, čija vrijednost odstupa od njegovog imovinskog stanja;
- Stranka koja kupuje nekretnine mlađe je životne dobi, a za koju je vidljivo da raspolaže luksuznim statusnim simbolima (skupocjeni automobili, motocikli, plovila, satovi i dr.);
- Stranke fizičke ili pravne osobe raspituju se ili obavljaju transakcije sa nekretninama za fizičke ili pravne osobe, rezidente i nerezidente, koji su iz off shore destinacija ili za off shore kompanije, kao i države poznate po proizvodnji i distribuciji narkotika, države koji nemaju uređen sistem sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti.

NOTARI

Notari predstavljaju obveznike koji prilikom obavljanja poslova iz njihove nadležnosti imaju dužnost provođenja mjera i radnji koje se odnose na sprečavanje pranja novca. S ciljem sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina, Notarska komora Republike Srpske je 2015. godine usvojila Pravilnik procjene rizika radi sprečavanja pranja

novca i finansiranja terorističkih aktivnosti⁹ (15). Njime se određuje nivo rizika grupa stranaka ili pojedinačne stranke, njihovo geografsko područje rada, poslovni odnos transakcija, proizvoda ili usluga, način pružanja usluga strankama, nova tehnološka dostignuća u vezi sa mogućom zloupotrebom u svrhu pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti, kao i mjere, radnje, postupanja radi sprečavanja i otkrivanja pranja novca i finansiranja terorizma u skladu sa odredbama Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorističkih aktivnosti (10) i propisa donesenih na osnovu njega. Navedeni Pravilnik se sastoji od šest dijelova i to: Uvodne odredbe, Analiza rizika, Identifikacija i praćenje stranke, Praćenje poslovnih aktivnosti stranke, Ostale dužnosti obveznika i Završne odredbe.

Analiza rizika predstavlja dio koji je od izuzetne važnosti za ovaj rad. Članom 5. naprijed navedenog Pravilnika (15) određeno je: „1) Za pojedinu stranku, grupu, ili vrstu stranaka prilikom obavljanja poslova propisanim Zakonom o notarima, obveznik je dužan sprovesti analizu kojom će ocijeniti rizik od zloupotrebe pranja novca i finansiranja terorizma; 2) Analiza i procjena rizika¹⁰ iz stava 1. mora se obaviti prije preduzimanja službene radnje“. Nakon procjene rizika na osnovu zakonskih i podzakonskih akata, klijenti se mogu klasifikovati u visoko, srednje i niskorizičnu kategoriju. Obradom 16 varijabli inherentnih i srednjih za notarsku djelatnost u Bosni i Hercegovini je ocijenjeno da postoji visok rizik ranjivosti od pranja novca (12).

Bitan aspekt kada je u pitanju sprečavanje pranja novca na tržištu nekretnina predstavlja i vršenje nadzora nad provođenjem Zakona (10) od strane obveznika, kao i dostavljanje informacija o sumnjivim transakcijama FOO. Naime, nadzor nad radom notara vrše Ministarstvo pravde Republike Srpske i Ministarstvo pravde Federacije Bosne i Hercegovine. Prema informacijama dostavljenim od strane FOO, nije zaprimljena niti jedna informacija o izvršenom nadzoru, dok su FOO-u su od strane notara dostavljeni podaci o ukupno deset sumnjivih transakcija u posmatranom periodu (12).

---

⁹ („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 51/15).

¹⁰ Pri određivanju procjene rizika, potrebno je procijeniti rizik stranaka s kojima se posluje, pravnih poslova koji se zaključuju te proizvoda i/ili transakcija koje su dio pravnog posla (član 6.).

AGENCIJE ZA PROMET NEKRETNINAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

U Federaciji Bosne i Hercegovine, za promet nekretnina se primjenjuju odredbe Zakona o privrednim društvima¹¹(16), Zakona o obligacionim odnosima¹²(17), Zakona o porezu na dobit¹³(18) i kantonalnim zakonima o porezu na promet nepokretnosti i prava. U Republici Srpskoj, za promet nekretnina se primjenjuju odredbe Zakona o privrednim društvima¹⁴(19), Zakona o obligacionim odnosima¹⁵ (20), Zakona o porezu na dobit¹⁶(21) i Zakona o porezu na dodatnu vrijednost¹⁷(22). Kako je navedeno u Procjeni, (12) „na području Brčko distrikta, prema raspoloživim podacima Direkcije za finansije Brčko distrikta, postoje 4 aktivne firme koje se bave prometom nekretnina. Zakonom nije regulisano licenciranje za pružanje takve vrste usluga“.

Kada je u pitanju dostavljanje informacija od strane agencije za nekretnine kao obveznika, prema podacima FOO, oni su zaprimili dvije informacije pravnih subjekata koji se odnose na agencije za promet nekretninama o provedenim mjerama, dok kada je u pitanju nadzor nad radom obveznika, nije zaprimljena nijedna informacija nadzornog organa o provedenom nadzoru (12).

Prema Procjeni, (12) „podatke o „ukupnim sredstvima kojima se upravlja“ u okviru djelatnosti nije moguće obezbijediti, s obzirom na činjenicu da na tržištu nekretnina u Bosni i Hercegovini postoji nekoliko faktora koji utiču na procjenu ukupnih gotovinskih sredstava koja su u opticaju, a to su: visok nivo gotovinskih sredstava koja su u prometu na tržištu nekretnina, veliki procenat prometovanih nekretnina koje nisu prevedene sa vlasnika na kupca, sivo tržište, odnosno veliki broj posrednika u trgovini nekretninama koji obavljaju svoju djelatnost ilegalno, a što podrazumijeva da svoju proviziju i još mnogo toga nigdje ne prijavljuju. S obzirom na navedeno, djelatnost kojom se bave Agencije za

¹¹ („Službene novine Federacije BiH br. 81/15).

¹² („Sl. list SFRJ”, br. 29/1978, 39/1985, 45/1989 – odluka USJ i 57/1989, „Sl. list RBiH”, br. 2/1992, 13/1993 i 13/1994 i „Sl. novine FBiH”, br. 29/2003 i 42/2011)

¹³ („Službene novine FBiH”, br. 15/2016 i 15/2020).

¹⁴ („Službeni glasnik Republike Srpske, broj 127/08, 58/09, 100/11, 67/13 i 100/17).

¹⁵ („Sl. list SFRJ”, br. 29/1978, 39/1985, 45/1989 – odluka USJ i 57/1989 i „Sl. glasnik RS”, br. 17/1993, 3/1996, 37/2001 – dr. zakon, 39/2003 i 74/2004).

¹⁶ („Sl. glasnik RS”, br. 94/2015, 1/2017 i 58/2019).

¹⁷ („Službeni glasnik BiH”, br. 9/2005, 35/2005, 100/2008 i 33/2017).

promet nekretninama je jedna od najranjivijih u pogledu pranja novca. Obradom 16 varijabli inherentnih i srednjih za djelatnost Agencije za promet nekretninama u Bosni i Hercegovini je ocijenjeno da postoji visok rizik ranjivosti od pranja novca“.

JAVNI BILJEŽNICI U REPUBLICI SRBIJI

Javni bilježnici su kao obveznici provođenja Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma (11) dužni poduzeti samo određene mjere i radnje. Oni su postali obveznici tek od 1. aprila 2018. godine. Pravni okvir koji uređuje javnobilježničku profesiju umanjuje u znatnom obimu rizik od pranja novca i finansiranja terorizma, a što dokazuju prijave javnih bilježnika dostavljene Upravi, i kada nisu bili obveznici naprijed navedenog Zakona (13). Kvalitet prijava podnesenih od strane javnih bilježnika Uprava je ocijenila pozitivno. Izvršni odbor Javnobeležničke komore Srbije je 12. februara 2018. godine donio Odluku kojom se utvrđuje Lista indikatora za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca u javnobeležničkom poslovanju (23).

Javnobeležnička komora Srbije je prema Proceni (13), „od momenta usvajanja novog Zakona, preduzela niz radnji i mera kroz provođenje podzakonskih akata, obuka, posrednog nadzora beležnika i drugo (13). I dalje je pred javnim beležnicima i Javnobeležničkom komorom čitav niz aktivnosti koje je potrebno izvršiti da bi se sistem uspostavio na adekvatan način. Nakon primene Zakona u punom obimu, moći će da se prikaže realna ocena ranjivosti javnobeležničke profesije, naročito u oblasti prometa nepokretnosti, koja je sa aspekta ranjivosti procenjena kao pretnja nacionalnom sistemu“.

AGENCIJE ZA PROMET NEKRETNINA U REPUBLICI SRBIJI

U oktobru 2013. godine donesen je Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti (4), kojim je regulisana oblast posrednika i učinjen je značajan napredak u uređenju djelatnosti posredovanja. Njime se uređuju uslovi i način obavljanja posredovanja u prometu i zakupu nepokretnosti, kao i nadzor nad primjenom naprijed navedenog zakona. S ciljem sprečavanja pranja novca, ministar trgovine je 8. juna

2019. godine donio Direktivu o objavljivanju indikatora za prepoznavanje sumnje da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma kod posrednika u prometu ili zakupu nepokretnosti (24). Nadzor nad radom posrednika u prometu nepokretnosti vrši Tržišna inspekcija. Njime je utvrđeno da posrednici nedovoljno razumiju primjenu propisa iz oblasti sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma, koja se odnosi na izradu analize rizika stranke, primjenu indikatora, imenovanje ovlaštenog lica i njegovog zamjenika, vođenje evidencija, provođenje unutrašnje kontrole, vršenje internih edukacija i drugo (13).

Obveznik je dužan obezbijediti stručno obrazovanje, usavršavanje i osposobljavanje koje se odnosi na upoznavanje sa odredbama ovog zakona i propisa donesenih na osnovu njega i internih akata, sa stručnom literaturom o sprečavanju i otkrivanju pranja novca i finansiranja terorizma, sa listom indikatora za prepoznavanje stranaka i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma, što je propisano članom 53. Zakona (11). Tržišna inspekcija je, pored kontinuiranog nadzora, u saradnji sa Upravom, vršila i stalne obuke posrednika (13).

Članom 71. Zakona (11) određeno je da se analiza efikasnosti i djelotvornosti sistema za sprečavanje i otkrivanje pranja novca i finansiranja terorizma vrši najmanje jednom godišnje. Sektor nepokretnosti nije samo ranjiv već predstavlja i prijetnju sistemu, s obzirom na to da je isti prepoznat u velikom broju predmeta pranja novca i da se novac stečen nelegalnim aktivnostima najčešće ulaže u nepokretnosti (13).

DISKUSIJA

Sprečavanje pranja novca na tržištu nekretnina u velikom mjeri zavisi s jedne strane od regulative kojom se reguliše samo tržište, a s druge strane, od regulative koja se tiče mjera sprečavanja pranja novca. Naime, propisi kojima se naprijed navedeno uređuje ograničavaju aktivnosti pranja novca (25) i (26). U Bosni i Hercegovini, još uvijek nije usvojen poseban zakon kojim bi se na adekvatan način uredila djelatnost posredovanja u prometu i zakupu nekretnina, kao što je to slučaj sa Republikom Srbijom, u kojoj je navedena oblast uređena čak 2013. godine. Nepostojanje adekvatne pravne regulacije stvara mogućnosti zloupotrebe tržišta nekretnina za aktivnosti pranja novca. Liberalizacija

tržišta nekretnina, u kombinaciji sa njegovom sve većom veličinom, i činjenicom da su i sami posrednici u prometu nekretninama uključeni u kriminalne radnje, dovode do slabljenja integriteta navedene profesije (27). Posrednicima u prometu nekretninama prvenstveno je važna finansijska dobit koju će ostvariti (28). Kada je u pitanju pravna regulativa koja se odnosi na sprečavanje pranja novca, obje države imaju sveobuhvatan pravni okvir sprečavanja pranja novca. Međutim, još uvijek ne postoji adekvatna primjena propisa od strane obveznika i nadzornih organa. Naime, u Bosni i Hercegovini nije izvršen niti jedan nadzor nad obveznikom od strane nadzornog organa, dok je u Republici Srbiji nadzorni organ, pored nadzora, održao različite obuke za obveznika. Provedenim istraživanjem utvrđeno je da stroža regulativa o pranju novca utječe na smanjenje pojave pranja novca (29).

Procjena rizika je aktivnost koju obveznici provode radi utvrđivanja stepena rizičnosti klijenta, transakcije, odnosno usluge. Procjena rizika predstavlja međunarodni standard, te nadležni organi država učestvuju u njenoj izradi. U slučajevima kada je detektiran povećani rizik od pranja novca i kriminalnih radnji, institucije moraju pojačati mjere dubinske analize, kontrole proizvoda ili usluga, te kanala kojima se klijent koristi (30). Sve gotovinske transakcije koje nisu rezultat finansiranja putem hipoteke ili drugog načina finansiranja predstavljaju izuzetno visok rizik od pranja novca (31).

Posrednici u prometu nekretninama mogu imati značajnu ulogu poduzimanjem mjera o sprečavanju pranja novca na tržištu nekretnina. Prema Surendran i Ramasamy (32), oni mogu putem indikatora prepoznati aktivnosti koje upućuju na sumnju da se radi o pranju novca na tržištu nekretnina. Na ovaj način, posrednici u prometu nekretnina mogu identificirati potencijalne aktivnosti pranja novca, poduzeti odgovarajuće korake za ublažavanje rizika od pranja novca, a takođe mogu upozoriti nadležne vlasti da pomognu u odvratanju i ublažavanju zloupotrebe nekretnina za aktivnosti pranja novca. U Republici Srbiji, ministar trgovine je donio Direktivu o objavljivanju indikatora za prepoznavanje sumnje da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma kod posrednika u prometu ili zakupu nepokretnosti. Međutim, u Bosni i Hercegovini nije donesena lista indikatora za prepoznavanje sumnjivih transakcija na tržištu nekretnina.

Javni bilježnici/notari imaju veoma važnu ulogu kada je u pitanju

sprečavanje pranja novca na tržištu nekretnina. Prema Florea (33) „iako tradicionalne metode pranja novca poput krijumčarenja gotovine, bankovnih depozita i ulaganja u nekretnine još uvijek postoje, kriminalci moraju pronaći nove načine djelovanja, budući da će financijske ili nefinancijske institucije vjerovatno prijaviti sumnjive transakcije. Kako bi se „oprali“ veliki iznosi novca, kriminalci bi se trebali koristiti raznim shemama, a to je razlog zašto su javni bilježnici izloženi većem riziku od pranja novca“. Iako su javni bilježnici u Republici Srbiji postali obveznici provođenja Zakona (11) tek 2018. godine, oni su dostavljali informacije o sumnjivim transakcijama Upravi. S ciljem sprečavanja pranja novca u Bosni i Hercegovini, Pravilnikom (14) su utvrđeni indikatori koji bi kod notara mogli izazvati sumnju na pranje novca. Pored toga, Notarska komora Republike Srpske je usvojila Pravilnik procjene rizika radi sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti (15). U Republici Srbiji od strane Izvršnog odbora Javnobeležničke komore Srbije je donijeta Odluka o Listi indikatora za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca u javnobeležničkom poslovanju (23).

ZAKLJUČAK

Pranje novca na tržištu nekretnina može se vršiti ulaganjem gotovine stečene na nezakonit način u legalne finansijske tokove s ciljem prikriivanja stvarnog porijekla novca. Kako je tradicionalnim metoda lakše „ući u trag“, razvijaju se novi načini za pranje novca. Posebno su pranju novca izloženi posrednici u prometu nekretninama i notari. Tržište nekretnina u Bosni i Hercegovini nije uređeno posebnim zakonom, što utiče na pojavu pranja novca. Za djelatnost posredovanja u prometu nekretnina primjenjuju se odredbe zakona o privrednim društvima, o porezu na dobit, o porezu na dodatnu vrijednost.

Bosna i Hercegovina i Republika Srbija imaju sveobuhvatnu pravnu regulativu, što utiče na sprečavanje pranja novca na tržištu nekretnina. Mjere sprečavanja pranja novca na tržištu nekretnina odnose se na procjenu rizika od pranja novca u čijoj izradi učestvuju nadležni organi. Pored toga, nadležne institucije usvajaju pravne akte koji sadrže indikatore za prepoznavanje sumnjivih transakcija koje upućuju na pranje novca. Međutim, primjena propisa od strane obveznika i nadzornih

organa obje države još uvijek nije adekvatna. Nadzor nad radom notara i posrednika u prometu nekretninama predstavlja značajan segment kada su u pitanju preventivne mjere. Nepostojanje nadzora od strane zakonom propisanog nadzornog organa u Bosni i Hercegovini ostavlja širok prostor za eventualno nezakonito djelovanje u djelatnosti posredovanja u prometu nekretninama i djelatnosti koju obavljaju notari. U Republici Srbiji, posrednici u prometu i zakupu nepokretnosti ne razumiju u dovoljnoj mjeri propise koji se odnose na sprečavanje pranja novca, što je utvrdila Tržišna inspekcija. S druge strane, javni bilježnici nisu bili obveznici primjene Zakona o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma, ali su dostavljali kvalitetne informacije o sumnjivim transakcijama.

Nakon procjene rizika po metodologiji Svjetske banke, utvrđeno je da postoji visok rizik od pranja novca na tržištu nekretnina u Bosni i Hercegovini i u Republici Srbiji. Naime, iako je tržište nekretnina u Republici Srbiji na adekvatan način uređeno posebnim zakonom, rizik od pranja novca nije manji, nego čak predstavlja prijetnju sistemu, jer postoji veliki broj slučajeva pranja novca izvršen ulaganjem novca stečenim na nezakonit način u nekretnine. Na osnovu svega, može se zaključiti da pravna regulacija djelimično utiče na mjere sprečavanja pranja novca, dok je adekvatna primjena propisa i procjena rizika ključna za smanjenje rizika od pranja novca. Stoga je neophodno stalno stručno obrazovanje i osposobljavanje, kao i praćenje novih međunarodnih standarda od strane agencija za promet nekretnina i notara.

LITERATURA

1. Lazović, G. Pranje novca. *Ekonomski izazovi*, (2015). vol. 4, br. 8, 98–105.
2. Lauer CP. Belt and Suspenders: Two Key Changes to Reduce Money Laundering through Residential Real Estate. *Case Western Reserve Law Review* [Internet]. 2020 Summer [cited 2020 Oct 4];70(4):1225.
3. Unger, B. *The Scale and Impacts of Money Laundering*, Cheltenham, UK/Northampton, Ma, USA. (2007.).

4. Zakon o posredovanju u prometu i zakupu nepokretnosti kojim je regulisana djelatnost posredovanja („Sl. glasnik RS”, br. 95/2013, 41/2018 i 91/2019).
5. Sotande, E. The regime against money laundering: a call for scientific modelling. *Journal of Money Laundering Control*, (2018). 21(4)
6. Financial Action Task Force (FATF). *International Standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation. The FATF Recommendations*. Paris, France: Financial Action Task Force - Organization for Economic Cooperation and Development. (2012). Dostupno na http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf
7. La Vigne, N. Applying regulatory measures to address crime problems: an AGILE approach to enhancing public safety. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. (2018).
8. Financial Action Task Force (FATF <http://www.fatf-gafi.org/about/> pristupljeno 09.09.2020. godine.
9. HM Treasury. *Supervision report: Anti-money laundering and counter-terrorist financing. 2018-2019*.
10. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnosti („Službeni glasnik BiH“ broj 47/14 i 46/16).
11. Zakon o sprečavanju pranja novca i finansiranju terorizma („Službeni glasnik RS“, br. 113/2017 i 91/2019).
12. Ministarstvo sigurnosti BiH. *Procjena rizika od pranja novca i finansiranja terorizma u Bosni i Hercegovini za period 2018–2022*. (2018).
13. Republika Srbija. „Procena rizika od pranja novca i procena rizika od finansiranja terorizma“. (2018).
14. Pravilnik o provođenju Zakona o sprečavanju pranja novca i financiranja terorističkih aktivnosti („Službeni glasnik BiH“, broj 41/15).

15. Pravilnik procjene rizika radi sprečavanja pranja novca i finansiranja terorističkih aktivnost („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 51/15).
16. Zakon o privrednim društvima („Službene novine Federacije BiH“ br. 81/15)
17. Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/1978, 39/1985, 45/1989 – odluka USJ i 57/1989, „Sl. list R BiH“, br. 2/1992, 13/1993 i 13/1994 i „Sl. novine FBiH“, br. 29/2003 i 42/2011)
18. Zakon o porezu na dobit („Službene novine FBiH“, br. 15/2016 i 15/2020).
19. Zakon o privrednim društvima („Službeni glasnik Republike Srpske, broj 127/08, 58/09, 100/11, 67/13 i 100/17).
20. Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ“, br. 29/1978, 39/1985, 45/1989 – odluka USJ i 57/1989 i „Sl. glasnik RS“, br. 17/1993, 3/1996, 37/2001 – dr. zakon, 39/2003 i 74/2004).
21. Zakon o porezu na dobit („Sl. glasnik RS“, br. 94/2015, 1/2017 i 58/2019).
22. Zakon o porezu na dodatnu vrijednost („Službeni glasnik BiH“, br. 9/2005, 35/2005, 100/2008 i 33/2017).
23. Javnobeležnička komora Srbije. Odluka o Listi indikatora za prepoznavanje lica i transakcija za koje postoje osnovi sumnje da se radi o pranju novca u javnobeležničkom poslovanju. 2018.
24. Ministarstvo trgovine. Direktiva o objavljivanju indikatora za prepoznavanje sumnje da se radi o pranju novca ili finansiranju terorizma kod posrednika u prometu ili zakupu nepokretnosti. 2019.
25. He Jing, Yang Shenggang and Wu Zhiming. International experience in anti-money laundering and the countermeasures of China. The Theory and Practice of Finance and Economics,

2004. 5, 119–124.
26. Young, M. A. The exploitation of offshore financial centres: Banking confidentiality and money laundering. *Journal of Money Laundering Control*, 2013 Vol. 16 No. 3, 198-208.
  27. Broek M van den. Preventing Money Laundering : A Legal Study on the Effectiveness of Supervision in the European Union [Internet]. The Hague: Eleven International Publishing; 2015 [cited 2020 Oct 13}.
  28. Mitchell Lincoln, ACAMS, Auditing to the Inherent Risks of Real Estate Gatekeepers 6 (2017)
  29. Chong Alberto and FlorendoLopez-de-silanes . Money Laundering and its regultions’, *Inter.American Development Bank Working papers*. 2007.
  30. Vinšalek Stipičić, V. i Blažević, L. Upravljanje primjenom pristupa temeljenog na procjeni rizika poslovanja i rizika od pranja novca. *Praktični menadžment*, (n.d.) Vol. II, br. 3, str. 73–79.
  31. Ferwerda, H. et al. Malafide activiteiten in de vastgoedsector: Een exploratief onderzoek naar aard, actoren en aanpak, research commissioned by the Dutch Ministry of Justice, (2007).
  32. Surendran, S. i Ramasamy, M. Evaluation of Money Laundering in Real Estate Sector. 2015. *Middle-East Journal of Scientific Research* 23 (3): 463-472,
  33. Florea IO. Money Laundering: Case Studies and Countermeasures. *Romanian Economic Journal* [Internet]. 2019 Sep [cited 2020 Oct 14];(73):39–50.

IMPACT OF LEGAL REGULATION ON MEASURES TO PREVENT MONEY LAUNDERING IN THE REAL ESTATE MARKET

Author: AJLA ŠURKOVIĆ

e-mail: surkovicajla@gmail.com

Mentor: Assoc Prof. Eldan Mujanović

Faculty of Criminal Justice, Criminology and Security Studies,
University of Sarajevo

Introduction: Money laundering in the real estate market involves a series of activities aimed at concealing the real origin of the money invested in real estate. The operations of notaries and real estate agents are exposed to the risk of money laundering and it is necessary to take appropriate preventive measures

Aim: The aim of this paper is to examine the impact of legal regulations on measures related to anti-money laundering activities in the real estate market.

Material and Methods: Content analysis as a data collection method will be used in this paper. The subject of the content analysis will be the legal regulation of the real estate market and measures to prevent money laundering in Bosnia and Herzegovina and the Republic of Serbia. Also, the subject of the analysis will be the assessment of the risk of money laundering and the assessment of the risk of terrorist financing, in the preparation of which the competent authorities of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Serbia participated.

Results: Bosnia and Herzegovina and the Republic of Serbia have comprehensive legal regulations that affect the prevention of money laundering in the real estate market. Measures to prevent money laundering in the real estate market relate to the assessment of the risk of money laundering in the making of which the competent authorities participate. After the risk assessment according to the World Bank methodology, it was determined that there is a high risk of money laundering on the real estate market in Bosnia and Herzegovina and in the Republic of Serbia.

Conclusion: Legal regulation partially influences anti-money laun-

dering measures, while adequate enforcement and risk assessment are key to reducing money laundering risks. Therefore, continuous professional education and training as well as monitoring of new international standards by real estate agencies and notaries public are necessary.

Keywords: money laundering; real estate sector; risk assessment; notaries public; real estate agents

ПОРЕСКЕ ОАЗЕ – ПРИЈЕТЊА САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Аутор: ИГОР МИРЈАНИЋ

e-mail: igor.mirjanic@student.pf.unibl.org

Ментор: Доц. др Бојана Васиљевић Пољашевић

Правни факултет Универзитета у Бањој Луци

Апстракт: Умањивање пореске обавезе и плаћање што нижег пореза циљ је већине пореских обвезника. Неки облици умањивања су легални и државе их прописују у сврху олакшавања пословања и подстицања привредног развоја. Ипак, недозвољена пореска евазија надилази дозвољену и по обиму и по врстама. Пореске оазе су појава блиска недозвољеној евазији, и представљају проблем који се манифестује на глобалном нивоу. Истовремено, оне су феномен који се интензивно развија посљедњих неколико деценија и с временом све више добија на значају, како по њиховом броју тако и по новцу који се преко њих прикрива.

У овом раду су, на основу домаће и стране литературе, појмовно одређене пореске оазе, приказана њихова основна обилежја и различите врсте, те је указано на штетне посљедице до којих доводе неплаћање пореза, скривање прихода и прање новца. Такође, у раду су издвојене поједине земље које се могу означити као порески рајеви. Циљ рада је да, користећи дедуктивно-индуктивни, те догматски и нормативни метод истраживања, укаже на негативност ове појаве са становишта социјалног и економског развоја, те очувања свјетског мира и безбједности.

Кључне ријечи: Порез; пореска оаза; порески рај; offshore бизнис; евазија пореза; прање новца.

УВОД

Природна тежња човјека да оствари што већу зараду кроз историју се показала као генератор прогреса. Без поменуте тежње, вјероватно не би било индустријске револуције нити каснијег технолошког напретка, те самим тим нити многобројних благодати савременог живота. Но, када наведена тежња за зарадом поприми значајне обиме, када постане похлепа, тада најчешће долази до бројних деструктивних појава. Међу њима велику улогу игра евазија, тј. умањивање или избјегавање плаћања пореза. Иако постоје одређене врсте евазије које се могу оправдати са правног и моралног становишта, свеукупни је став да је ова појава изузетно штетна. Пореске оазе, као појава блиска недозвољеној евазији, играју изузетно значајну улогу у настојањима компанија и појединца да умање своју пореску обавезу. Овај феномен има значајну улогу између осталог и стога што се манифестује на глобалном нивоу. Пословне, а често и политичке елите настоје да фиктивним обављањем послова на удаљеним острвима избјегну или умање плаћање пореске обавезе.

С друге стране, бројне земље настоје да привуку инострани капитал. Један од модела за његово привлачење јесте и смањење пореских обавеза управо за иностране улагаче. Такође, у свијету су присутне и познате земље које своју цијелу економију заснивају на привлачењу иностраног капитала, на начин да пореске стопе снижавају испод разумног нивоа или их, чак, у потпуности укидају. Махом су то мале земље, неријетко острва или архипелази, са малом популацијом и без или са мало природних ресурса. Најзначајнији ресурс који те земље имају јесте њихов међународни статус и суверенитет, који им омогућава да стварају такав правни систем којим страним држављанима и правним лицима нуде начин да изиграју властите пореске власти. Управо такве земље постају *пореске оазе*, *порески рајеви* или *offshore финансијски центри*. Борба против пореских оаза готово подсјећа на донкихотовску борбу са вјетрењачама јер су и на унутрашњем плану држава, као и на међународном нивоу, присутни битни фактори којима обуздавање ове појаве не иде у прилог.

ПОЈАМ И ОСОБИНЕ ПОРЕСКИХ ОАЗА

Посљедње двије деценије, питање пореских оаза је задобило пажњу, како истраживача тако и шире јавности. Но, без обзира на повећано интересовање, пореске оазе и њихово функционирање још увијек су недовољно проучени и истражени. У складу са наведеним, ни правна ни економска наука нису дале јединствену дефиницију која би била општеприхваћена.

„Иако су пореске оазе привукле прилично интересовања (и исто тако прилично много осуда) посљедњих година, и даље нема стандардне дефиниције овога појма. Уобичајено, термин `пореска оаза` се користи да означи државе и територије које нуде повлаштене пореске режиме за стране инвеститоре.“¹ Слично становиште можемо пронаћи код Палана, Марфија и Шавањао,² као и код Слемрода и Вилсона.³

Полазећи од карактеристика пореских оаза, различити их аутори дефинишу на различите начине. У складу са овим, разликује се неколико приступа, па их тако једни дефинишу као „јурисдикције чији финансијски сектор чини значајан и несразмјеран удио домаће економије“⁴, потом „јурисдикције у чијим се институцијама врше финансијске трансакције у име клијената који пребивају негдје другдје“⁵, а други да је то „мјесто које тежи да привуче новац нудећи физичким и правним лицима начин да заобиђу правила и законе других пореских власти.“⁶ Интернет економски лексикон⁷ дао је следећу дефиницију: „порески рај је земља која нуди страним појединцима и компанијама ниске пореске обавезе

¹ Dharmapala, D., „What Problems and Opportunities are Created by Tax Havens?“ Prepared for Oxford Review of Economic Policy issue on „Business Taxation in a Globalised World“ (Vol. 24 No. 4, Winter 2008), стр. 3.

² Palan, R., Murphy, R. and Chavagneux, C., „Tax Havens - How Globalization Really Works“, Cornell University Press, New York, 2010, стр. 17.

³ Slemrod, J. and Wilson, J. D., 2009. „Tax competition with parasitic tax havens“, Journal of Public Economics, Elsevier, vol. 93(11-12), pages 1261-1270, December, стр. 2.

⁴ Darbar, S. M., Johnston, R. B. and Zephirin, M. G., 2005. „Assessing Offshore Financial Centers“, преузето из Domagoj Mihaljević, Položaj i uloga financijskih centara u financijskoj globalizaciji, Zagreb, 2012.

⁵ <https://whistleblowerjustice.net/what-is-a-tax-haven/> (приступљено 12. 10. 2020).

⁶ Shaxson, N., Treasure Islands - Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens, New York, 2011, стр. 16.

⁷ <https://www.investopedia.com/terms/t/taxhaven.asp> (приступљено 12. 10. 2020).

или их њих лишава, а у политички и економски статичном окружењу; такође, порески рајеви не дијеле или рестриктивно дијеле финансијске информације са другим државама, а за све те услуге, порески рајеви не захтијевају резидентност физичких или правних лица.“ Уско везан за појам пореских оаза јесте и *offshore бизнис*, који представља „начин пословања према коме страна лица, власници предузећа, своју пословну активност обављају ван територије на којој су основала дјелатност.“⁸

Организација за економску сарадњу и развој (ОЕСД) једна је од ријетких међународних међудржавних организација која се бавила питањем пореских оаза и њиховим сузбијањем. У њеним документима, пореске оазе су означене као земље са ниским порезима или без њих, којима недостаје ефективна размјена података и транспарентност, те потреба за стварном привредном активношћу⁹. На ову ОЕСД-ову дефиницију реферишу се и други аутори, попут Гравела¹⁰ и Слемрода и Вилсона¹¹. Сходно ОЕСД-у, три основне сврхе пореских оаза су: да обезбиде мјесто за држање пасивних инвестиција („касице прасице“); обезбиде мјесто гдје капитални дохоци могу бити укњижени; те да омогуће да послови пореских обвезника, посебно њихови банковни рачуни, буду ефикасно заштићени од надзора пореских власти других држава.¹²

Може се уочити да у свим претходно наведеним дефиницијама њихови аутори појам пореских оаза дефинишу помоћу особина које издвајају као доминантне. Неке од тих особина су величина државе, несразмјерно велико учешће финансијског сектора у привреди, вршење услуга за стране клијенте, ниски порези или потпуно одсуство пореза, тајност података и недостатак сарадње са пореским властима других држава, као и релативно стабилно

---

⁸ Милошевић, Васиљевић Пољашевић и Кулић, *Финансијско право*, Бања Лука, 2018, стр. 162.

⁹ Ове карактеристике ОЕСД наводи у својој публикацији „Harmful Tax Competition – An Emerging Global Issue“, ОЕСД, 1998, стр. 23; „Кључни фактори на основу којих се у овом документу препознају пореске оазе: а) непостојање пореза или њихово само номинално постојање, б) недостатак ефикасне размјене података, ц) недостатак транспарентности и д) непостојање стварне привредне активности.“

¹⁰ Gravelle, J. G., „Tax Havens: International Tax Avoidance and Evasion“, Congressional Research Service, 2015, стр. 3.

¹¹ Slemrod, J. and Wilson, J. D., *op.cit.*, стр. 2.

¹² ОЕСД, *op. cit.* стр. 22.

политичко и економско окружење.

Величина државе је важно обиљежје које карактерише пореске оазе. По правилу, то су површином мале земље са малим бројем становника, често на удаљеним острвима у топлим морима. Њихова удаљеност од главних транспортних рута, која им је у прошлости представљала велику ману, данас је предност. На тако удаљеним мјестима, далеко од очију јавности великих и развијених земаља, те државе представљају одличну локацију за *offshore* бизнис. Оне су, такође, сиромашне у природним ресурсима: вриједност њихових рудних богатстава *per capita* (по процјени Свјетске банке из 2006) много је мања него у земљама које нису пореске оазе.¹³ Порески систем (и управљање њиме, прим. аутора) је једна од ограничених могућности које имају мале земље на располагању да би привукле стране инвестиције.¹⁴ Но, не мора пореска оаза нужно да буде острвска држава удаљена хиљадама километара, нити то мора да буде земља скромних рудних богатстава. Европски континент такође „угошћава“ неколико *offshore* финансијских центара, као што су Швајцарска,¹⁵ Лихтенштајн, Гибралтар, Монако или Ирска.¹⁶ Осим тога, поједини порески рајеви нису независне државе, већ су области великих и развијених земаља. Такве су, на примјер, Вајоминг у САД или лондонски Сити у Великој Британији.¹⁷

Надаље, може се поставити питање зашто и како је могуће да одређени територијално-административни колективитети унутар држава, који не представљају субјекте међународног јавног права, могу да постану пореске оазе. Одговор се налази у чињеници да је

¹³ World Bank, „Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st Century“, World Bank, Washington, DC, 2006 y Dharmapala, *op. cit.*, стр. 4.

¹⁴ Heubous S., „Money at the Docks of Tax Havens: A Guide“, CESifo Working Paper No. 3587, September 2011, стр. 5.

¹⁵ Швајцарска конфедерација се сматра првом модерном пореском оазом у свијету. Након Првог свјетског рата, готово све европске земље су подизале постојеће и уводиле нове порезе да би отклонили посљедице разарања у рату. Швајцарска, која је била поштеђена тог оружаног сукоба, није подигла порезе, те се велика количина капитала из читаве Европе слила управо у Швајцарску.

¹⁶ У Ирској су, управо због умањене пореске обавезе, смјештене централе великих америчких ИТ компанија за Европу, попут Гугла и Епла. Због ове чињенице, поједини аутори ову земљу сврставају у ред *offshore* финансијских центара.

¹⁷ Земље су наведене на основу листи пореских оаза које ће испод бити детаљније поменуће.

фискални суверенитет¹⁸ уређен унутрашњим прописима држава, и да није риједак случај да је у државама федералног уређења или децентрализованим државама дио фискалног суверенитета пренесен на ниже териоторијално-правне колективитете од државе. Управо због тога, аутори код одређења пореске оазе користе израз „пореска јурисдикција“ а не „држава“.

Несразмјерно високо учешће финансијског сектора у привреди је још једно од обиљежја пореских оаза. Ове земље по правилу не располажу ресурсима довољним да развију своју привреду и стога шансу за развој виде кроз пружање финансијских услуга. С обзиром на то да су те земље, како је у раду већ наведено, површином и бројем становника мале, вишемилионски вриједни трансфери иностраног капитала кроз њихов финансијски систем чине учешће финансијских услуга у њиховој укупној привредној активности убједљиво најдоминантнијим. Ова особина не мора нужно да се испољи код свих пореских оаза, али је неприродно високо учешће финансијског сектора јасан показатељ да се ради о земљи која представља порески рај.

Вршење услуга за стране клијенте јесте услов за постојање и врло битна особина сваке пореске оазе. Конститутивно својство ова карактеристика има из разлога што једино омогућавање да стране фирме и појединци користе услуге пореских оаза заправо даје могућност тим фирмама и појединцима да заобиђу пореске прописе резидентних земаља.

Ниски порези или потпуни недостатак опорезивања за одређене, најчешће стране субјекте, најважнији су елемент сваког *offshore* финансијског центра који наводи те субјекте да управо у земљи – пореском рају отворе испоставу или рачун преко кога ће вршити трансакције с циљем умањења своје пореске обавезе. У зависности од тога како је ова област уређена, тј. да ли су пореске стопе ниске или равне нули, врши се и класификација пореских оаза, која ће бити у наставку рада ближе појашњена.

Тајност података је још једна „услуга“ коју пружају ове земље, са циљем да онемогуће власти резидентних земаља да контролишу издјегавање плаћања пореза. Када *offshore* финансијски центри не

---

¹⁸ Фискални суверенитет се може одредити као право државе да уводи и наплаћује порезе (прим. аутора).

би штитили податке својих клијената, избјегавање плаћања пореза на овај начин не би имало смисла, јер би онда резидентне земље примјеном принципа ограниченог пореског кредита опорезовале разлику између утајеног и пореза плаћеног у пореској оази, чиме би се приходи и дохоци таквих субјеката реално опорезовали. Пореске оазе крију податке о висини финансијских трансакција, називима фирми, а поготово о физичким лицима која се иза тих фирми крију.¹⁹

Стабилно политичко и економско окружење је такође важна особина пореских оаза. Готово је незамислива ситуација у којој би богате и врло утицајне компаније и појединци свој новац остављали у државама у којима нема политичке или економске стабилности. Кључно је да поменуте финансијски и политички моћне елите имају контролу над властима земаља – пореских рајева, да би се обезбидиле да неће доћи ни до каквог политичког догађаја који би угрозио њихов новац или тајност података.

ВРСТЕ ПОРЕСКИХ ОАЗА

У литератури се разликује неколико врста пореских оаза, сходно различитим начинима на које третирају инострани капитал у свом финансијском систему. Тако постоје пореске оазе без пореског оптерећења, оне са ниским оптерећењем, потом оне које опорезују само добит остварену на свом тржишту, и коначно посебне пореске оазе.²⁰

Пореска оаза без пореза (енгл. „no-tax haven“) је земља која не наплаћује порез на приход. Ту су пореске стопе једнаке нули, а државни приходи потичу од наплате такси и накнада за финансијске и административне услуге. Карактеристично за њих је да су поступци оснивања компанија са страним капиталом једноставни. То су земље попут Бахама, Бермудских и Кајманских острва.

Пореска оаза са ниским пореским оптерећењем (енгл. „low-tax haven“) је земља која има ниске пореске стопе. Значајна предност

¹⁹ Ово чине на начин да омогућавају појединцима да *offshore* компанију формално региструју на трећа лица, а онда им власти пореских рајева дозвољавају да управљају таквим предузећима уз одређену надокнаду.

²⁰ Ова класификација преузета је из Sertić, A., „Porezne oaze: međunarodno izbjegavanje plaćanja poreza i porezna evazija“, објављено у *Porezni vijesnik* 5/2012, стр. 43.

овог типа пореског раја јесте та што ове земље често имају закључене бројне уговоре о избјегавању двоструког опорезивања са другим земљама. Кроз опорезивање цјелокупног прихода правних и физичких лица, без обзира на то гдје он био остварен, земље попут Кипра, Малте, Барбадоса, Холандских Антила или Британских Дјевичанских Острва пружају својим „клијентима“ могућност да своју пореску обавезу знатно умање.

Пореска оаза са пореским оптерећењем само на локалне приходе је земља која опорезује само приходе, тј. доходак физичких и добит правних лица, остварене на њеној територији. Примјеном начела пореског извора, земље као што су Ирска, Панама, Гибралтар или Хонг Конг омогућавају иностраним власницима капитала да се законито ослободе плаћања пореза на добит коју остваре ван граница земље – пореске оазе. Наиме, с обзиром на то да су готово сви приходи компанија и појединаца који користе услуге *offshore* финансијских центара остварени управо у некој другој земљи, исти, користећи погодности оваквих пореских оаза, умањују своје пореске обавезе.

Поседна пореска оаза (енгл. „special tax haven“) је земља која има нормалан порески систем, али омогућава посебне погодности за компаније које се баве одређеним дјелатностима. На тај начин земље постају „специјализоване пореске оазе“. У ову групу земаља спадају развијене земље западног свијета – САД, Велика Британија, Холандија, Лихтенштајн и Луксембург.

Када се говори о препознавању конкретних земаља као пореских оаза и њиховом пописивању, потребно је напоменути да је OECD прва сачинила листу земаља са особинама пореских оаза још 2000. године. Изворно је идентификована 41 пореска оаза, али се временом ова листа мијењала и скраћивала како су земље пристајале на сарадњу са OECD. Данас ова организација сматра да ниједна пореска јурисдикција на свијету није „некооперативна“ и стога ниједна није на такозваној црној листи.²¹

OECD је до данас успоставио три листе: бијелу – земље које у законодавство уграђују унапријед договорене мјере, сиву – земље које су се обавезале на те мјере, те већ наведену црну – земље које

²¹ <https://www.oecd.org/countries/andorra/list-of-unco-operative-tax-havens.htm> (приступљено 12. 10. 2020).

нису пристале на мјере. Сива се листа односи на земље које нису идентификоване као пореске оазе већ као „други финансијски центри“.²²

Европска унија је 2017. године саставила своју листу, коју обнавља једном годишње, а од ове, 2020. године, и двапут годишње. По извјештају Савјета ЕУ, од октобра 2020. дванаест земаља налази се на листи.²³

С обзиром на то да се листе различитих међународних организација не поклапају у потпуности и да су, у зависности од коришћеног критеријума, неке земље наведене на једној, али нису на другој листи, поједини аутори су настојали да ове листе обједине ради боље прегледности и за потребе теоријског поручавања. У литератури је могуће пронаћи комбиноване листе пореских оаза, а ми ћемо овдје навести Гравелову.²⁴

ШТЕТНИ ЕФЕКТИ ПОРЕСКИХ ОАЗА

Постојање и дјеловање пореских оаза има различите реперкусије, како на друштва из којих капитал „дјежи“, тако и на цјелокупни свјетски финансијски и економски систем. Посљедице, дакако, могу бити и позитивне, но, мишљење је аутора да негативни утицај постојања пореских оаза вишеструко превазилази позитивни. Ако пођемо од одговора на питање због чега се порези прикупљају, одговор на питање због чега су у великој мјери пореске

²² Sertić, *op. cit.*, стр. 45.

²³ То су: Америчка Самоа, Ангила, Барбадос, Фици, Гуам, Палау, Панама, Самоа, Сејшели, Тринадад и Тобаго, Америчка Дјевичанска Острва и Вануату. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/06/eu-list-of-non-cooperative-jurisdictions-for-tax-purposes-anguilla-and-barbados-added-cayman-islands-and-oman-removed/> (приступљено 12. 10. 2020).

²⁴ Jane G. Gravelle је саставио попис 50 земаља које се појављују у различитим листама. То су следеће пореске јурисдикције: Кариби, Ангила, Антигва и Барбуда, Аруба, Бахами, Барбадос, Британска Дјевичанска Острва, Кајманска острва, Доминиканска Република, Гренада, Монтсерат, Холандски Антили, Сент Кристофор и Невис, Света Луција, Свети Винсент и Гренадини, острва Туркс и Каикос, Америчка Дјевичанска Острва, Белизе, Костарика, Панама, Хонг Конг, Макао, Сингапур, Андора, Каналска острва (Гуернси и Џерси), Кипар, Гибралтар, Острво Ман, Ирска, Лихтенштајн, Луксембург, Малта, Монако, Сан Марино, Швајцарска, Малдиви, Маурицијус, Сејшели, Бахреин, Јордан, Либан, Бермуда, Кукова Острва, Маршалска Острва, Самоам Науру, Ниуе, Тонга, Вануату и Либериа.

оазе штетне намеће се сам по себи. Компанија или појединац који свој опорезиви приход умање кроз фиктивне рачуне регистроване негдје „изван обале“, неће учествовати у финансирању школства, здравствене и социјалне заштите, инфраструктуре и сл.

Износ новца који годишње „прође“ кроз пореске оазе није могуће у потпуности тачно одредити. Ово стога што тајност података, како је раније напоменуто, чини битан сегмент функционисања пореских оаза. Поједини аутори дају оквирне процјене, а овдје наводимо неке од њих. Дарфамала наводи податак да је око четвртине страних директних инвестиција америчких и британских предузећа смјештено у пореским оазама.²⁵ Јански и Палански процјењују да је у 2016. години око 665 милијарди америчких долара прокњижено кроз пореске оазе, при чему је утајено око 194 милијарде америчких долара пореза. То чини око 0,9% свјетског БДП-а или 5,8% корпоративне добити на свјетском нивоу.²⁶ Гутентаг и Ејви-Јона дају процјену од око 50 милијарди америчких долара које годишње утаје физичка лица.²⁷ Без обзира на различите процјене разних аутора, јасно је да се ради о изузетно великим износима новца који заврше у *offshore* финансијским центрима.

Посљедице које изазива постојање пореских рајева разликују се када су, на једној страни, у питању развијене земље, а на другој неразвијене и земље у развоју. У земљама у развоју и неразвијеним земљама, велике компаније које искориштавају природна богатства тих земаља настоје да велике профите тако остварене сакрију од власти и извезу „на сигурно“. Земље у развоју су земље које зависе од стране помоћи. У тим земљама демократија, чак иако формално постоји, није успостављена, а њихове институције су слабе и неизграђене. Хебјус сматра да пореске оазе могу мотивисати њихове кориснике да у земљама у развоју одржавају слабе институције или да их чак додатно ослабљују.²⁸

У поређењу са ефектима који се манифестују у неразвијеним и земљама у развоју, развијене земље су у нешто повољнијем поло-

25 Dharmapala, *op. cit.*, стр. 6–7.

26 Janský, P., Palanský, M. „Estimating the scale of profit shifting and tax revenue losses related to foreign direct investment“, *Int Tax Public Finance* 26, 1048–1103 (2019). стр. 1063.

27 Преузето из Gravelle, J. G., *op. cit.*, стр. 27.

28 Видјети: Nebous S., *op. cit.*, стр. 16.

жају. Ове земље често су дестинација новца „зарађеног“ утајом пореза, јер се у њима најчешће тај новац троши. Но, штете које настају по те државе и њихова друштва већа је од користи које имају. Изузетно погубно дејство постојања пореских оаза изражава се у томе што развијене државе, у којима су порези на доходак најиздашнија врста пореза, управо због избјегавања плаћања тог пореза од стране великих предузећа и богатих појединаца, бивају принуђене да, на једној страни „срежу“ трошкове и умање давања за социјално најугроженије, као и за образовање и науку, а на другој страни, да јавне расходе покривају повећањем наредних најиздашних пореза – пореза на потрошњу. Имајући у виду регресивну особину пореза на потрошњу, тј. да они релативно највише погађају најсиромашније, у пракси се дешава да порез умјесто најбогатијих плаћају најсиромашнији. На овај начин, јаз између богатих и сиромашних постаје још дубљи, а држава губи једну од основних функција социјалне државе – брига о свим грађанима.

Међутим, теорији и пракси су познати и другачији погледи на ову проблематику. Тако Дарфамала сматра да је „могуће да пореске оазе наводе земље са високим порезима да смање порезе на високо покретљиве активности, истовремено више опорезујући слабо покретљиве или непокретљиве активности. Под одређеним условима, као на примјер када је разликовање покретљивих и непокретљивих послова отежано због административних разлога, постојање пореских оаза може побољшати ефикасност и чак ублажити пореску утакмицу.“²⁹ С друге стране, исти аутор сматра и да „постојање пореских оаза интензивира пореску утакмицу и приморава земље које нису пореске оазе да смање своје пореске стопе, тиме смањујући потрошњу на јавна добра.“³⁰

Хонг и Смарт су развили модел у којем посуђивање новца од компанија регистрованих у пореским оазама смањује цијену капитала, повећавајући инвестирање у домаћим земљама које нису пореске оазе. Смањивање пореског оптерећења на покретљиви капитал подстиче инвестиције, док истовремено, пореске стопе остају на истом нивоу.³¹

---

29 Dharmapala, *op. cit.*, стр. 3.

30 *Ibid.* стр. 12.

31 Hebous S., *op. cit.*, стр. 18.

Још једна негативна реперкусија, која проистиче из загарантоване тајности података, јесте та што су поријекло и намјена новца похрањеног у пореским оазама често непознати. Неријетко тај новац потиче из криминалних активности, попут трговине дрогом, оружјем или људима. Порески рајеви су на овај начин одлично средство да се опере огромна количина „прљавог“ новца.³²

Скорашњи устанак у арапским земљама покренуо је многе извјештаје о депозитима диктатора у пореским оазама. Шварц сматра да су праће новца и пореске оазе тијесно повезани, посебно у нешто сиромашнијим пореским оазама. Хебјус и Липатов указују на то да су послови мултинационалних предузећа у земљама са високом стопом корупције и њихово присуство у пореским оазама снажно повезани. То може бити скопчано са страхом од корупције и потенцијалног одузимања. Такође, у њиховом моделу диктатори најчешће бирају да (барем дио) прихода од корупције сакрију у пореским оазама.³³

У свијету без пореских оаза диктаторима би било тешко да сакрију и извезу новац добијен од коруптивних активности и били би приморани да много више новца усмјере на јавна добра, како би смањили могућност избијања побуне. Дакако, пореске оазе могу имати позитивне ефекте на благостање, подстичући инвестиције предузећа која су у страху од одузимања имовине у корумпираним земљама.³⁴

Подстицање инвестиција код куће и ублажавање штетне пореске утакмице између земаља које не представљају пореске рајеви (у

---

³² Праће новца је кривично дјело предвиђено међународним уговорима. Прво је 1988. године донијета Конвенција УН против недозвољене трговине опојним дрогама и психотропским супстанцама позната као Бечка конвенција, а потом је Савјет Европе двије године касније донио Конвенцију о прању новца, вођењу истраге, извршавању заплене и конфискацији добити од криминала која је позната као Европска конвенција о прању новца. Ово кривично дјело је у Кривичном законнику Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ бр. 64/17 и 104/18 – одлука Уставног суда) у члану 263. дефинисано на следећи начин: „ко новац или другу имовину за које зна да су прибављени извршењем кривичног дјела прописаног законима Републике Српске прими, замијени, држи, располаже њима, користи у привредном или другом пословању, врши конверзију или њихов пренос или на други начин прикрије или покуша прикрити њихову природу, извор, локацију, располагање, кретање, власништво или друго право.“

³³ Hebous S., *op. cit.*, стр. 17.

³⁴ *Ibid.* стр. 18.

одређеним случајевима, прим. аутора) два су аргумента на страни пореских рајева.³⁵

Но, осим питања поријекла, може се поставити и питање каква је намјена тог новца. Све је више оправданих сумњи да се озлоглашене терористичке организације финансирају управо преко фиктивних фирми и рачуна у *offshore* финансијским центрима. То отвара нову димензију проблема изазваних постојањем пореских оаза, коју је потребно даље проучити и која захтијева детаљну анализу у неком другом раду.

ЗАКЉУЧАК

Земље које омогућавају утају или умањење пореске обавезе пореским обвезницима су реалност данашњег свијета. Поменуте земље су феномен који се посљедњих неколико деценија интензивно развија и с временом све више добија на значају. Пореске оазе се по броју повећавају, а новац који се преко њих сакрије из године у годину расте. Парадоксално али истинито, нека мала острвска земља са неколико хиљада становника данас може да има, и често има, већи финансијски сектор од неке земље са неколико милиона становника. Многе свјетске компаније, прије свега мултинационалне компаније, опредјељују се за пословање у *offshore* финансијским центрима како би оствариле што већу добит. На овај начин, порески рајеви све више постају редовна станица у глобалном кружењу капитала.

Мале острвске државе које се могу означити термином пореских рајева озакоњују пореску утају из читавог свијета. Оне омогућавају да богати појединци и компаније утаје порез или да бар умање своју пореску обавезу, чиме одузимају од свега онога што се финансира јавним средствима, попут школства, здравства или инфраструктуре. Борба против њих је изузетно тешка, готово донкихотовска. Свјетска економска криза 2008, а поготово криза изазвана тренутном пандемијом вируса корона, показују рањивост и крхкост свјетске економије. Пореске оазе су велика рана на свјетском финансијском бићу, коју је потребно излијечити како би свјетска економија била отпорнија и мање подложна цикличним

³⁵ *Ibid.*

кризама. Питање борбе против пореских оаза на крају се своди на питање политичке воље, а будуће вријеме ће показати да ли ће је бити довољно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Милошевић, Г., Васиљевић Пољашевић, Б. и Кулић, М., *Финансијско право*, Бања Лука, 2018.
2. Organisation for Economic Co-operation and Development, *Harmful Tax Competition – An Emerging Global Issue*, OECD, Paris, 1998.
3. Palan, R., Murphy, R. and Chavagneux, C., „Tax Havens - How Globalization Really Works“, Cornell University Press, New York, 2010.
4. Shaxson, N., *Treasure Islands - Uncovering the Damage of Offshore Banking and Tax Havens*, New York, 2011.
5. Dharmapala, D., „What Problems and Opportunities are Created by Tax Havens?“ Prepared for Oxford Review of Economic Policy issue on „Business Taxation in a Globalised World“ (Vol. 24 No. 4, Winter 2008).
6. Gravelle, J. G., „Tax Havens: International Tax Avoidance and Evasion“, Congressional Research Service, 2015.
7. Hebous S., „Money at the Docks of Tax Havens: A Guide“, CESifo Working Paper No. 3587, September 2011.
8. Janský, P., Palanský, M. „Estimating the scale of profit shifting and tax revenue losses related to foreign direct investment“, *Int Tax Public Finance* 26, 1048–1103 (2019).
9. Mihaljević, D., „Položaj i uloga financijskih centara u financijskoj globalizaciji“, објављено у *Ekonomiska misao i praksa*, No. 2, 2012.
10. Sertić, A., „Porezne oaze: međunarodno izbjegavanje plaćanja poreza i porezna evazija“, објављено у *Porezni vijesnik* 5/2010.
11. Slemrod, J. and Wilson, J. D., 2009. „Tax competition with parasitic tax havens“, *Journal of Public Economics*, Elsevier, vol. 93(11-12), pages 1261-1270, December
12. Кривични законик Републике Српске („Службени гласник

- Републике Српске“ бр. 64/17 и 104/18 – одлука Уставног суда).
13. <https://www.investopedia.com/terms/t/taxhaven.asp> (приступљено 12. 10. 2020).
  14. <https://whistleblowerjustice.net/what-is-a-tax-haven/> (приступљено 12. 10. 2020).
  15. <https://www.oecd.org/countries/andorra/list-of-unco-operative-tax-havens.htm> (приступљено 12. 10. 2020).
  16. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/10/06/eu-list-of-non-cooperative-jurisdictions-for-tax-purposes-anguilla-and-barbados-added-cayman-islands-and-oman-removed/> (приступљено 12. 10. 2020).

TAX HAVENS – THREAT TO MODERN SOCIETY

Author: IGOR MIRJANIĆ

e-mail: igor.mirjanic@student.pf.unibl.org

Mentor: Assist. Prof. Bojana Vasiljević-Poljašević

Faculty of Law, University of Banja Luka

Abstract: Reducing tax liability and paying as little tax as possible is a goal of the majority of taxpayers. Some forms of tax reduction are legal and they can be prescribed by countries in order to facilitate business and stimulate economic growth. However, illegal tax evasion exceeds legal tax reduction in terms of the scope and types. Tax havens are a phenomenon very close to illegal evasion, and pose a problem that occurs on a global scale. At the same time, they are a phenomenon that has been developing intensively in the last few decades and has become more and more important over time.

Based on the domestic and foreign literature, this paper gives a conceptual definition of this phenomenon, its basic features and classification into different types, and points out the negative consequences caused by tax evasion, income concealment and money laundering. Also, the paper lists some of the countries that could be marked as tax havens. The aim of this paper is to point out the negative sides of this phenomenon from the point of view of social and economic development and the maintenance of international peace and security, by using deductive-inductive, dogmatic and normative research methods.

Keywords: tax; tax haven; offshore business; tax evasion; money laundering

КОНЗЕРВАТИВИЗАМ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Аутор: НИКОЛИНА ЛОЗО

e-mail: ninalozonikolina@gmail.com

Ментор: Проф. др Златиборка Попов Момчиновић

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

Апстракт: Конзервативизам је једна од политичких идеологија која је од свог настанка, као реакција на Француску револуцију, па до данас у различитим облицима присутна у свијету. Одређена друштва су више или мање конзервативна у односу на друга и постоје разлике на основу историјског, политичког и културног контекста сваког од њих, у начинима на који се конзервативне идеје и вриједности обликују и манифестују. У овом раду говориће се о томе колико је конзервативизам присутан у Босни и Херцеговини. Степен конзервативности покушаћемо да одредимо на основу присуства главних елемената односно централних тема конзервативизма (Хејвуд) у Босни и Херцеговини, као што су традиција, органско друштво односно, у овдашњем контексту, етнички колективизам, потом елитизам и хијерархија. У сврху анализе, реферираћемо се на релевантна истраживања која су спроведена у контексту теме овог рада. Такође, указаћемо и на одсуство вриједности које карактеришу опозитне идеологије (прије свега либерализам чија је централна тема по Хејвуду индивидуализам), да бисмо утврдили присуство конзервативизма.

Кључне ријечи: Конзервативизам; Босна и Херцеговина; традиција; колективизам; елитизам.

УВОД

Када је ријеч о конзервативизму, ријеч је о идеологији која је настала као реакција на све оне идеје које је са собом носила Француска буржоаска револуција из 1789. године (Hejvud, 2005: 71). У XIX вијеку конзервативизам се борио за повратак традиционал-

ним, опробаним и провјереним вриједностима насупрот начелима слободе, једнакости и братства које су прокламовали француски револуционари. Поред овог реакционарног облика конзервативизма, он се временом прилагођавао новим околностима и постоје значајне разлике између континенталног и англосаксонског конзервативизма, почев од периода када се конзервативизам јавља и артикулише (Берков либертаријански конзервативизам насупрот реакционарном континенталном) па до дан-данас (Исто, 72, 73).

Као и све идеологије, и конзервативизам има своје централне теме односно вриједности. Један од најпознатијих свјетских теоретичара идеологија Ендру Хејвуд наводи да су то традиција, људска несавршеност, органско друштво, хијерархија и ауторитет и својина. Централне теме су кључни појмови сваке идеологије, путем којих се оне прилагођавају одређеним друштвеним контекстима и претачу у страначке програме и обратно.

Наведене централне теме могу се пронаћи у пракси у свим конзервативним друштвима, и у зависности од друштва и историјског периода, оне се различито манифестују. Разлог за ово су различите друштвене, политичке, историјске и геополитичке околности које условљавају ове разлике у манифестовању.

Када је ријеч о Босни и Херцеговини, ситуација је веома специфична. Босну и Херцеговину чине три етничке групе (Срби, Хрвати и Бошњаци) које имају статус конститутивних народа и различите националне мањине. Босна и Херцеговина са своја три конститутивна народа описује се као подијељено друштво. Најважнија линија подијељености јесте етничка и вјерска подијељеност која је обиљежила различите историјске периоде, посебно од периода када је Босна и Херцеговина била под отоманском окупацијом па све до данас. У раду ћемо указати како ове историјске, социолошке и политичке специфичности, с нагласком на данашњи период, доприносе присуству конзервативизма у БиХ, с нагласком на кључне подсистеме и институције као што су породица, школа и образовање, политика.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Предмет истраживање представља конзервативизам у Босни и

Херцеговини. На основу иницијалног увида у литературу, пошли смо од опште хипотезе да је конзервативизам присутан, а што је операционализовано на основу елемената односно централних тема конзервативизма, а то су традиција, органско друштво, елитизам и хијерархија. Главни проблем у овом истраживању произлази из специфичности и подијељености Босне и Херцеговине, па се јавља методолошки проблем могућности прецизног утврђивања присуства конзервативизма.

Од истраживачких техника, користили смо анализу релевантне литературе, која адресира питања која су релевантна за овај рад. Анализирани су како теоријски радови тако и емпиријска истраживања која су спровођена и тичу се породице, образовања, политичког система и вриједносног одређења код популације.

РЕЗУЛТАТИ

Историјски, социолошки и политички контекст

Питање које се примарно поставља приликом овог истраживања јесте колико је конзервативизам присутан у Босни и Херцеговини, а централна тема конзервативизма, како наводи Хејвуд, јесте традиција односно жеља за очувањем. Стога је изразита усмјереност према традицији оно што карактерише конзервативна друштва. Традиција је важан елемент свих друштава, међутим конзервативнија друштва су више окренута традицији него она која нису или су мање конзервативна. Усмјереност према традицији, као и присуство других елемената конзервативизма, као што су органско друштво односно етнички колективизам, елитизам и хијерархија, можемо наћи у БиХ и њеној историји коју сагледавамо кроз историју царстава и држава у чијем саставу је била БиХ. У својој књизи „Правда и етнонационализам“ Асим Мујкић указује на то да је етнополитика на Балкану заступљена још од XIX вијека и да је она заправо једина могућа политика на овом подручју. Овај континуитет етнополитике указује на присутност конзервативизма посебно у сфери политике као процеса доношења кључних одлука, а која утиче и на друге области кроз обликовање јавних политика и стварања оквира за дјеловање и свакодневни живот.

У периоду отоманске власти, успостављен је систем милета који је гарантовао одређена колективна права народима који су припадали религијама књиге (хришћани, Јевреји) али су они упркос томе били у подређеном положају у односу на муслиманско становништво. Религија и религиозност тако постају главни носиоци културног, етничког идентитета и постају једни од других нераздвојни. Доласком Аустроугарске започиње одређена модернизација одозго као и облици политичког организовања на конфесионалној основи. Овај тренд доминације етничког и конфесионалног је настављен и у периодима обје Југославије. У краљевини и даље доминирају етноконфесионалне странке и оне уживају подршку бирача. У периоду комунистичке владавине и једнопартијског система се укида вишестраначје, али је вођена брига о етничком балансу када је ријеч о именовану људи на политичке функције (номенклатура). Уго Влаисављевић истиче како је систем некадашње СФРЈ био сачињен од гроздова етничких група које је уједињавао заједнички мит према истом фашистичком непријатељу који је у доминантном дискурсу такође имао етнички префикс као Нијемац (Vlaisavljević, 2009: 78, 80). Етничка и конфесионална подијељеност и противрјечности социјалистичког система су резултирале у најтрагичнијем ратном сукобу на тлу Европе након Другог свјетског рата. Како истиче Кеџмановић,

„Ако се пак рат у Босни и Херцеговини посматра из ближе и шире перспективе, онда се мора констатовати да је милитантни национализам, па и шовинизам, послије рушења Берлинског зида постао опште мјесто на читавом простору постбољшевичке Источне Европе. Од овог разорног вируса није могао остати имун ниједан народ у бившој Југославији, а болест је морала бити најтежа у БиХ, гдје су два етноцентризма била неминовно сепаратистичка (Срби и Хрвати), а један унитаристички (Муслимани)“ (Кеџмановић, 2007: 31).

Након рата деведесетих година, Дејтонским мировним споразумом је успостављен политички систем консоцијалне демократије који се базира на равнотежи моћи и моделу доношења одлука, који спречавањем прегласавања једне етничке групе од стране друге/других нагласак ставља на колективна права етничких група насупрот других облика групних права и посебно индивидуалних.

Дисфункционалност политичког система и спорост у доношењу одлука на принципу консензуса производи изразито елитистички модел доношења одлука.

У Босни и Херцеговини, према попису из 2013. године, живи укупно 3.531.139 становника. Од наведеног броја становника који живе на подручју Босне и Херцеговине, њих 1.769.592 изјашњава се као Бошњаци, 1.086.733 као Срби, 544.780 се изјашњава као Хрвати и 130.054 као припадници осталих. Босна и Херцеговина је стога мултиетничка, мултикултурална и мултирелигиозна, али се не може говорити о правој плуралности с обзиром на то да је усљед ратних дешавања дошло до изразите територијалне и сваке друге хомогенизације становништва. Резултати пописа указују на радикалну промјену етничке структуре у општинама и градовима Босне и Херцеговине, гдје њих 2/3, како наводи Пејановић, има једнонационалну структуру у проценту од 70 до 99%. Насупрот томе, по попису из 1991, од 109 општина само је њих 18 имало двотрећинску већину једне нације односно етничке групе (Пејановић, 2017: 70, 74). Ова етничка хомогеност иде руку под руку са окренутошћу према традицији и колективизму, а што је главна карактеристика конзервативне идеологије.

Традиција

Традиција је централна тема конзервативизма и њој ћемо посветити највећу пажњу у овом раду, држећи се при томе дефиниције традиције од стране Хејвуда. По њему, стални повратак традицији и онога из прошлости је карактеристика која одређује конзервативизам, и нагласак на преношењу обичаја и културе из генерације у генерацију. Након пропасти социјалистичких режима, на подручју Балкана долази до транзиције која и дан-данас траје, али која нема баш велики успјех као у неким другим земљама. Како наводи Љубиша Митровић, „Балкан се данас налази између процеса ретрадиционализације и модернизације, више окренут прошлости, а не будућности“. (Митровић, 22). Готово све земље Балкана налазе се у процесу транзиције, међутим транзиција и демократизација друштва до сада нису завршене и неконсолидација демократије, демократских институција и процедура поја-

чава усмјереност ка традиционалним вриједностима код популације. Након слома социјализма у Босни и Херцеговини, долази до етничког сукоба између народа који је трајао од 1992. године до 1995. године. Балкански народи, а нарочито народи у Босни и Херцеговини, снажно се окрећу прошлости и слободно се може рећи и некада живе у њој, не гледајући ка будућности. Митровић указује на распетост Балкана између традиције и модернизације, прошлости и будућности. Такође, аутор указује на тренд ретрадиционализације присутан на Балкану. По њему:

„Под овим појмом се подразумевају стари социјални и културни обрасци, стандарди и облици понашања актера, који су постали кочница прилагођавању социјалних група на нове услове рада и живота, што блокира процес модернизације. Ретрадиционализација управо означава покушај обнове традиционализма као конзервативног система вредности (било да се односи на сферу економије, политике или културе) у савремености“ (Митровић, 18).

Транзиција без социјалне одговорности разорила је тадашње социјалне структуре и због тога настаје нова социјална структура која производи изокренут систем вриједности. Ово је још драстичније у БиХ, с обзиром на то да се транзиција догодила у периоду током и након ратног сукоба. Висок ниво криминала, корупције и других облика девијације у самом друштву коче демократизацију друштва и покрећу процес ретрадиционализације као дијеге из социјалне аномије која је настала усљед распада старог друштва и система и трагичних ратних дешавања. Иако је дошло до либерализације друштва, она је формалног типа, у смислу успостављања вишепартијског система, и како истичу бројни аутори, огледа се и у квантитативном буму када је ријеч о удружењима грађана односно невладином сектору.

Окренутост према традицији у Босни и Херцеговини огледа се у начину на који функционише породица као основна ћелија друштва и брак као базична институција. У јавној сфери се промовишу вриједности традиционалне породице а што је тренд који је присутан од краја осамдесетих са слабљењем социјалистичке вриједносне оријентације. Тако је у једном истраживању из тог периода на простору некадашње заједничке државе више од половина испитаника сматрала да је за жену најбоље да остане у кући.

При томе се не може недвосмислено рећи да не постоје другачије вриједносне оријентације и животни стилови, с обзиром на то да је породица прошла кроз значајне трансформације у различитим периодима. Истраживања о социокултурним детерминантама будућег брачног и репродуктивног понашања младих указују на трендове индивидуализације, али и на присуство традиционалних и патријархалних вриједности код младића (Кошарац, 2020: 38). Даље, економске тешкоће и проблеми са сиромаштвом доводе до тренда усмјерености ка породичним вриједностима и облицима привређивања у којој су присутне тзв. стратегије супституције као облика комбиновања рада у оквиру домаћинства и рада за тржиште. Социолошкиња породице Бисерка Кошарац указује да долази до смањења броја нуклеарних породица у Републици Српској као централне модернизацијске категорије и до повећања броја вертикално проширених породица као прелазног облика између нуклеарне породице и традиционалне задружне породице (Кошарац, 2013: 39). Објективни узроци за то су економска и друштвена криза, сиромаштво, рат и избјеглиштво, непостојање социјалне политике за стара лица као и субјективни фактори као што су волунтаризам и манипулација родитељске породице која спречава еманципацију и осамостаљење, најчешће из економских разлога младој породици своје дјеце (Исто, 39, 40).

Традиционални однос у и према породици види се и у односу према мјешовитим браковима, који су предмет осуде: „Посматрано из хоризонта доминирајуће етнонационалне и свих тешких менталних поремећаја којима је ова свијест бременита, „мјешовити бракови“ су углавном означавани или се означавају као канцер на иначе чистом и здравом ткиву ове или оне етнице, затим као брачне и животне заједнице оних који су издали „свој“ народ или пак као институције јеретика који сами – а нарочито њихова дјеца – не знају шта им је вјера, којој нацији припадају итд“ (Перишић, 2012: 6).

Важан индикатор традиционалности унутар породице, а што се потом, да тако кажемо, прелива и на друге сфере види се и у односу према родној равноправности. Иако је равноправност полова постала једним дијелом прихваћена у јавној сфери прије свега доношењем важних закона као што су Закон о равноправно-

сти полова, Закон о забрани дискриминације, у приватној сфери и даље су заступљена традиционалистичка, конзервативна и патријархална обиљежја. Истраживање „Вриједности у БиХ“ показује да на основу схватања улоге жене у приватној сфери постоји друштвени расцјеп, јер на једној страни имамо конзервативно схватање да је жена она која брине о породици, а на другој либералније и егалитарније схватање гдје су жене и мушкарци једнаки и у приватној сфери, гдје треба постојати подјела послова и у тој породичној сфери. „Када је у питању дистрибуција фреквенција према мјесту живљења, добивени подаци показују, примјерице, да су испитаници из БД склонији конзервативној родној идеологији у породичној сфери (да породични живот испашта када жена ради пуно радно вријеме сматра 84,5% испитаника, у односу на 51,6 у ФБиХ И 37,7% у РС).“

Окренутост према традицији огледа се у великој религиозности и БиХ је међу првима у Европи по броју декларисаних вјерника. Европска студија вриједности која је спроведена 2019. године показује да чак 97,3% испитаника из БиХ наводи да припада одређеној религији, што Босну и Херцеговину сврстава у сами врх када говоримо о религијској припадности: 55,5% испитаника припада Исламској вјерској заједници, Православној цркви припада 27,7% испитаника, док 16,6% припада Римокатоличкој цркви. Такође, када је ријеч о степену повјерења грађана у различите институције, највеће повјерење имају цркве и вјерске заједнице и војска, док је ниско повјерење у саме политичке институције, а што потврђује да је ријеч о неконсолидацији демократије. Поставља се питање шта заправо значи ово изражено повјерење у религијске институције и посебно декларативна религиозност и да ли и она одражава индивидуални духовни раст или је ријеч о конформистичком прилагођавању новим околностима. Као што наводи познати социолог религије Мирко Благојевић, „Није довољно само се декларисати религиозним – и при том више-мање усвојити елементе доктринарног учења – већ је потребно живети у складу с религијским науковањем, на прописан начин обављати обреде и редовно прелазити праг храма“ (Благојевић, 2009: 3). Ригидни секуларизам који је карактерисао некадашњи социјалистички период је заменио клерикализам и повлаштен положај доминантних религијских

заједница у јавном простору (Абазовић, 2020: 123). Иако религија може да буде и еманципаторско средство, тј. да поставља изазове неједнакостима унутар религијских институција и у другим облицима организовања, у Босни и Херцеговини промовише се ауторитарни традиционализам унутар доминантних религијских заједница (Исто, 125).

У образовном систему се такође промовишу традиционалне вриједности насупрот универзалним вриједностима као што су живот, солидарност, мир, социјална правда, а на шта указују различита истраживања, као што је нпр. студија „Чему (не) учимо дјецу?“⁴. Анализирано је 2.668 лекција из различитих предмета (историја/хисторија/повијест), матерњи језик и књижевност (српски, босански и хрватски), географија (земљопис), вјеронаука (православна, исламска и католичка). У већини уџбеника, овом студијом, утврђено је да долази до истицања само једног конститутивног народа, његове историје, традиције, језика, културе и религије. Можемо донијети закључак да се од основног образовања долази до индоктринације одређених идеја и ставова, који у себи носе нетрпељивост, сепаратизам и непријатељство према друга два конститутивна народа. „Штавише, утврђено је и показано да је доминантни систем вриједности у уџбеницима националне групе предмета у сва три наставна плана и програма у супротности са прокламованим циљевима, и да се фундаментално ослања на социоцентристички и конзервативни начин мишљења.“

Када говоримо о политичким партијама у Босни и Херцеговини, битно је указати у којој мјери је заступљена традиција и традиционална схватања у самој структури и програмским документима партије. Народњачке партије су те које у својим програмима његују традицију, а то се може видјети и у самим програмима партија, као примјер можемо навести Српску демократску странку, а дио програма Српске демократске странке гласи:

„Српски војник часно је и поносно извршио своју дужност у отаџбинском рату. Изложен најтежем фронту дугачком хиљаде километара, борби против такозване Армије БиХ, Хрватског вијећа одбране, Хрватске војске, бројних хрватских и муслиманских паравојних и параполицијских снага (обично попуњених регрутованим криминалцима), удару страних плаћеника и исламских терори-

ста, а посебно изложен специјалном медијском рату и притиску страних сила, српски војник ипак је успио да одбрани новостворену државну творевину – Републику Српску. Ни током рата а ни касније, Република Српска није се довољно одужила својим браниоцима. Прије свега због тешких економских прилика, али не само због тога. Српски војник очекује да се истина о његовој борби представи у правом свјетлу, очекује да се казне они који су мешетарили док је он ратовао, очекује да страдалници и њихове породице уживају оправдану бригу и поштовање од стране друштва и државе, и очекује да нико и ни под којим условима не изда Републику Српску. Ова генерација Српске демократске странке, чији су редови попуњени учесницима рата, зна и хоће да оствари очекивања српског војника .“

У овом одломку из програма Српске демократске странке видимо позив на очување традиције и успомене на српског војника који се и у ратовима прије овог борио за опстанак народа на вјековним огњиштима српског народа. Осим народњачких партија, традиционалне вриједности можемо уочити и у програмима странака које припадају центру или љевици, а све ради задржавања и придобијања што већег броја гласача. У књизи „Идеологије, странке и ставови грађана – студија о Босни и Херцеговини“ група аутора наводи се да смо свједоци дезидеологизације самих партија у цијелом свијету:

„Плуралистичке политичке идеологије, а нарочито политичке странке утемељене на тим идеологијама, међусобно су се приближиле, то јест конвергирале у својим програмима и дјеловању. То је довело до тога да је идеолошко натјецање замијењено натјецањем у којему се политичке странке не сукобљавају на темељу различитих идеја и идеологија, него на темељу тога тко може поштеније и учинковитије управљати одређеним друштвом. Другим ријечима, политика је сведена на техничка питања, а престала се бавити важним темама о томе како треба изгледати добро, праведно и просперитетно друштво“ (Šalaj, Grebenar, Puhalo; 2019; 19).

Из свега наведеног можемо рећи да се у Босни и Херцеговини у готово свим сферама држи до традиције, која је кључна ствар која његује и чува опстанак сваке од три етничке групе на простору

Босне и Херцеговине. Традиција је засигурно једна од важних вриједности посебно у смислу очувања и његовања културне баштине, али је проблем у политизацији исте и њеној злоупотреби од стране партикуларних интереса владајућих елита. То се, како наводи Мујкић, огледа у односу владајућих елита према прошлости која је за њих ништа друго до историја тлачења властите групе и њене културе (Мујкић, 2007: 23). Из оваквог облика усмјерености према традицији произилазе и други елементи конзервативизма који су заступљени и који се преплићу међусобно.

Хијерархија и елитизам

Хијерархија је заступљена у свим сферама, почевши од породице као основне ћелије друштва па до самих институција власти. Као што је већ истакнуто у дјелу у којем се говорило у традицији, изражена су пропатријархална стајалишта која на пиједестал стављају традиционалну породицу која је по својој структури хијерархијска и у којој доминира *pater familias*. Идеализација патријархалне нуклеарне породице нарушава права самосталних родитеља/родитељки и свих оних који се не уклапају у идеалну слику хијерархијске патријархалне нуклеарне породице а на шта указују различита истраживања. Самохране мајке (самосталне родитељке) се сусрећу са дискриминацијом, сексизмом и стереотипима и изложене су сиромаштву. Породични закон их не препознаје као посебну рањиву категорију и једина помоћ коју могу добити је кроз право на алиментацију. Но, проблем је неисплаћивање алиментације због неефикасности судова у БиХ (Žarković, 2017: 37). Разведене жене, жене без дјече посебно у мањим срединама указују на различите облике дискриминације коју трпе:

„Имам проблема са мужевљевом породицом јер ми не признају да имам права на свој дио наслједства јер немамо дјече, иако смо муж и ја док је био жив заједно градили и улагали у кућу“.

„Живим без оца, а од општине и државе нисам имала никакве помоћи током образовања као што нема ни моја млађа сестра“.

„Имам сина од три године. Да нађем посао у Нела, Бинго, плата је мала а вртић скуп, јер док платим вртић 7–16 ч, то је 130 БАМ, ја

радим пуно радно вријеме у смјенама. За другу смјену морам наћи жену да га чува и наравно њој платити. Гдје је онда моја плата у износу од 450 БАМ?!“ (Žarković, 2017: 37).

Када је ријеч о образовању, као што је већ истакнуто, у њему се промовишу традиционалне вриједности, а оно је конципирано тако да не промовише активно учење и приступ рјешавању проблема, и да се запостављају друге важне функције образовања као што су развој емоција, ставова, мотивације (Група аутора, 2007: 184). Све то доводи до развоја ауторитарности као кључне особине која доводи до страха од ауторитета и поштовању хијерархије ради хијерархије саме.

Хијерархија и елитизам је посебно изражен у политичкој сфери. Све политичке странке без обзира на тзв. идеолошку одређеност су изразито лидерске са ниским степеном унутар страначке демократије. Политиколог Симовић наводи да су готово све главне партије које су биле или јесу на власти заправо картелске и клијентелистичке, док су неке изражено лидерске. У лидерске овај аутор сврстава сљедеће партије:

Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (од 1997. до 2014),
Странка демократске акције (од 1990. до 2003, од 2014. до данас),
Српска демократска странка (од 1990. до 1996),
Хрватска демократска заједница (од 1992. до 1994, од 2005. до данас),
Партија демократског прогреса (од 1999. до 2015),
Демократски народни савез (од 2003. до данас)
Савез независних социјалдемократа (од 1996/2002. до данас)
Странка за бољу будућност (од 2009. до данас) (Симовић; 2019: 240).

Демократија у БиХ се често описује као „претрпана елитама“ а што доводи до спорости у доношењу одлука, оптерећења буџета и учесталих блокада (Кесмановић, 2005: 242; Sarajlić Maglić, 2010: 17, 18). Комплексност политичког система доводи до постојања великог броја институција, почев од оних на државном нивоу, потом ентитетском, у Федерацији БиХ постоји и кантонални ниво власти, па све до локалног нивоа. Позиције на свим овим административним нивоима „пуне“ се припадницима политичке елите и онима

који им гарантују послушност и оданост. То доводи до изразите недемократичности и до отуђења елита од других сфера друштва:

„Умјесто да преузму улогу ‘проводника’ јавних интереса од грађана према држави, политичке елите дјелују као ‘изолатори’ између државе и грађана. Политичке елите стога не признају постојање других независних актера у политичком животу, укључујући грађанско друштво, правосуђе и медије, нити одобравају њихово независно дјеловање“ (Sarajlić Maglić, 2010: 17). То све указује на изразиту хијерархичност политичког живота у Босни и Херцеговини што доводи до удаљавања демократије од обичних грађана (Мијкић, 2007: 13). Ово се види и у типовима партија које преовладавају у БиХ, а на шта смо већ указали.

Кецмановић наводи да је као „корективни механизам“ инсталиран међународни протекторат али је и ту ријеч о вансистемским ауторитарним декретима који даље продубљују елитизам и хијерархију (Кецмановић, 2005: 242).

Органско друштво

Трећа централна тема конзервативизма као идеологије, како наводи Хејвуд, јесте органско друштво. Под органским друштвом овдје се подразумева концепт у којем је цјелина изнад дјелова који га чине, у овом смислу, свака етничка група се посматра као једна органска заједница у којој је слабо заступљен плурализам, индивидуализам, слобода мишљења и другачијих идеја. Органско друштво је супротстављено либералном атомистичком гледању на друштво као на скуп индивидуа који иду за својим интересима (Хејвуд, 2005: 80). Укоријењеност и осјећај идентитета који пружа породица, друге групе посебно нација су кључне за конзервативце и органска цјелина се постиже кроз послушност и испуњавање дужности (Исто).

С обзиром на етничку и вјерску подијељеност, у Босни и Херцеговини постоје три органска друштва која теже да функционишу као међусобно одијељене и самодовољне цјелине. Томе је допринијела територијална етничка хомогенизација током и након рата, политички систем који је устројен након рата и постојеће политичке елите које инсистирају на овим подјелама, колекти-

вистичким вриједностима и правима науштрб индивидуалних. Митологизација колективног и тривијализација индивидуалног је једна од главних карактеристика политичког живота босанско-херцеговачког друштва (Мујкић, 2007: 15). С друге стране, постоји привид плурализма који се креира у органима власти, управе и самоуправе гдје постоји одређени број мјеста који припадају женама и припадницима из реда друга два народа, али обично су то страначки кадрови владајућих партија, који се изјашњавају као припадници једног од друга два конститутивна народа.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

На основу анализе коју смо спровели, можемо рећи да је конзервативизам веома присутан и изражен у Босни и Херцеговини и да је почетна хипотеза потврђена. На то указују присуство централних тема односно елемената конзервативне идеологије, а то су традиција односно жеља за очувањем, хијерархија и ауторитет, органско друштво односно етнички колективизам. Они су више или мање присутни у кључним институцијама и сферама као што су брак и породица, образовање и политички живот. Одсуство индивидуализма као кључне одлуке либерализма као супротстављене идеологије такође потврђује ову конзервативност. Иако у неким сферама и областима можемо наћи и присуство нешто другачијих вриједносних оријентација (нпр. када је ријеч о породици и улози жене у друштву), ипак су конзервативне оријентације овдје доминантије.

ЛИТЕРАТУРА:

- Hejvud, E. (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kecmanović, N. (2005). *Dometi demokratije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mujkić, A. (2007). *Mi, građani etnopolisa*. Šahinpašić: Sarajevo.
- Mujkić, A. (2010). *Pravda i etnonacionalizam*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Fondacija Heinrich Böll Ured u Sarajevu.
- Pejanović, Mirko (2017). *Promjene etničke strukture opština u Bosni i Hercegovini prema popisu stanovništva 2013. godine*. U I. Cvitković (ur.): *Demografske i etničke promjene na Balkanu*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (70–92).
- Sarajlić Maglajić, D. (2010). *Mogu li elite u BiH voditi državu? U Kurt Bassuener (prir.): BOSNA I HERCEGOVINA: IZMEĐU PAKETA MJERA ZA EU-INTEGRACIJU I IZLAZNE STRATEGIJE MEĐUNARODNE ZAJEDNICE*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Ured za Bosnu i Hercegovinu.
- Žarković, T. (2017). „Žene koje inspirišu...” *Istraživanje o mogućnostima i uslovima života žena u malim lokalnim zajednicama*. Sarajevo: Fondacija CURE.
- Благојевић, М. (2009). „О социолошким критеријумима религиозности колико има (православних) верника данас?”. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.
- Кецмановић, Н. (2007). *Немогућа држава*. Бања Лука: Глас Српске
- Кошарац, Б. (2013). *Породица и радне стратегије у транзицији*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симовић, В. (2019). *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци.
- Vlaisavljević, U. (2009). „Bosnia and Herzegovina: The Continuity of Ethno-Politics in the Age of European Integration“, *Twenty Years After. Post-communist Countries and European Integration*. Brussels: Heinrich Böll Stiftung, European Union (78–90).

Интернет извори :

1. Grupa autora (Andrea Soldo (voditeljica istraživačkog projekta), Adila Salibašić, Adisa Marshall, Damir Šabotić, Edin Radušić, Fahrudin Bičo, Melisa Forić, Namir Ibrahimović, Narcis Hadžiabdić, Nenad Veličković, Saša Buljević, Zlatiborka Popov Momčinović i Zurijeta Smajić), OBRAZOVANJE U BiH: ČEMU (NE) UČIMO DJECU?, (<http://www.promente.org/downloads/cemuucimodjecu.pdf> 10. 9. 2020. godine).
2. Neda Perišić : „Mješoviti brakovi u Bosni i Hercegovini“ (<http://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/2018/07/Mje%C5%A1oviti-brakovi-u-BiH.pdf> , 17. 9. 2020. godine).
3. Програм Српске демократске странке (http://www.sdsrs.com/UcitaneSlike//admin/Program_SDS.pdf 28. 9. 2020. godine).
4. Berto Šalaj, Bojan Grebenar i Srđan Puhalo: „Ideologije, stranke i stavovi građana – studija o Bosni i Hercegovini“ (<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15503.pdf> 12. 9. 2020).
5. Evropska studija vrijednosti (<https://europeanvaluesstudy.eu/> 15. 9. 2020).
6. Ljubiša Mitrović Gordana Stojić Atanasov: „BALKAN IZMEĐU RETRADICIONALIZACIJE I MODERNIZACIJE“ (http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga04/05MitrovicLjR_StojicAtanasovG_ser_lat.pdf 28. 9. 2020).

CONSERVATISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Author: NIKOLINA LOZO

e-mail: ninalozonikolina@gmail.com

Mentor: Assoc. Prof. Zlatiborka Popov Momčinović

Faculty of Philosophy, University of East Sarajevo

Abstract: Conservatism is one of the political ideologies that has been present in the world in various forms since its inception as a reaction to the French Revolution. Certain societies are more or less conservative in relation to others and there are differences based on the historical, political and cultural context of each of them in the ways in which conservative ideas and values are shaped and manifested. This paper will discuss how and to what extent conservatism is present in Bosnia and Herzegovina. We will try to determine the degree of conservatism on the basis of the presence of the main elements or central themes of conservatism (Haywood) in Bosnia and Herzegovina, such as tradition, organic society and in this context, ethnic collectivism, then elitism and hierarchy. For the purpose of the analysis, we will refer to the relevant research conducted in the context of the topic of this paper. We will also point out the absence of values that characterize the opposing ideologies (primarily liberalism and its central value of individualism), in order to determine the presence of conservatism.

Keywords: conservatism; Bosnia and Herzegovina; tradition; collectivism; elitism

„МИМ” СТРАНИЦЕ НА ДРУШТВЕНИМ МРЕЖАМА КАО ОБЛИК ГЕРИЛА ПОЛИТИЧКОГ МАРКЕТИНГА У ИЗБОРНОЈ КАМПАЊИ У ЦРНОЈ ГОРИ 2020. ГОДИНЕ

Аутор: ЈЕЛЕНА ВУЈАНОВИЋ

e-mail: jelevujanovic@gmail.com

Ментор: Проф. др Синиша Атлагић

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

Увод: У изборну кампању за парламентарне изборе 2020. године актери у Црној Гори ушли су поларизовани због Закона о слободи вјероисповијести, а сама кампања разликовала се од досадашњих и по специфичним околностима због пандемије вируса корона. Друштвени набој се пресликао и на друштвене мреже, а тзв. „мим” странице су постале најпопуларнији канал комуницирања порука усмјерених против актуелне власти на челу са Милом Ђукановићем.

Циљ рада: Основно питање је да ли садржај „мим” страница које су се у својим објавама бавиле изборима у Црној Гори можемо окарактерисати као облик герила политичког маркетинга ког, између осталог, карактерише „коришћење комуникацијских алата изван традиционалних шема да би се стимулисала и развила емоција, да би се изненадило и провоцирало“ [4]. У раду ћемо анализирати наратив и улогу ових страница у кампањи и мобилисању опозиционих гласача.

Материјал и методе: Основна метода овог рада је анализа садржаја Фејсбук страница „МИМистарство оностраних послова“ и „It was very unpleasent / Psalam 118“ у периоду од 10. до 30 августа 2020. године, а поред тога, спровешћемо и неструктуриране интервјуе са администраторима страница, ради прикупљања информација о домету објава и структури пратилаца.

Резултати: На основу анализе садржаја страница, али и увида у начин медијске презентације њиховог рада, утврдићемо основни наратив и теме којима су се бавиле и заједничке карактеристике њихове политичке комуникације, те ћемо утврдити да ли се овај вид политичке комуникације може окарактерисати као облик герила политичког маркетинга и каква је била његова улога у кампањи.

Закључак: „Мим” странице које су хумором и критиком, кроз текстове и „мимове“ пратиле дешавања у Црној Гори ипак се не могу окарактерисати као облик герила политичког маркетинга јер није постојала унапријед утврђена стратегија комуникације и координација са опозиционим актерима, али можемо рећи да се ради о герила политичкој комуникацији у кампањи. Њихова популарност и другачији приступ политичкој комуникацији имали су мобилизаторски ефекат, и оне су садржајем допринијеле стварању утиска да је могуће смијенити владу ДПС-а и Мила Ђукановића, а неке од фраза са ових страница, попут „Нека падне, да мало освјежи“ постале су толико популарне да су их користили и политички актери региона у изјавама подршке опозицији у Црној Гори.

Кључне ријечи: Избори у Црној Гори; „мим” странице; герила маркетинг.

УВОД И ЦИЉ

У Црној Гори су 30. августа 2020. године одржани парламентарни избори. За разлику од претходних година, опозиција у Црној Гори је на ове парламентарне изборе изашла боље консолидована и то у јасно дефинисане три опозиционе коалиције. Највећу од њих, коалицију „За будућност Црне Горе“ чиниле су странке претежно српске националне оријентације (Демократски фронт, Права Црна Гора итд.) и наратива, а за носиоца листе постављен је угледни професор универзитета др Здравко Кривокапић, који се до сада није политички ангажовао и који је стекао подршку јавности и Митрополије црногорско-приморске на таласу активности које је покренуо против спорног Закона о слободи вјероисповијести (видјети [1]). Другу опозициону коалицију, под називом „Мир је наша нација“, чиниле су странке центра и демократске оријентације на челу са Алексом Бечићем и странком Демократска Црна Гора. Окосница треће коалиције „Црно на бијело“ био је Грађански покрет УРА на челу са младим Албанцем, доктором политичких наука, Дританом Абазовићем.

Може се рећи да је на консолидацију опозиције утицала и општа

атмосфера у друштву и контекст у оквиру ког се ушло у изборну кампању. Наиме, од доношења Закона о слободи вјероисповијести 27. децембра 2019. године, који је у дијелу јавности сматран притиском на Српску православну цркву, слободу вјероисповијести и притиском на српски идентитет, друштво се додатно поларизовало, утицај СПЦ на друштвена збивања је порастао, а литије у којима су доминирали српски национални симболи и критика усмјерена ка актуелној власти су биле масовне.

У таквој атмосфери се ушло и у изборну кампању и било је јасно да ће теме које су доминирале литијама одредити и сам наратив кампање опозиционих странака. Сама кампања разликовала се од досадашњих и по специфичним околностима због пандемије вируса корона, а због мјера заштите од вируса и рестрикција кретања и окупљања, интернет је додатно добио на значају. Друштвени набој се пресликао и на друштвене мреже, а тзв. „мим“ странице које су на друштвеним мрежама комуницирале поруке усмјерене против актуелне власти на челу са Милом Ђукановићем постале су врло популарне, а након избора и побједи опозиције многи актери су тврдили да је превагу однијело управо „интернет небо“ и рад сатиричних „мим“ страница (видјети [2] и [3]).

У овом раду бавићемо се доминантним наративом објава на „мим“ страницама и покушаћемо да одговоримо на питање да ли садржај „мим“ страница које су се у својим објавама бавиле изборима у Црној Гори можемо окарактерисати као облик герила политичког маркетинга који, између осталог, подразумијева постојање сета стратегија комуникације које карактерише „коришћење комуникацијских алата изван традиционалних шема да би се стимулисала и развила емоција, да би се изненадило и провоцирало“ [4].

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Герила политички маркетинг

Герила маркетинг је појам настао у оквиру комерцијалног маркетинга и односи се на нестандартне облике рекламирања компанија и брендова. „**Герила маркетинг је сет стратегија комуникације** које су иновативне и нужно сензационалне и изненађују

мету креирањем виралне и динамичне поруке захваљујући улагању креативности и енергије“ [4]. Ове стратегије настале су прије свега као покушај мањих компанија да са мало утрошених средстава дођу до што више потрошача, и **њихове основне карактеристике су ефекат изненађења, ниски трошкови и ефекат распрострањености односно ширења поруке без додатних средстава.**

Када је у питању герила маркетинг у политици, јако је тешко доћи до прецизне дефиниције. Њега, као и у комерцијалном свијету, карактерише то да се ослања на ефекат изненађења и на привлачност креативности. Он подразумева коришћење комуникацијских алата „изван традиционалних шема да би се стимулисала и развила емоција (која не мора нужно бити позитивна) и да би се провоцирало, изненадило и оборило с ногу. (...) Герила долази до људи на мјестима и у моментима када је њихова „обазривост на рекламе“ на најнижем нивоу (док гледају ТВ је на пример на високом нивоу?)“ [4], мање се фокусира на „ко смо ми и шта нудимо“ поруке, а више на „шта ви желите“ поруке [5] и занемарује стандарде политичке коректности. Фокус је на стварању чвршће везе, агресивној и снажној импресији и интеракцији, а не на упућивању једносмјерне поруке. Такође, избјегавају се традиционална средства и облици промоције попут ТВ спота, рекламе у штампаним медијима и сл. И оно што је можда најважније, герила маркетинг се ослања на реакцију бирача као на својеврсно средство промоције. Он тежи да повећа број прималаца поруке без истовременог повећања трошкова [6]. Рецимо ТВ спотом, као традиционалним обликом промоције, тежимо да дођемо директно до великог броја људи. За разлику од тога, перформанс на улици или контроверзан плакат ће директно доћи до малог броја људи, али ће имати ефекта тек ако ти људи буду о томе говорили другима и ако слике и снимци постану „вирални“ на интернету. Ипак, чини се да је још увијек тешко говорити о герила маркетингу као новом облику политичког маркетинга. Прије се ради о покушају да се нестандардни облици промоције, они који излазе из оквира уобичајеног у једној политичкој култури, сведу под један појам.

„Мимови“ у политичкој комуникацији

Ријеч „мим“ (meme) сковао је Ричард Давкинс (Richard Dawkins) који је тврдио да „мимови“ функционишу попут гена за културу и могу се подвргнути варијацији, селекцији и задржавању [13]. Одлика интернет „мимова“ је ширење јединствене форме са различитим садржајем од особе до особе и „укључују било коју дигиталну јединицу која преноси културу“ [13] односно јасно разумљив садржај у оквиру једне културе. „Специфичне карактеристике „мимова“, које их чине ефикасним алатом за вођење кампања су комбинација памтљивости, виралног ширења, емоционалне обојености, унутрашње идеолошке основе и *grassroot* агенде“ [14].

У изборним кампањама, „мимови“ као специфична комуникацијска форма на интернету добијају додатну, политичку вриједност и примјену. Чагас (Chagas), Фреире (Freire) и Риос (Rios) су у раду „Политички „мимови“ и политика „мимова“: Методолошки предлог за анализу садржаја интернет „мимова“ [12] дали методолошки оквир за анализу „мимова“ у политичкој комуникацији на примјеру употребе „мимова“ на Твитеру у изборној кампањи у Бразилу 2014. године. Према њиховом схватању, „мим“ се не може посматрати као изолована јединица већ кроз шири семантички сет изван ког није могуће разумјети њихово значење.

Њихов методолошки оквир се наслања и на Шифманову (Shifman) класификацију политичких „мимова“, према којој постоје „персуазивни односно убјеђивачки „мимови“, *grassroot* активациони односно мотивациони „мимови“ и „мимови“ који изазивају јавну дискусију“ (видјети [12] и [13]).

Персуазивни „мимови“ су стратешки креирани за промоцију и подршку одређеном политичком актеру у кампањи, активациони „мимови“ преносе идеје и смисао одређеног колектива и мобилишу их и креирају обични грађани, а „мимови“ који изазивају јавну дискусију су они који изазивају специфичне реакције и најчешће обилују хумором. Ова класификација је идеалтипска и често се у једном сету „мимова“ преплиће више карактеристика.

Лукианова (Lukianova), Штејнман (Shteynman) и Фил (Feel) анализираше су улогу „мимова“ у кампањи за предсједничке изборе у Русији 2018. године и истакле да је управо комбинација изази-

вања јавног дијалога и конфликта елемент који значајно повећава популарност „мимова“. [14]. Поред ових елемената, према Бартхесу (Barthes), једна од функција „мимова“ јесте и „функција стварања митологије“ [12].

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Да бисмо одговорили на питање да ли објаве „мим“ страница у изборној кампањи у Црној Гори можемо окарактерисати као герила политички маркетинг, у раду ћемо анализирати садржај страница „МИМистарство оностраних послова“ и „It was very unpleasent / Psalam 118“ (користи се и назив „Непријатни“) у периоду од 10. до 30. августа 2020. године. С обзиром на то да се имиџ и наратив не граде преко ноћи нити у периоду од 20 дана који смо анализирали, ово ограничење периода посматрања објава нам је користило искључиво ради формирања јасног методолошког оквира, али сам рад се односи на цјелокупно дјеловање ових страница у кампањи. Анализу садржаја ћемо спровести тако што ћемо на основу напред поменутих карактеристика герила политичког маркетинга установити неколико контролних питања кроз која ћемо посматрати објаве у датом периоду. Контролна питања и индикатори на основу којих ћемо одговорити на њих су:

Да ли се у објавама користи уобичајен језик политичке комуникације? Уобичајен језик и стил којим политички актери комуницирају на интернету подразумева коришћење правописно исправних реченица, формално и учтиво обраћање, избјегавање псовки и сленгова (видјети [9]).

Да ли објаве на предметним страницама занемарују стандарде политичке коректности? Иако се термин политичка коректност у литератури односи прије свега на избјегавање израза и поступака који могу бити увредљиви или дискриминишући за групе које су маргинализоване (нпр. коришћење термина Ром, а избјегавање Циган), аутори који су се бавили герила маркетингом овај појам схватају шире, као избјегавање увреда, оптужби, шала које нису усаглашене са друштвеним очекивањима и директно су усмјерене ка одређеној групи (видјети [8]).

Да ли су поруке једносмјерне или се ослањају на реакцију пра-

тилаца као секундарно средство промоције, на шта ће нам указати и подаци о домету и интеракцији са објавама? Који је основни наратив и које теме доминирају објавама, односно да ли су те теме актуелне и да ли су објаве мотивационе и емотивне?

Кроз увид у медијске објаве видјећемо како други актери попут медија, учесника избора или *opinion maker*-а у Црној Гори оцјењују утицај „мим” страница у кампањи. Док ћемо кроз интервјуе које су админи страница давали медијима и директне структуриране интервјуе које је ауторка рада обавила са администраторима страница утврдити шта је био основни циљ дјеловања ових страница, да ли је постојала јасна стратегија комуникације (што је важан аспект да бисмо неко дјеловање могли окарактерисати маркетингом) и координисано дјеловање са актерима који учествују на изборима и до ког броја људи су долазиле објаве.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

„Мим” странице у Црној Гори које смо посматрали овим истраживањем, као и неколико додатних које су заједно с њима чиниле посебну комуникацијску мрежу у предизборној кампањи, створиле су специфичан наратив и атмосферу везано за парламентарне изборе у Црној Гори. Тај наратив подразумијевао је изградњу хероја и негативаца и дефинисање вриједносног оквира који се преноси јавности.

„Мимови“ у изборној кампањи у Црној Гори више нису служили само за забаву и хумор, већ и за деконструисање *main stream* наратива који власт ствара путем контролисаних медија, за мотивисање противника власти да изађу на изборе и за преношење одређеног система вриједности.

Како сматра администратор странице „МИМистарство оностраних послова“, „‘мим’ странице више нису само некакви центри хумора на интернету. Оне су постале мјесто гдје се људи информишу и гдје се дешифрује оно што пише између редова.“ [7]

На тај начин, на посматраним „мим” страницама су се нашле све врсте политичких „мимова“, онако како их класификује Шифман (Shifman) [13].

Језик и стил комуникације „мим” страница

Једна од важних карактеристика герила политичког маркетинга је заобилажење традиционалних комуникацијских шема и стандарда политичке коректности у једном јавном простору [4] и може се рећи да су готово све објаве на посматраним страницама биле такве.

Уобичајен језик политичке комуникације на интернету подразумијева коришћење правописно исправних реченица и писање формалних и учтивих језичких конструкција.

Објаве на „мим” страницама су сасвим супротно од тога. Занемаривање граматичких правила, псовање, „улични“ рјечник и неформална комуникација су за админе ових страница још један од начина деконструкције стандардног и начин да се привуче пажња публице (Видјети: Слика 1).

Слика 1

стандардним ријечима даје ново значење („да освјежи“), постоји специфичан скуп симбола, стил изражавања („куку како је добро“), заједнички идентитет и вриједности.

Тако је нпр. емотикон клоун постао симбол исмијавања и ругања ономе што раде представници власти. Довољно је било објавити неку вијест са прорежимских портала или неки статус присталица власти и уз то окачити овај емотикон и свима у тој својеврсној заједници би то био позив за исмијавање те вијести у коментарима (Видјети: Слика 2).

Ријечи и конструкције као што су: кумови, „мим” сердари, да освјежи, куку како је добро и слично постале су општеприхваћене

Специфичан стил и језик који су користили допринијели су стварању неке врсте засебне интернет заједнице која има скоро све карактеристике засебне супкултуре које наводи Божиловић [19]: у

оквиру ове заједнице се

у комуникацији ове „мим заједнице“. Она, по мишљењу администратора ових страница, функционише „на принципу на коме би, да је среће, држава морала бити заснована а то је „принцип солидарне заједнице“.[7].

За разлику од политичких актера који су директно учествовали на изборима, „мим“ странице су имале потпуну слободу у комуникацији и заобилазиле све стандарде политичке коректности. Оно што се за директне актере кампање сматра неприхватљивим –

директно етикетање, вријеђање политичких противника, псовање и сл., на „мим“ страницама је наилазило на одобравање и оне су биле својеврстан „мегафон“ онога што обични људи причају на улици или у кафани, а епитет „сплачина“ је само један од начина да се неко окарактерише као лош човјек и недостојан обављања јавне функције.

Тако међу објавама на страници „МИМистарство оностраних послова“ од 10. августа можемо наћи неколико објава у којима се директно прозива одређена Златара Метхаковић јер је из њиховог аутомобила показан средњи прст учесницима литија и позивају се грађани на њихов бојкот, док се рецимо на страници Непријатни 12. августа нашао видео у ком с именом и презименом наводе чланови ДПС који „купују гласове и врше притисак“.

Као што видимо, важан сегмент избјегавања стандарда политичке коректности је демотивација људи који подржавају власт – навођење имена и стварање атмосфере у којој можете да очекујете изразиту јавну осуду на друштвеним мрежама. На овај начин шаље се јасна порука – нико неће бити поштеђен овог својеврсног „стуба срама“ уколико се огријеси о јавни интерес.

Слика 2

Доминантан наратив

Када је у питању садржај објава на овим страницама, теме смо подијелили у неколико доминантних група.

Међу објавама обје странице доминирају објаве које се односе на критику или извргавање руглу власти, различитих представника исте („дивље племе“, „сплачине“), помињање и призивање пада Мила (Видјети: Слика 3).

Слика 3

На страници „МИМистарство“, то је 32% објава у посматраном периоду, док је на страници „It was very unpleasant“ то 41% објава.

Важан сегмент овога је и **стварање утиска да је пораз власти извјестан, да су тога свјесни и симпатизери власти и обични грађани који су се охрабрили.**

Примјер овога је објављивање скриншота вијести са насловом „Цури у министарству одбране“ и коментаром „Како су избушени на све стране“ на страници „МИМистарство“ [16] или објава видео-снимка од 20. августа на страници Непријатни [15], у ком се види како председник Црне Горе Мило Ђукановић и његове присталице пролазе улицом, а са балкона им људи вичу „Не дамо светиње“ и „Мило лопове“ (Видјети и Слика 4. и Слика 5).

Слика 4

Слика 5

Поред ових, у посматраном периоду веома су **заступљене и објаве у којима се подржава опозиција и мотивишу опозициони бирачи**, што је разумљиво јер је анализиран период непосредно пред изборе, и ове објаве можемо класификовати као активационе/мотивационе по Шифмановој подјели [13]

На страници „МИМистарство“, у ову категорију сврставамо 25% објава, док је на страници „It was very unpleasant“ тај проценат 32% и објавама на овој страници се доста стварао позитиван

наратив око Здравка Кривокапића, и посебно око кандидата за градоначелника Будве Бате Царевића који је приказиван као јунак из народа (Видјети Слика 6. и Слика 7).

Слика 6

Слика 7

Мотивационе објаве су посебно изједначавале излазак на изборе и глас против Мила са одбраном светиња, у чему је важну улогу имало и позивање на култ Светог Василија који је снажан у Црној Гори. Тако је нпр. 28. августа на обје странице објављен видео са поруком „Сваки глас за режим је ударац у темеље цркве“ [14] и [15], а добар примјер је и објава са странице „МИМистарство“ од 16. августа којом се сугерише да нас Свети Василије гледа док попуњавамо гласачки листић (Слика 8). На оваквим објавама се најбоље види зашто је Давкинс тврдио да су „мимови“ попут „гена за културу“ [13] што значи да „мимови“ трпе различите варијације током преношења од особе до особе, али и су и даље саморазумљиви свима у оквиру једног културног блока.

Сугестија да нас Свети Василије гледа док гласамо вјероватно би била тешко разумљива у Њемачкој на примјер, а чак ни на нашем културном простору не би била толико емотивна и мотивациона било гдје друго сем у Црној Гори гдје је изражен култ овог свеца и гдје је читава кампања била обојена тематиком „одбране светиња“.

Важан аспект ове групе објава су и оне које су озбиљније и усмјерене на деконструкцију лажних медијских натписа о опозицији.

Слика 8

Слика 9

Трећу велику групу објава чине оне које се односе на литије, цркву и посебно Амфилохија око кога се прави својеврстан култ. Примјер тога је овај „мим” са странице „It was very unpleasent / Psalam 118“ који се види на Слици 9.

На страници „МИМистарство“, 20% објава било је посвећено овој теми и то у 2/3 случајева кроз негативну конотацију ка онима који су против литија, цркве или који дискриминишу Србе на неки начин. Са друге стране, на страници „It was very unpleasent“ ове објаве чине 19,6% објава у датом периоду и доминирају оне које глорификују цркву и Амфилохија.

На крају овог одјељка, важно је напоменути да су све поменуте теме биле врло испреплетене у јединствен наратив који је прихваћен и разумљив у оквиру заједнице креиране око ових страница и да стога ове проценте треба узимати само као један у низу података.

Ефекат изненађења

Ефекат изненађења, изазивање јаких емоција и реакција, шока, али и заобилажење стандардне обазривости и неповјерења према политичким порукама неки су од карактеристика герила политич-

ког маркетинга. Да ли у објавама посматраних страница можемо препознати нешто од овога?

Прије свега, сами услови кампање до којих је довела пандемија вируса корона били су непознаница и нов терен за политичке актере, нарочито за представнике власти који су навикли да у кампањама организују велике митинге, конвенције и теренски рад. То је значило да се предизборна борба у одређеној мјери преусмјерава на интернет и администратори „мим” страница су ту препознали шансу да изненаде власт својим дјеловањем.

„Режим је дошао на терен који не разумије, он види да на том терену неколико „мим” страница обесмишљава сваку ријеч коју изговоре режимски политичари, то виде и њихови досадашњи гласачи. Зато хапсе админе „мим” страница, мислећи да је тако могуће зауставити идеју. Али само је чине виталнијом“ – свједочи администратор странице „МИМистарство оностраних послова“ [7].

Наратив који су створили дајући себи симболичан назив „мим сердари“ допринио је томе да се њихове поруке не схватају као пропагандне, већ као обраћање људи из народа.

Њихове објаве често шокирају суровом искреношћу, а од критике нису поштеђени ни представници опозиције коју су у овој кампањи подржавали. „Да је Непријатни пријатан, звао би се Пријатни. Некако се осјећам пријатније кад имам слободу да „одерем“ свакога ко непријатно лаже и стане ми на пут, па нека ми је и из куће“ – објашњава администратор странице „It was very unpleasant / Psalam 118“ [2].

Распрострањеност и ширење поруке

Умјесто на плаћене рекламе и спонзорисане објаве, посматране „мим” странице су се ослањале на изазивање емоција, снагу креативности и интерактиван однос са публиком. Најбољи примјер распрострањености порука са ових страница је слоган „Нека падне, да освјежи мало“ који је осмислио администратор странице „It was very unpleasant / Psalam 118“, која је постала неформални слоган цјелокупне борбе против власти Мила Ђукановића. Користили су је представници медија, политички актери, људи на друштвеним мрежама, али и старији грађани који нису активни на друштвеним

мрежама, што указује на домете ове поруке [2].

Објаве на страници „МИМистарство оностраних послова“, према подацима које је ауторки текста доставио администратор странице, у периоду 4–31. августа дошле су до 362.000 људи, са преко 778 хиљада интеракција [17].

Стратегија комуникације

Сем координисаног објављивања неколико спотова у посљедњим данима кампање, ипак дјелује да „мим“ странице нису представљале дио неке шире опозиционе стратегије. Ову претпоставку потврдили смо кроз дубинске интервјуе са њиховим администраторима.

„Никаве посебне стратегије није било, ја сам ово радио успут, пратио вијести и реаговао кад год сам препознао простор да се режиму нанесе штета“ – истакао је администратор странице „МИМистарство“ [17].

И администратор странице „It was very unpleasant / Psalm 118“ је истакао да је све рађено „у ходу“ и да ништа није било унапријед испланирано. „Нисмо чекали ничији знак нити смо кога питали треба ли овако – треба ли онако. Све је то дјеловало некако „дивље“, али испоставило се да је тако и најбоље радити“ – сматра он [18].

То не значи да није постојала комуникација између представника опозиционих странака и администратора „мим“ страница, већ да није постојала унапријед испланирана стратегија комуникације на овим страницама, већ се дјеловало реакционо у складу са актуелностима и догађајима на терену.

На питање о комуникацији и координацији са странкама и актерима опозиције, администратор странице „МИМистарство“ одговара да изузев „повременог необавезног дописивања са појединим истакнутим члановима свих опозиционих партија“ [17] није имао било какву координацију са њима. „Било је сугестија од њих на које теме треба по њиховом мишљењу обратити пажњу али нисам се много базирао на то“ [17] – свједочи он.

И администратор друге посматране странице свједочи да су били у контакту са опозицијом, али да нико од тих актера није имао утицај на садржај страница. „Ми смо конкретно сви заједно

јавно подржали коалицију „За Будућност Црне Горе”, али нисмо наносили штету ни овим другим опозиционим партијама – коалицијама већ смо покушали и њима да помогнемо колико је то могуће.“ – рекао је у интервјуу [18].

Специфичност ових страница је и произилазила из *grass root* дјеловања и потпуне независности од било којих политичких актера, што је у друштву у ком политика има изразито негативну конотацију а политичари не уживају повјерење, добро прихваћено и дало је тежину њиховим ставовима.

Оне су израз ставова и креативности аутора и по њиховим ријечима објаве су креиране с циљем обесмишљавања режима и мотивисања људи да изађу на изборе и послје 30 година промијене власт.

„Обесмишљавали смо сваку ријеч представника режима, дискредитовали њихове аналитичаре, разоткривали предизборне злоупотребе, људи су нам директно пријављивали случајеве притисака, уцјена и куповине гласова.“ [17]

ЗАКЉУЧАК

У истраживањима која се односе на политичку комуникацију и предизборне кампање, увијек је незахвално говорити о степену утицаја неког актера, стратегије или средства комуникације на резултат избора, прије свега јер је то тешко мјерљиво. Међутим, и те како се може говорити о постојању или непостојању колективног утиска или медијског наратива о утицају некога или нечега на резултате избора. Када говоримо о изборима у Црној Гори 2020. године и промјени власти након 30 година, постоји очигледан утисак дијела јавности да је побједи опозиције и те како допринијело дјеловање „мим” страница на друштвеним мрежама (Видјети [2], [3], [7]).

Активност „мим” страница ипак не можемо назвати герила политичким маркетингом јер се не ради о стратешки смишљеним активностима политичких субјеката учесника избора (што је важна карактеристика маркетинга), а што смо могли увидјети анализом садржаја страница и што су нам одговори администратора потврдили.

Ипак, можемо рећи да се ради о једној врсти герила политичке комуникације која је излазила из оквира политичке коректности, која је мотивисала и мобилисала људе, изазивала емоције и подстицала људе да буду даљи преносиоци опозиционих порука. „Мим” странице су у својим објавама заобилазиле уобичајен језик политичке комуникације, штавише, често су заобилазили и граматичка правила и стандарде, ослањале су се на реакцију пратилаца као секундарно средство промоције и креирали виралне поруке.

Подсјетимо само да је фраза „Нека падне, да освјежи мало“, која се односила на циљ рушења власти Мила Ђукановића, креирана од стране администратора странице „It was very unpleasant / Psalm 118“, (познат међу публиком као Непријатни), постала изузетно препознатљива и незванични слоган опозиционе борбе, па су је користили и политички актери, медији и грађани на друштвеним мрежама и ван њих.

„Мим” странице су креирале специфичан наратив са сопственим херојима и негативцима, стилем и симболима (дакле једну посебну супкултуру) и суровом искреношћу и рјечником обичних људи, хумором и псовкама заобилазили отпор на који класичне пропагандне поруке наилазе у изборној кампањи, што карактерише герила комуникацију.

С обзиром на то да се ради о једном, за наше подручје, и даље новом пољу комуникације у изборним кампањама, тешко је раздвојити субјективни утисак од научног погледа на њихово дјеловање. Овај рад је само један од првих покушаја да се њихово дјеловање сагледа у научним оквирима и терминима, а вјерујем да неће бити посљедњи.

ИЗВОРИ

- [1] Покрени (2020), „Ко је човјек који је побиједио Мила Ђукановића“, доступно на: <https://pokreni.rs/index.php/2020/08/31/ko-je-covjek-koji-je-pobjedio-mila-djukanovic/>
- [2] Александар Милачић, *Сорошевац који је срушио Мила*, доступно на: <https://rs-lat.sputniknews.com/intervju/>

202010041123511277-Soresevac-koji-je-srusio-mila-Jedvacekam-formira-vlada-da-nju-rusimo-ako-treba-intervju-neprijatni-mim-stranica-fejsbuk-facebook-instagram/

- [3] Александар Протић (2020), „Мим” сѝранице и друшћивене мреже заслужне за победу, говор на конференцији, доступно на: https://www.youtube.com/watch?v=sDWI9qhYcP0&ab_channel=in4snet
- [4] Chionne, Roberto, and Giancarlo Scozzese, (2014) “Some Evidence on Unconventional Marketing: Focus on Guerrilla Marketing.” *International Business Research* 7, no. 12, str. 3;
- [5] Levinson, J., & Lautenslager, A. (2014), *Guerrilla Marketing in 30 days*, Entrepreneur Press.
- [6] Nufer, G. (2013), *Guerrilla marketing—Innovative or parasitic marketing*, *Modern Economy*, 4(09), 1-6.
- [7] ИН4С (2020), *Најпопуларнији „МИМ” сердари ексклузивно за ИН4С*, доступно на: <https://www.in4s.net/najpopularniji-mim-serdari-ekskluzivno-za-in4s-hajka-policije-na-mim-stranice-trajace-jos-19-dana-posle-toga-se-budimo-kao-savjetnici-u-nekoj-novoj-vladi/>
- [8] Germovšek, M. (2020), *Mediji i društvo – propitkivanje granica humora, tolerancije i nasilja u novim medijima* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Academy of Arts and Culture in Osijek).
- [9] 5. Видић, Крунослав; Ракар, Марко и Ђајић, Милош (2011), *Политичка комуникација на интернету*, Центар модерних вештина, Београд.
- [10] Ивица Дачић, *Дискриминација Срба у црногорској власти*, доступно на: <https://www.danas.rs/politika/dacic-diskriminacija-srba-u-crnogorskoj-vlasti/>
- [11] Монографија „До Христове победе не дамо светиње“
- [12] Chagas, V., Freire, F., Rios, D., & Magalhães, D. (2019). Political memes and the politics of memes: A methodological proposal for content analysis of online political memes. *First Monday*.
- [13] Beskow, D. M., Kumar, S., & Carley, K. M. (2020). The evolution

of political memes: Detecting and characterizing internet memes with multi-modal deep learning. *Information Processing & Management*, 57(2), 102170.

- [14] Lukianova, N., Shteynman, M., & Fell, E. (2019). *Political memes in the 2018 presidential campaigns in Russia: Dialogue and conflict. Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*, 10(1), 71–86. doi:10.1386/ejpc.10.1.71_1
- [15] Фејсбук страница „It was very unpleasant / Psalm 118”: <https://www.facebook.com/desnarukaAmfilohija>
- [16] Фејсбук страница „МИМистарство оностраних послова“, доступно на: <https://www.facebook.com/%D0%9C%D0%98-%D0%9C%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0-1085970928230025>
- [17] Интервју са администратором странице „МИМистарство оностраних послова“ од 12. 10. 2020.
- [18] Интервју са администратором странице „It was very unpleasant / Psalm 118” од 12. 10. 2020.
- [19] Božilović, N. (2006). Identity and the Meaning of Style in Subculture. *Filozofija i društvo*, (30), 233-250.

MEME PAGES ON SOCIAL NETWORKS AS FORM OF GUERRILLA POLITICAL MARKETING IN 2020 ELECTION CAMPAIGN IN MONTENEGRO

Author: JELENA VUJANOVIĆ

e-mail: jelevujanovic@gmail.com

Mentor: Prof. Siniša Atlagić

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Introduction: Stakeholders entered the election campaign for the 2020 parliamentary elections in Montenegro polarized because of the Law on Freedom of Religion, and the campaign itself was different from the previous ones regarding specific circumstances caused by the Coronavirus pandemic. Social tension was reflected on social networks, and the so-called meme pages have become the most popular channel for communicating messages directed against the current government led by Milo Đukanović.

Aim: The basic question is whether the content of the meme pages that dealt with the elections in Montenegro can be characterized as a form of guerrilla political marketing which, among other things, is characterized by “using communication tools outside traditional schemes to stimulate and develop emotion, to surprise and provoke.” In this paper, we will analyze the narrative and the role of these Facebook pages in the campaign and mobilization of the opposition voters.

Material and Methods: The main method of this paper is the content analysis of the Facebook pages MIMistarstvo onostranih poslova and It was very unpleasent / Psalam 118 in the period from 10 to 30 August 2020. In addition, we will conduct unstructured interviews with the page administrators to collect information on the scope of the pages' content and the structure of their followers.

Results: Based on the content analysis, but also through an insight into the manner of the media presentation of these Facebook pages, we will determine the basic narrative and themes of these pages, as well as the shared characteristics of their political communication, and we will determine whether this form of political communication can be characterized as a form of guerrilla political marketing and what its role in the campaign was.

Conclusion: Meme pages which followed the elections in Montenegro with humor and criticism, through texts and memes, still cannot be characterized as a form of guerrilla political marketing because there

was no predetermined communication strategy and coordination with the opposition actors, but we can say that it is guerrilla political communication in the campaign.

Their popularity and different approach to political communication had a mobilizing effect, and their content contributed to the impression that it was possible to replace the government of DPS and Milo Đukanović, and some of the phrases from these pages such as “Let it fall, to refresh a little” became so popular that they were also used by political actors in the region in statements of support for the opposition in Montenegro.

Keywords: elections in Montenegro; meme pages; guerrilla marketing

PRIMJENA SAVREMENIH INFORMACIONIH TEHNOLOGIJA U LOGISTICI

Autori: MIRJANA ŠTAKA, Dajana Drašković
e-mail: mirjana.staka@gmail.com, dajanadarija@gmail.com
Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: Preduzeća prilikom primjene savremenih informacionih tehnologija otvaraju nove različite mogućnosti za proširivanje mreže poslovanja na druga tržišta, a samim tim proširuju otvorenost i međunarodnu povezanost. U cilju realizacije postavljenih ciljeva istraživanja, u ovom radu koristiće se metode prikupljanja i analiziranja sekundarnih podataka. Teorijski dio sastoji se od podataka prikupljenih iz naučnih i stručnih članaka iz odgovarajuće literature. Istraživanjem su prikupljeni i analizirani sekundarni podaci, pri čemu će se koristiti sljedeće metode: indukcije, dedukcije, analize, dokazivanja i deskripcije te metoda studije slučaja. Kako bi se analizirale prednosti i nedostaci uz pomoć pomenutih metoda, s ciljem da se utvrdi kompatibilnost, efikasnost i svrha primjene savremene informacione tehnologije, prije svega zastupljenost na teritoriji BiH sa osvrtom na RS, te u svrhu jasnijeg prikazivanja, korišten je primjer špediterskih, logističkih kompanija koje, koristeći savremene tehnologije, vrše svoje poslovanje posredstvom informacionih tehnologija kao način praćenja pošiljki. Kroz protok informacija snižavaju se troškovi transporta pošiljke do konačne destinacije. Međutim, ovaj vid poslovanja obuhvata dijelom i internacionalno poslovanje, a iz čega proizlazi termin internacionalizacija poslovanja. Važno je istaći da je poslovanje na međunarodnim tržištima kompleksno iz tri osnovna razloga, a to su: prisutan je visok rizik zbog distribucije proizvoda na velike udaljenosti, prisutnost rizika zbog mogućnosti gubitka dijela novčanih sredstava zbog valutnih oscilacija, distribucija sa drugim zemljama sa kojima se preduzeća susreću u različitim međunarodnim okruženjima i kulturološke razlike. Digitalna transformacija uskoro će biti u pozadini svake strateške odluke i postati jedan od preduslova za dalji rast i razvoj svakog preduzeća. Dok ova tema obuhvata niz poslovnih područja, višem

menadžmentu koji se susreće sa ovim izazovom nedostaje primjera iz kojih bi mogli učiti, budući da se upotreba savremene tehnologije kao vid poslovanja rapidno mijenja.

Ključne riječi: Distribucija; internet; logistika; kompjuterizacija; informacije; povezanost.

UVOD

Informacione tehnologije nesumnjivo predstavljaju ključni resurs današnjice. Živimo u svijetu u kome tehnološki napredak dovodi do informacionog skoka koji ima sve karakteristike savremene industrijske revolucije. Poslovi koji su se prije nekoliko godina obavljali sa usporanim intenzitetom danas uz primjenu novih metoda rada su pojednostavljeni zahvaljujući tehnologiji. Istovremeno dolazi do spajanja tradicionalnih sfera ljudske djelatnosti kao što je obrazovanje čiji smo svjedoci primjene i omogućavanju učenja na daljinu usljed novonastale situacije izazvane virusom. Time je omogućeno da učenici i studenti zahvaljujući *Google Classroom* platformi nemaju značajne nedostatke i nenadomjestiv gubitak vremena. U samoj srži strategije tehnološkog rasta i razvoja postoji čitav kompleks informacionih i komunikacijskih tehnologija. Uopšteno je razvijeno shvatanje da se usljed neprestanog razvoja može nametnuti i dominirati prvenstveno tehnologijom. U tom kontekstu, problem su unapređenja informacionih tehnologija i izdvajanja za naučnoistraživački razvoj. Problem istraživanja predstavlja primjena inovativnog sistemskog rješenja koji će pratiti direktnu komunikaciju sa potencijalnim korisnicima, kao i njihove sugestije. Takođe, primarna funkcija *softwera* je povezivanje dispečera sa špediterom. Sve definicije logistike uglavnom dovode do zaključka da je to sastavni pristup upravljanja i kontrole fizičkog toka materijalnih dobara i energetski tok informacija koje preduzeće šalje na tržište i prima sa tržišta. Svim aktivnostima u preduzeću važno je da zajedno teže tome da se mjesto izvora robe što funkcionalnije poveže sa tačkom isporuke robe potrošačima (Stanković, 2015).

Digitalna logistika važna je karika u sprečavanju širenja pandemije kovid-19 i kreiranju održive budućnosti. Problem istraživanja predstavljaju izazovi sa kojima se susreće digitalizacija u oblasti logistike,

a to su prekogranična fregmentacija, kao i ona između strana koje su uključene u proces. Digitalna rješenja su od suštinskog značaja, naročito tokom trenutne pandemije kovid-19. Na takav način omogućava se brži rad, komuniciranje sa drugim akterima, digitalno potpisivanje dokumenata itd. (Ifla, 2020). Predmet istraživanja i tematika ovog rada jesu prednosti digitalizacije u poslovima logistike i špedicije u odnosu na konvencionalan način poslovanja.

Svrha istraživanja je ukazati na sve veći uticaj koji digitalizacija ima na poslove špedicije i važnost primjene tehnoloških mogućnosti, alata i *softwera* i digitalnog poslovanja kao bitnog faktora ostvarivanja konkurentske prednosti, pozicije na tržištu i formiranja prosperitetnog imidža. Svrha istraživanja je takođe objasniti da digitalno poslovanje predstavlja vrijednost i strategiju, sredstvo ostvarivanja profita kompanija kroz povezivanje klijenta i špeditera uz ograničeno korištenje resursa kompanije, naročito kada je riječ o vremenu transporta.

Predmet i cilj rada

Predmet ovog rada obuhvata, s jedne strane, primjenu digitalnog načina poslovanja, a s druge ograničenost resursa kojim kompanije logistike raspolažu. U tom pogledu, predmet rada obuhvata uspješnost dvije kompanije u datim vremenskim tačkama: *Db Schenker* koja ne primjenjuje *softverski* paket *Trucking agent* i *Gebruderweiss* koji bilježi rast tehnologije zahvaljujući primjeni savremene tehnologije. Digitalizacija i primjena tehnološkog napretka kompanije i samo poslovanje posmatraće se kroz upotrebu savremenih *softwera* pomoću kojih se olakšava posao špedicije, gdje sam dispečer u svakom momentu zna gdje se nalazi predmetna pošiljka uz praćenje vozača kojeg usmjerava elektronskim putem GPS¹ sistemom i prateći putanju, dok sa druge strane *softwer* takođe klijentu omogućava praćenje pošiljke i planirani dolazak na odredište odnosno dostavu. Jedan od poslovnih izazova za kompanije koje posluju u današnjem vremenu prepoznaju se u jednoj od temeljnih funkcija menadžmenta: upravljanje ljudskim resursima. Poslovni izazov je kako privući i zadržati zaposlene koji svojim znanjem mogu doprinijeti uspješnosti poslovanja, rastu i razvoju poslovnog subjekta u savremenim uslovima poslovanja. Poslovno okruženje u današnjim

¹ Skraćeno od engl.: *Global Positioning System* – Globalni pozicioni sistem.

savremenim uslovima poslovanja prepoznaje različite načine privlačenja i zadržavanja zaposlenih kako kroz omogućavanje usavršavanja i kontinuirano učenje, komunikaciju internu i eksternu, omogućavanje poslovnog napredovanja svim zaposlenim u oblasti kompjuterizacije i dr. Pristup digitalizaciji, primjeni savremene tehnologije i interneta, postaje sve izraženija praksa i poslovni subjekti sve više pažnje posvećuju ovom segmentu poslovanja kako kroz svakodnevno poslovanje tako i implementacijom i stalnim ulaganjem u kadrovsko osposobljavanje i rad na savremenim računarskim sistemima.

Cilj ovog rada je definisati prednosti primjene savremene tehnologije u poslovanju, naročito kada je riječ o logistici i ukazati na brojne prednosti koje proizlaze iz primjene tehnoloških mogućnosti poslovne prakse nakon primjene digitalizacije u odnosu na kompanije koje ne primjenjuju, te ukazati na ostvarivanje uspješne saradnje između svih interesno-uticajnih grupa u razvoju zajednice. Takođe, pokazaće se neki od primjera postojeće prakse te uspjeh kompanija koje primjenjuju nove načine poslovanja uz korištenje digitalizacije, koje su zamijenile konvencionalan način poslovanja, kao eventualne smjernice za poslovne subjekte koji još uvijek nisu prihvatili ili su na samim počecima prihvatanja i usvajanja koncepta digitalizacije u svoje poslovanje.

U radu će se objasniti dimenzije savremenog načina poslovanja, ukazati na brojne prednosti koje proizlaze iz primjene ovakve poslovne prakse, ali i ukazati na potencijalne probleme koji se mogu javiti.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Rad se zasniva na prikupljanju i analizi sekundarnih izvora podataka. Sekundarni podaci koji su korišteni u ovom radu dostupni su u naučnoj i stručnoj literaturi vezanoj za problem primjene tehnoloških dostignuća u poslovanju, digitalnog poslovanja. U izradi rada korištene su metode analize i sinteze, deskripcije i komparacije. U aplikativnom dijelu rada korištena je metoda komparacije kojom se, primjerom podataka iz godišnjih izvještaja o održivom razvoju posmatranih poslovnih subjekata dostupnih na internet stranicama, upoređuju različiti događaji, objekti na primjerima kompanija iste djelatnosti radi upoređivanja njihovih temeljnih obilježja (Zelenika, 2015). Kako bi se razumjela svijest potrošača, potrebno je sagledati zahtjeve kako bi se usaglasili sa

ponudama logistike i zadovoljile potrebe na pravi način.

Za utvrđivanje bruto potreba mogu se upotrebljavati različite metode, tako da prema osnovici podataka na kojima se zasnivaju razlikujemo:

a) determinističko utvrđivanje potreba (na temelju proizvodnog programa);

b) stohastičko utvrđivanje potreba (na temelju potrošnje);

c) metode subjektivne procjene (Segeltija, 2009, str. 73).

Determinističko utvrđivanje potreba (vezano uz proizvodni program) polazi od primarne potrebe za određeni vremenski period, predstavljen na osnovu plana proizvodnje ili narudžbe. Stohastičko utvrđivanje potreba (vezano uz potrošnju) se utvrđuje na osnovu temelja statističkih podataka o potrebama u prethodnom periodu i pogodno je za kratkoročne prognoze (Matić, 2017). Za izračunavanje koriste se metode srednjih vrijednosti, metode eksponencijalnih vrijednosti i regresijska analiza. Metoda subjektivne procjene ostvaruje se na osnovu mišljenja jedne ili više osoba (Lončarević, 2018).

Metode istraživanja koje se koriste u ovom radu su metode prikupljanja relevantne odnosno dopunske literature – kao metoda prikupljanja odnosno istraživanja sekundarnih izvora podataka te izučavanje prikupljene stručne literature. U radu se koristi deskriptivna metoda zbog izlaganja teorijskih aspekata poslovanja kompanija koje se bave logistikom i špedicijom, te se ona proteže kroz cijeli rad.

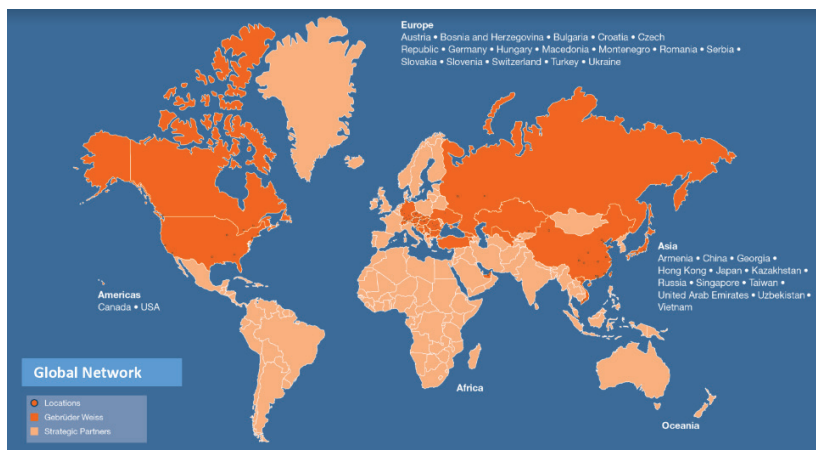
Prilikom rasprave ključne problematike rada, korištene su i sljedeće istraživačke metode koje se u pravilu odnose na pomoć deskriptivnom izlaganju problematike poslovanja primjene digitalizacije: metoda analize ključnih faktora i uticaja digitalizacije u smanjenju korištenja resursa kompanije i njihovom racionalizacijom, metoda interpolacije i ekstrapolacije, analize i sinteze, indukcije i dedukcije, ali i da bi se pritom mogle prikazati što je moguće relevantnije teorijske činjenice i podaci, okviri špedicije u organizaciji logistike, okviri istog u aspektu digitalizacije i prednosti primjene, te u konačnici komparacija provedenog istraživanja sa svrhom pružanja sažetog i potpunog pregleda sadržaja rada u smislenu cjelinu.

Uzorak. Prilikom analiziranja problematike rada korišten je uzorak od više kompanija koje se bave špedicijom na teritoriji BiH. Kompanije koje su obuhvaćene uzorkom su: *In time d. o. o.*, *Cargo parter d. o. o.*, *DB Schenker d. o. o.*, *Gebruderweiss Sarajevo* i *Citysped d. o. o.* sa sjedištem

u Banjoj Luci. U radu će se koristiti uporedni pokazatelji rasta profita *Gebruderweiss* kompanije u poređenju sa *DB Schenker*, kao konkurentskom kompanijom, koja nije primijenila savremenizaciju upotrebom *Trucking agent softwera* koji omogućava efikasniji, ekonomičniji pristup poslovanju.

Veličina uzorka je adekvatna samoj problematici i predstavlja jasno identifikovan skup koji predstavlja jasan prikaz na koji način i koliko je zastupljena upotreba digitalizacije u poslovanju kompanije i koje prednosti proizilaze njenom primjenom.

Slika 1: Pokrivenost transporta zahvaljujući primjeni digitalizacije logističke kompanije *Gebruder weiss*

Izor: Jahrbuch 2019. *Annual Report 2019, Transport & Logistic agency*, dostupno na www.gw.word.com.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Metode prikupljanja podataka koje su primijenjene u radu omogućile su opisivanje rezultata i mjerenja na adekvatan način. Kao primjer istraživanja posmatrane su logističke kuće *DB Schenker*, kao članica *Deutsche Bahn-a* i *Gebruder weiss* kompanija izabrana kao reprezentativni uzorak kompanije sa najvećom pokrivenom teritorijom. *Gebruder weiss* je počela sa radom davne 1823. godine i predstavlja najstariju kompaniju na svijetu koja se bavi transportom i logistikom. Neto prihod

u 2019. je iznosio rekordnih 1,7 milijardi evra.

Globalna mreža obuhvata više od 150 podružnica, poslovnih prostora i lokacija u Austriji, Njemačkoj, Švajcarskoj, Jermeniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Hrvatskoj, Češkoj, Gruziji, Mađarskoj, Turkmenistanu, Kazahstanu, Makedoniji, Crnoj Gori, Rumuniji, Srbiji, Slovačkoj, Sloveniji, Singapuru, Turskoj, Ukrajini, Rusiji, Kanadi, Japanu, Kini, Hongkongu, Tajvanu, SAD, Ujedinjenim Arapskim Emiratima i Vijetnamu (GW world, 2020).

Broj zaposlenih je dostigao 7.300 redovno angažovanih radnika. U 2019. godini, broj pošiljki koju je firma *Gebrüder Weiss Land Transport* transportovala je iznosio 13,7 miliona. DPD (sistem pomoću koga se prate pošiljke) sistem u Austriji transportovao je oko 52 miliona paketa. U segmentu brodskog prevoza transportovano je preko 121.000 standardizovanih kontejnera, a u vazdušnom prevozu transportovano je više od 53.000 tona (GW world, 2020). U dugogodišnjoj poslovnoj praksi, 2019. godina se predstavlja kao najuspješnija upravo zahvaljujući primjeni savremene digitalizacije i specijalizovanog softvera koji na precizan način daje prikaz svih relevantnih podataka koji dispečeru omogućavaju pregled kamionskih dotovara, kako bi se na što racionalniji način vršila kontrola prikupljanja pošiljaka do konačnice i isporuke kupcu. Kompaniji je dodijeljen ISO certifikat 9001 i 14001 kvaliteta menadžment sistema. Oblast rada koja je obuhvaćena totalnim upravljanjem kvalitetom. Lanac obuhvata: drumski, avio, brodski transport, carinu, skladište, utovar i dostavu.

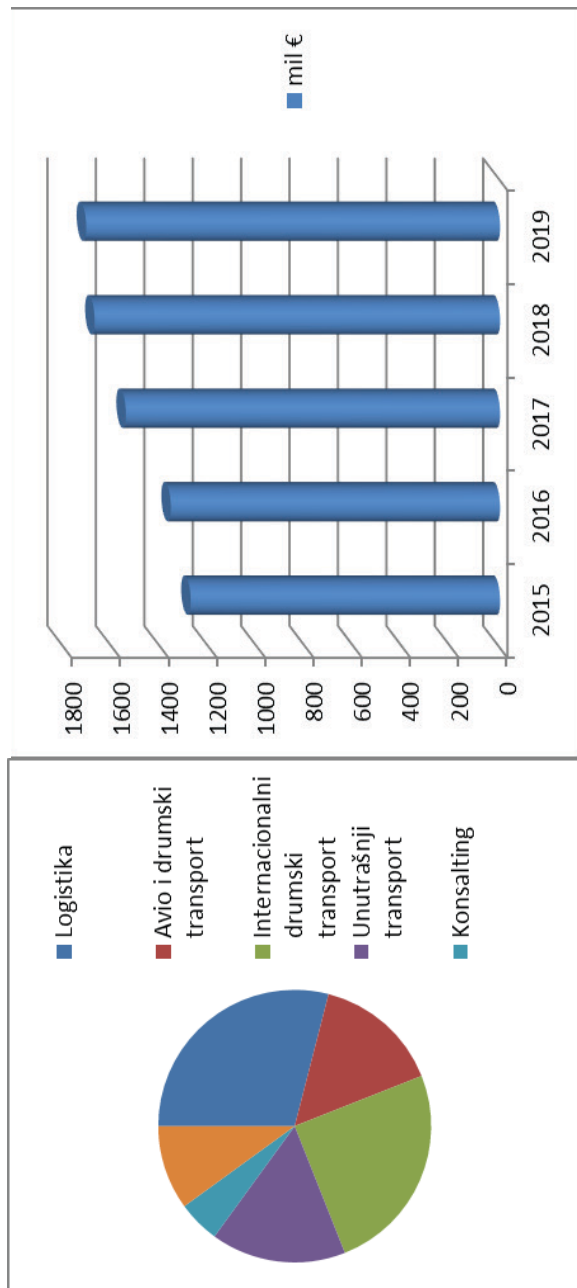
Inteligentne komunikacione tehnologije mogu ubrzati procese u nabavci, skladišnoj logistici i opremi kao i smanjiti troškove te na taj način dovesti do uspjeha kompanije. Da bi se povećala efikasnost procesa, stručnjaci iz oblasti informacionih tehnologija pripremaju odgovarajuća IT-rješenja za specifične potrebe logistike (Bit, 2020). Pokrivenost digitalizacije obuhvata:

- Kontrola i upravljanje kompletnim logističkim lancem pomoću moderne informacione tehnologije – nezavisno od toga da li je riječ o nabavci, skladišnoj logistici, proizvodnoj logistici ili distribuciji;
- Fleksibilna reakcija na procese pojedinih klijenata: zahvaljujući integracijskoj platformi, podaci mogu biti optimalno spojeni sistemom pošiljalac–primalac pomoću aplikacije „trucking

- number“ gdje se u svakom momentu tranzita sam pošiljalac pomoću wi-fi konekcije može izvršiti uvid gdje se pošiljka nalazi;
- Korištenje utvrđenih standarda za upravljanje projektima, razmjenu podataka, podršku i razvoj procesa te za korišteni hardver;
  - Podrška i dalji razvoj IT-sistema u skladu sa *IT Infrastructure Library*: Bez obzira na to da li je potreban zajednički standardni ili individualni interfejs za razmjenu podataka – *softverski* paket je prilagođen i klikom miša obezbjeđuje kvalitetnu obradu projekata klijenata;
  - Kompanija raspolaže sa odjelom IT-a s više od 140 zaposlenih i pokriva cijeli niz usluga: od rada dva logistička centra preko podrške za aplikacije pa do savjetovanja i upravljanja projektima (In time, 2020).

Softverski paket *Trucking agent* je jednostavno koncipiran, lak je za korištenje i zahvaljujući primjeni savremene digitalizacije u logistici, *Gebruder weiss d. o. o.* je proteklu godinu obilježio kao najuspješniju do sada. U poređenju dvije konkurentske kompanije na grafičkom prikazu, može se vidjeti trend rasta profita kompanije *Gebruderweiss* u poređenju *Db Schenker* koja slijedi konvencionalni način poslovanja.

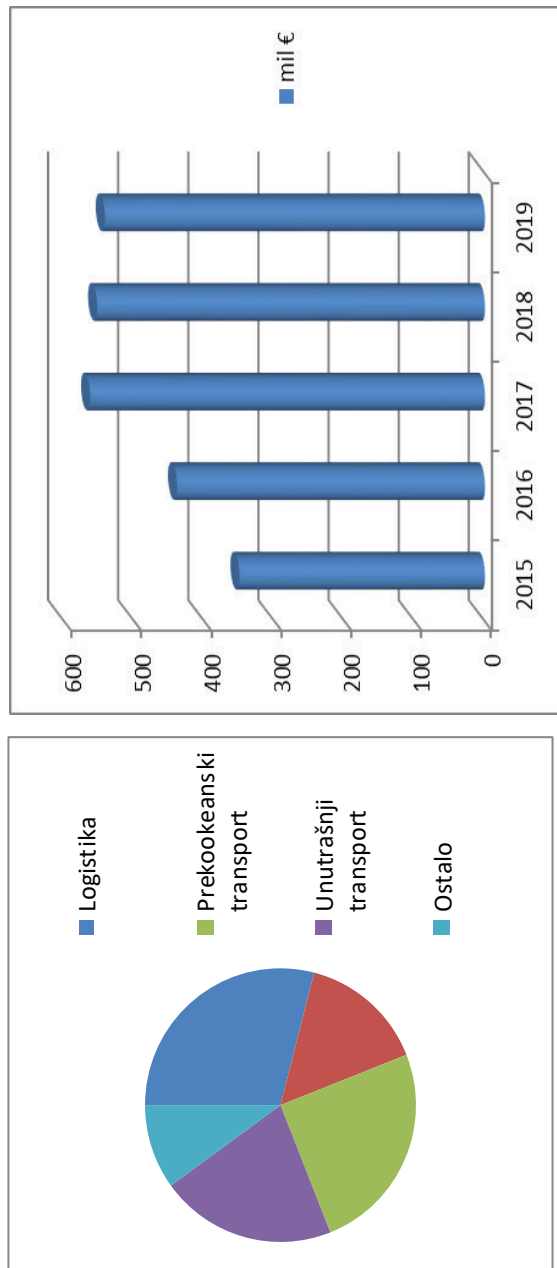
Slika 2: Grafički prikaz rasta profita kompanije Gebrüderweiss uz primjenu savremene tehnologije sa procentualno iskazanim aktivnostima

Izvor: Autor

Slika 3. Grafički prikaz profita kompanije DB Schenker slijedeći konvencionalan pristup poslovanju

Izvor: Db Schenker, Deutsche bahn, 2019, *Integrated Report*, dostupno na <https://www.dbschenker.com/>.

DISKUSIJA

Danas su globalizacija i razvoj međunarodne špedicije doveli do visoke razvijenosti načina poslovanja špedicije i logistike u smislu prisutnosti špediterskih kompanija koje se bave međunarodnom špedicijom, pa čak i onih špediterskih kompanija koje osim špediterskih usluga za svog nalogodavca obavljaju usluge koje inače obavljaju specijalizovane organizacije, kako bi zbog velikog obima posla te vrlo visokih troškova organizacije transporta i visoke cijene robe nalogodavca koja se prevozi (vrlo često i po nekoliko mjeseci) špediter svojim stručnim znanjima i sposobnostima omogućio smanjenje troškova na minimum. S obzirom na to, ali i na takav obim poslova koje usljed globalizacije i automatizacije procesa (npr. proizvodnje i prevoza) špediteri sve češće preuzimaju na sebe, dolazi do globalizacije poslovanja i do koncentrisanja sve većeg broja učesnika upravo vezano za oblast logistike. U takvoj situaciji dolazi do velikog broja povezanih poslova digitalizacijom u logistici uz primjenu savremenih informacionih tehnologija. Veliki problem mnogih malih i srednjih kompanija u našoj zemlji jeste u neupućenosti i mogućnosti primjene inovacija i digitalizacije koje bi mogle koristiti za povećanje svoje konkurentnosti, te neraspolaganje relevantnim vještinama za razvoj inovativnih ideja. Digitalizacija i razvoj aplikacija koje su prilagođene poslovanju omogućavaju ostvarivanje prednosti kao što su: lakša povezanost zaposlenih, racionalno korištenje resursa kompanije, prije svega se odnosi na vrijeme i troškove koji su minimizirani u odnosu na konvencionalan način poslovanja. Pored pozitivnih strana digitalizacije, postoje i negativne, koje je važno pomenuti, a to je zamjena robotike za čovjeka, koja prouzrokuje gubitak radnih mjesta. Takođe, pozitivna strana primjene tehnologije jeste što se značajno utiče ne samo na smanjivanje troškova marketinga i promocije, nego i na međusobno povezivanje širom svijeta, gdje postoje uslovi za internet konekciju. Sa primjenom digitalizacije i internet povezivanja, kompanije koje se bave logistikom u našoj zemlji, te primjenom programa fokusiranim na digitalne teme i povezivanje, utiče se na otvaranje novih poslovnih mogućnosti u cilju dinamičnijeg i uspješnijeg poslovanja.

ZAKLJUČAK

Konačan cilj aktivnosti svakog privrednog subjekta je sklop spektra operacija: finansijskih, informacionih i robnih tokova. Kanali logistike se nadovezuju uz pomenuti redosljed uz niz kompleksnosti. Upotreba savremene tehnologije otvara efikasnije mogućnosti praćenja kretanja proizvoda u savremenom vremenu kao i automatsko praćenje pošiljaka. Uvođenje moderne tehnologije, *softwera*, jednostavne za rad aplikacije, povećava se transparentnost čitavog procesa, smanjuje nastanak potencijalnih grešaka i smanjuje potreba za nepotrebnim interakcijama u odnosu na prethodni, konvencionalni način poslovanja. Izuzev racionalnog korištenja ograničenih resursa, prvenstveno vremena, kompanije imaju i višestruke finansijske koristi. Ovaj rad je usmjeren na istraživanje niza prednosti upotrebe savremene tehnologije u špediciji i logistici. Potrebno je istaći da svaka kompanija, kao i svaka roba, imaju specifične zahtjeve izvršavanja povratnih informacija koje mogu biti strože prirode, ali i omogućiti veću fleksibilnost. Takođe, potreba za implementacijom određene informacione tehnologije je primjenjiva i iz pogleda upotrebe dokumentacije u papirnoj formi koja se djelimično, ali i u određenim poslovnim procesima u potpunosti zamjenjuje digitalnim formama.

Upotreba savremene tehnologije u logistici je jedna od ključnih komponenti uspjeha modernih kompanija. Informacione tehnologije ne samo da poboljšavaju kvalitet logistike već su nužnost u savremenom svijetu uz širenje organizacijskih i komunikacijskih mogućnosti učesnika na različitim nivoima. Ukoliko govorimo o praktičnim prednostima informacionih tehnologija, u logistici to potvrđuju i zahtjevi srednjih i malih kompanija, prelaz na digitalni način upravljanja robnih tokova. Na većem korporativnom nivou uvođenje kompjuterizacije praćeno je korištenjem lokalnih mreža i brzih telekomunikacijskih sistema. Pojava i primjena novih interaktivnih informacionih tehnologija takođe označava novu evolucijsku fazu logistike.

LITERATURA

- [1]. Matić, A. (2017): *Pomorski promet kao segment logističkog lanca*, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik;
- [2]. Stanković, R. (2015): *Logistika i transportni modeli*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb;
- [3]. Segetlija, Z. (2009), *Poslovno pregovaranje*, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek;
- [4]. Zelenika, R. (2015): *Temelji logističke špedicije – knjiga prva*, Rijeka;
- [5]. Jahrsbuch 2019, Annual Report 2019, Gebruder weiss report, Corporate Brand Strategy & Comunication, Wien;
- [6]. Lončarević, L. (2018): *Undergraduate thesis, Završni rad, Logistika distribucije*, Sveučilište u Požegi, Požega;
- [7]. www.word.com pristupljeno 21. 6. 2020.
- [8]. <https://www.in-time.ba/> pristupljeno 14. 4. 2020.
- [9]. <https://b2bit.ba/> pristupljeno 18. 4. 2020.
- [10]. <https://www.ifla.org/> pristupljeno 28. 6. 2020.

APPLICATION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGY IN LOGISTICS

Authors: MIRJANA ŠTAKA, Dajana Drašković

e-mail: mirjana.staka@gmail.com

Faculty of Economics, University of Banja Luka

Abstract: By applying modern information technologies, companies open up various new possibilities for expanding the business network to other markets, and thus expand openness and international connectivity. In order to achieve the research goals, this paper will use methods of collecting and analyzing secondary data. The theoretical part consists of the data collected from scientific and professional articles from the relevant literature. The research collected and analyzed secondary data, using the following methods: inductions, deductions, analyzes, proofs and descriptions, and a case study method. In order to analyze the advantages and disadvantages with the help of the mentioned methods, all with the aim to determine the compatibility, efficiency and the very purpose of the application of modern information technology, and its representation on the territory of Bosnia and Herzegovina with reference to the Republic of Srpska, the example of forwarding and logistics companies was used. These companies use modern technologies to conduct their business through information technology, as a way of tracking shipments and reducing the cost of transporting the shipment to the final destination through information flow. However, this type of business includes partly international business, which gives rise to the term internationalization of business. It is important to point out that doing business in international markets is complex for three main reasons – there is a high risk due to the distribution of products over long distances, there is a high risk due to the possibility of losing a part of cash due to currency fluctuations, and through distribution with other countries, companies encounter different international environments and cultural differences. Digital transformation will soon be in the background of every strategic decision and it will become one of the preconditions for further growth and development of every company. While this topic covers a number of business areas, senior management facing this challenge lacks examples from which to learn, as the use of

modern technology as a form of business is changing rapidly. Also, the application of technology significantly affects not only the reduction of marketing and promotion costs, but also the interconnection around the world where there are conditions for internet connection.

Keywords: distribution; internet; logistics; computerization; information; connectivity

PRAVNI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE 1878–1918

Autor: FILIP NOVAKOVIĆ

e-mail: filip.novakovic@student.unibl.org

Mentor: Prof. dr sc. Nikola Mojović

Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: U radu će biti predstavljena sistematska analiza događaja koji su neposredno doveli do zaposjedanja Bosne i Hercegovine od strane Austrougarske monarhije, ali i onih koji su po okupaciji uslijedili. Pravni položaj Bosne i Hercegovine u tom periodu možemo posmatrati sa točke gledišta međunarodnog, ali i unutrašnjeg prava. S druge strane, pravni autori toga doba sporili su se oko pitanja suverene vlasti nad Bosnom i Hercegovinom, kome pripada? Turskom sultanu ili austrijskom caru? Ono što je dodatno uzburkalo vodu na tom polju jeste aneksija 1908. godine. No, tek tada dolazimo do još kompliciranijeg problema. Što je pravna priroda corpus separatuma – Bosne i Hercegovine u sastavu Austrougarske monarhije?

Ključne riječi: Pravni položaj; Bosna i Hercegovina; Austrougarska; okupacija; aneksija; corpus separatum.

UVOD

„Pitao jednom tako jednoga vrlo pitac neki: a kto je ta, šta da je prostiš? Gdje li je ta? Odakle je? Kuda je? Ta Bosna, rekti. A zapitan odgovor njemu hitan tad dade: Bosna da prostiš, jedna zemlja imade. I posna i bosa da prostiš. I hladna i gladna. I k tomu još, da prostiš, prkosna od sna.“ Stihovi koje je veliki pjesnik Mak Dizdar zapisao pokazuju na jedan dosta liričan način zbilju koja se dešavala na prostorima dvije turske provincije: Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina jesu, ili bolje rečeno jeste jedan dosta specifičan povijesno-historijski fenomen, počev od njenih najranijih vremena, pa sve do dan-danas.

Te godine 1878. Bosna i Hercegovina našla se na prekretnici. O njejoj sudbini i sudbini njenog naroda odlučivala je nekolicina ljudi, sa

titulom ispred imena, u glavnom gradu mlade njemačke carevine. Ono što je dovelo do kongresa svih velikih sila XIX stoljeća jeste Otomaska imperija u opadanju (tzv. „bolesnik s Bosfora“). Otkako su prestali veliki osvajački pohodi na zemlje središnje i zapadne Europe, pa i na bogate zemlje Bliskog i Srednjeg istoka, Turska je, zahvaljujući indolentnosti osmanskih vlasti u pogledu toga da bilo šta promijeni, pravno ili politički, ali i neinventivnosti u sferi gospodarstva, došla do sloma. U XIX vijeku stari sistem postao je neodrživ, pa čak i reforme Tanzimata nisu uspjele napraviti veće promjene. Državi velikog sultana Osmana bližio se kraj.

Velika istočna kriza otpočeta velikim ustankom u Hercegovini 1875. godine, bacila je Balkan u krvave ratove koji će trajati naredne tri godine. Krv koja je lila iz rana turske države nanjušila je Rusija, te je kriza svoj vrhunac doživjela Rusko-turskim ratom. Kako bi spasila što se spasiti može, vlada u Carigradu je pristala na uslove koje je postavila Rusija u San Stefanu. Smatralo se da su uslovi koje je iznijela Rusija bili s namjerom naročito teški jer je ova znala da će neminovno doći do revizije sporazuma, te je željela osigurati bolji položaj. Isto tako valja napomenuti da je gotovo godinu dana ranije Rusija potpisala tajnu konvenciju sa Austrougarskom kojom će joj priznati širenje na Bosnu, sve dok Beč Rusiji prizna hegemoniju nad istočnim dijelom Balkana. [1]

BERLINSKI KONGRES I PRAVNA PRIRODA BERLINSKOG UGOVORA I CARIGRAĐSKE KONVENCIJE

Godine 1878. u Berlinu dolazi do kongresa velikih sila sa jednim pitanjem na dnevnom redu: kako izliječiti „bolesnika s Bosfora“? Ovom sastanku je neposredno prethodio Sanstefanski mir kojim dolazi do okončanja Rusko-turskog rata. Mir je nametnula Ruska carevina, a Otomanska imperija je izgubila značajan dio svog teritorija na Balkanu (stvorena je „velika“ Bugarska). Mirovnim je ugovorom i obuhvaćena Bosna i Hercegovina koja dobiva značajnu autonomiju, dok ruski saveznik – Srbija ne profitira. Opadanje moći Turske poslije ovog rata, ali i naglo jačanje Rusije zabrinulo je, prije svih, Austrougarsku monarhiju, zatim njemačkog kancelara kneza Bismarcka, no blagonaklono na širenje ruskog uticaja ka jugu nisu gledali niti Francuzi, ali ni vlada u Londonu (Francuska i Velika Britanija imale su svoje interese u osmanskim

ejaletima na sjeveru afričkog kontinenta).

Pod međunarodnim pritiscima, ali i na inzistiranje kancelara Bismarcka, Rusija je pristala na revidiranje Sanstefanskog mirovnog sporazuma. Berlinskim kongresom je djelomično ovaj mirovni ugovor revidiran, a djelomično i potvrđen (poništeno ili izmijenjeno 18 od 29 članova). No, teritorijalna podjela i uticaj na Balkanu je proces koji je počeo iznova. Svi prisutni na sastanku imali su neki svoj interes od Turskog carstva u opadanju (Francuska, Velika Britanija, Austrougarska, Italija, Grčka, Rumunija, Crna Gora, Srbija, pa naposljetku i Njemačka). Kongres, koji je inače trajao oko mjesec dana, finaliziran je potpisivanjem Berlinskog ugovora 13. jula/srpnja 1878. godine.

Nama je naročito interesantna osma sesija Kongresa održana 28. juna, a koja se ticala položaja Bosne i Hercegovine. Pored toga što Beč nije bio spreman dopustiti stvaranje velike slavenske države na južnim granicama Monarhije, veliku nestabilnost u njezinim južnim pokrajinama stvorile su ratne izbjeglice iz Turske, kako je isticao Gyula Andrassy, predstavnik austrijske vlade. Jedini izlaz bio je međunarodni mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine, ali i Sadžaka, koji bi se dodijelio Austrougarskoj. Ovaj prijedlog podržao je i britanski premijer markiz Benjamin Disraeli (pojedini autori navode da su njemačka i britanska vlada ovo nudile Dunavskoj monarhiji davno prije Kongresa, ali je Andrassy to odbio) [2–3].

Prijedlog britanskih predstavnika nije imao ozbiljnih suparnika, te je članom XXV Berlinskog ugovora Austrougarska monarhija dobila mandat da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom [4–5]. Član XXV glasi:

„Die Provinzen Bosnien und Herzegowina werden von Oesterreich-Ungarn besetzt und verwaltet werden. Da die österreichisch-ungarische Regierung nicht den Wunsch hegt, die Verwaltung des Sandjaks von Novibazar zu übernehmen, welches sich zwischen Serbien und Montenegro in südöstlicher Richtung bis jenseits Mitrovitza erstreckt, so wird die ottomanische Verwaltung daselbst fortgeführt werden. Um jedoch sowohl den Bestand der neuen politischen Ordnung, als auch die Freiheit und die Sicherheit der Verkehrswege zu wahren, behält sich Oesterreich-Ungarn das Recht vor, im ganzen Umfange dieses Theils des alten Vilajets von Bosnien Garnisonen zu halten und Militär- und Handelsstraßen zu besitzen. In dieser Beziehung behalten sich die österreichisch-ungarische und die

türkische Regierung die Verständigung im Einzelnen vor.“

[Pokrajine Bosnu i Hercegovinu ima Austrougarska zaposjesti i njima upravljati. Budući da se austrougarska vlada ne želi baviti upravom Novopazarskog sandžaka, koji se između Srbije i Crne gore prostire jugoistočnim pravcem do Mitrovice, ostat će osmanska vlada ondje i nadalje u vlasti. Austrougarska, da osigura opstanak nove političke države, kao i slobodu i sigurnost putova za komunikaciju, pridržava sebi ipak pravo držati posade te zaposjesti vojničke i trgovačke ceste na cijelom opsegu toga dijela staroga bosanskog vilajeta. Zato pridržavaju sebi vlada austrougarska i turska, da će se o potankostima sporazumjeti.]

Dakle, po članu XXV Berlinskog ugovora, navodi se da će „Austrougarska zaposjesti Bosnu i Hercegovinu i njima upravljati”, pored toga preuzet će upravu i nad Novopazarskim sandžakom koji se prostire između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka. Formalno, turska uprava ostaje, ali Beč zadržava pravo da u pokrajinama zadrži sve vojno osoblje za koje smatra da je neophodno kako bi se novo političko stanje održalo. Isto tako se navodi da će se o pojedinostima „vlada austrijska i turska sporazumjeti“ [6].

Iz navedenog slijedi da je članom XXV Berlinskog ugovora Dvojna monarhija dobila međunarodni mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine, no ono što je u literaturi sporno jeste koje je ovlasti Austrougarska dobila u pogledu Bosne i Hercegovine. Ono što se očito vidi je to da je ona dobila ovlasti na: 1. okupaciju i 2. upravu. Nejasno je bilo pitanje što se podrazumijeva pod pojmom „upravljati“. Sam pojam upravljanja stvarao je velike probleme za ondašnje pravnike, a naročito za one koji su se bavili međunarodnim pravom. Kao i svaki drugi pojam koji se tada svakodnevno koristio u političke svrhe, te je i izraz „upravljati“ interpretiran na taj način. Bečki politički vrhovi su baš to i činili. Vjerovali su da je međunarodni mandat predstavljao dopuštenje na potpunu reorganizaciju uprave i sudstva na području Bosne i Hercegovine, i to tako kako je uređeno u drugim dijelovima Monarhije. Međutim, niz političara i pravnih autora bio je suprotnog mišljenja. Oni su isticali da je reorganizacijom uprave i sudstva austrijska vlada prekoračila okvire dobivenog mandata, te prema međunarodnom pravu nije smjela mijenjati suštinu zatečenog državnopravnog stanja u BiH. Po njima, Austrougarska je trebala održavati samo *status quo*.

Nedugo poslije potpisivanja Berlinskog ugovora, vlade u Beču i Cari-

gradu sklopile su konvenciju po kojoj su se Monarhija u Porta sporazumjele oko detalja uprave u BiH. Zaključak izveden iz konvencije glasio je da „fakat okupacije ne vrijeđa pravo njegovog veličanstva sultana“. Dakle, vidimo da se Turska slaže sa novom upravom u BiH, ali se i dalje ne navodi da li Habzburška carevina smije ili ne smije mijenjati upravnu i pravosudnu strukturu zatečenu u BiH.

PRAVNI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE OD OKUPACIJE DO ANEKSIJE

Po okupaciji Bosne i Hercegovine, pažnju pravničke elite privukla je jedna nova pojava – okupirana Bosna i Hercegovina. Ona se kao takva nije mogla podvesti pod neku postojeću, do tada poznatu kategoriju. Mišljenja su bila izrazito podijeljena. No, svi autori su se slagali da taj neodređeni položaj BiH predstavlja jednu pravnu anomaliju. [7] Bilo je različitih mišljenja, od toga da BiH predstavlja jednu novu državu osobenog karaktera, kako je to navodio američki jurist Carlos Calvo. Calvo je vjerovao da je okupacioni režim u BiH i sve što se dešava oko njega jedan novi način organiziranja država. [8] Međutim, on nam nije ostavio konkretnu definiciju te „nove“ države.

Ovdje nije bio sporan međunarodni mandat za okupaciju koji je dobila austrijska vlada. Štoviše, on nije niti predstavljao neki bitan presedan. Ono što je europske, ali i svjetske juriste mučilo jeste pitanje suvereniteta? Da li se on nalazi u rukama turskog sultana ili sada pripada austrijskom caru? Pored toga, pitali su se gdje je BiH u pravnom sistemu Austrougarske monarhije? I što je sa bosanskohercegovačkim državljanima? Mi ćemo pokušati dati naše viđenje stvari na prethodno postavljena pitanja na temelju dostupnih nam izvora.

Izučavajući ovaj problem, došli smo do zaključka da postoje dva dosta oprečna mišljenja. Prva grupa autora smatrala je da okupacijom nije došlo do nestanka otomanskog suvereniteta, te je bez obzira na vojnu upravu Austrougarske, ona i dalje bila sastavni dio osmanskog državnog teritorija. S druge strane, postojali su i oni koji su vjerovali da je okupacijom uništen suverenitet turskog sultana, te je Bosna i Hercegovina od 1878. integralni dio Austrougarske monarhije.

Prva grupa polazila je sa stanovišta međunarodnog prava, i pri tome su se pozivali na prethodno potpisane međunarodne ugovore (Ber-

linski ugovor i Carigradska konvencija) koji su stvorili *status rerum*, te je po njima sultan i dalje bio bosanskohercegovački suveren, jer je vlada u Beču dobila pravo na okupaciju i samo na privremenu upravu (time apelirajući na čl. XXV Berlinskog ugovora). Najvatreniji zastupnik ovih stanovišta bio je Georg Jellinek. On je tvrdio kako „Austrougarska nema pravo suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, te one ne čine dio državnog teritorija Monarhije, koja njima upravlja” [9–10]. Dakle, Jellinek nam govori da iako vlada iz Beča *de facto* upravlja Bosnom i Hercegovinom, zapisao je da *de iure* vrhovna vlast i dalje ostaje Turskoj (ovdje se Jellinek poziva na Carigradsku konvenciju, konkretno čl. 1–5. Konvencije). Fridrich Martens dijelio je mišljenje svog njemačkog kolege, te je zastupao stanovište da je pravo turskog sultana samo *nudum ius*, ali ono i dalje postoji. Pored toga, Martens i Jellinek su naglasili da iako u Berlinskom ugovoru mandat povjeren Austrougarskoj nije ograničen, on nije bezuvjetan. Dvojna monarhija dobila je samo pravo održavanje javnog reda i mira (smatraju autori i eventualno još neko pitanje), ali to je sve [11]. Sličan stav zastupao je i ugledni publicist Johan K. Bluntschli, koji navodi da iako „Austrougarska ima najvišu državnu vlast i vrhovništvo, koje teoretski nije ugasilo sultanovo pravo, ono je i dalje *nudum ius* – golo pravo, prosta sjena prava, Bosna i Hercegovina još ne čini integralni dio austrougarskog carstva“ [1, 3]. Mislimo da je Bluntschli ovdje istakao više jedno političko no pravno pitanje, a to je da li je ono zaista samo *nudum ius* osmanskog suverena? Ako je zaista tako bilo, zašto se od početka mučiti sa okupacijom? Vjerujemo da je odgovor poprilično jednostavan. Austrougarska je željela tim činom pokazati da zaista želi zavesti „red i mir“ u BiH, kako bi izbjegla paljenje već kratkog fitilja koji bi ugrozio ne samo europski, nego i svjetski mir. Time je vezala ruke međunarodnoj zajednici. Spomenuti autor iznio je još jednu bitnu činjenicu koja se odnosi na to da je BiH bila ništa drugo do *zugewandt* Habzburškoj carevini – država posebne zavisnosti. Sa ovim stavom postavlja se pitanja zašto Bluntschlija ne svrstati u drugu grupu ili pak zaključiti da se radi o trećem stanovištu? Iako se isprva može pretpostaviti da stoji na strani suvereniteta austrijskog cesara, Bluntschli ipak stoji na tome da suverenost pripada turskom sultanu. On je realistički želio prikazati činjenično stanje koje vodi ka potpunom nestanku „golog prava“ otomanskog monarha. Na našem govornom području ovakve stavove zastupao je beogradski pravnik i profesor Gli-

gorije Geršić. Geršić je naveo da se pitanje Bosne i Hercegovine „treba čisto pravnički raspraviti bez upletanja kakvih političkih posmatranja ili pobuda“. On ističe da se ovo pitanje treba posmatrati sa stanovišta međunarodnog prava na osnovu koga je i Austrougarska dobila pravo, odnosno, mandat za okupaciju [12].

Ono što moderni autori zamjeraju gorenavedenim pravnim teoretičarima jeste to što su njihove rasprave bile ništa drugo do rasprave po pitanju suverenosti, dok je stvarni pravni i ustavni položaj BiH pao u drugi plan. No, samo pitanje suvereniteta koje je tako dugo zaokupljalo stare pravne autore još uvijek je tema rasprava. Definiranje pojma suvereniteta je dosta teško i ne postoji jedinstveno mišljenje. Najčešće se kaže da je suverena vlast ona vlast kojoj niti jedna druga nije ravna, niti je iznad nje, i koja uključuje sve posebne ovlasti nužne za izvršavanje zakonitih ciljeva i zadataka vlasti, te koja je najviša, jedinstvena i nedjeljiva [13–16]. Nakon ovoga možemo opravdano kazati da je turskom sultanu zaista ostalo samo „golo pravo“ povlačenjem svih poluga državne vlasti u BiH od strane vlade u Beču. Doduše, Hans Schneller je tvrdio da je austrougarska uprava u BiH ograničena sa tri faktora, te ne može reći da je ona bila suverena. Bila je ograničena prije svega ciljevima mandata koji joj je dodijeljen, zatim neprekidnošću suvereniteta Turske nad BiH i odredbama osnovnih međunarodnih ugovora koji se odnose na predmetno pitanje. [6] Porta jeste uspjela, barem na papiru, zadržati suverenitet nad BiH, što se vidi i po Belinskom ugovoru i kasnije po Carigradskoj konvenciji. Autor iz suprotnog tabora, Alphonse Rivier, tvrdi da je Carigradskom konvencijom „svečano sankcionirana fikcija potpuno nepovrijeđenog održaja sultanovog prava suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, što se kosi sa historijskom stvarnošću“ [17]. Slično navodi i Franz von Höltzendorff. On kaže da u BiH postoji jedan politički provizorij „pri kome se pravo i stvarnost nalaze u protivrječnosti“ [18].

Autori koji zastupaju drugo stanovište su pak polazili od faktičkog stanja na terenu. Vjerovali su da faktička vlast nad državnopravnim argumentacijama u BiH pokazuje da je u zbilji suveren austrijski car i mađarski kralj. Za njih nije bilo važno što je stipulirano u čl. XXV Berlinskog ugovora koliko su važnim smatrali faktičko vršenje državne vlasti od strane Austrougarske. Navodili su da je od turske suverenosti ostala samo prividnost. Tako je npr. Alphonse Rivier zapisao kako je

„Berlinski kongres Austrougarskoj posve ustupio te državne oblasti (misleći pri tome na BiH, op. a.), ali je to iz političkih razloga trebalo kroz izvjesno vrijeme ostati prikriveno“ [6]. Što, u suštini, i jeste donekle točno. Pored Riviera, isto gledište zastupali su i Leopold Neumann, Franz von Höltzendorff, Emil Lingg i drugi [17–20]. Ovi su autori isticali da je suverenitet jednak stvarnom vršenju vlasti – *vis cogendi*, dakle, poistovjećivali su ga sa mogućnošću jedne države da izdaje naredbe i po potrebi osigura njihovo prinudno izvršenje svojim monopolom fizičke prinude. Ovdje bi valjalo još pomenuti i mišljenje koje se ticalo Novopazarskog sandžaka. Neumann, Lingg i drugi smatrali su da je za Austrougarsku formirana samo neka vrsta vojne služnosti na tom prostoru.

Pored pitanja suverenosti, pitanje statusa građana Bosne i Hercegovine se također našlo u vakuumu. Martens i Schneller, ali i Geršić i Živojin Perić smatrali su da formalnopravno, građani BiH ostaju osmanski državljani, i prema tome njihovo zastupanje u inozemstvu ostaje pravo diplomatskih i konzularnih predstavnika Osmanskog carstva [11, 20]. Ali ako tumačimo ekstenzivnije pojam upravljanja, što austrijski državnici i jesu činili, može se kazati da je Austrougarskoj povjereno i vanjsko i unutrašnje upravljanje. Dakle, pitanje diplomatskog predstavljanja bosanskohercegovačkih građana prepušteno je time austrijskim predstavnicima u stranim zemljama [21]. Složeno pitanje državljanstva bečka vlada je riješila jednostavnom formulom – zemaljskim pripadništvom, što će reći da su građani BiH bili i državljani BiH, a ne Turske ili Austrougarske. Interesantno je to što su državljani BiH imali dvojno državljanstvo. To vidimo iz nadležnosti za izdavanje putnih isprava BiH od strane Zemaljske vlade (konkretno ih izdaju kotarski uredi) i diplomatskog predstavištva Dvojne monarhije u Carigradu, iste ovlasti imala je i osmanska vlada.

Moglo bi se reći da i po ovom pitanju vidimo sunovrat međunarodnog prava, time što se prekršio čl. 6. Carigradske konvencije po kome se treba posebnim ugovorom između Porte i vlade u Beču riješiti pitanje zastupanja bosanskih građana u inozemstvu. Konačno, 1881. godine izdavanje putnih isprava za građane BiH prelazi u ovlasti Zemaljske vlade u Sarajevu, te se sve isprave izdate od strane Porte proglašavaju nevažećim. Time je priča oko državljana BiH ostala djelomično zaokružena, što nas dovodi do sljedećeg nedefiniranog pitanja za ovaj period,

a to je status BiH kao dijela Dunavske monarhije.

Bosna i Hercegovina nije pripadala niti austrijskom, niti mađarskom dijelu Monarhije. Okupirana BiH je predstavljala općedržavno dobro u čijoj upravi treba da učestvuju Zajedničko vijeće ministara u Beču i Zemaljska vlada u Sarajevu. [22] Gotovo svi austrijski i mađarski državnici su znali da će integracija BiH u sastav Austrougarske biti ozbiljan unutrašnji, ali i vanjskopolitički problem. [23] Okupacija BiH je za Dvojnu monarhiju predstavljala politički, financijski, ali i ustavni problem. Od trenutaka okupacije, počela su se postavljati pitanja kome li će BiH pripasti? Austriji ili Mađarskoj? Da li će pripadati kruni? Ko će snositi troškove uprave BiH i ko će biti na čelu administracije? U diskusijama vođenim u najvišim političkim krugovima u Beču i Budimpešti iskristaliziralo se mišljenje da Bosnu i Hercegovinu treba tretirati kao *sui generis* organizam u čijoj će upravi uzeti učešća tri ministarstva u Zajedničkom vijeću ministara (rata, financija i vanjskih poslova), te vlada kako Austrijske carevine, tako i Ugarske kraljevine. Pored toga je odlučeno da bosanskohercegovačka administracija treba sama da snosi svoje troškove [5, 24].

Poslije dugih političkih rasprava između političkog vrha Beča i Budimpešte, godine 1880. austrijski i ugarski parlament usvajaju paralelno Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom. Ovim zakonom utvrđeni su pravni okviri statusa BiH u granicama Monarhije. Nadzor nad upravom povjeren je Zajedničkom ministarstvu financija, a ustanovljena su i načela, te pravci uprave po kojima se ništa u BiH ne može mijenjati bez pristanka vlada austrijskog i mađarskog dijela Monarhije. Pored toga, zakonom je posebno određeno da BiH ne može mijenjati položaj prema Monarhiji bez prethodne suglasnosti Carevinskog vijeća u Beču i Parlamenta u Budimpešti [24, 25]. Autori vjeruju da je nadzor nad upravljanjem BiH povjeren Zajedničkom ministarstvu financija kako bi se oslabio uticaj entitetskih vlada, a i stalno imenovanje Mađara na funkciju zajedničkog ministra financija za svoju tendenciju imalo je „slabljenje separatističke mađarske politike“ [26]. Najvećem slabljenju uticaja austrijske i ugarske vlade, ali i jačanju zajedničkih institucija Monarhije najviše je doprinio Benjamin Kállay.

Nameće se pitanje pravne prirode odnosa između BiH i Monarhije. Bilo je mišljenja da BiH prije aneksije predstavlja samo kolonijalni teritorij Austrougarske. Ali Bosnu ne možemo podvesti pod ovu kategoriju.

Autor E. Richter navodi da je BiH nešto mnogo vrednije od kolonije, s tim se slaže i pojam pravne prirode kolonija koja po pravilu predstavlja nesamoupravni odvojeni teritorij od metropole na kojem se vrši neograničena vlast [27, 28]. Pored ovih bilo je i mišljenja da ne postoji nikakva poveznica između Monarhije i BiH, te da one niti su u personalnoj niti realnoj uniji (tako npr. Joseph Ulbrich) [29]. S druge strane, značajan broj autora smatrao je da BiH jeste dio Monarhije, da je ona poseban općedržavni teritorij – *Reichsland* (kao što je Elsass-Lothringen Njemačkoj carevini), te one tvore neku vrstu saveza [19]. U odnosu na Austriju i Ugarsku, BiH je predstavljala treći entitet koji je pod zajedničkom vladom omogućio Zemaljskoj vladi u Sarajevu dosta širok spektar djelovanja, što je, smatraju autori, dovelo do prijeko potrebne stabilnosti u toj zemlji. Ona je, dakle, bila *corpus separatum* unutar Monarhije. Bila je tvorevina sa posebnim državnopravnim osobenostima i doista sa stanovišta unutrašnjeg pravnog poretka BiH jeste bila treća država u Monarhiji [3, 5, 20, 27]. Njezin je pravni sistem bio mješavina šerijatskog prava, osmanskog tanzimatskog prava, te unutrašnjeg državnog prava BiH poslije okupacija, čime se ona bitno isticala u odnosu na druga dva dijela Monarhije [30].

Konačno, posljednje pitanje na koje se treba dati odgovor jeste kako nazvati državnopravni položaj BiH? Autori ga za period prije aneksije najčešće nazivaju okupacijom. No, okupacija znači nasilno zauzimanje tuđe suverene teritorije na kojoj okupatorska sila preuzima upravu [28]. Sada se nameće pitanje o kakvoj se okupaciji radi? Međunarodno pravo poznaje dvije vrste – ratnu, vojnu okupaciju i okupaciju novootkrivene teritorije koja prije nije nikome pripadala [31]. Ovdje možemo reći da se radi o ratnoj, dakle vojnoj okupaciji, pošto je Austrougarska upotrijebila svoje oružane snage (uz to BiH je zauzela uz dosta prolivene krvi). No, koliko je to stvarno ratna okupacija, shodno tome da se temelji na jednom međunarodnom ugovoru? [17]. Rivier i Neumann stoje na stanovištu ratne okupacije, ali Geršić potpuno negira da je u BiH vođen rat, već smatra da se samo radilo o manjim sukobima između oružanih snaga Monarhije i lokalnog življa, te da o pravom ratu nije bilo niti govora. Dalje navodi da je primjena sile zapravo bila dio obveza preuzetih Berlinskim ugovorom u pogledu upravljanja, odnosno u sklopu svog zadatka da zavede red i mir [12].

Vjeruje se da je Geršićevo stanovište neodrživo, već da se zaista radi

o manjem ratu, ali ipak ratu, između Narodne vlade u BiH (koja je imala faktičku vlast u odnosu na Portu) i oružanih snaga Monarhije. Autori često prave paralelu sa međunarodnim mandatom koji je nakon Velikog rata dodjeljivala Liga naroda (jer se u suštini radi o istoj stvari). Liga naroda je dijelila suverenitet nad teritorijem koji je dala na upravu nekoj državi sa njom (sa Francuskom u npr. Siriji i Libanonu). Kao nešto svježiji primjer mogli bismo dati teritorij Slobodnog grada Trsta koji je bio pod upravom Ujedinjenih naroda nakon Drugog svjetskog rata.

Naposlijetku možemo reći da uočavamo elemente ratne okupacije, međunarodnog mandata, pa ima mišljenja i cesije, što stvara jednu pravnu anomaliju. Dolazi do „poremećaja“ suverenosti Turske suverenosti Austrougarske. Mogli bismo iz svega prethodno navedenog izvesti zaključak da bismo međunarodnopravni položaj Bosne i Hercegovine do aneksije 1908. godine mogli označiti kao okupaciju na osnovu međunarodnog mandata sa odgovornošću uprave zemlje [3, 5, 12]. Dakle, po svemu sudeći, pravni položaj BiH je bio dosta jedinstven. Imamo mješavinu nekoliko pravnih sistema, te dosta složenu situaciju u pogledu najviše državne, suverene vlasti. Iako je turski sultan nominalno bio suveren, faktički najvišu državnu vlasti vršila je vlada u Beču.

PRAVNI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE NAKON ANEKSIJE PA DO DONOŠENJA ZEMALJSKOG USTAVA (ŠTATUTA) ZA BIH OD 17. II 1910. GODINE

Vidjeli smo, dakle, da sultan posjeduje suverenitet nad BiH *de iure*, dok ga Austrougarska monarhija vrši *de facto*. To je Monarhija činila na konto dva međudržavna ugovora. Godine 1908. politički vrh Dvojne monarhije ubijedio je cara i kralja Franju Josipa da su se kockice na međunarodnoj sceni posložile i da je vrijeme da Bosna i Hercegovina i formalno postane dio Habzburške carevine. Tako u Budimpešti 5. oktobra te 1908. godine austrijsko-mađarski suveren potpisuje prisajedinjenje, odnosno aneksiju BiH Austrougarskoj monarhiji [32–33]. Time zvanično ona postaje jednom od krunskih zemalja austrijskog monarha. Time su ujedno riješene sve dileme i uštkane sve rasprave među jurističkom elitom o pravnom položaju BiH. Sada je sve kristalno jasno – BiH je dio teritorija Dvojne monarhije.

Pored svega toga, ustavni položaj BiH unutar ove višenacionalne

federacije je ostao nedefiniran. Iako je aneksijom riješen međunarodnopravni problem oko položaja BiH, rasprave o njenom položaju u Monarhiji još traju [34]. Mađarski predstavnici su netom prije aneksije zahtijevali da Bosna i Hercegovina pripadne Ugarskoj, dok su njihove austrijske kolege bili mišljenja da treba pripasti austrijskom dijelu Monarhije. Pitanje koje se istovremeno postavilo jeste pitanje trijalizma – političkog reustrojstva Dvojne monarhije. Da li bi se uključanjem BiH u zajedničku državu trebala izvršiti njezina politička reorganizacija? Mnogi moćnici iz bečkog vladajućeg miljea, prevashodno Franjo Ferdinand, čvrsto su zagovarali federalizaciju Monarhije. Pojedini autori vjeruju da su ovi stavovi bili iracionalni i da su više imali politički nego faktički karakter. Mi se sa takvim stanovištem ne slažemo iz jednog prostog razloga, a to je racionalnost rješenja predstavljenog u projektu pod pokroviteljstvom prijestolonasljednika (Savezne Države Velike Austrije) [35].

No, poslije diplomatskog i unutrašnjeg sređivanja krize nastale aneksijom BiH, došlo se do zaključka da je najbolje rješenje za BiH da ona postane i ostane *Reichsland* (poseban upravni teritorij direktno podređen kruni), odnosno da ostane *corpus separatum*, što je suštinski bila prije aneksije. Dakle, vidimo da je i nakon 1908. godine BiH zadržala svoj osobeni položaj [23, 25]. BiH je, moglo bi se reći, bila treće zasebno tijelo u dualističkoj strukturi Austrougarske monarhije kojom su ravnopravno upravljale obje vlade. Pojedini autori su mišljenja da je sa stanovišta unutrašnjeg pravnog poretka BiH bila treća država unutar Monarhije, pošto se njen pravni sistem značajno razlikovao od onoga u Austriji ili Mađarskoj [25, 36]. Smatramo da ovo mišljenje ima uporište i uzimamo ga za djelomično točno. Pored toga, trebalo bi napomenuti da bosanskohercegovački građani nisu bili niti državljani Austrije, niti državljani Mađarske, nego su zadržali svoje posebno „zemaljsko pripadništvo“.

U periodu od aneksije (1908) pa do donošenja Zemaljskog ustava (Štatuta) za BiH (1910), Bosna i Hercegovina nije imala značajnih samoupravnih obilježja. Nije mogla učestvovati u zajedničkim poslovima, a politika njezine Zemaljske vlade zavisila je od poluga moći u Beču i Budimpešti. Takva se situacija mijenja kada je car i kralj Franjo Josip 17. februara/veljače 1910. sankcionirao Zakone o ustavnim uredbama za BiH.

PRAVNI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE NAKON DONOŠENJA ZEMALJSKOG USTAVA (ŠTATUTA) ZA BIH OD 17. II 1910. GODINE

Donošenjem skupa zakonskih akata među kojima se našao i prvi bosanskohercegovački ustav, BiH postaje ustavna monarhija sa obilježjima parlamentarne monarhije. Ustavni poredak u BiH reguliran je sa šest akata: (1) Zemaljski ustav, (2) Izborni red, (3) Saborski poslovni red, (4) Zakon o društvima za BiH, (5) Zakon o skupljanju za BiH i (6) Zakon o kotarskim vijećima [37].

Po § 1 Zemaljskog ustava, BiH je definirana kao „jedno jedinstveno upravno područje“ [38–39]. Iako je BiH dobila Ustav kojim su uređeni organi državne vlasti, moglo bi se reći da je značajan uticaj ostao u rukama Zajedničkog ministarstva financija, ali i Zemaljske vlade u Sarajevu kao, vjeruje se, činovničke agencije zajedničkog upravnog organa u Beču. U § 21 Ustava navodi se da će na zakonima raditi Sabor u koji će građani slati svoje zastupnike na izborima, no, moglo bi se reći da vrhovna zakonodavna vlast ostaje u rukama suverena koji bi prije proglašenja sve zakone koje donese Sabor morao sankcionirati svojim potpisom. Za usvojene zakone je prije monarhove sankcije bilo potrebno pribaviti suglasnost austrijske i ugarske vlade. Pored toga, u Ustavu navodi se spisak nadležnosti povjeren institucijama BiH, koji, mora se priznati, nije bio mali. Iz odredaba § 41 i § 42 Ustava vidimo koji su poslovi povjereni bosanskohercegovačkom Saboru, zapravo se navodi šta nije u nadležnosti Bosne i Hercegovine. U ovim odredbama Ustava se precizno navodi koji su poslovi povjereni zajedničkoj vladi i vladama oba entiteta Monarhije izuzeta iz opsega rada Sabora. U nadležnosti Sabora (a samim tim i BiH), spada: ustanovljavanje godišnjeg proračuna za BiH, uzimanjem zajmova i konverzija već postojećih, upravljanje državnim zemljištem, krivično pravosuđe, krivično redarstvo, redarstvo nad strancima, putnicama (putne isprave) i popis stanovništva, građansko pravo, javne knjige, trgovačko i mjenično pravo, pravo udruživanja i skupljanja, štampa i zaštita umnog (intelektualnog) vlasništva, zdravstvo, obrt, izvršavanje obrta, redarstvo nad obrtom i svi drugi obrtni pravni poslovi, ustanove općeg dobra, načela nastave u svim naučnim i nastavnim zavodima, poslovi bogoštovlja, agrarni odnosi, podizanje novih i preinačavanje postojećih gospodarskih zavoda, mjere

podizanja i unapređivanja gospodarstva, šumsko redarstvo, uvođenje i kontrola poreza, reforma i evidencija katastra, podizanje i preinačavanje kaznionica, gradnja željeznica, briga o cestama, putevima i drugim komunikacijama, osnivanje i uređenje kupališta i lječilišta, sastav općina, te da ispituje, odobrava i zaključuje račune i posljedice rukovanja s proračunom.

Dakle, iz navedenog vidimo da su ovlasti Sabora bile Ustavom tačno određene, te bosanski parlament nije mogao izlaziti iz Ustavom ustanovljenih okvira. Bosna i Hercegovina je, moglo bi se reći, imala značajne nadležnosti. Prije svega, njen Sabor je donosio državni proračun, zatim, vodio je računa o zdravstvu, socijalnoj zaštiti, te privredi, obrazovanju, policijskim snagama, pravosuđu... Sve što jednoj zemlji treba da bi se zvala državom.

Do određenih reformi u oblasti uprave u BiH dolazi 1912. godine, no smatra se da one nisu imale značajnog uticaja na promjenu pravnog položaja BiH, koji je manje ili više ostao isti nakon aneksije, samo je postao pozakonjen. Najznačajnija promjena koju navode autori bila je ukidanje funkcije civilnog adlatusa i prijenos njegovih nadležnosti na zemaljskog poglavara koji je sada imao i civilnu i vojnu vlast u svojim rukama [3, 40]. Godinu potom dolazi do određenih inicijativa od strane zajedničkog ministra financija Leona Bilinskog da se i BiH uključi u odlučivanje po pitanjima zajedničkih poslova tako što će Sabor slati po tri predstavnika u austrijsku i u ugarsku delegaciju (to jest imat će ih ukupno šest, pri tome da i u jednoj i u drugoj delegaciji bude najmanje jedan musliman, jedan pravoslavac i jedan katolik). Bilinski je ovaj problem iznio pred cara te je dobio njegovu podršku, međutim, dolazi do određenog otpora sa mađarske strane [41]. S druge strane, pojedini autori vjeruju da bi takva promjena dovela do kršenja zakona o izboru delegacija oba parlamenta iz 1867. te da bi to ugrozilo dualističko ustrojstvo Monarhije. Kao odgovor na ovu tezu, tadašnji zemaljski poglavar BiH general Oskar Potjorek je iznio mišljenje da bi bosanskohercegovački Sabor trebalo da šalje po šest delegata u svako političko predstavništvo, te da to ne bi povrijedilo zakon iz 1867. ili dovelo do ugrožavanja trenutnog ustavnog ustrojstva Monarhije [41]. Slično rješenje zastupao je i Franjo Ferdinand, smatrajući da udio zastupnika u zajedničkim institucijama mora biti srazmjernan broju stanovnika u BiH kako bi se izbjegla svaka diskriminacija. Navodio je da sadašnja struktura

teško diskriminira predstavnike građana BiH u pogledu učestvovanja u donošenju odluka po pitanjima značajnim za cijelu Monarhiju [23]. Mađarski državni vrh bio je kategorično protiv bilo kakvog učešća BiH u zajedničkim poslovima, te je istakao svoje povijesno-historijske težnje ka pripajanju BiH zemljama krune Sv. Stjepana, te da u tom slučaju bosanskohercegovački Sabor učestvuje u delegaciji ugarskog parlamenta ili čak da Bosna pripadne Translejtaniji, a Hercegovina Cislejtaniji, te bi onda predstavnici Sabora bili zastupljeni u obje delegacije [41].

Prije početka, i za vrijeme Velikog rata, rasprave o rješavanju pitanja što činiti s Bosnom i Hercegovinom ostaju nedorečene. Ugarski predstavnici nastavili su zagovarati čvrsto podjelu BiH ili njeno pripajanje tom dijelu Monarhije, ističući da je to njihovo pravo i po Austrougarskoj nagodbi iz 1867. i po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi godinu dana kasnije. Smatrali su da osiguravajući pravo nad Hrvatskom i Slavonijom svoje pravo protežu i na Bosnu i Hercegovinu [42–44]. U toku rata dolazi do inicijativa reformi organa vlasti u BiH kako bi se iskristaliziralo što ona u Monarhiji zapravo jeste. Tadašnji zemaljski poglavar general Stjepan Sakotić predlagao je formiranje administrativnog savjeta – Senata kao predstavničkog tijela, no vlada u Beču je takvu inicijativu odbila.

Pošto BiH ostaje *corpus separatum* – zaseban teritorij sa osobenim obilježjima, postavlja se pitanje njegove pravne prirode. Značajan broj autora drži se da je Bosna i Hercegovina bila ništa drugo do kolonija austrijske carske i ugarske kraljevske krune, no definicija kolonije ovoj tezi ne ide u prilog [28], te se mi sa istom ne slažemo. Dakle, BiH nije bila nesamoupravni teritorij odvojen od metropole, što je za koloniju karakteristično. No, istini za volju, dobar dio perioda od okupacije nije imala vlastitu upravu. Ta uprava zaživljava nakon aneksije i BiH uživa autonomiju određene vrste. U tom periodu vladar je često zadržavao pravo, preko Zajedničkog ministarstva financija, da uvjetno rečeno „nametne“ zemaljske zakone, izuzev onih koji su se ticali interesa Cislejtanije i Translejtanije, u tom slučaju donosio ih je uz suglasnost oba parlamenta [34].

Nakon 1910. godine dolazi do izvjesne modifikacije pravnog položaja Bosne i Hercegovine. Zemaljskim ustavom (Štatutom) za BiH od 17. II 1910. godine i drugim ustavnim uredbama, ona u svoj politički život unosi vlastite organe državne vlasti (pored već postojećih koji su ustanovljeni ranijim zakonima): Sabor, Zemaljski savjet i kotarska vijeća.

S tim u vezi suveren više nema isključivo pravo donošenja zakona, već to čini uz suradnju bosanskohercegovačkog Sabora (prema § 21 Ustava). Ustavom dolazi do garantija onih općih prava i sloboda građana (što je definirano §§ 2–18 Ustava).

Na osnovu svega prethodno gore izvedenog, može se s pravom kazati da se u određenom slučaju BiH mogla izvesti kao zaseban državnopravni subjekt. Taj subjektivitet je u ograničenom smislu bio osiguran Ustavom i organskim zakonima donesenim prije njega. Dakle, iako formalnopravno, odnosno *de iure* nije bila država, *de facto* imala je određene elemente državnosti te je posmatramo kao *sui generis* specifičano tijelo.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Bosna i Hercegovina je po svemu sudeći imala dosta specifičan položaj, što nije prvi put u njezinoj historiji. Nakon dva značajna međudržavna sporazuma iz 1878. i 1879. godine – Berlinskog ugovora i Carigradske konvencije, Austrougarska monarhija dobiva međunarodni mandat za okupaciju BiH i Novopazarskog sandžaka radi smirivanja situacije izazvane Velikom istočnom krizom (1875–1878), koja je bila vrhunac Istočnog pitanja. Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, okupacije BiH i potpisivanjem Carigradske konvencije između Austrougarske monarhije i Osmanske carevine, juristička elita našla se pred jednom pravnom anomalijom, pred jednim složenim pravnim i faktičkim stanjem. Značajno pitanje koje se postavilo bilo je pitanje suvereniteta nad BiH – u čijim je rukama? Sultana iz kuće Osmanovića ili cara iz Habzburško-Lotarenške kuće? Da li je BiH suverena? Iako je suverenitet sultana utvrđen Carigradskom konvencijom, dolazi se do zaključka da je ono za njega bilo samo *nudum ius* – golo pravo postojano samo u faktičkom smislu, dok je suverenu vlast *de facto* vršila Dvojna monarhija.

Pitanje pravog položaja Bosne i Hercegovine dodatno se komplicira aneksijom 5. oktobra/listopada 1908. godine, što uzrokuje veliku međunarodnu krizu koja polako jenjava već iduće godine. Od tada sporno pitanje više nije vršenje suverenosti nego pravni položaj BiH unutar granica Dunavske monarhije. Činjenica je da ona nije uključena u ovu višenacionalnu federaciju kao ravnopravan član, dakle nije bila zaseban državnopravni entitet. U njezinoj upravi učestvuju zajedno austrougarski, ali i austrijski i ugarski državni organi. Situacija postaje nešto

čišća donošenjem Zemaljskog ustava (Štatuta) za BiH i drugih ustavnih zakona 1910. godine. Po tome BiH dobiva određena državnopravna obilježja i s pravom je možemo smatrati nekom vrstom trećeg entiteta, iako zadržava specifičan položaj kao *corpus separatum*.

Mnoštvo pravnika, politologa, historičara iznosilo je svoj sud o datom problemu. Rijetki su oni koji su mu pristupali sa surovom racionalnošću. Većina je polazila sa stanovišta političkih ili nacionalnih interesa. U tih 40 godina, koliko je egzistirala kao *corpus separatum*, Bosnu i Hercegovinu su krasila obilježja koja nisu viđena niti kod bilo kog, do tada poznatog, entiteta. Ona nije bila kolonija, niti je bila pokrajina. Po Berlinskom kongresu, mogli smo je smatrati okupiranim teritorijem jer se nalazila pod stvarnom vlašću Austrougarske monarhije koja je u njoj držala svoje oružane snage (a bila je sastavni dio Osmanskog carstva), i time bi stvar bila poprilično jednostavna. Ali kako je Dvojna monarhija zaposjela BiH, u skladu sa dobivenim međunarodnim mandatom, vidimo da je počela vršiti korjenite društvene promjene. Te promjene dovode do korekcija u pogledu odnosa koji je Beč imao prema BiH, što je naposljetku dovelo i do aneksije 1908. godine. Pojedini autori su navodili da je BiH ništa drugo do kolonija (barem su tako pojedinci govorili do aneksije), ali u skladu sa definicijom kolonije, mi se sa takvim gledištem ne možemo složiti. Većina pravnika je stajala na stanovištu (i još uvijek stoji) da je Austrougarska provedenim reformama u BiH, ali i kasnijom aneksijom, izašla iz ovlasti koje su joj dodijeljene Berlinskim sporazumom. Mi smatramo da je odgovor na to pitanje dosta nedorečen, prije svega držeći se korištenih izraza u Berlinskom ugovoru da je Monarhija dobila međunarodni mandat na „okupaciju“ i na „upravu“ BiH, što se dosta široko može tumačiti. Kada je pitanje kome BiH pripada riješeno aneksijom, novo se izrodilo, a to je bilo pitanje ustavnog položaja BiH unutar Austrougarske. BiH je Austrougarsku time gurnula u velike političke, pravne ali i financijske probleme. Oni su pokušani biti riješeni donošenjem Zakona o ustavnim uredbama za BiH 1910. godine. Bosna i Hercegovina je po svemu sudeći, od okupacije pa sve do kraja Prvog svjetskog rata, bila *sui generis* organizam sa određenom autonomijom, ali opet predstavlja tijelo kojim su upravljale vlade oba dijela Monarhije, te Zajedničko vijeće ministara. Bila je entitet za sebe, sa osobenim pravnim sistemom, osobenom strukturom stanovništva, jezikom... Iako je imala brojna ograničenja u pogledu vršenja vlasti na

svome teritoriju, možemo kazati da je bila osobeni državni oblik koji je živio prije aneksije u pravnom vakuumu, a poslije kao osobena suština sa vlastitom suverenošću, a opet u suvlasništvu Austrijske carevine i Ugarske kraljevine.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Čulinović, F. *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*. Zagreb: Školska knjiga; 1961. 262–263, 266.
- [2] Šišić, F. *Okupacija i aneksija Bosne i Hercegovine*. Zagreb: Matica hrvatska; 1938. 59.
- [3] Savić, S. Pravni položaj Bosne i Hercegovine za vreme austrougarske vladavine. *Pravna riječ*. 2015; XII (42): 267–268, 269, 270–271, 271, 275.
- [4] Jakšić, G. *Bosna i Hercegovina na Berlinskom kongresu*. Beograd: SANU; 1955. 53.
- [5] Imamović, M. *Osnove upravno-političkog razvitka i državopravnog položaja BiH*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; 2006. 81, 30–31, 34, 37.
- [6] Schneller, H. *Državnopravni položaj Bosne i Hercegovine*. Beograd: Stamparija Kraljevine Srbije; 1893. 15-16, 197, 115.
- [7] Imamović, M. *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914*. Sarajevo: Magistrat; 2007. 21.
- [8] Calvo, C. *Le droit international théorique et pratique, I*. Paris: Guillaumin; 1880. 278.
- [9] Jellinek, G. *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: O. Häring; 1900. 650–651.
- [10] Jellinek, G. *Die Lehre von den Staatenverbindungen*. Berlin: A. Hölder; 1882. 53–54, 116–117, 155–156.
- [11] Martens, F. *Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisierten Nationen*. Berlin: Weidmann; 1884/1885. 363–364.
- [12] Geršić, G. *Pogled na međunarodni i državopravnipoložaj Bosne i Hercegovine i ostrva Kipra prema naučnim ocenama predstavnika današnje međunarodnopravne teorije*. Beograd: SKA; 1893. 12,

59, 39–41, 57–58.

- [13] Lukić, R. *Teorija države i prava*. Beograd: Savremena administracija; 1964. 94–109.
- [14] Čavoški, K. *Uvod u pravo I, Osnovni pojmovi i državni oblici*. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“; 1999. 138–145.
- [15] Lukić R., Košutić, B. *Uvod u pravo*. Beograd: Službeni list SCG; 2003. 52–58.
- [16] Kuzmanović, R. *Ustavno pravo*. Banja Luka: Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci; 2002. 185–204.
- [17] Neumann, L. L'empire Austro-Hongrois, la Bosnie et Herzegovine – Deux lettres au redacteur-en-chef. *Revue de droit international et le legislation compare*. 1879; XI: 144, 38–45, 144–147.
- [18] Höltzendorff, F. *Handbuch des Völkerrechts*. Berlin: C. Habel; 1885. 245–246, 245.
- [19] Lingg, E. Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina. *Archiv des öffentlichen Rechts*. 1890; V(4): 480–528, 520–522.
- [20] Perić, Ž. *O pravnom položaju Bosanaca i Hercegovaca u stranim državama*. Beograd: Štamparija i stereotipija Todora K. Naumovića; 1906. 31.
- [21] Čaušević, H. *Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom*. Narodna uzdanica. 1945; XIII. 138–139.
- [22] Kollesberg, T. D. von. *Der Monarchische Bundesstaat Oesterreich-Ungarn und der Berliner Vertrag nebst der bosnische Vorlage*. Charleston: Nabu Press; 2012. 311.
- [23] Dedijer, V. *Sarajevo 1914*. Beograd: Prosveta; 1966. 101, 218–228, 220.
- [24] Juzbašić, Dž. O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine. *Radovi Akademije nauka i umjetnosti BiH*. 1967; XXXII. 168–169, 163–196.
- [25] Imamović, M. *Historija države i prava BiH*. Sarajevo: Magistrat; 2003. 218–219, 256, 257.

- [26] Hauptmann, F. Djelokrug austrougarskog zajedničkog ministarstva financija. *Glasnik arhiva i Društva arhivista BiH*. 1963; III. 16–17.
- [27] Richter, E. Bosnien. *Oesterreichische Rundschau*. 1906; VI. 151–152, 140.
- [28] Bouvier, J. *A Law Dictionary*. Philadelphia: J. P. Lippincot and co.; 1879. 292, 258.
- [29] Ulbrich, J. *Lehrbuch des Oesterreichische Staatsrecht*. Wien: T. Hofmann; 1883. 793.
- [30] Imamović, M. Pravni sistem i zakonodavstvo Bosne i Hercegovine 1878–1914. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 1972. 1–3. 239–247.
- [31] Bartoš, M. *Međunarodno javno pravo, II*. Beograd: Kultura; 1956. 41–43.
- [32] Šišić, F. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Matica hrvatska; 1962. 476.
- [33] Malcolm, N. *Bosna: Kratka povijest*. Sarajevo: Buybook; 2011. 252–281.
- [34] Juzbašić, Dž. Austrougarsko zajedničko ministarstvo i upravljanje Bosnom i Hercegovinom nakon aneksije (Državnopravni aspekt). *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom, knjiga CXVI*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH; 2002. 247.
- [35] Popovici, A. *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*. Leipzig: Verlag von B. Elischer Nachfolger; 1906.
- [36] Matković, S. Hrvatski pogledi na uvođenje bosanskohercegovačkog sabora. *Historijska traganja*. 2011. 7. 119–132.
- [37] Zemaljska vlada, „Glasnik zakona i naredaba“, br. II/1910.
- [38] Kapidžić, H. Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (državnopravni odnosi). *Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine*. 1968. 4. 70–80.
- [39] Čaušević, Dž. *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine: Dokumenti sa komentarima*. Sarajevo: Magistrat; 2005. 233.
- [40] Kožar, A. Uloga civilnog adlatusa u upravljanju Bosnom i Herce-

govinom. *Zbornik radova „Ustavno pravni razvoj Bosne i Hercegovine 1910–2010“*. 2011. 15–29.

- [41] Juzbašić, Dž. Reformni planovi – teškoće u obrazovanju saborske radne većine. *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje (1910–1914), knjiga LXXIII*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH; 1999. 162–164, 164–165, 220.
- [42] Zovko, Lj. Studije iz pravne povijesti BiH 1878-1914. Mostar: Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru; 2007. 29.
- [43] Hauptmann, F. Kombinacije oko državno-pravnog položaja BiH na početku Prvog svjetskog rata. *Godišnjak Društva istoričara BiH*. 1961. 95–96.
- [44] Đaković, L. Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj. *Prilozi Instituta za istoriju Sarajeva*. 1979. 103–147.

LEGAL POSITION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA 1878–1918

Author: FILIP NOVAKOVIĆ
e-mail: filip.novakovic@student.unibl.org
Mentor: Prof. Nikola Mojović
Faculty of Law, University of Banja Luka

Abstract: The paper will present a systematic analysis of the events that directly led to the occupation of Bosnia and Herzegovina by the Austro-Hungarian Monarchy, but also the events that followed the occupation. The legal position of Bosnia and Herzegovina in that period can be viewed from the point of view of international and domestic law. On the other hand, the legal authors of that time argued over the question of sovereign power in Bosnia and Herzegovina. To whom did it belong? To the Turkish Sultan or the Austrian Emperor? What further stirred up the water in that field was the annexation in 1908. But only then do we come to an even more complicated problem. It is a legal entity of the *corpus separatum* – Bosnia and Herzegovina within the Austro-Hungarian Monarchy.

Keywords: legal status; Bosnia and Herzegovina; Austro-Hungary; occupation; annexation; *corpus separatum*

TEOLOŠKE OSNOVE VAHABIZMA

Autor: LJILJANA KOLARSKI

e-mail: ljiljana.kolarski11@gmail.com

Mentor: Prof. dr Dragan Simeunović

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: U radu će biti predstavljen istorijski kontekst nastanka islama sa teološkim osnovama kojima se na jednostavan način predočava suština islamske vere. Jasan uvid u fundamente islama posmatra se imperativom koji pruža osnovu za dalje razumevanje svih postojećih islamskih denominacija. Posebnu pažnju zaslužuje vahabizam, s obzirom na odsustvo preciznog i opšteprihvaćenog gledišta o njegovom definisanju, učenju, sličnostima i razlikama sa salafizmom kao i legitimitetu postojanja. Nepostojanje saglasnosti ukazuje na nužnost izučavanja vahabizma, usled svoje kompleksnosti i značaja u istoriji islama, ali i istoriji pojedinih država kao što je Saudijska Arabija. Shodno navedenom, rad ima za cilj da pruži analizu teoloških osnova vahabizma radi sticanja elementarnih znanja o ovoj denominaciji sunitskog islama, čime se mogu otkloniti postojeće i potencijalne pogrešne interpretacije.

Ključne reči: Islam; suniti; salafizam; vahabizam; Muhamed ibn Abdel Vahab; Saudijska Arabija.

UVOD

Događaji koji su se odigrali od sredine 20. veka i poslednjih decenija, poput kraja kolonijalističkog perioda, formiranja novih suverenih država na Bliskom i Srednjem istoku, terorističkih napada, formiranja Islamske države, migrantske krize, narastajućeg stepena fenomena islamofobije, doprineli su ponovnom interesovanju za islam i istovremeno usloveli potrebu za temeljnijim i sveobuhvatnijim pristupom njegovom izučavanju. Nakon judaizma i hrišćanstva, islam predstavlja treću najmlađu monoteističku religiju na svetu, drugu po veličini i prvu po brzini

širenja. Pored dva opštepoznata ogranka u islamu, sunitskog i šiitskog, neosporno je postojanje brojnih denominacija, od kojih posebnu pažnju zavrednuje upravo jedna denominacija sunitskog islama pod nazivom vahabizam. Svojim postojanjem dodatno obogaćuje islamski identitet i doprinosi kompleksnosti njegovog razumevanja. Geneza vahabizma predstavlja simplifikaciju strogog monoteističkog principa uz naglašavanje pojedinih etičkih obrazaca radi uprošćene afirmacije fundamentalnih vrednosti i etike islama. Kao svojevrsni vid revivalizma islamske dogme, teži održanju krucijalnih postulata i eliminaciji svih primesa koje potencijalno ugrožavaju čistotu islamske vere.

Svojim učenjem i inicijalnom prožetošću sa politikom, što će biti prikazano na primeru Saudijske Arabije, vahabizam je stvorio ogroman uticaj i na jasno profilisanje državne unutrašnje i spoljne politike, te je pretvoren u nezaobilazan predmet izučavanja. Iz tog razloga, rad ima za cilj da na koncizan način predstavi suštinu učenja vahabizma, odnosno teološke osnove, nužne za njegovo razumevanje i objektivno posmatranje kao denominacije islama.

Rad je nastojao da kroz sažeti istorijski prikaz nastanka i teoloških osnova islama, neophodnih za razumevanje njegovih brojnih denominacija, ukaže na istinsku prirodu najmlađe monoteističke religije na svetu. Sledstveno tome, u radu su predstavljena osnovna učenja vahabizma radi olakšanog razumevanja ključnih odlika i pravljenja distinkcije sa drugim denominacijama. Autor je imao za cilj da predoči suštinu učenja vahabizma, a zatim da ukaže na razgraničenje sa salafizmom, budući da se pomenute denominacije sunitskog islama neretko smatraju sinonimima. U odgovoru na istraživačko pitanje, autorka se koristila analizom sadržaja postojećih tekstova koji obrađuju pomenutu temu, na osnovu kojih je ponudila svoj sveukupni pregled teoloških osnova vahabizma kao ogranka sunitskog islama. Dodatno, autorka nastoji da bliže objasni odlike vahabizma radi njegovog pojmovnog razgraničenja sa salafizmom kao denominacijom sa kojom se najčešće poistovećuje, koristeći se komparativnom metodom.

ISTORIJSKI PRIKAZ NASTANKA ISLAMA

Relevantnost prikaza osnovnih učenja bilo koje religije na svetu predstavlja ozbiljan zadatak koji iziskuje dobro poznavanje materije i

nepristrastan pristup kako bi se na najobjektivniji mogući način predstavile osnove milenijumskog učenja i mudrosti. U cilju razumevanja islama ali i njegovih potonjih denominacija, neophodno je upoznavanje sa osnovnim učenjima koja daju prepoznatljiv pečat ovoj brzorastućoj religiji ali ujedno prave diferencijaciju u odnosu na ostale religije, posledično naglašavajući simbiozu svih značajnih vrednosti koje sačinjavaju suštinu veroispovedanja. Stoga, u narednom delu rada će, radi lakšeg razumevanja i uvida u učenje vahabizma, biti predstavljen istorijski kontekst nastanka i razvoja islama, temeljne istine vere i pet stubova islama.

Negostoljubivog reljefa i jednoličnog peščanog pejzaža, Arabijsko poluostrvo u 7. veku odlikovala je društvena, ekonomska i državna dezintegracija. Nukleus arapske zajednice bilo je pleme, a na višem nivou klan, oko kojeg su bili organizovani beduini-nomadi kao lokalno stanovništvo. Na čelu plemena nalazio se plemenski vođa, šaik, čiji se kredibilitet zasnivao na pripadnosti bogatom klanu i ujedno pružao mogućnost uloge odlučioaca nad siromašnijim plemenima čija se reputacija zasnivala na pljačkama [1].

Pljačke i međusobni napadi odražavali su borbenost prouzrokovanu duhom preživljavanja u nemilosrdnoj pustinji i ujedno ukazivale na važnost osećaja pripadništva reflektovanog u plemenskoj zajednici. Shodno početnom vidu društvenog organizovanja, razvio se jedinstveni koncept asabije koji karakteriše veoma izražena komponenta zajedništva, solidarnosti i pripadnosti zasnovana na krvnom srodstvu po očevoj liniji [2]. Tokom vremena, pomenuti koncept postao je prepoznatljiva karakteristika organizacionog ustrojstva Arapa. Pripadnici plemena u predislamskoj Arabiji bili su pagani sa veoma bogatom i razvijenom politeističkom tradicijom. Prirodne pojave, Sunce i Mesec, kao i različita božanstva, zajedno sa okultizmom i totemizmom, obavijeni plaštom magije, skupa su sačinjavali veoma živopisan obrazac verovanja arapskog stanovništva.

Važno je istaći značaj vrhovnog božanstva koje je, prema rečima Menja [3], „smatrano i pretkom roda, stoga je odanost nomada svome porodičnom klanu u suštini imala religiozan karakter” (str. 465). Dodatno, Božović [4] navodi da su „totemi bili visoko cenjeni usled ubeđenja da svaka rodovska grupa ima svog totema-zaštitnika sa kojim je u srodstvu i čije ime nosi. Poslanikovo pleme se nazivalo Kurejši (ti) od reči kurejš, što znači mali morski pas (str. 18). Navedeno jasno uka-

zuje na jak uticaj i ukorenjenost politeizma, zbog čega će se predislamski period nazvati džahilija ili džahilijet, poznat kao doba neznanja, smatrajući ga, sa određenim stepenom prekora, periodom koji je u suštij suprotnosti strogoj monoteističkoj orijentaciji islama [5].

Međutim, pre samog nastanka islama kao nove i najmlađe monoteističke religije, arapsko stanovništvo je imalo priliku da se susretne sa drugim religijama. Velika i moćna carstva poput Vizantije i Abisinije omogućila su upoznavanje sa judaizmom i hrišćanstvom, dok je kolevka zoroastrijanizma bila Persija. Blizina pomenutih carstava značajno je uticala na formiranje islama, obezbeđujući dogmatsku osnovu nadalje menjanu novim, kasnije zvaničnim postulatima islamske vere. Dakle, uočljiv je uticaj dve, starije monoteističke religije koje su na svojstven način doprinele usvajanju prethodno utemeljenih verskih obrazaca i potpomogli uobličavanje novih učenja i principa.

Neizostavno je ukazati na značaj grada koji je predstavljao ekonomski, kulturni i verski centar Arabljana, Meku. Usled nedostatka istorijskih podataka o gradu, teško je utvrditi tačan hronološki sled događaja od njenog nastanka, ali je svakako poznato da je Meka svoj značaj stekla pre dolaska islama zahvaljujući putničkim i trgovačkim karavanima i predstavljajući nezaobilaznu stanicu na njihovoj ruti, od juga ka severu. Smeštena u jugozapadnom delu Arabijskog poluostrva, u dolini oblasti Hidžaz, što znači barijera, Meka je predstavljala idealnu oazu za sve prolaznike, najverovatnije zbog čuvenog bunara Zemzem koji se tamo nalazio. To jasno ukazuje na ekonomski značaj grada koji se na taj način razvijao predstavljajući centar trgovine.

No, ekonomski značaj isprepletan je i intenziviran sakralnim značajem prepisanim prvenstveno od pagana, odnosno beduina-nomada, a kasnije i samih muslimana. Meka je bila sveto mesto, dom brojnih božanstava, mesto prinošenja žrtava i čuvar idola. Posebno je bila poznata kao dom Alahovih kćeri u delu zvanom Kaba. Iz tog razloga se može zaključiti da Meka svoj značaj u islamu umnogome duguje Kabi.

Kaba ili čaba, doslovno označava kocku i prvobitno je postavljena u središte svetog prostora (haram) koje je danas središte otvorene džamije u Meki, mesdžid al-haram [5]. Metaforično označena kao pupak zemlje, početna je tačka stvaranja, prvo što je Alah stvorio i njegova kuća na zemlji iznad koje se nalazi još sedam kaba na sedam nebesa [6]. Najsvetiji predmet predstavlja crni kamen, najverovatnije meteorit, smešten u

jugoistočnom delu Kabe izuzetnog značaja jer se smatra da ga je upravo Muhamed postavio na to mesto. Koliki je bio njen religiozni karakter u predislamskom periodu, svedoči predanje da je Muhamed, povratkom u Meku iz Medine, porušio svih 365 idola koji su se tamo nalazili.

Hodočasnici su dolazili da se poklone Kabi, dok su trgovci vešto iskoristili ovu svetu teritoriju, na kojoj je bilo zabranjeno ratovanje, za unapređenje svojih poslova. Shvativši da većina gradske trgovine zavisi od hodočasnika, vođe trgovačkih porodica preuzimaju dominantnu ulogu nad protokom robe. Vremenom su otišli i korak dalje, te su preuzele kontrolu i nad svetilištem u Kabi kako bi osigurali bezbedno odvijanje hodočašća. Na taj način, pomenute vođe postepeno su zadobile kontrolu nad čitavim životom u Meki. Usled brojnih ogorčenih borbi među plemenima, pojavilo se jedno koje je odnelo primat nad glavnim poslovima oko Kabe, pleme Kurejš. Stotinak godina pre Muhamedovog rođenja, Kurejšiti su pod vođstvom šeika Kusaja zavladaali gradom i svetilištem. Zahvaljujući Kusaju, revitalizovan je kult Kabe, koji je godinama bio u opadanju, uveden je sistem zakona a pleme Kurejš izgradilo ulogu glavnog zaštitnika svetog mesta i rukovodioca hodočašća [3].

Prevlast nad izvorom bogatstva i moći bila je trn u oku mnogim plemenima, stoga su i sukobi, neretko krvavi, bili posledica uživanja određenih privilegija jednih, nauštrb drugih. Značajno je pomenuti da su Kurejšiti dozvoljavali poštovanje različitih kultova u Meki i slobodno ispovedanje vere njihovih suseda, hrišćana i Jevreja. Međutim, kontrola nad svetilištem je znatno slabila usled nesuglasica i sukoba, što je ovo sveto mesto pretvaralo u nestabilno područje. Usled sve većih i nesnosnijih zaoštavanja odnosa i ranjivosti, pojava *deux ex machina* postaje neophodna. Splet okolnosti iznedriće izuzetno harizmatičnu ličnost, naširoko poznatu i poštovanu od strane svih muslimana širom sveta do dana današnjeg. Pojavljuje se čovek visprena duha, oštrog razuma, inspirativnog govora, koji će svojim prenošenjem doslovnih Alahovih objava dovesti islam na pijedestal među Arapima, prorok Muhamed.

Usled nedostatka pouzdanih i relevantnih istorijskih podataka, biografija proroka Muhameda poprilično je zamagljena i zasnovana na legendama iz islamske tradicije. Detaljan opis rođenja proroka Muhameda navodi Trifković [7], opisujući to na sledeći način:

Prema muslimanskoj legendi, čudne okolnosti pratile su Muhamedovo rođenje. Bio je rođen sa prerezanom pupčanom vrpcom, obrezan

i čist. Tek rođeni Abdul Kasem (to mu beše pravo ime) odmah je prohodao, uzeo šaku praha sa zemlje i pogledao u nebo, govoreći „Bog je velik“ (str. 35).

Prema arabljanskom predanju, Muhamed je rođen 570. godine, u godini slona, 12. dana u mesecu rabi al-avalu [8]. Iako je poslanik poznat kao Muhamed, što znači slavljani, i Abdul Kasem, njegovo puno ime bilo je Muhamed ibn Abd Alah, ibn Abd el Mutalib, ibn Hašim, Kurejšit [9]. Usled zle kobi sudbine, Muhamedovi roditelji, Amina i Abdulah, u njegovom ranom detinjstvu preseliše se u večnost te ostade siročić sa 6 godina. Brigu o Muhamedu pružio je prvo njegov deda Abdul Mutalib, poznat kao osnivač hašimitskog bratstva, a zatim njegov stric Abu Talib, uspešan trgovac i otac budućeg halife Alija [10]. Zajedno sa stricem Muhamed je odlazio na trgovačka putovanja širom Arabijskog poluostrva, što ga je pretvorilo u veštog i iskusnog trgovca. Zbog svog izuzetnog poštenja i savesnosti nadaleko je postao poznat kao el-amin (pouzdan) [3]. Pripadnici Muhamedovog plemena zamerili su mu ženidbu sa 15 godina starijom, bogatom udovicom Hatidžom sa kojom je imao sedmoro dece. Tri sina su umrli u mladosti i četiri kćerke Zejneb, Rukaju Um Kasul i Fatimu, za koju ističe Tanasković [11] „od kojih je jedino ovoj najmlađoj bila predodređena važna uloga u istoriji islama, kao supruzi Muhamedovog nećaka i šticećenika, a docnije četvrtog „pravovernog“ halife Alija, za koga se vezuje duhovna i svetovna legitimacija šiitskog islama“ (str. 25).

Za istoriju islama od izuzetnog je značaja 610. godina, kada je u svojoj četrdesetoj godini, u pećini Hiri na brdu Džabal al Nur, poznatom kao „Planina svetlosti“, Muhamed dobio prvu objavu [12]; [13]. Kako Crim [5] ističe:

27. noći, 9. meseca ramazana, po arapskom ramadana, „noć moći“ ili „noć sudbine“ Muhamedu se obratio melek, anđeo, Džibril (Gavrilo) sledećim rečima: „Čitaj, u ime Gospodara tvoga koji stvara čoveka od ugruška, koji čoveka podučava onome što ne zna“, te se od tog trenutka računa formiranje velike religije – islama (str. 484).

Proklamujući strogi monoteizam, proces prihvatanja islama naišao je na ogroman otpor posebno od strane Muhamedovog plemena Kurejš ugrožavajući njihovu finansijsku dobit kroz ulogu čuvara Kabe i rukovodioca hodočasnika. Izlaz iz teške situacije rešen je Muhamedovim putovanjem iz Meke u Medinu, koje je počelo 10. septembra 622.

godine i označava se kao hidžra, „preseljenje”, od kada počinje računanje vremena po lunarnom kalendaru a sam grad Jatrib ili Jasrib postao je poznat kao Madinat an Nabi, „grad proroka“ ili Medina [3].

Po povratku u Meku, Muhamed je prišao Kabi i, kako podseća Rado- nić [14], „objavio rat poganičkim božanstvima sa usklikom: La illahe il-allah, Muhammed resul-ul-lah! (Nema Boga osim Alaha, Muhamed je Božiji poslanik)”(str. 13). Izrečeno će kasnije postati poznato kao šehada, odnosno, prvi stub verovanja islama. Tokom 22 godine preno- šenja Alahove objave, Muhamed se pokazao još kao vojskovođa i držav- nik. U znak visokog poštovanja prema poslaniku, vernici pri svakom pomenu njegovog imena koriste skraćenicu arapske formule-pozdrava s. a. v. s [15], „salallahu ala sejjidina muhammedin va ali Muhamed (Mir Božiji neka je sa njim i porodicom mu časnom)” (str. 11).

Akida i pet stubova vere

Postojanje fundamentalnih učenja u svakoj religiji poseduje izuze- tan značaj. Njihovim poštovanjem i negovanjem održava se iskonska vrednost i prepoznatljivost religijskog učenja. U islamu, agida pred- stavlja sistem verovanja zasnovan na šest ključnih elemenata koji se bez pogovora usvajaju:

Temeljne istine islamske vere Novaković [16] predstavlja na sledeći način: „Postoje određena neslaganja i razmimoilaženja o principima koji se mogu uključiti u temeljne istine vere, ali se sasvim pouzdano može konstatovati da je većina islamskih teologa i drugih naučnika, koji se bave proučavanjem islama, u osnovi saglasna da su opšte prihvaćene sledeće temeljne istine vere –„islamski šartovi”: verovanje u Boga, u anđele (meleke), Božije knjige, Božije poslanike, sudnji dan i Božije određenje (str. 274).

Prepoznatljivost islama ogleda se u strogom, apsolutnom i nepri- kosnovenom monoteizmu, odnosno tavhidu, koji se nalazi na pijede- stalu islamskog učenja. Alah je reč kojom se označava Bog i upotre- bljavaju je i Arapi nemuslimani. Glavni je Tvorac, Gospodar i Stvoritelj svega što postoji te iz tog razloga odnos ljudi prema Alahu, kao znak zahvalnosti, može biti samo submisivan i podanički. Stvoritelj, Pravedni, Milosrdan, Svemogućí, Tvorac života samo su neki od 99 hvalospevnih atributa, koja se pripisuju Alahu u čast divljenja i znak poštovanja [17].

Veoma cenjeni i visoko poštovani su anđeli, na arapskom meleci, androgena bića stvorena od svetlosti, nur, bez prepoznatljivog oblička, budući da se mogu javiti sa dva, tri, pet krila ili u ljudskom obličju. Njihov značaj ogleda se u ulozi vesnika i prenosioca Alahovih reči ljudima. Meleci najpoznatiji u islamu su Mihail, Israfil, Azrail dok melek Džibrail, anđeo Gavriilo, zauzima posebno mesto i uživa najviše poštovanje usled činjenice da je upravo on obznanio Muhamedu prve Alahove reči.

Kitab, na arapskom jeziku, označava Božije knjige koje su stvarane kao uputi vernicima. U islamu sveta, poslednja sveta Knjiga, najpotpunija, najsavršenija, napisana na savršenom arapskom jeziku je Kuran. Kuran znači „recitovanje” ili „ono što se ponavlja”, dok ujedno predstavlja prvi i osnovni izvor islama, posle kojeg dolaze Suna i hadisi. [18]. Sveta knjiga islama sastoji se od 114 poglavlja (sura), a svako poglavlje od ajeta (stihova). Ne postoji opšta saglasnost po pitanju broja ajeta, ali se procenjuje ih je preko 6.000.

Božiji poslanici imali su zadatak prenošenja Alahovih uputa ljudima. Hijerarhijski posmatran kanal prenosa uputa podrazumeva Alaha, meleke, poslanike i ljude. Muhamed se smatra za najvažnijeg poslanika jer je poslednji, no ne sme se zaboraviti da se uvažavaju poslanici poznati u judaizmu i hrišćanstvu, kao što su Musa, Isa, Nuh, Jakub i drugi. Pitanje eshatologije i predestinacije nezaobilazni je predmet izučavanja islamske teologije. Poštovanje i praktikovanje bihevioralnog obrasca, po uzoru na poslanika Muhameda, upućuje na postojanje principa predestinacije. Svako delo će se promatrati na Sudnjem danu i biti nagrađeno odlaskom u dženet (raj) ili kažnjeno, odlaskom u džehenem (pakao).

Čuvenih pet stubova islama predstavljaju individualne i kolektivne dužnosti svakog muslimana koji je dužan da ih praktikuje čitavog života. Pet stubova su: šehada, namaz, seum, zekat i hadž. Šehada predstavlja verbalizovanu suštinu islama koja glasi „Nema Boga osim Alaha, Muhamed je Njegov poslanik”. Ona ima izuzetnu vrednost čijim se izgovaranjem, uz prisustvo dva svedoka, može izvršiti primanje islama. Namaz se odnosi na molitvu, koju su muslimani dužni da obavljaju pet puta dnevno na bilo kom mestu. Poseban značaj ima zajednička molitva petkom u džamiji, poznata kao džuma-namaz. Seum je opšti naziv za post, kojih u islamu ima nekoliko, dok je post za vreme meseca ramazana najvažniji usled činjenice da je Muhamed u mesecu ramazanu

primio prvu objavu. Ramazanski post traje čitavog meseca i podrazumeva uzdržavanje od jela i pića, bludnih radnji od izlaska do zalaska sunca. Završetak posta obeležava se Bajramom kada se organizuje iftar, zajedničko obedovanje muslimana u što većem broju i deli milostinja. Zekat, nazivan davanje poreza ili deljenje milostinje, predstavlja simbiozu moralne i novčane dužnosti. Hadž ili hadžiluk predstavlja hodočašće u Meku koje je neophodno obaviti barem jednom u životu. On podrazumeva vrhunac fizičkog napora usmerenog ka Bogu. Ono podrazumeva cirkumambulaciju, kružno kretanje 7 puta oko Kabe, posetu Ibrahimove stanice, brda Save i Marfe, svetog izvora Zemzem. Ima izuzetnu sakralnu vrednost i obavlja se jednom godišnje u dvanaestom mesecu zulhidže, a dužina trajanja je 5 dana.

POJMOVNO ODREĐENJE SALAFIZMA

Islam predstavlja religiju koja nesumnjivo obiluje denominacijama nastalim usled nesaglasnosti oko određenih, inicijalno uvreženih dogmatskih i normativnih principa. Prihvatanje različitih gledišta usloвило je genezu brojnih denominacija čije je postojanje podarilo jedinstveni pečat islamskoj veri. Najvažnija, i još uvek neprevaziđena, tačka raskola u muslimanskom svetu je pitanje Muhamedovog naslednika. Kako poslanik nije imenovao naslednika, celokupna novoosnovana uma našla se pred veoma teškim zadatkom. Pitanje ko nasleđuje poslanika postalo je seme razdora koje je dovelo do nastanka dva najpoznatija ogranka, sunita i šiita, a nadalje kreće veoma bogata ramifikacija navedenih denominacija.

Pripadnici sunitske škole usaglasili su se da naslednik Muhameda može biti biran od strane naroda ili njegovih predstavnika putem idžme, sveopšteg kolektivnog konsenzusa, dok je preduslov za biranje naslednika njegova posvećenost islamu, čime dokazuje da je zaista musliman i da je dostojan tog zvanja. Šiiti pak smatraju da Muhamedov naslednik ne može biti biran iz naroda već da mora biti u srodstvu sa njim, dakle, iz kruga porodice, što jasno ukazuje na isticanje nasledne i dinastičke vlasti. Kako [5] navodi „šiiti još ističu značaj harizme i žele harizmatkog vođu čije je oličenje prepoznato, pored Muhameda, u Aliju, Muhamedovom zetu i mužu njegove ćerke Fatime. Otuda i naziv šiiti, jer šiija na arapskom doslovno znači „posebna, različita stranka“ (str. 701). Dakle,

suniti ističu 4 pravoverna halifa nakon Muhameda: Abu Bakra, Omera, Osmana i Alija, dok šiiti priznaju samo Alija.

Iako su istaknute najvažnije tačke spora kod najvećih frakcija, podele u islamu su daleko kompleksnije i brojnije. Svaka frakcija podrazumeva dodatnu ramifikaciju, te tako postoje pored sunita i šiita sledeći pravci islama: haridžiti čije su podgrupacije azrakiti, sufriti i ibaditi, zatim, zejđiti, ismailiti od kojih su nastali karmati, fatimidi, nizariti i mustaliti. Potom slede nusajriti, druzi, kizilbaši, beктаšije, Ali-alahi, jezidi i niz sekti sa svojstvenim interpretacijama islama.

U cilju razumevanja vahabizma, prvo će biti izneto objašnjenje salafizma, budući da je razlika između ove dve denominacije veoma zamagljena i neretko dovodi do njihovog poistovećivanja. Primetno odsustvo jasne distinkcije pomenutih frakcija ostavlja prostor za multidisciplinarni pristup izučavanja. Dodatno, neophodno je krenuti od definisanja određenih pojmova iz perspektive politikologije religije, kako bi se stekao jasniji uvid u navedene denominacije i njihovo definisanje. Stoga, ukratko će biti predstavljene osnovne definicije kulta, sekte i verskog pokreta. Neretko se za osnovnu tipologizaciju religijskih organizacija uzima tipologizacija Maksa Vebera koja ustanovljava principijelnu razliku crkve i sekte koja je kasnije upotpunjena radovima drugih sociologa, poput Džona Milтона Jingera, koji ističe sledećih šest tipova verskih organizacija: kult – sekta – etablirana sekta – denominacija – univerzalna crkva [19]. No, pomenuta tipologizacija samo je jedna od mnogih i služi da ukaže na kompleksnost definisanja verskih organizacija.

Kult predstavlja vid verske organizacije čije su ideje drugačije i nove u okruženju, uspostavljajući određene norme i ideje svojim sledbenicima u obliku obaveza, te se iz tog razloga odlikuju negativnim značenjem, kao odstupanjem od ortodoksnog učenja [20].

Suprotno kultu, sekta i verski pokret su, prema rečima Potežice [20] „pretežno konzervativni i tradicionalistički oblici posebnih grupnih shvatanja i ispoljavanja zajedničke vere, čiji je cilj, pretežno, povratak na prvobitne „čiste“ principe vere (verski i politički puritanizam) i „izvorna učenja“, naravno onako kako ih vide sledbenici određenih sekti ili verskih pokreta. Razlike između sekti i verskih pokreta su u stepenu verskog protesta, koji u oba slučaja ostaje u okvirima vere” (str. 34). Verski protest odnosi se na stepen odstupanja od bazične doktrinarne dimen-

zije, koja je izraženija kod sekte. Dakle, doktrinarna osnova ostaje ista, dok se promene odnose na pojedine obrede, versko-pravne stavove, davanje naziva po učenju određenog verskog lidera i drugo. Bitno je istaći da sekta nema negativno značenje u arapskom jeziku već da se kao njen ekvivalent koristi reč firag, odnosno, grupa ljudi sa zatvorenim verskim, filozofskim ili ideološkim učenjem [20].

UPOREDNA ANALIZA SALAFIZMA I VAHABIZMA

Zadatak definisanja salafizma veoma je kompleksan, imajući u vidu nepostojanje konsenzusa oko jedne, sveobuhvatne definicije. Međutim, da bi se uopšte ponudila definicija, neophodno je posedovati određeno znanje o osnovnom učenju salafizma. Etimološki aspekt reči salafizam ukazuje na arapsku reč al-salaf al-sālih koja u prevodu znači „časni predak” ili „pobožni predak” i označava prve tri generacije muslimana po osnovnom hadisu poslanika Muhameda [21]. Upravo u hadisu su zabeležene reči poslanika Muhameda, koji je istakao da najbolji ljudi dolaze iz njegove generacije, zatim oni koji njih prate i na kraju oni koji prate poslednje [21]. Spadajući u grupu puritanskog islamskog učenja, pripadnici salafizma smatraju da su Kuran i hadis, kao praksa proroka Muhameda, poslednja instanca verskog autoriteta, ne ostavljajući prostor za njihovu interpretaciju od strane islamskih učenjaka [22].

Shodno navedenom, zaključuje se da salafizam predstavlja ogranak sunitskog islama čiji sledbenici prihvataju inicijalna učenja zasnovana na Kuranu i hadisima poslanika Muhameda, uz striktno odbijanje bilo kakvih inovativnih gledišta nastalih tokom vremena koja ugrožavaju istinsku čistotu islama. Salafiti teže praktikovanju načina života prema obrascima prve tri generacije ističući i ukazujući na istinski puritanizam. Ipak, jasno i koncizno definisanje salafizma do danas nije postignuto. Definisanje salafizma polazi od gledišta koja međusobno oponiraju, primera radi, od onih koji smatraju da nije ni devijacija, ni pokret niti organizacija sa utvrđenom hijerarhijom i vođom na čelu do gledišta da predstavlja samo denominaciju sunitskog islama [23]. Etimologija reči salafizam ukazuje na to da se sledbenici ove sunitske denominacije u našem jeziku nazivaju selafije, a neretko i salafije, dok autor smatra da je najpravilnije nazivati ih salafiti, analogno nazivima drugih denominacija, kao što su fatimidi, ibaditi, ismailiti, azrakiti i drugi.

Usled nedostatka pouzdanih istorijskih izvora, tačno vreme i mesto nastanka salafizma, kao i ime osnivača, veoma je teško utvrditi. Smatra se da nastaje na teritoriji Arabijskog poluostrva u srednjem veku. Kako obično biva, period moralnog i duhovnog srozavanja postaje plodno tlo za revivalizam tradicionalnih vrednosti učenja što je, smatra se, iznedrilo i salafizam. Kako navodi Armstrong [24] „Konzervativna tendencija izbila je na površinu tokom 14. veka kod pobornika šerijata kao što su Ahmad ibn Tajmija iz Damaska i njegov učenik Ibn al-Kajn al-Džauzija (str. 285). Ibn Tajmija se smatra za jednog od najvažnijih islamskih teologa srednjeg veka koji je, kao sledbenik hanbalitskog mezheba, zagovarao povratak na dva osnovna izvora, Kuran i Sunu [25]. Isticao je zastupanje izričitog monoteizma zasnovanog na Kuranu kao najvažnijem, neprikosnovenom i jedinom relevantnom, uz Sunu, izvoru islama, odbacujući na taj način „novotarije” modernog doba, usled kojih su se muslimani sve više udaljavali od izvornih učenja islama.

Dakle, očigledna je težnja salafita da „očiste“ islam, sledeći poslanika Muhameda, njegove sledbenike i sledbenike njegovih sledbenika. U gotovo istim okolnostima državne i društvene dezorijentacije, četiri veka kasnije, pojaviće se vahabizam kao novi pokret sa identičnom tendencijom pročišćenja i revitalizacije iskonskog islamskog učenja.

Iako postoji podatak da je vahabizam nastao u 16. veku na teritoriji današnje Saudijske Arabije kao reakcija na sufizam i šiitski islam, šire je prihvaćeno gledište o nastanku dva veka kasnije, i to u periodu ponovnog oživljavanja ideja o povratku na puritanski islam. Period praznoverja, krvnih osveta, cvetanja pljački i hazardnih igara iznedrilo je vahabizam, na čelu sa svojim osnivačem, Muhamed ibn Abdel Vahabom, što će ostaviti neizbrisiv trag u istoriji Arabijskog poluostrva [26]. U 18. veku javlja se pokret vahabita, osnovan od strane Muhameda ibn Abdel Vahaba (1703–1792), vremenom postavši zvanična vera saudijske dinastije u Arabiji [6]. Kako Gligorić [27] navodi, „u islamskom svetu vahabizam se označava kao sekta sa zvaničnim nazivom muvahidun (Muwahhidun), čije je značenje „ujedinitelji islama“ ili „unitaristi”. Vahabiti za sebe koriste nazive al-muvahhidun kao i ahl al-tavhid, što označava „pristalice Božijeg jedinstva“ (str. 14).

Naziv „vahabizam“ dobio je po imenu teologa koji ga je osnovao, Muhamedu ibn Abdel Vahabu iz plemena Benu Sinan, grane Temima, rođenog u gradu Ujajni [28]. Iako je opšte uvreženo da je Abdel Vahab

bio rođen u gradu Ujajni, gde je živela njegova porodica, smatra se da je rođen u Nedždu i u prilog ovoj konstataciji ide naziv Šeih an Nedždi, kako su nazivali Abdel Vahaba [20]. Bio je veoma obrazovan, te su oblasti njegovog izučavanja bile i antička filozofija, razvoj islamske misli, a posebno sufijsko učenje, čiji je postao stručnjak. Neizbrisiv trag na učenje Muhamed ibn Abdel Vahaba ostavilo je učenje Ibn Tajmije, uz eksplicitnije naglašavanje puritanizma, kao suštinski neophodnog, usled sveopšte degradacije vremena u kojem je živio.

Stoga najveću vrednost pripisuju principu tavhida, strogom i apsolutnom monoteizmu. Alah je jedini Bog i jedino u šta je dozvoljeno verovati i na praktičan način, bespogovorno dokazivati svoju pokornost. Glorifikacija bilo koga ili čega drugog apsolutno je neprihvatljiva i podložna osudi najviše kategorije. Svako postupanje suprotno navedenom smatraće se najvišim i neoprostivim grehom, širkom, dok će osoba biti okarakterisana kao nevernik, kafir koji je određen jedino za pakao, džehenem. Alah je vrhovni, jedini Bog, tvorac svega te se sve stvoreno njegovom moći mora poštovati. Kako je Kuran materijalizovana Božija reč, ona kao takva ima primat u odnosu na sve prethodno stvorene kitabe, knjige. Slična analogija se vrši i sa Muhamedom, kao poslednjim i najvažnijim poslanikom kojem je preneti cela objava, te se iz tog razloga, reč i delo poslanika Muhameda, poznato kao Suna, smatra drugim izvorom islama, posle Kurana. Ipak, od izuzetnog je značaja istaći da poštovanje poslanika Muhameda proizilazi isključivo iz prenošenja i sprovođenja Božije objave, bez pripisivanja drugih karakteristika svojstvenih Alahu.

Vahabizam ukazuje na jednakost svih vernika koji imaju pravo, ali i dužnost individualnog i samostalnog tumačenja Kurana i Sune, u islamskoj teologiji poznato kao idžtihad, osim u izuzetnim slučajevima koji se tiču verskog učenja, principa iskazivanja bogopoštovanja i verskih zabrana [20]. Zanimljiva je činjenica da uprkos animozitetu, pitanje idžtihada pravi sličnost vahabizma i šiitskog islama, ali samo do određene instance. Generalno posmatrajući, sličnost se odnosi na usvajanje principa idžtihada, koje se kod vahabita ograničava do tri navedene stavke jer su zasnovane na Kuranu i Suni. Sledstveno pomenutom percipiranju idžtihada, odbacuje se neophodnost mudžtehida, onih koji primenjuju idžtihad, objašnjavajući je jednakošću i sposobnošću svih vernika da samostalno tumače objavu.

Iako je vahabizam dobio naziv po teologu Muhamedu ibn Abdel Vahabu, koji se posmatra kao inicijator ponovne purifikacije i simplifikacije islama, tačnije, oživljavanja tavhida, prihvatanja isključivo Kurana i Sune kao izvora islama, pogrešno bi bilo dodeliti mu ulogu utemeljivača novih vrednosti. Upravo zato vahabiti odbijaju gledište da vahabizam predstavlja novi verski pokret, već samo iskonski islam čija se novina, uslovno rečeno, može posmatrati u savremenom naglašavanju tradicionalnih postulata. Poštovanje i praktikovanje islama u svom izvornom obliku podrazumeva, prema učenju Abdel Vhaba, odbacivanje verovanja u moć svetaca i pobožnih ljudi, kult grobova svetaca, gradnju mauzoleja korišćenih kao da su džamije, oslanjanje na posredovanje Božijeg poslanika i svetaca.

Radi jednostavnije diferencijacije salafizma i vahabizma, neophodno je istaći postojanje različitih pravnih škola islamske jurisprudencije, poznatih kao mezhebi, koji ujedno otklanjaju teško primetnu razliku pomenutih denominacija sunitskog islama. Nastanak čuvene četiri pravne škole, odnosno mezheba, hanefijskog, malikijskog, šafijskog i hanbalitskog uslovalo je različito tumačenje Kurana i Sune usled nedovoljno jasnih sura, ajeta, reči i dela poslanika Muhameda, što je otežavalo njihovo razumevanje i praktikovanje. Pomenute verskoppravne škole nazive su dobile po svojim utemeljivačima. Hanefijski mezheb je najliberalniji i najrasprostranjeniji među muslimanima, dok je hanbalitski najkonzervativniji i zastupljen samo u Saudijskoj Arabiji i, u veoma malom broju, državama Zaliva. Zbog svog konzervativnog i tradicionalističkog pristupa, često se pripisuje vahabitima, no oni ga odbacuju tvrdeći da ne pripadaju bilo kojoj verskoppravnoj školi.

Temeljne stavove vahabizma, na sažet i sistematičan način navodi [28] sledećim rečima:

1) svi predmeti bogoštovlja osim Alaha su lažni, a svi oni koji takvo bogoštovlje provode zaslužuju smrt;

2) masa ljudi nije jednobožačka, jer nastoji zadobiti Božiju naklonost posećivanjem grobova svetih osoba; to obavljanje sliči onome što ga spominje Kuran u odnosu na Mušrikun;

3) mnogoboštvo širk je unositi u molitvu ime poslanika, svete osobe ili anđele;

4) mnogoboštvo je tražiti posredovanje od nekog drugog osim Alaha;

5) mnogoboštvo je zavetovati se nekom drugom biću;

6) spada u neverovanje kufr poučavati znanje koje nije zasnovano na Kuranu, Suni ili nužnom uplitanju razuma;

7) spada u neverstvo i krivoverje (ilhad) poricati qadar u svemu što se događa;

8) spada u neverovanje tumačiti Kuran putem tawila.

Pored teološkog poimanja, sledbenici vahabizma prepoznatljivi su i po načinu odevanja zasnovanom na određenim pravilima, koje Hamad [29] navodi:

1) Puštanje brade i skraćivanje brkova. Bradu ne smeju da skrate, makar rasla do kolena;

2) Moraju brijati malje ispod pazuha i na stidnim mestima kako kod muškaraca tako i kod žena;

3) Odeća kod muškaraca, odnosno pantalone, trenerke i slično moraju biti kratke, tačnije, ne smeju biti spuštene na ili ispod članka nogu (zglobova), te ne smeju biti toliko kratke da se vide kolena. Znači da odeća mora da bude spuštena do zglobova nogu ili do sredine cevanica ili nešto malo ispod kolena. Ako je u pitanju ženska osoba, odeća mora da bude spuštena da dobro pokriva pete, još bolje da bude spuštena ispod za desetak centimetara otprilike;

4) Muškarci ne smeju govoriti, odnosno ne smeju uopšte kontaktirati niti pogledati žensku osobu osim majke, sestre, kćerke, vlastite venčane žene, te ženskih osoba s kojima po islamskim propisima ne može da stupi u bračnu vezu, osim u izuzetnim slučajevima, kada je u pitanju neki posao ili nužna potreba a ne ljubav i drugarstvo. Ova pravila važe i za žene i za muškarce;

5) Žestoko je zabranjeno slušati muziku, pevati, zviždati, plesati, piti alkoholna pića, konzumirati drogu ili cigarete;

6) Za muškarce je zabranjeno nositi nakit pravljen od zlata bilo belo ili žuto, ali je dozvoljeno nositi srebro. Za žensku osobu je dozvoljeno zlato i srebro;

Za žensku osobu je dozvoljeno nositi svilenu odeću, ali za muškarce nije, osim u izuzetnim slučajevima, kao na primer kožne bolesti ili nešto slično.

Dodatno, specifičnost vahabizma ogleda se u njegovoj neodvojivosti sa saudijskim režimom. Dešavanja u prošlosti doprinela su uspostavljanju snažne simbioze vahabizma i politike. Od inicijalne i isključive

verske orijentacije, koju je isticao Abdel Vahab do isprepletenosti i međusobne potpore, kroz izgradnju veze sa porodicom Saud. Nagli i sve učestaliji progoni Abdel Vahaba, usled oštre osude njegovog učenja koje je imalo tendenciju da svaki vid ispovedanja islama, suprotnog vahabizmu, označi kao pogrešno, nagnali su ga na traženje utočišta i zadobijanje šire podrške. Emir Muhamed ibn Saud, poglavar lokalnih beduina, prihvatio je učenje Muhamed ibn Abdel Vahaba prepoznajući značaj verskog utemeljenja svoje politike koja je imala tendenciju ka teritorijalnom proširenju radi legitimizacije plački, tadašnjeg oblika privređivanja i svoje vlasti na datoj teritoriji [20].

Značaj međusobnog prihvatanja bio je obostran. Abdel Vahab stekao je političku podršku koja mu je dugo izmicala, dok je Muhamedu ibn Saudu versko učenje potpomoglo ustoličenje politike koju je vodio. Inicijalni sporazum o džihadu, kao legitimnom i neophodnom aktu zajedno sa verskim ciljevima javno su objavili 1751. godine i proširili Arabijskim poluostrvom [20]. Stoga, pretvaranje vahabizma u političku ideologiju omogućilo je čvrsto tlo za izgradnju nove dinastije i države, koja je poznata kao Prva saudijska država (1744–1818) [20]. Od tada do danas, veza porodice Saud i vahabizma postala je snažna i prepoznatljiva, pretvarajući vahabizam u endemsku pojavu.

ZAKLJUČAK

Činjenice izložene u radu ukazuju na kompleksnu prirodu vahabizma koja, svojim puritanskim i konzervativnim učenjem, obogaćuje istoriju islama oživljavajući njegov simplifikativni karakter. Dodatno, autorka je u svojoj analizi ukazala na adaptabilnu i transformacionu odliku vahabizma ispoljenu u kriznom periodu opstanka i ulogu u konstituisanju saudijske države. Prožimanjem sa pitanjima koja se tiču politike, uočava se zaokret kod učenja Abdel Vahaba od apsolutne i isključive religiozne uniformnosti do svojevrsnog ugrađivanja u identitet jedne države. Promena je objašnjena odbojnošću okruženja ka prihvatanju drugačijeg gledišta koje se tada percipiralo pogrešnim i iskvarenim. Pronalaženje legitimiteta i potpore, a vremenom i kontinuiteta koji se održao do danas, vahabizam je stekao prepoznatljivo obličje. Zanimljiva je spona vahabizma i države, kao religije i politike, koja ostavlja otvoreno pitanje za razmatranje i diskusiju o uzrocima i posledicama pomenute

simbioze. U tom kontekstu, moguće je govoriti o kohezivnom karakteru pomenute islamske denominacije i njenoj legitimizirajućoj ulozi. Dakle, isprepletenost i neophodnost uzajamne podrške dva entiteta, kakvom se tada posmatrala, iznedrila su autohton i jedinstven režim u svetu. Autorka je imala za cilj da svojim radom podstakne na dodatno izučavanje vahabizma kroz različite teorijske pravce i multidisciplinarni pristup, što bi u uslovima narastajućeg stepena islamofobije, verskog ekstremizma i terorizma, imalo poseban naučni i društveni značaj.

LITERATURA

- [1] Gordon, M. (2001). *Islam – svetske religije*. (M. Petrović, prev). Beograd: Čigoja.
- [2] Vukoičić, J. (2015). Politička teorija Ibn Halduna. *Kom*, 2. doi: 10.5937/kom1502111V
- [3] Menj, A. (2005). *Istorija religije*. (Lj. Joksimović, M. Dobrić, prev.). Beograd: Plato.
- [4] Божовић, Р. (2015). *Пут ислама: поглед у исламско-арапску културу*. Београд: Службени гласник.
- [5] Crim, K. (ured.) (2004). *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.
- [6] Еспозито, Џ.Л. (2016). *Оксфордска историја ислама* (2. изд.). Београд: Clio.
- [7] Трифковић, С. (2007). *Сенка цихада*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [8] Јанулатос, А. А. (2005). *Ислам*. Београд: Хришћански културни центар.
- [9] Веј, Е. (2016). *Muhammed, rađanje i uspon islama*. (Н. Нумо, прев.). Београд: Службени гласник.
- [10] Симић, С. (2014). *Ислам као религија и култура*. Фоча: Универзитет у Источном Сарајеву – Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“.
- [11] Танасковић, Д. (2018). *Ислам, догма и живот* (3. изд.). Београд: Српска књижевна задруга.

- [12] Eriš, S. (2010). *Kratak vodič kroz islam, verovanje i praksa*. Beograd: Metaphysica.
- [13] Al-Sulami, F. (2017). *Jabal-Al Noor-An ever glittering mountain whence enlightenment spread around the world*. Preuzeto 27. avgusta 2020, sa <https://saudigazette.com.sa/article/523657>
- [14] Radonić, J. (2006). *Muhamed*. Beograd: Čigoja štampa.
- [15] Kulturni centar I. R. Irana u Beogradu [KCI] (2006). *Muhamed s.a.v.s Uzvišeni moral Božjeg poslanika*. Beograd, Kulturni centar I. R. Irana u Beogradu.
- [16] Novaković, Dragan. 2011. „Temeljne istine islamske vere.” *Religija i tolerancija* IX (16): 273–289. doi: 1821–3545.
- [17] Hamidullah, Muhammed. 1989. *Uvod u islam*. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice Sarajevo.
- [18] Abazović, Dino, Radojković Jelena i Milan Vukomanović. 2007. *Religije sveta-budizam, hrićanstvo, islam*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava
- [19] Sinani, D. (2010). Tipologija religijskih organizacija. *Antropologija*, 10, crp. 9–22
- [20] Potežica, O. (2007). *Vehabije između istine i predrasude*. Beograd: Izdavačko preduzeće Filip Višnjić.
- [21] Wagemakers, J. (2016). Salafism. *Oxford University Press*. doi:10.1093/acrefore/9780199340378.013.255
- [22] Blanchard, C. (2008). *CRS Report for Congress – The Islamic Traditions of Wahhabism and Salafiyya*. Preuzeto 28. avgusta 2020, sa <https://fas.org/sgp/crs/misc/RS21695.pdf>
- [23] Ali, M. (2018). *Modern Salafism: One ideology, Many Movements*. Preuzeto 29. avgusta 2020, sa <https://themaydan.com/2018/03/modern-salafism-one-ideology-many-movements/>
- [24] Armstrong, K. (1995). *Istorija Boga*. Beograd: Narodna knjiga
- [25] Laous, H. n.g. *Ibn Taymiyyah*. Preuzeto 29. avgusta 2020, sa <https://www.britannica.com/biography/Ibn-Taymiyyah>
- [26] Trifunović, D, Stojaković, G & Vračar, M (2011). *Terorizam i veha-*

bizam. Beograd: Izdavačko preduzeće Filip Višnjić.

- [27] Глигорић, М. (2016). *Тајна друштва и вахабизам у Србији*.
Београд: Задужбина Андрејевић.
- [28] Smailagić, N. (1990). *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- [29] Hamad, A. (2007). *U mreži zla*. Banja Luka: Glas Srpske.

THEOLOGICAL FUNDAMENTALS OF WAHABISM AS A DENOMINATION OF SUNNI ISLAM

Author: LJILJANA KOLARSKI

e-mail: ljiljana.kolarski11@gmail.com

Mentor: Full Prof. Dragan Simeunović

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Abstract: The paper will present the historical context of genesis of Islam, with its theological foundations that present the essence of the Islamic faith, in a simple and understandable way. A clear insight into the foundations of Islam is regarded as an imperative that provides a basic knowledge for further understanding of all existing Islamic denominations. Wahhabism deserves a unique approach and overarching attention, considering the absence of a precise, widely and unanimously accepted view on its definition, teaching, as well as similarities and differences with Salafism. Furthermore, the legitimacy of its existence, which is elaborated in the paper, also demands special attention. The lack of agreement indicates the necessity of studying Wahhabism due to its complexity and significance in the history of Islam, but also in the history of certain countries such as Saudi Arabia. Taking into consideration the abovementioned, the paper aims to provide an analysis of the theological foundations of Wahhabism in order to acquire basic knowledge about it as a denomination of Sunni Islam, which can eliminate existing and potential misinterpretations.

Keywords: Islam; Sunni; Salafism; Wahhabism; Muhammad ibn Abdel Vahab; Saudi Arabia

VERSKA NASTAVA U EVROPSKIM DRŽAVAMA – STUDIJA SLUČAJA: REPUBLIKA SRBIJA

Autor: MILICA ŠKORIĆ

e-mail: milica95.skoric@gmail.com

Mentor: Prof. dr Vera Spasenović

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: Iako su mnogi autori, poput Fukujame, očekivali da XXI vek donese umanjen uticaj religije i porast sekularizma, to se nije dogodilo. Ne samo da se nije dogodilo u državama u tranziciji, već i u konsolidovanim demokratijama. Verska nastava u državnim obrazovnim sistemima pokazala je da religija i dalje ima značajnu ulogu u javnom životu. Mnoge države, iako formalno sekularne, nisu uspele da eliminišu uticaj religije u javnom životu.

Ovaj rad za cilj ima da prikaže različite modele realizacije verske nastave i analitički ih analizira, a kao rezultat rada biće predložena rešenja koja odgovaraju viševeriskim društvima i svetu migracija u kom se nalazimo u XXI veku.

Zapadnoevropske države su usvojile različite modele realizacije verske nastave, od konfensionalnog modela do filozofije religije, dok su bivše socijalističke republike, nakon višedesenijskog „zanemarivanja religije”, težile usvajanju konfensionalnog pristupa. Univerzalni argumenti u prilog uvođenja konfensionalne veronauke su ti da religijsko obrazovanje pospešuje moralnost i doprinosi očuvanju tradicije i ideniteta, te da je konfensionalna verska nastava u skladu sa univerzalnim deklaracijama o ljudskim pravima po kojima roditelji imaju pravo da dete obrazuju u skladu sa svojim religijskim pogledom na svet.

Uvođenje verske nastave u Republici Srbiji praćeno je kritikama da je insistiranjem na jednom modelu zanemari čitav dijapazon rešenja i iskustava koja postoje u evropskim zemljama. Suština reformi u verskoj nastavi u Republici Srbiji treba da se kreće u pravcu u kom verska nastava treba da razvija odgovornost, senzibilitet, integritet ličnosti i sposobnost za samokritično istraživanje i pravilno vrednovanje doprinosa duhovnih tradicija različitih religija u današnjem svetu.

Ključne reči: Veronauka; verska nastava; konfensionalna veronauka; obrazovni sistem.

UVOD

Thomas Jefferson je bio inspirisan idejama da politiku treba osloboditi uticaja teologije, te je predlog da se crkva i država odvoje opisivao kao „podizanje zida koji će ih razdvajati” (Apple, 2014a). Kada je njegov savremenik G. J. Holyoake 1851. godine upotrebio termin „sekularizam“, otpočele su rasprave u raznim kontekstima, mada pretežno u kontekstu crkve i države. Koncept sekularizma predviđa da vlada i druga tela egzistiraju odvojeno od religije i/ili verskih ubeđenja. Maks Veber je na prelasku iz XIX u XX vek smatrao da doba koje odlikuju racionalizacija i intelektualizacija mora „razmađijati svet i najsublimnije vrednosti proteirati u transcendentno carstvo mističnog života ili u bratstvo neposrednih međusobnih odnosa pojedinaca” (Lukman, 1994). Sto godina nakon Vebera, Fukujama je anglosaksonsku liberalnu demokratiju opisao kao „hladnu kalkulaciju nauštrb ranijih kulturnih i moralnih orijentacija” (Fukujama, 2002a). Jedna od kulturnih prepreka demokratiji, prema ovom gledištu, jeste religija. Veliki broj teoretičara prihvatio je stav da je religija deo tradicionalne kulture koji će pod uticajem razvoja i modernizacije odumreti. Religijsko uverenje su posmatrali kao iracionalno, te su prognoze išle u pravcu toga da će religija morati da ustukne pred racionalnom željom za sticanjem i razvojem (Fukujama, 2002b).

Sekularizam je, prema Jevtiću (1994a), „pojam nastao u evropskoj političkoj teoriji i praksi koji ima za cilj da predstavi takav sistem odnosa između države i crkve, odnosno religije, u kom se religija čini privatnom stvari pojedinca i nema uticaja na javnu vlast”. Prema ovome, sekularizam kao pojava predstavlja stanje u kom je nezamislivo da crkva ili versko ubeđenje može da utiče na organizaciju javne vlasti. Iako je većina država danas, makar formalnopravno sekularna, uticaj religije je i pored toga osetan, posebno u pojedinim oblastima, poput prava žena, obrazovanja, pa čak i u spoljnopolitičkim odlukama država. Sa naletom sekularizacije religijske institucije, simboli i vrednosti su istisnute sa centralne pozicije koju su nekada zauzimali (Apple, 2014b). Međutim, Ishwar Modi tvrdi da se u svim državama proklamovanim kao sekularnim, u praksi sreće pseudosekularizam. Religija i verske denominacije redovno pokušavaju da utiču na sekularne države, podrivajući tako njihov sekularni karakter (Modi, 2009). Osim pojma sekularizacije, upotrebljava se i termin laicizam, koji teži da objasni istu suštinu, a

naročito je vezan za odvajanje škole od uticaja klera (Jevtić, 1994b).

Sekularizam i stepen religioznosti Evropljana je tema koja je aktuelna u XXI veku, a koja je direktno vezana za upliv religije u obrazovne sisteme. Kritičari se pitaju zašto je verska nastava deo obrazovnih sistema sekularnih država? Ova dilema nije zaobišla ni Srbiju. Ipak, u odnosu na uticaj religijskog u društvu, razvili su se i pojedinačni modeli verskog obrazovanja. Realizacija verske nastave razlikuje se od države do države, pri čemu ni za jedan od modela verske nastave ne možemo reći da je dominantno zastupljen. Analizom argumenata, kako pristalica verske nastave u državnim školama, tako i kritike koje su upućene takvom uređenju religijskog obrazovanja, stiče se uvid u sukobe do kojih ova kontroverzna tema dovodi. Kritike su brojne, jer su postojeći modeli verske nastave pod konstantnom lupom kritičkog preispitivanja. To nisu statični, nepromenjivi modeli, već se o njihovom osavremenjavanju neprestano govori, posebno zbog značajno promenjenih okolnosti u kojima se verska nastava ostvaruje, kao i ciljeva kojima treba da stremi (Simović, 2017).

Kada je reč o verskoj nastavi u Republici Srbiji, ne postoji konsenzus čak ni u tome da li je uvođenje veronauke ispravljanje „višedecenijske nepravde” nanete od strane socijalističkog režima ili je usklađivanje sa evropskim obrazovnim sistemima. Pred toga, mnogobrojne kontraverze prate kako samo uvođenje veronauke u škole, tako i izvođenje predmeta. Jedna multikulturalna država, sa značajnim brojem katoličke i islamske manjine (koja je dodatno podeljena) opredelila se pod uticajem Srpske pravoslavne crkve (SPC) na konfesionalnu veronauku.

Komparativnom metodom i metodom analize sadržaja biće analizirane pozitivnopravne norme koje regulišu prava građana vezana za praktikovanje religije i obaveze države u pogledu ispunjavanja tih prava. Takođe, ovom metodom biće utvrđene sličnosti i razlike verske nastave u evropskim državama, a studijom slučaja analiziraćemo versku nastavu u Srbiji. Metoda analize sadržaja biće korišćena u funkciji proučavanja relevantnih dokumenata, istraživanja, naučnih tekstova i članaka, koji mogu biti važni za predmet i cilj ovog istraživanja, kako bi na taj način došli do neophodnih saznanja koja su u vezi sa predmetom, ciljem i problemom istraživanja. Kroz metodološki postupak studije slučaja u istraživanju društvenih pojava, procesa i tvorevina, sagledaćemo važne aspekte ove pojave. Studija slučaja doprinosi razvoju nauke jer omogu-

ćava intenzivno i produbljeno proučavanje svih pitanja, proučavajući izabrani slučaj celovito i detaljno. Ona prodire u suštinu stvari, pojava i odnosa, nastojeći da otkrije njihov najdublji smisao i značenje, što doprinosi povećanju kvaliteta saznanja koji se studijom slučaja dobija (Milinković, 2017a). Studiji slučaja u procesu obrazovanja i vaspitanja treba posvetiti posebnu pažnju, jer ona doprinosi celovitom i produbljenom proučavanju slučaja (Milinković, 2017b).

SEKULARIZAM I RELIGIOZNOST EVROPLJANA

Istorijski razvoj društva uticao je i na promenu odnosa prema religiji. Razvoj nauke i tehnike, industrijalizacija i modernizacija sveta doprineli su demistifikaciji prirodnih i društvenih pojava i podstakli proces „sekularizacije svesti“. Sekularizacija je proces slabljenja uticaja religije u društvenom životu, odbacivanja religijskih ideja i verovanja i stvaranja nereligijskog „sveta smisla“ (Ivanović, 2015a). Ovaj proces se uglavnom vezuje za razvijena zapadna društva, ali i među ovim društvima postoje značajne razlike (Gavrilović, 2012). Međutim, evropska istorija i hrišćanstvo su neraskidivo povezani. Hrišćanstvo je u Evropi stvaralo zajedničke, homogene vrednosti. Iako hrišćanska Evropa nije konfesionalno monolitna, tri hrišćanske crkve imaju određeni značaj i za današnju religijsku situaciju.

Nakon završetka Drugog svetskog rata, u Evropi dolazi do ponovne aktuelizacije i naglašavanje procesa sekularizacije. Sredinom 70-ih godina došlo je do opadanja tradicionalne religioznosti u Evropi i do porasta vernika netradicionalnih verovanja (Blagojević, 2008a). Noliko društvenih promena i događaja su potvrdili da se uloga religije i religijskih institucija u društvu ne može i ne sme zanemarivati. Sa jedne strane, tradicionalne religijske vođe zadobijaju politički značaj, a paralelno sa tim, dolazi do porasta vernika sinkretičkih verovanja. Tokom 70-ih godina XX veka, dolazi do jačanja islamskog fundamentalizma u islamskim zemljama, kao i do promene religijske situacije u nekim zapadnim zemljama, kao što su SAD, u kojima dolazi do uspona hrišćanskog konzervativizma, i zemlje Latinske Amerike u kojima u ovom periodu jača radikalno hrišćanstvo. Tokom poslednje decenije XX veka, došlo je do desekularizacije sekularizovane Evrope. Religija je odigrala ulogu u urušavanju socijalističkih poredaka u Srednjoj i Istočnoj Evropi

krajem XX veka. Bivša socijalistička društva prolazila su kroz proces povratka ili približavanja decenijama potiskivanoj i stigmatizovanoj religiji i crkvi. Postsocijalističke zemlje, kao što su zemlje proizašle iz raspada bivše Jugoslavije i bivšeg Sovjetskog Saveza, doživele su povratka ili približavanje religiji. Jedno od takvih društava je i Srbija, čije se stanovništvo od kraja II svetskog rata sve do osamdesetih godina XX veka kontinuirano udaljavalo od religije (Đorđević i Đurović, 1994a). Ipak, sa ulaskom demokratije i pluralizma na mala vrata, raspršile su se iluzije o društvu bez religije, štaviše, religija se pokazala tvrdokornijom nego što su komunističke vlasti mislile (Đorđević i Đurović, 1994b).

Ako savremenu religijsku situaciju procenjujemo preko tzv. subjektivne, institucionalno neisposredovane religioznosti, pa ako u razmatranje te situacije uključimo i neetablirane religije, nove religiozne pokrete i tome slično, razne fundamentalističke pokrete, uspon islama, onda sigurno danas ne treba reći da je Evropa duboko sekularizovana (Blagojević, 2008b). Danas je na starom kontinentu religijska slika raznovrsnija nego ranije. Došlo je do pada ugleda crkve i crkvene prakse, a hrišćanska Evropa je postala necrkvena. Prema istraživanjima u Danskoj, jednom mesečno u crkvu odlazi 13% stanovništva, na Islandu 9%, u Norveškoj i Švedskoj po 10%. Iz istog istraživanja saznajemo da su prema ovom pokazatelju religioznosti katoličke zemlje privrženije crkvi, u Irskoj 81% stanovništva najmanje jednom nedeljno odlazi u crkvu, u Italiji 41%, a u Portugalu i Španiji po 33%. Ipak postoje izuzeci, u Francuskoj samo 10% stanovništva redovno posećuje crkvu, u Belgiji 23%, u Velikoj Britaniji 13%, sa izuzetkom Severne Irske u kojoj polovina stanovništva redovno odlazi u crkvu (Blagojević 2008v). Iako su crkve u Evropi prazne, ono što je bitno za proces sekularizacije jeste ne da je religija potpuno nestala iz života ljudi, nego da se religija privatizovala. Nije nužno za individualnu religioznost redovno prelaziti prag crkve; može se biti religiozan i na svoj, subjektivan način (Blagojević 2008g). Međutim, mnoge evropske države se ipak odlučuju na sprovođenje religijskog obrazovanja (verske nastave) u osnovnim i srednjim školama, čime religioznost iz ličnog, subjektivnog prostora pojedinaca prebacuju u javni prostor – obrazovni sistem.

Nauka i sekularni principi preovlađuju u prosvetnim programima, ali uvođenje crkvenih vrednosti u društvena, nacionalna i politička pitanja, kako kroz stavove nekih političara, tako i kroz formalno učešće

crkvenih lica u stručnim i političkim telima koja se ne bave religijskim pitanjima, stvara atmosferu duboke povezanosti nacionalnih i religijskih vrednosti. Na ovaj način, crkvi se daje ogroman značaj u formiranju pravca budućeg kretanja društva (Nikolić, 2018a).

Države u kojima je prisutan viši stepen multikonfesionalnosti po pravilu teže razdvajanju države i crkve, ali i prepoznavanju i priznavanju uloge koju religija ima u društvenom životu. Sa jedne strane, sloboda veroispovesti se određuje kao „konstitutivni element demokratskog društva i njegovog pluralističkog karaktera“, dok se, s druge, državna neutralnost u sferi religije određuje kao nužnost za „očuvanje pluralizma“. Religija treba da ostane deo privatnog života čoveka i asocijacija kojoj se on svojevolejno pridružuje. Istovremeno, država ima obavezu da ostvaruje princip tolerantnosti koji omogućava stvaranje društvenog ambijenta u kome će pripadnici svih verskih zajednica slobodno moći da ostvaruju svoje verske potrebe (Simović, 2017b).

MESTO RELIGIJE U PRAVNIM AKTIMA

U rezoluciji Saveta Evrope iz 2007. godine se navodi da u demokratskim društvima postoji nesporno pravo svakog pojedinca da veruje, ali da nametanje religije kao društvene ideologije (kroz obrazovanje) predstavlja veliku opasnost za vrednosti demokratije, tolerancije i ljudske slobode (Nikolić, 2018b). Pravo na obrazovanje proizilazi iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, prema kojoj se kroz obrazovanje teži ostvarenju punog razvoja ljudske ličnosti i čvršćem poštovanju ljudskih prava. Takođe, roditeljima se priznaje pravo prvenstva u izboru vrste obrazovanja za svoju decu (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 26.). Sličnu formulaciju predviđa i Pakt o građanskim i političkim pravima, koji jamči slobodu roditeljima da osiguraju svojoj deci ono versko i moralno obrazovanje koje je u skladu sa njihovim vlastitim uverenjima (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 18).

Republika Srbija je potpisnica svih gorepomenutih međunarodnih sporazuma, a vrednosti i odredbe tih sporazuma pronalazimo u Ustavu i zakonima. Valja napomenuti da je Ustavom određeno da je Republika Srbija svetovna država, te da su crkve i verske zajednice odvojene od države (Ustav RS, član 11). Istim pravnim aktom jemči se sloboda

veroisповести, pravo da se ostane pri svom uverenju ili veroisповести ili da se oni promene prema sopstvenom izboru: „Svako je slobodan da ispoljava svoju veru... pohađanjem verske službe ili nastave, pojedinačno ili u zajednici s drugima“, a roditeljima se garantuje pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima (Ustav RS, član 43). U sledećem članu Ustava, označeno je da su crkve slobodne da samostalno osnivaju verske škole i njima upravljaju (Ustav RS, član 44).

Preuzete obaveze država iz međunarodnih ugovora u pogledu obrazovanja i vaspitanja dece u skladu sa religijskim, moralnim i filozofskim pogledima roditelja možemo posmatrati dvojako (Kodelja, 2002a): negativno pravo znači da roditelji imaju pravo da izaberu školu koja će im to omogućiti, bez ograničenja države; pozitivno shvaćeno bi značilo da država omogući roditeljima sprovođenje ovog prava i oformi škole u skladu sa njihovim religijskim, moralnim i filozofskim pogledima. Ipak, prema presudama Evropskog suda za ljudska prava, države nemaju obavezu da uvode ili subvencionišu obrazovanje ove vrste, a roditelji ne mogu vršiti pritisak na državu da organizuje nove škole posebne vrste (Kodelja 2002b). Ovo je značajno jer određuje da iako roditelji imaju pravo na vaspitanje svoje dece u skladu sa sopstvenim religioznim, moralnim ili filozofskim uverenjima, država nije dužna da to obezbedi u javnim školama, dužna je samo da omogući šansu da se takvo obrazovanje stekne u privatnim školama (Kodelja 2002v).

VERSKO OBRAZOVANJE U EVROPSKIM OBRAZOVNIM SISTEMIMA

Savremeni obrazovni sistemi, izloženi dinamičnim promenama pod uticajem brojnih faktora, imaju poseban odnos prema fenomenima religije. Bilo da je ona inkorporirana u obrazovni sistem ili da se znanja i religiozna iskustva stiču odvojeno od obrazovnog sistema, religija po mnogo čemu predstavlja deo vaspitnog delovanja na mlade u mnogim državama (Nikolić, 2018v). To potvrđuju podaci o zastupljenosti religijskog obrazovanja. U većini evropskih država se uobličila religijska nastava, kao argument za to neretko je isticano da je evropska kulturna, duhovna i etička tradicija neraskidivo povezana sa hrišćanstvom i da svaki građanin treba biti upoznat sa tim (Kodelja, 2002g). Međutim,

ovaj razvoj nije jednostavan i istovremen u svim evropskim državama.

Stanoje Ivanović smatra da religija na dva načina ima neposrednu ulogu u obrazovanju: 1) kao nastojanje da se kroz obrazovni sistem upozna i ostvaruje religijski pogled na svet i 2) kao nastojanje da se kroz obrazovanje upozna religija kao društveni fenomen (Ivanović, 2015b).

Prema zastupljenosti religije u obrazovanju, obrazovni sistemi mogu da se podele u više grupa:

- obrazovni sistemi zemalja čiji su društveno-politički sistemi zasnovani na religiji, pa je i religija integralni deo obrazovanja;
- obrazovni sistemi zemalja sa dugom verskom tradicijom koji sadrže programe religijskog obrazovanja;
- obrazovni sistemi zemalja u tranziciji koje su reformom socijalističkog obrazovanja uvele i versku nastavu
- obrazovni sistemi zemalja građanske i laičke orijentacije u kojima nema religijskog obrazovanja

Prema obaveznosti, postoje države u kojima je versko obrazovanje obavezan deo nastavnog plana i programa osnovnog i srednjeg obrazovanja i zemlje u kojima je religijsko obrazovanje u okviru izbornih predmeta. U prvu grupu spadaju Austrija, Nemačka, Engleska, Švedska, Norveška i druge pretežno katoličke zemlje, ali i neke pravoslavne zemlje, kao što su Grčka i Rumunija. Versko obrazovanje kao izborni predmet izvodi se u većini zemalja u tranziciji kao što su Češka, Slovačka, Slovenija, Hrvatska, ali i tradicionalno hrišćanske zemlje, kao što su Italija, Španija, Belgija, Finska (Ivanović, 2015v).

U Velikoj Britaniji, kao i u Danskoj, verska nastava je nekonfesionalna i organizuje je Ministarstvo prosvete i lokalnih školskih vlasti koje sastavljaju kurikulum, obrazuju i imenuju nastavnike. Razlika između Velike Britanije i Danske je u tome što verske zajednice u prvoj imaju zagaranovan uticaj u pripremi nastavnih planova, dok u Danskoj to čine prosvetni organi. Odbijajući argument da samo vernici mogu da izraze učenje određene vere, prosvetne vlasti u Danskoj smatraju da je zadatak sekularne države da učenicima ponudi izbalansirana i kritička znanja o veri, neophodna za razumevanje verskog nasleđa i prošlosti, ali i izazova sadašnjosti, kao i da ih upoznava sa religijskim sistemom vrednosti (Stevanović, 2017a).

Mnoge države, iako formalno sekularne, nisu uspele da eliminišu uticaj religije u javnom životu. Na ovom mestu izdvojićemo tri modela

izvođenja verske nastave u zemljama Evrope. **Prvi model** je nordijski model. Grejs Dejvi za ovaj model navodi primer Finske, gde je 97% učenika 1992. godine pohađalo versku nastavu po nastavnom planu za Luteransku crkvu. Na zahtev roditelja, ponuđene su i alternative, poput filozofije života. Ciljevi ovakve nastave su konfesionalni, ali uključuju i upoznavanje dece sa drugim religijama, kao i negovanja ideala koji se zasnivaju na toleranciji i poštovanju svih ljudi, bez obzira na njihov konfesionalni identitet (Kuburić, 2010a). **Drugi model** je bikonfesionalni. Primer za ovaj model je Nemačka u kojoj su luteransko i katoličko učenje zastupljeni ravnopravno. Namera ovog modela je negovanje tolerancije (Kuburić, 2010b). Ovaj predmet u Nemačkoj nije čisto konfesionalan budući da je obogaćen različitim društvenim i uopšte životnim temama, etičkim pitanjima i učenjima različitih religija, a i u skladu je sa načelima nemačkog Ustava po kojima je obrazovanje povezano sa idealima mira i moralnom prirodom društva. Učenicima u Nemačkoj su takođe ponuđeni alternativni predmeti (filozofija, etika) ukoliko ne žele da pohađaju konfesionalnu veronauku (Popović Momčilović, 2012a). **Treći model** je „Dva praktička monopola u južnoj Evropi“, za ovaj model primeri su Italija i Grčka. U Italiji je značajna uloga škole u uvođenju učenika u katolička verovanja. Ipak, postoji teorijska mogućnost da učenici u tome ne učestvuju, ako roditelji insistiraju (Kuburić, 2010v). Treba navesti još dva suprotna primera: **pluralistički** za Holandiju, gde se učenici pripremaju za multikulturno društvo i **sekularni** za Francusku, gde je verska pouka u potpunosti izvan školskog sistema (Kuburić, 2010v).

U različitim zemljama primenjuju se različiti modeli, odnosno podmodeli koji zavise od verske strukture populacije, ustavnih okvira, odnosa crkve i države, religije i politike kroz istoriju, kao i modernih izazova sa kojima se svaka savremena zemlja sreće (kao što je npr. porast religijskog pluralizma usled migracija u zapadne zemlje) (Popović Momčilović, 2012b). Pregled situacije u zemljama Evrope navodi nas na zaključak da se znanja o vlastitoj religiji i o vodećim svetskim religijama stižu najviše u školi, a da to šta će naučiti, od koga i u kojim okolnostima zavisi od obrazovnih politika država. Odgovornost za izbor verske nastave (tamo gde ona postoji) je na učenicima i roditeljima, a škola je dužna da obezbedi uslove za realizaciju (Nikolić, 2018g).

VERSKA NASTAVA U SRBIJI

Verska nastava se u Kraljevini Jugoslaviji pre Drugog svetskog rata održavala u okviru redovne nastave pod nazivom *Veronauka i hrišćanska nauka*. Završetkom Drugog svetskog rata, menja se odnos države prema crkvi te veronauka biva prognana iz školskog sistema. Nova vlast opredelila se za sekularno ustrojstvo društva koje je značilo odvajanje države i vere, potpunu sekularizaciju i proglašenje vere kao privatne stvari svakog pojedinca (Stevanović, 2017b). Versko obrazovanje se nakon petooktobarskih promena vraća u obrazovni sistem Republike Srbije. Od 2001. godine kao fakultativni predmet, a od naredne školske 2002/2003. godine postaje obavezan. Na ovaj način Srbija se pridružila, posle deset godina, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gde se na zahtev dominantnih verskih zajednica konfesionalna veronauka izvodi još od 1991. godine, što znači od raspada zajedničke države, Savezne Federativne Republike Jugoslavije.

Nosilac zahteva za uvođenje veronauke u osnovne i srednje škole bila je Srpska pravoslavna crkva (SPC). Argumenti za ovaj zahtev SPC-a bili su pravo na obrazovanje, pravo izbora pogleda na svet, pravo na veroispovedanje i prava roditelja da vaspitavaju svoju decu u skladu sa svojim verskim uverenjima, koja su priznata međunarodnim konvencijama (Stevanović, 2017v). Sedam verskih zajednica je ovlašćeno da u školama drže nastavu, Srpska pravoslavna crkva, Islamska zajednica, Katolička crkva, Slovačka evangelistička crkva a. v., Jevrejska zajednica, Reformatska hrišćanska crkva i Evangelistička hrišćanska crkva a. v. (Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi, čl. 1.). Ovakvo rešenje je presedan koji je ozbiljno naudio manjim verskim zajednicama. Dodatan problem u Srbiji jeste nerešen status Islamske zajednice. Naime, u Republici Srbiji deluju dve islamske zajednice – Islamska zajednica Srbije i Islamska zajednica u Srbiji. Ova podela dovela je do sukoba i kada je izvođenje verske nastave u pitanju. Naime, dozvolu da održavaju islamsku versku nastavu od nadležnog Ministarstva dobila je Islamska zajednica Srbije, što je navelo mešihat Islamske zajednice u Srbiji da izda fetvu, kojom muslimanskim đacima u osnovnim i srednjim školama zabranjuje da pohađaju nastavu veronauke koju izvode „neovlašćeni i nekompetentni nastavnici, jer je suprotno islamskim propisima, ciljevima i interesima

islama, islamske zajednice i muslimana“ (Danas, 2016). Dodajmo navedenom i to da je struktura verske nastave propisana nastavnim planom i programom koji su predložile verske zajednice. Ipak, ključnu ulogu u realizaciji verske nastave imaju nastavnici i sveštenici koji su posrednici u tumačenju udžbenika, koji odgovaraju na pitanja učenika, od vere u Boga do verskog ponašanja i odnosa prema pripadnicima drugih verovanja (Nikolić, 2018d) U ovako realizovanoj nastavi, učenici su prepušteni tumačenjima međuverških odnosa i religije uopšte koju im pružaju veroučitelji izabrani od strane SPC (i drugih crkvi) da predaju u javnim školama jedne sekularne države.

Tokom 2001. godine iz Ministarstva prosvete stizala su upozorenja da ne postoje uslovi da se bilo koja varijanta verske nastave održava u školama naredne školske godine, uz uveravanja da je Ministarstvo spremno da ozbiljno razmatra ovu inicijativu kroz institucije sistema, ipak tadašnji savezni ministar vera i njegov kolega ministar vera u Vladi Srbije, poručivali su da je ulazak veronauke u škole svršena stvar (Vreme, 2001). Iz republičke vlade stizali su predlozi da se pre donošenja odluke o verskoj nastavi obavi šira javna rasprava, koja će pokazati da li će to biti verska nastava, istorija religije ili nešto slično i da se sa tim ne žuri (NIN, 2001). Ipak, sve je rezultiralo ostavkama dva pomoćnika ministra obrazovanja i uvođenjem konfesionalne verske nastave u škole.

Univerzalni argumenti u prilog uvođenja konfesionalne veronauke su ti da religijsko obrazovanje pospešuje moralnost i doprinosi očuvanju tradicije i identiteta, te da je konfesionalna verska nastava u skladu sa univerzalnim deklaracijama o ljudskim pravima po kojima roditelji imaju pravo da dete obrazuju u skladu sa svojim religijskim pogledom na svet. U bivšim socijalističkim državama, ovim argumentima pridodaje se i taj da verska nastava ispravlja nepravde učinjene crkvi i vernicima tokom decenijske vladavine socijalističkih režima i da se na taj način prekida praksa diskriminacije vernika kakva je postojala u socijalističkom periodu.

I pored ove argumentacije, deluje apsurdno da crkva „daje blagoslov“ izabranim osobama da podučavaju učenike javnih obrazovnih ustanova ili kako to propisuje Zakon o osnovama sistema obrazovanja (Član 155.) da „listu nastavnika verske nastave, na predlog tradicionalnih crkava i verskih zajednica, utvrđuje ministar“. U daljem tekstu pružićemo argumentaciju protiv konfesionalne verske nastave i ukazati na nužnost da

se takva nastava realizuje u verskim ustanovama, a ne da bude deo obrazovnog sistema.

KRITIKA UVOĐENJA VERSKE NASTAVE U REPUBLICI SRBIJI

Kampanju protiv uvođenja veronauke vodio je *Odbor za pravo na obrazovanje bez verske i političke indoktrinacije*, Udruženja nastavnika, saradnika i istraživača Univerziteta u Novom Sadu. Protiv uvođenja veronauke u državne škole, pored brojnih nevladinih organizacija, bili su i Veće Univerziteta u Beogradu, svi rektori i brojni profesori univerziteta u Srbiji, Obrazovni forum, Savez pedagoških društava Jugoslavije i druge ekspertske organizacije koje se bave obrazovanjem (Nikolić, 2018đ). Kritičari su isticali odvojenost crkve i države po Ustavu, kao i potencijalnu diskriminaciju učenika na konfesionalnoj osnovi, jer je podela na konfesionalne veronauke podržavanje zatvorenosti, učvršćivanje etničke podvojenosti i prepreka za društvenu koheziju. Iz navedenih razloga, umesto konfesionalne veronauke predlagana je nastava o religiji koja bi omogućila zblizavanje učenika. Ovakva nastava pružila bi znanja o univerzalnim vrednostima religija, značaju religije za život društva i pojedinca, uticaju na istorijska kretanja i razvoj umetnosti (Nikolić, 2018e). Ovaj predlog je u skladu sa zakonskim određenjem da je cilj obrazovanja i vaspitanja razvijanje osećanja solidarnosti, razumevanja i konstruktivne saradnje sa drugima. Pored ovog cilja, istim zakonom kao ciljevi obrazovanja su određeni i razvijanje kompetencija za razumevanje i poštovanje ljudskih prava, građanskih sloboda i sposobnosti za život u demokratski uređenom i društvu, kao i razvoj i poštovanje rasne, nacionalne, kulturne i verske tolerancije i uvažavanje različitosti (Zakon o osnovama sistema obrazovanja, član 8). Argument da je jedan od ciljeva obrazovanja i razvijanje ličnog i nacionalnog identiteta, svesti i osećanja pripadnosti tradiciji i kulturi srpskog naroda i nacionalnih manjina, nije održiv, jer se već u sledećem delu istog cilja pominje razvijanje interkulturalnosti, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine, a to se može jedino i najbolje postići religijskom nastavom koju su predlagali kritičari uvođenja konfesionalne veronauke u obrazovni sistem Srbije.

Insistiranjem na jednom modelu zanemaren je čitav dijapazon rešenja i iskustava koje postoje u evropskim zemljama i čiji pregled je bio

dostupan našoj javnosti. Suština reformi u verskoj nastavi u Republici Srbiji treba da se kreće u pravcu u kom verska nastava neće imati za cilj da „formira” đake vernike, već da razvija odgovornost, senzibilitet, integritet ličnosti i sposobnost za samokritično istraživanje i pravilno vrednovanje doprinosa duhovnih tradicija različitih religija u današnjem svetu. To što veronauka nije obavezan predmet i što postoji građansko obrazovanje kao alternativa nije rešenje. Građansko vaspitanje je suštinski drugačiji predmet, izbor između ova dva predmeta je nepotreban. Pri izboru jednog ili drugog, čak će ostati uskraćen za znanje neophodno za dalji razvoj i bolju integraciju u sistemu. Takođe, pozitivno je to što je predmet izborni, a ne obavezujući, kao i to što se daju opisne ocene budući da je ovo materija koja se polaže čitavog života i nije suština biti odličan đak, već dobar čovek (Stevanović, 2017g). I sama podela na veronauku i građansko stvara sličan jaz kao i podela na konfesionalne verske nastave. Deca koja ne pohađaju građansko vaspitanje ostaju uskraćena za mnoga korisna saznanja, značajna za stvaranje odgovornih građana savremenog sveta.

ZAKLJUČAK

U Srbiji je 2001. godine, i pored kritika, prihvaćen tradicionalni model crkveno-centrične verske nastave. Suprotno predlozima da se verska nastava realizuje kao opšteobrazovni nastavni predmet, koji će učenike pripremati na tolerantno prihvatanje verskih različitosti i koji će doprineti razvoju tolerancije i integrativnim procesima. Ustanovljeni model verske nastave je posledica snažnog uticaja SPC. Reč je o rešenju koje je u osnovi sporno i koje i dalje izaziva rasprave. Dileme se odnose kako na način organizovanja veronauke, tako i na pitanje da li je takav oblik nastave opravdano zadržati u javnom obrazovnom sistemu.

Svi argumenti iz 2001. godine aktuelni su i danas, te se navode i dalje u polemikama o ustavnosti i celishodnosti postojanja veronauke u javnim školama. Utisak je da je uvođenje verske nastave u Srbiji bilo naprečac, ishitreno i nedovoljno pripremljeno. Političkoj odluci, donetoj pod uticajem SPC, nije prethodila ozbiljna i temeljna javna rasprava u kojoj bi se sagledao najprihvatljiviji model verske nastave saglasno potrebama srpskog društva.

Na prostoru Balkana, religija je ozbiljan faktor dezintegracije i

generator teških društvenih konflikata. Verska nastava konfesionalnog tipa, zasnovana na segregaciji učenika, neće doprineti međusobnom razumevanju, već očuvanju i produbljivanju razlika. Uzmimo u obzir to da su dominantne crkve na području bivše Jugoslavije doprinosile raspirivanju verske i nacionalne mržnje tokom građanskih ratova 90-ih godina XX veka. Iz tih razloga, zar verska nastava u obrazovnom sistemu deluje kao da je samo produžetak nacionalnog identiteta sa dominantnom religijom. Takav je slučaj sa luteranizmom u Danskoj, katolicizmom u Italiji ili pravoslavljem u Grčkoj. Ovo važi i za srpski nacionalni identitet, jer se kao njegov neizostavan segment navodi pravoslavna vera. Ova činjenica treba da bude razlog protiv uvođenja konfesionalne veronauke u javnoobrazovni sistem. Takvoj verskoj nastavi mesto je u crkvi, ne u javnim školama.

Pored toga, verska nastava se na početku osnovnog obrazovanja pretvara u versku indoktrinaciju, jer učenici nisu dovoljno zreli za uspostavljanje bilo kakve kritičke distance prema serviranom verskom učenju. Sasvim opravdano, postavlja se pitanje u kojoj meri su sedmogodišnja deca intelektualno sposobna da razumeju delikatna pitanja verske dogmatike, posebno ako su ta učenja suprotna onim koja dobijaju kroz prirodne nauke.

Treba imati u vidu da savremena društva postaju kompleksnija usled sve izraženije multikulturalnosti i multikonfesionalnosti. Otuda, ne treba zanemariti činjenicu da versku socijalizaciju dece treba obavljati u takvim okolnostima verske različitosti. „Imaju li tu škole pravo u verskom obrazovanju razdvajati vernike od nevernika, katolike od protestanata ili pravoslavnih?“, pita se to Flavio Pajer, penzionisani religijski pedagog na Papinskom salezijanskom univerzitetu u Rimu. Konfesionalni tip verske nastave je prevaziđen, jer u praksi odvaja decu i usmerava ih u njihova religijska učenja bez sticanja saznanja o drugome. Iako je Srbiji postojala politička volja za uvođenje verske nastave u javni obrazovni sistem, ona je morala biti koncipirana na drugačijim osnovama. Vraćanje verske nastave nije smelo biti pod direktnim uticajem SPC ili bilo koje druge verske zajednice. Taj uticaj zaslužen je za konfesionalnu versku nastavu koju predaju veroučitelji. Umesto nekonfesionalnog karaktera, opšteobrazovnog predmeta koji bi doprinosio integracionim procesima, srpsko društvo već dvadeset godina propušta priliku da mlade ljude obrazuje u pravcu tolerancije i na taj način ih

pripremi za demokratsko društvo. Umesto toga, postoje podele na one koji pohađaju građansko vaspitanje i uče se demokratskim vrednostima i one koji su podeljeni prema verskoj pripadnosti i usko se obrazuju u skladu sa religijom svojih roditelja. Tako Srbija propušta šansu da stvori generacije obrazovane o značaju i uticaju religija u prošlosti, ali i u sadašnjosti. Zanemarena je uloga religije u društvu, time što je verska nastava svedena na puku indoktrinaciju i podelu na „nas u ovoj učionici” i „njih u onoj”. Potencijalno kreiranje jaza među učenicima nije korisno za suživot i nije adekvatna priprema za multikulturalno društvo, stvara lažnu sliku i obezvređuje se društveni značaj religije.

LITERATURA

Knjige i članci

1. Apple W. Michael (2014), *Obrazovanje na pravom putu*, Beograd: Fabrika knjiga.
2. Blagojević Mirko (2008), *Religiozna Evropa, Rusija i Srbija: juče i danas* u *Filozofija i društvo*, br. 35, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str: 275–295.
3. Đorđević B. Dragoljub i Đurović Bogdan (1994), *Sekularizacija i pravoslavlje: Slučaj Srba* u Đorđević B. Dragoljub (ur.), *Povratak svetog*, str: 219–224.
4. Fukujama Frensis (2002), *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica: CID.
5. Gavrilović Danijela (2012), *Religija i savremeni univerzitet* u Dimitrijić Bojana (ur.), *Zbornik radova: Obrazovanje i savremeni univerzitet*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu: Niš, str, 443–453.
6. Ivanović Stanoje (2015), *Obrazovanje između religije i sekularizacije* u *Inovacije u nastavi*, br. 28, str: 13–17.
7. Jevtić Miroljub (1994), *Sekularizam kao pretpostavka moderne demokratije* u Đorđević B. Dragoljub (ur.), *Povratak svetog*, str: 180–188.
8. Kodelja Zdenko (2002), *Laička škola – pro et contra*, Beograd: Čigoja

štampa.

9. Kuburić Zorica (2010), *Verska nastava između prošlosti i budućnosti u M. Sitarski, M.*
10. Vujačić i I. Bartulović Karastojković (ur.), *Iščekujući Evropsku uniju: Stabilizacija međuetničkih i međureligijskih odnosa na zapadnom Balkanu*, I tom. Beograd: BOŠ, 119–136.
11. Lukman Tomas (1994), *Sekularizacija – moderni mit* u Đorđević B. Dragoljub (ur.),
12. *Povratak svetog*, str: 80–86.
13. Milinković Zorica (2017), *Dometi i ograničenja u primeni studije slučaja u pedagoškim istraživanjima* u Zbornik radova, Užice: Pedagoški fakultet u Užicu, br. 19, str: 47–58.
14. Modi Ishwar (2009), *Reč gostujućeg urednika* u Politikologija religije, Beograd: Beograd:
15. Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, vol. 3, br. 2, str: 169–171.
16. Nikolić Milica (2018), *Verska nastava u sistemu obrazovanja u Religija i tolerancija*, br. 30, Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, str: 323–341.
17. Popović Momčilo Zlatiborka (2012), *Veronauka i diskriminacija u Zlatiborka Popović Momčilo, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (2012), Diskriminacija, jedan pojam mnogo lica*, str. 107–123.
18. Simović Darko (2017), *Desekularizovanje javnog prostora i verska nastava u Republici*
19. *Srbij*, Sarajevo: Centar za javno pravo, str: 1–20.
20. Stevanović Ana (2017), *Povratak verske nastave u srpski model obrazovanja – osnovni postulati, uporedni prikaz i obrazlaganje odabranog modela* u Sveske za javno pravo, br. 30, Sarajevo: Centar za javno pravo, str: 22–29.

Pravni akti

1. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1996).

2. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948).
3. Uredba o organizovanju i ostvarivanju verske nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi.
4. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 98/2006.
5. Zakon o osnovama sistema obrazovanja, Službeni glasnik RS br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon i 6/2020.

Internet izvori

1. Vreme (2001), Uterivanje Boga, 12. 7. 2001, Dostupno na: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=292009> (Pristupljeno: 7. 11. 2020).
2. NIN (2001), Veronauka na mala vrata, 12. 7. 2001, Dostupno na: <http://www.nin.co.rs/2001-07/12/18833.html> (Pristupljeno: 7. 11. 2020).
3. Danas (2016), Veroučitelji IZ u Srbiji vraćaju se u nastavu, 13. 9. 2016, Dostupno na: <https://www.danas.rs/drustvo/veroucitelji-iz-u-srbiji-vracaju-se-u-nastavu/> (Pristupljeno: 23. 6. 2020).

RELIGIOUS TEACHING IN EUROPEAN COUNTRIES CASE STUDY: REPUBLIC OF SERBIA

Author: MILICA ŠKORIĆ

e-mail: milica95.skoric@gmail.com

Mentor: Full. Prof. Vera Spasenović

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Abstract: Although many authors, such as Fukuyama, expected a diminished influence of religion and an increase in secularism in the twenty-first century, this has not happened either in countries in transition or in consolidated democracies. Religious instruction in state education systems has shown that religion still plays a significant role in public life. Many states, although formally secular, have failed to eliminate the influence of religion in public life.

This paper aims to present different models of realization of religious education and analyze them analytically. As a result of the research, solutions will be proposed that suit multi-religious societies and the world of migration in which we live in the twenty-first century. Western European countries have adopted various models of religious instruction, from the confessional model to the philosophy of religion, while the former socialist republics, after decades of “neglect of religion,” have sought to adopt a confessional approach. Universal arguments in favor of the introduction of confessional religious education are that religious education promotes morality and contributes to the preservation of tradition and identity, and that confessional religious instruction is in accordance with the universal declarations of human rights according to which parents have the right to educate their children in accordance with their religious views.

The introduction of religious instruction in the Republic of Serbia was accompanied by criticism that by insisting on one model, the entire range of solutions and experiences that exist in European countries have been neglected. The essence of reforms in religious education in the Republic of Serbia should move in the direction in which religious education should develop responsibility, sensibility, personal integrity and the ability to research self-critically and evaluate properly the contribution of spiritual traditions of different religions in today’s world.

Keywords: religious education; religious instruction; confessional religious education; educational system

СТАВОВИ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА ПРЕМА ФЕМИНИЗМУ И УЛОЗИ ЖЕНЕ У ДРУШТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Аутор: КРИСТИНА ЈОРГИЋ СТЕПАНОВИЋ

e-mail: kjorgic@gmail.com

Ментор: Доц. др Адриана Захаријевић

АЦИМСИ

Универзитет у Новом Саду

Апстракт: Након капитулације Краљевине Југославије априла 1941, владу „народног спаса” формирао је Милан Недић. Међу појединцима који су у Влади имали снажан утицај био је и Димитрије Љотић, вођа профашистичког покрета „Збор”. Ова влада залагала се за повратак националним и традиционалним вредностима те, посматрано из угла историје феминизма у Краљевини Југославији, она неоспорно представља период дисконтинуитета у односу на међуратни период (1918–1941). У овом контексту, у раду се анализирају ставови Димитрија Љотића према женском питању, односно феминизму и улози жене у југословенском друштву.

Кључне речи: Димитрије Љотић; феминизам; еманципација жена; Краљевина Југославија

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОПАГАНДНОГ АПАРАТА ВЛАДЕ МИЛАНА НЕДИЋА ПРЕМА ЖЕНСКОМ ПИТАЊУ

Након окончања Априлског рата и капитулације Југословенске војске, на територији немачке окупационе зоне, односно централне Србије, живело је око 3.773.000 људи. Централни орган квислиншке власти постављен од стране немачких окупатора у окупираној Србији представљала је Влада народног спаса, формирана 29. августа 1941. године. Испрва је за председника владе предложен Димитрије Љотић, вођа Југословенског народног покрета „Збор”, који је своје политичко искуство стекао као министар правде у влади Петра Живковића 1931. године. Међутим, Љотић је захвалио на указаном поверењу и препоручио Милана Недића, који је учествовао у Балканским и Првом светском рату те је уживао

велики ауторитет у народу.

Влада народног спаса оцењена је као „скуп међусобно завађених и омрзнутих личности које су вођене личним амбицијама често угрожавале њену јединственост” [1]. Осим унутрашњих проблема, влади је рад отежавао велики утицај појединаца попут Димитрија Љотића, Драгог Јовановића и Танасија Динића. Неколико дана након формирања, Влада народног спаса је објавила своју *Декларацију* у којој је позвала народ на сарадњу, истакла наклоњеност и пријатељски став окупатора и дозволу употребе српског грба и заставе [2]. Влада је такође радила на сузбијању комунистичког покрета образовањем оружаних формација, такозване Српске оружане силе, коју је наоружала уз помоћ немачких власти [1].

При Председништву Министарског савета након формирања Владе народног спаса основано је Одељење за пропаганду (Одељење државне пропаганде), на челу са др Лазаром Прокићем. Присталице владе Милана Недића су се залагале за јачање национализма и традиционализма, те је идеолошки ослонац колаборационистичкој политици у највећој мери пронађен у идејама које су у међуратном периоду заступали Димитрије Љотић и покрет „Збор“. Стожери Љотићеве политике биле су антикомунизам, антикапитализам, морално прочишћење, истребљење корупције и спровођење јаке социјалне заштите. Као политичар, остао је упамћен као антилиберал и антидемократа, противник вишепартијског система, са изразито негативним ставовима према Јеврејима [3].

Избор и садржај коришћених пропагандних средстава није увек био исти. Најчешћа пропагандна средства била су штампа, леци, плакати, фотографије, цртежи, карикатуре и сл. Уопштено говорећи, ако би се режимским листовима приступало без имало критичности, чинило би се да је период окупације заправо био изузетно плодан и позитиван по развој саме земље. Пропагандни апарат трудио се да „светосавску традицију угради у темеље нове Србије“. Српска православна црква представљана је као чувар националног јединства те се, у контексту изградње „нове Србије“, све чешће почело говорити о традиционалној улози српске мајке [4], чиме се индиректно преиспитивала улога жене у тадашњем друштву.

Покрет „Збор” Димитрија Љотића неколико пута је током свог

постојања мењао организацију, али сектор који би био усмерен на рад са женама никада није формиран. Међутим, не може се рећи да женском подмлатку организације није посвећена никаква пажња: приликом формирања омладине „Збора”, студенткиња Соња Сувајџић добила је задатак да ради управо са женским делом омладине [5]. Уколико се анализирају текстови Vere Пешић, чланице женског подмлатка „Збора”, онда је јасно колико агресиван наступ су имали одређени чланови и/или чланице ове организације према *женском ишшању*. Примера ради, Вера Пешић свакако је отишла најдаље, кривећи жену за пораз и пропаст Југославије априла 1941. године [6]. Међутим, Пешићева је на неки начин већ у првом тексту, објављеном у јулу 1941. године, наговестила оснивање новог женског удружења, које је требало да потисне, односно преузме улогу предратних женских организација. Јасно је да је, паралелно са организационим припремама за оснивање оваквог удружења, текао и *iprojаianдни раји* са женским међуратним организацијама. Напад је отпочео Стеван Иванић, некадашњи члан Савета комесара и припадник „Збора“, који је женска друштва из периода Краљевине приказао као „продужену руку масонерије” и приписао им намељиво и лажно добротинство, истовремено позивајући жене да се ангажују у новој организацији која би била руковођена „народним духом” жена које „српски мисле и осећају” [7]. Свега неколико дана касније, објављен је чланак *Наше леги*, који је отворено напао женска друштва и београдске даме. Оне су критиковане да су у време Шпанског грађанског рата и почетком Другог светског рата биле активне у организовању помоћи за заробљенике и рањенике, док ту исту подршку нису пружиле добровољачким одредима. Са видном дозом презира, забележено је да београдске „леди” имају само времена за бриџ и покер, а саосећања „само за своје џукеле”. Њихов хуманитарни рад такође је доведен у питање, будући да су оптужене да су се руководиле искључиво „саморекламерством” и материјалном коришћу. Оптужене да негују политичке симпатије према комунизму и да не желе да се „дискредитују” обилажењем добровољаца, београдске „леди” нису добиле позив да се организују. Напротив, позив је упућен „правим српским женама“, чиме је дефинитивно постало јасно да власт тежи оснивању новог, себи погоднијег, женског удружења [8].

Премда је *Ново време* извештавало да се ближи оснивање *Српској женској савеза* и да ће се од великог броја међуратних женских организација реорганизацијом формирати неколико нових женских друштава [9], оно се у пракси није десило. Чињеница је да је шира подршка жена недостајала како покрету „Збор”, тако и политици колаборационизма владе Милана Недића. Истакнуте феминисткиње и, уопштено говорећи, жене које су се у међуратном периоду својим радом истакле у женским удружењима, нису пришле владајућем режиму. Приликом потписивања *Ајела српском народу*, манифестовао се управо овај недостатак подршке: од преко 400 потписника *Ајела*, било је свега седам жена. Подсећања ради, *Ајел* је одбила да потпише Исидора Секулић, позивајући се на обесправљеност жена у српском друштву [10]. Међу ретким женама које су се истакле као присталице режима Милана Недића, треба поменути Магу Магазиновић и, нешто мање познату, Даринку Стојановић. Као директорка Шесте београдске гимназије, Даринка Стојановић истакла се по напорима приликом сузбијања комунистичког утицаја на средњошколску омладину, због чега је била нападнута испред зграде школе. Према доступној грађи, нападачи су Стојановићевој запретили да ће је следећи пут убити, због чега је она касније молила да се у Гимназији одреде стражари, с обзиром на то да је ову школу похађало 1.200 ученица [11].

СТАВОВИ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА О УЛОЗИ ЖЕНЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ДРУШТВУ

Будући да је указано на чињеницу да су идеолошки ослонац колаборационистичкој политици Владе народног спаса у највећој мери пружале идеје Димитрија Љотића и покрета „Збор”, неопходно је представити ставове према улози жене у тадашњем друштву, како Љотића лично, тако и његових блиских сарадника. У самим смерницама покрета „Збор”, нису били дефинисани ставови о женама, али је наведена потреба заштите породице [12]. Међутим, Љотић своје ставове о жени, односно њеној улози у тадашњем југословенском друштву, износи пре рата. За разумевање његовог виђења феминизма, положаја жене у друштву али и њених основ-

них права, од пресудног су значаја текстови објављени тридесетих година двадесетог века: *Поводом женској ийишања* (1935), *Жена у данашњици* (1936) и *Улога жене у друштву и породици* (1939).

Већ у првом чланку краћег обима *Поводом женској ийишања*, Љотић се определио према феминизму и политичким правима жена. Отворено се декларишући као противник феминизма, истакао је да жени припада само једна улога: да код мушкарца изазива одушевљење и пружа мотив за стварање и борбу. Изузетно пасивна улога жене огледа се и у ставу да њихово запошљавање угрожава права мушкараца на рад. Негирао је потребу давања политичких права женама, али је још фрапантнији његов иступ против равноправности жена у погледу права на наслеђивање: „(...) Само површне жене и људи могу тврдити да су одредбе породичног права на штету жене” [13].

Уводни део текста *Жена у данашњици* (1936) ствара утисак да Љотић тежи да објасни положај жене кроз различите историјске епохе. Међутим, иако отпочиње са тврдњом да жена никада није била и „несрећнија, несређена” и „незадовољнија него данас”, он истиче да је природна улога жене у свим епохама била улога мајке, супруге и домаћице. Већ у уводном делу евидентно је да ће се у тексту обрачунати са социјализмом, односно његовим утицајем на жене. Сматрајући као позитивну тековину везаност жене за породицу и утицај цркве на жену [14], Љотић наводи да социјализам одваја жену од породице али да у томе никада неће успети већ ће животи свих оних жена које му се окрену бити „несрећни, незадовољни и промашени”, за разлику од живота „старих мајки” које су породицу поштовале. Потом се усмерава на марксизам и одређена решења у Совјетском Савезу, критикујући залагање за потпуну равноправност мушкараца и жена, сматрајући да је овакав приступ само продубио јаз између њих. Као највећи домет марксизма види да све више жена тежи „умишљеној слободи” као и да их је „све више слободних”, али да, према њему, оне истовремено бивају „несрећне и незадовољне”. И у овом контексту поново се у закључку враћа на породицу: „А круна свега: породични темељи клате се из основа” [14]. Супротстављајући совјетским решењима праксу Хитлерове Немачке, Љотић истиче одушевљење жена у нацистичкој Немачкој због повратка старим вредностима, односно дому и породици.

Улога жене у друштву и породици (1939) можда је најупечатљивији текст, будући да се Љотић крајње директно одредио према женском питању, као и (анти)феминизму. Сматрајући женско питање за комплексно и вековима нерешено, наводи да су феминисти и антифеминисти направили у друштву провалију и „два на нож завађена табора”. Важно је уочити како Љотић доживљава једне и друге: за феминисте¹ каже да жену хоће да „помужјаче”, док антифеминисти теже да жена „остане или постане женка”. Сматрајући да треба дати средње решење, он истиче да својим мишљењем неће ићи „јавном мњењу низ длаку”, очигледно свестан отпора у друштву који његови ставови могу изазвати. Позивајући се на биолошке особине женског пола као и психолошке карактеристике жене, Љотић истиче да је у сваком „цивилизованом” и „здравом” друштву жена сведена на улогу мајке и чувара породице. Као своју главну и једину аргументацију за поменуте биолошке особине наводи: „(...) Ако су код мушкарца развијени мишићи, врат и прса, у жене су нарочито развијене груди.” Иако се аргументација чини баналном и површном, он одлази и корак даље: као што се богаљу не поверава ковачки занат а „слепцу сликарство”, тако ни жени не треба давати послове који јој „по природи” не припадају [15].

Осврћући се поново на права и дужности жене, враћа се на материнство. Уверен да жена своје тежње за уређивањем односа међу људима треба усмерити искључиво на сопствено потомство, Љотић признаје да је пацифизам „главна одлика женског гледања на свет”, али да такође треба бити усмерен на васпитање деце. Поново даје специфичну аргументацију: „Пацифизам (...) ће далеко боље спроводити пацифистичким одгојем своје деце, него бучним изјавама на неким пацифистичким митинзима, док деца код куће вриште (...), а муж праска због загорелог паприкаша.” У настојањима да вешто користи терминологију, Љотић експлицитно наводи да жена није „нити нижа, нити виша од мушкарца, али му није ни једнака”, закључујући да је она једноставно „различита од њега”. У томе види и различитост у правима полова: женино примарно право јесте право на одгој деце. Уводећи термин „свесне и чисте мајке и васпитачице”, оштро осуђује жене које су се одлучиле како на побачај, тако и на рађање ванбрачног детета, ниједног тренутка

¹ Увек користи мушки облик именице.

се не осврћући на тежину положаја ових жена или одговорност мушкараца. Препоручујући женама да не траже право гласа, још једном их подсећа да узор треба тражити у лику Мајке Јевросиме или Мајке Југовића. Иако не разрађује биолошки аспект на којем су наводно утемељени његови ставови, Љотић још једном подсећа да је друштву потребна жена, али не било каква, већ онаква „какву је дала природа”, док су жене које се боре за своја (политичка) права и које се, према његовом виђењу, одвајају од породице, „нека чудна мешавина мушког и женског, неки одвратни трећи пол [15].”

ЉОТИЋЕВИ СТАВОВИ ПО ПИТАЊУ ФЕМИНИЗМА

Чланак *Јединка и индивидуализам*, који није прецизно датован, делимично разоткрива Љотићеве ставове по питању феминизма, будући да он у кратким цртама дотиче женско питање – понајвише из перспективе свог целокупног политичког ангажмана. Наводи да је на једном конгресу правника гласао против изједначавања мушке и женске деце приликом наслеђивања, сматрајући да имовина треба да остане „кући”, односно породици мушког наследника, док женско дете удајом тој истој породици престаје да припада. Признаје да је био „усамљен у мишљењу” и да је изазвао лавину негативних коментара, али то није утицало на његово лично преиспитивање или промену мишљења. Најнегативнији је према „марксистичким феминисткињама”² којима је била потребна „животна школа да им покаже стварност”, односно неопходност да мушкарци пишу законе, који ће ипак бити, макар делимично, усаглашени са црквеном догмом [16].

Сумирајући ставове Димитрија Љотића о феминизму, неопходно је приметити да се данас истраживачи и истраживачице који се баве овим питањем опредељују за појам *антифеминизма* при разматрању његове идеологије [17]. Међутим, како се види из ауторског чланка *Улога жене у друштву и породици* (1939), Љотић своје ставове јасно диференцира и лично се ограђује и од феминиста и од антифеминиста, залажући се за тзв. средње решење. Ово је основни разлог зашто у овом истраживању није истакнут

² Љотић под овим термином подразумева жене у Совјетском Савезу, посебно боркиње за измену законодавства након Октобарске револуције 1917. године.

антифеминизам Димитрија Љотића као једна од основних карактеристика његове идеологије. Ово свакако не значи ублажавање његовог негативног става према феминизму и феминисткињама већ указује на потребу за прецизним терминолошким одређењем. Сматрајући феминисткиње за „побеснеле бештије” [17] које идејама о сопственим правима разарају „органиску целину народа” и природну позицију мушкарца као „творца и борца”, Љотић у њима види и опасност за продужетак људске врсте [17]. Посматрано из угла процеса еманципације жена, Димитирје Љотић свакако остаје упамћен не само као противник давања политичких права женама и њиховом изједначавању са мушкарцима, већ као истакнути заговорник традиционално-хришћанских вредности по којима жени припада пасивна, подређена улога у заједници и породици.

ЗАКЉУЧАК

Уколико период окупације Југославије посматрамо из перспективе развоја феминизма, односно процеса еманципације жена, на подручју окупирани Србије дефинитивно је приметан дисконтинуитет у односу на међуратни период. Парламентаризам у Краљевини Југославији имао је своје особености и на специфичан начин се односио према *женском мишљењу*. Међутим, ниједног тренутка током постојања Краљевине, односно све до Априлског рата, истицање традиционалних вредности и тежња за затварањем жене у сферу приватног није била ни приметно изражена као у периоду окупације. Напротив, режим се уочи рата определио за пропаганду подсећања на заслужне жене, односно оне које су се у ратним временима жртвовале у корист домовине, попут Маре Петровић и Ангелине Јакшић. Режим Милана Недића прекинуо је ову нит: сводећи је пропагандним апаратом, најпре штампом, на улогу мајке и чувара породице, жена више није била ни предмет полемике у вези са евентуалним добијањем политичких права. Уколико томе придодемо и ставове Димитрија Љотића, који се отворено изјашњавао против изједначавања мушкараца и жена у наследном праву, онда је у потпуности јасно колико се колаборационистички режим односио дискриминаторски према жени. Иако је у тадашњем јавном дискурсу негован екстремно негативан, неретко и агресиван,

однос према женским међуратним организацијама, које су карактерисане као „продужена рука масонерије”, а њихове чланице као жене које емпатију имају „само за своје цукеле”, чињеница је да Милан Недић није обезбедио подршку жена свом режиму. Будући да је Димитрије Љотић, као и женски део „Збора”, био активан када је у питању пропаганда која се тицала улоге жене у тадашњем југословенском друштву, може се рећи да он није остварио сопствене циљеве. Њему не само да нису пришле истакнуте феминисткиње међуратног периода, већ је изостала и шира подршка жена. Ово је кључни разлог због чега је осујећена намера режима у вези са оснивањем новог женског друштва. Насупрот томе, Димитрије Љотић остао је упамћен као изразити противник процеса еманципације жена.

Литература

- [1] Мраовић М. Пропаганда владе Милана Недића (1941–1944) [дисертација]. Београд: Универзитет у Београду; 2015.
- [2] „Декларација Владе народног спаса српском народу”, 2. септембар 1941. године, у: Говори генерала Милана Недића – председника Владе народног спаса. Београд: Глас јавности; 2006.
- [3] Tomasevich J. War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration. Stanford: Stanford University Press; 2002.
- [4] Недић М. Српска мајка. Ново време. 26.09.1943: 3.
- [5] Војић М. Jugoslavenski narodni pokret „Zbor“ 1935–1945: jedan kritički prikaz. Београд: Narodna knjiga – Alfa; 1996.
- [6] Пешић В. Друштвена одговорност српске жене за наш државни слом и њен удео у нашем народном препороду. Обнова. Бр. 1; 06.07.1941.
- [7] Иванић С. Где су хумана друштва? Пространо поље за српске жене од рада и стварања. Наша борба. Бр. 6; 12. 10. 1941.
- [8] Аноним. Наше леди. Ново време. Бр. 144; 19.10.1941.
- [9] Главинић Кнезмилојковић Д. Реорганизација српских женских

друштвава. Ново време. Бр. 330; 31.05.1942.

- [10] Медаковић, Д. Ефемерис: хроника једне породице, књ. II. Нови Сад: Прометеј; 1998.
- [11] Шкодрић Љ. Положај жене у окупираној Србији 1941–1944. [дисертација]. Београд: Универзитет у Београду; 2015.
- [12] Љотић Д. Одабрана дела, књ. II. Минхен: непознат издавач; 1990.
- [13] Љотић Д. Сабрана дела, књ. II, 1934–1935–1936. Београд: Нова искра; 2003.
- [14] Љотић Д. Сабрана дела, књ. III, 1935–1936. Београд: Нова искра; 2001.
- [15] Љотић Д. Сабрана дела, књ. V, 1938–1940. Београд: Нова искра; 2001.
- [16] Љотић Д. Сабрана дела, књ. XI, 1935–1936. Београд: Нова искра; 2001.
- [17] Попов N. Populizam Dimitrija Ljotića. Filozofija i društvo: zbornik radova. Br. 4 (1993): 75–108.

DIMITRIJE LJOTIĆ'S ATTITUDES TOWARDS FEMINISM AND ROLE OF WOMEN IN SOCIETY OF KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Author: KRISTINA JORGIĆ STEPANOVIĆ

e-mail: kjorgic@gmail.com

Mentor: Prof. Adriana Zaharijević

ACIMSI

University of Novi Sad

Introduction: After the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia in April 1941, the government of “national salvation” was formed by Milan Nedić. One of the individuals who had a strong influence in the government was Dimitrije Ljotic, the leader of the pro-fascist Zbor movement. This government advocated a return to national and traditional values, and, viewed from the angle of the history of feminism in the Kingdom of Yugoslavia, it indisputably represents a period of discontinuity in relation to the interwar period (1918-1941). In this context, the paper analyzes the attitudes of Dimitrije Ljotić towards the women's issue, i.e. feminism and the role of women in the Yugoslav society.

Keywords: Dimitrije Ljotić; feminism; women's emancipation, Kingdom of Yugoslavia

СУВЕРЕНИТЕТ И КАНЦЕЛАРИЈА ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Аутор: ФИЛИП МАТИЋ

e-mail: filip2303@yahoo.com

Ментор: Проф. Владе Симовић

Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци

Увод: У овом раду, аутор се бави питањем суверенитета Босне и Херцеговине и његовог нарушавања дјеловањем Канцеларије високог представника. Посебан акценат ставља на неоснованост проширења овлашћења овој институцији на Бонској конференцији, као и на само коришћење тих овлашћења.

Циљ рада: Рад се заснива на довођење у везу појма суверенитета, у своја два облика: према вани и према унутра, са дјеловањем Канцеларије високог представника у Босни и Херцеговини. Циљ рада је доказати да Канцеларија високог представника нарушава суверенитет Босне и Херцеговине, те да понуди приједлоге за рјешење овог проблема.

Материјали и методе: С обзиром на то да је тематика овог рада правно-политиколошке природе, број радова који је обрађују није мали. Анализом литературе која се бави овом темом, као и званичне документације, Дејтонског мировног споразума, одлука високог представника, појмова суверенитета и подјеле власти, те у коначници њиховом компарацијом, дошло се до закључака и потврде успостављене хипотезе.

Резултати: Рад даје одређени допринос развоју научне дискусије на ову тему, која је често предмет обрађивања у дјелима као помоћна теза, али ријетко као главна хипотеза. Допринос овог рада се такође огледа и у три рјешења која су понуђена за рјешење проблема нарушавања суверенитета Босне и Херцеговине.

Закључак: Суверенитет Босне и Херцеговине произилази из Општег оквирног споразума за мир у БиХ, који је резултат консензуса три конститутивна народа у Босни и Херцеговини, и једино у тим оквирима остаје заштићен и неповријеђен. Свака промјена у овој модерној демократској држави, која није резултат консензуса сва три народа, а долази извана, може се сматрати нарушавањем суверенитета. У случају Босне и Херцеговине, можемо говорити о

једној интервенцији извана, а након тога о мноштву интервенција изнутра, које представљају директно кршење суверенитета датог Дејтонским мировним споразумом.

У прилог хипотези „Дјеловање Канцеларије високог представника нарушава суверенитет Босне и Херцеговине“, аутор додаје и нарушавање партиције власти на законодавну, извршну и судску грану власти. Високи представник, преузимајући на себе надлежности сваке од три гране власти, недвосмислено нарушава један од основних принципа модерне демократије, какву познајемо данас.

Кључне ријечи: Суверенитет; Канцеларија високог представника; Босна и Херцеговина; Дејтонски мировни споразум; подјела власти.

УВОД

Општим оквирним споразумом за мир у Босни и Херцеговини (Дејтонски мировни споразум), потписаном у Рајт-Петересон ваздухопловној бази у Охају, завршен је грађански рат који је трајао у периоду 1992–1995 године. Овим споразумом, као што му и сам назив каже, успостављен је оквир у којем ће функционисати постратна Босна и Херцеговина. Дејтонски споразум чини 12 анекса, од којих су за обраду овог рада најважнији анекс 4, анекс 10 и анекс 11 овог споразума. Ратификацијом Дејтонског мировног споразума у Паризу успоставља се Босна и Херцеговина као независна, суверена и правна држава која почива на анексу 4, односно Уставу Босне и Херцеговине. Свака правна држава, па самим тим и Босна и Херцеговина, према Келзену подразумијева „релативно централизован правни поредак по којем су правосуђе и управа везани законима, тј. општим нормама које доноси парламент изабран од народа, уз судјеловање или без судјеловања државног поглавара који се налази на челу владе, по којем су чланови владе одговорни за своје акте, судови независни, а извјесне слободе и права грађана, особито слобода савјести и религије и слобода изражавања мишљења зајамчени“.¹ Дакле, правна држава је држава демократских принципа, омеђена уставом, у којој постоји влада-

¹ Келзен, Х. (2000): Чиста теорија права. Гутенбергова галаксија, Београд.

вина права. Иако се неријетко владавина права узима као синоним правној држави, Џон Ролс је дефинише као „поседну, непристрасну и у правом смислу фер администрацију јавних правила“², која испуњава пет услова. Први је услов могућег пристанка, односно да сва правила морају бити прихватљива за оне над којима се проводе та правила, да поштују та правила, те да доносиоци постављају већ поменута правила са добром намјером. Услов регуларности је други услов који се мора испунити да би на снази била владавина права, а он подразумијева да правни систем једнако третира све који се у њему налазе. Поред поменутих услова, као кључни се појављују услов публицитета (сви закони морају бити јавни), услов генералности (постојање начела уставности и законитости) и услов процеса гдје правни систем треба да одреди праведне процедуре и њихов редослијед који ће бити истовјетан у свим случајевима.³ Јасно је, дакле, да су правна држава и владавина права два неодвојива појма, без обзира да ли сматрали да се налазе у односу зависности или их сматрали синонимима. Да бисмо говорили о Босни и Херцеговини у било којем смислу, битно је да знамо да је она суверена држава, односно држава у којој су, према анексу 4 – Уставу Босне и Херцеговине, носиоци суверенитета три конститутивна народа. Суверенитет се у правној и политиколошкој теорији најчешће помиње у два правца: суверенитет према вани и суверенитет према унутра. Према Митровићу, суверенитет власти се огледа у два елемента суверености, а то су независност и надмоћ. Он то даље појашњава: „Независност као спољашњи елемент значи да је дотична власт слободна у доношењу својих одлука од сваког страног мешања, тј. није правно обавезна да слуша заповести било какве стране власти“; док надмоћ дефинише као унутрашњи елемент суверености који означава „да на територији конкретне државе нико не може да наметне своју власт постојећој државној власти, тј. да су сви правно обавезни да слушају заповести државне власти“.⁴ Према поменутом аутору, да би држава била суверена, она мора бити суверена и *de facto* и *de iure*, те се тек тада може назвати нормалном државом.

² Ролс, Џ. (1998): Теорија правде. ЈП Службени лист СРЈ, Београд.

³ Ролс, Џ. (1998): Теорија правде. ЈП Службени лист СРЈ, Београд.

⁴ Митровић, Д. М. (2017): Увод у право. Универзитет у Београду, Београд.

Суверена Босна и Херцеговина у оквирима Дејтонског мировног споразума добија међународну подршку на Конференцији за имплементацију мира која је одржана у Лондону од 8. до 9. децембра 1995. године. Као главни резултат ове конференције узима се формирање заједничког тијела које ће на различите начине подржавати мировни процес у Босни и Херцеговини. Ово заједничко тијело се назива Савјет за имплементацију мира (*Peace Implementation Council*) и чини га 55 држава и међународних организација, те одређени и промјењиви број чланица посматрача. Лондонска мировна конференција је такође основала Управни одбор Савјета, којим предједава високи представник, да дјелује као извршни орган овог тијела. Управни одбор Савјета чине: Сједињене Америчке Државе, Русија, Канада, Француска, Њемачка, Италија, Јапан, Уједињено Краљевство, Предсједништво Европске уније, Европска комисија и Организација исламске конференције, коју представља Турска. Улога овог тијела је да даје политичко менторство високом представнику у Босни и Херцеговини.

Анексом 10 Дејтонског мировног споразума дефинишу се цивилни аспекти имплементације мира у Босни и Херцеговини на начин да се формира Канцеларија високог представника у Босни и Херцеговини – ОХР.⁵ Високи представник, према овом анексу мировног споразума, има мандат да: надгледа имплементацију успостављања мира, да одржава контакт и успоставља сарадњу свих страна када су у питању цивилни аспекти, да помаже у рјешавању потенцијалних проблема који настају у имплементацији цивилних аспеката, да учествује на састанцима донаторских организација, са акцентом на проблеме рехабилитације и реконструкције, да периодично извјештава о прогресу у имплементацији мира и задацима постављеним у Дејтонском споразуму, Уједињеним нацијама, Европској унији, Сједињеним Америчким Државама, Руској Федерацији и другим заинтересованим државама, организацијама или странама, те да пружа менторство и прима извјештаје ИПТФ-а.⁶ Високи представник представља коначни ауторитет у тумачењу Дејтонског мировног споразума по питању имплементације цивилних аспеката изградње мира.

⁵ OHR – Office of the High Representative (Канцеларија високог представника).

⁶ IPTF – International Police Task Force, Међународне полицијске снаге.

Један од најважнијих састанака Савјета за имплементацију мира десио се на Конференцији у Бону, гдје се овлаштења високог представника проширују на начин да му се омогућује да доноси одлуке о: времену, локацији у предсједавању заједничких институција, привременим мјерама када се три стране не могу договорити око одређеног питања, те о другим мјерама које се тичу имплементације мировног споразума или нормалног функционисања државних институција. Тада се дефинише да ове мјере могу укључивати и одлуке против појединаца, којима се може забранити политичко дјеловање или их високи представник може смијенити са функције на коју су изабрани или делегирани. Битно је нагласити да закључци са Бонске конференције дају овлаштења тумачу мировног споразума да дјелује у ситуацијама када он процијени да је то потребно.

Циљ овог рада је да се у директну везу доведу појам суверенитета, у неколико својих облика, са Канцеларијом високог представника за Босну и Херцеговину, како би се доказало директно кршење суверенитета, те показало да је, поред осталих, ОХР један од главних инструмената контроле Босне и Херцеговине од стране међународне заједнице.

СУВЕРЕНИТЕТ И КАНЦЕЛАРИЈА ВИСОКОГ ПРРЕДСТАВНИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Према Уставу Босне и Херцеговине, Бошњаци, Срби и Хрвати стварају Босну и Херцеговину састављену из два ентитета, која ће функционисати у оквирима владавине права и слободних демократских избора. Као и у свим савременим демократијама, носилац суверенитета је народ, односно у овом случају, три конститутивна народа која бирају своје представнике на свим нивоима власти, односно привремено их овлашћују да буду носиоци суверенитета у њихово име. Као што је претходно речено, суверенитет се може посматрати као суверенитет према вани и суверенитет према унутра, што у коначници значи да суверене власти у Босни и Херцеговини могу доносити одлуке без мијешања било којег страног фактора, те да нико на њеној територији не може наметати одлуке већ поменутој сувереној власти. Уколико у везу доведемо Бонску

конференцију, састанак у Синатри и суверенитет Босне и Херцеговине у овом смислу, долазимо до апсолутно контрадикторног закључка. Наиме, као што је познато, на поменутој Бонској конференцији овлашћења високог представника се проширују и он добија нови спектар могућности за своје дјеловање, које излазе из оквира предвиђеног Општим оквирним споразумом за мир у Босни и Херцеговини. Не улазећи тренутно у природу и карактер појединачних одлука које високи представник доноси након Бонске конференције, сама чињеница да било које тијело састављено од актера који нису легитимни представници Босне и Херцеговине може да доноси фактичке промјене Дејтонског мировног споразума, или да доноси било какве одлуке унутар Босне и Херцеговине, свједочи о јасном кршењу суверенитета према вани. Оваквом одлуком Управног одбора Савјета за имплементацију мира долази до директног мијешања у унутрашња питања дејтонске Босне и Херцеговине, с обзиром да поменуто одлуку не доноси Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, која је једина надлежна да доноси одлуке овог типа. Овај поступак кршења суверенитета према вани има много веће посљедице по суверенитет државе према унутра. Наиме, имајући у виду да од тог тренутка високи представник може да доноси одлуке које не захтијевају да их на било који начин потврде легитимно изабрани представници суверених народа у институцијама, на било којем од нивоа власти у Босни и Херцеговини, долазимо до закључка да свака појединачна одлука донесена на овај начин представља нарушавање суверенитета власти према унутра. Од децембра 1997. године, донесене су 843 овакве одлуке које је на директан начин донио високи представник и на које право жалбе нема нико у Босни и Херцеговини, те су као такве коначне. Дакле, сувереној држави Босни и Херцеговини је осамсто четрдесет и три пута повријеђен суверенитет према унутра само одлукама које је донио високи представник. Једна од поменутих одлука и примјер директног нарушавања суверенитета на државном, али и на ентитетском нивоу јесте одлука Педија Ешдауна (Paddy Ashdown) из децембра 2002. године којом је именовано новог члана Високог судског и тужилачког вијећа Федерације БиХ, Високог судског и тужилачког вијећа Босне и Херцеговине и Високог судског и тужилачког савјета Републике

Српске, португалског судију Карлоса Јоргеа Мартинса Рибейра (Carlos Jorge Martins Ribeiro). Важно је напоменути да је именоване особе која није држављанин Босне и Херцеговине у органе на нивоу Босне и Херцеговине и ентитетске органе, а да одлуку о именовању није донио легитимно изабран и овлаштен домаћи орган, директно и недвосмислено кршење суверенитета власти према вани. Из претходно реченог је лако закључити да можемо, у најмању руку, говорити о дискутабилности суверенитета Босне и Херцеговине коју проузрокују закључци Бонске конференције. Дискутабилност суверенитета у овом облику не постоји прије већ поменуте конференције, с обзиром на то да су надлежности дате високом представнику Дејтонским мировним споразумом, у највећој мјери, медијаторског типа, те да не постоји могућност доношења одлука умјесто домаћих органа који су надлежни за њихово доношење. Самим тим, и данас постојање могућности употребе бонских овлаштења представља својеврсно нарушавање суверенитета власти у БиХ и према вани и према унутра.

У прилог нарушавању суверенитета одлукама које су доносили високи представници говори и њихово понашање након завршетка њиховог мандата. Континуитет и навика нарушавања суверенитета се огледају у изјавама које бивши високи представници дају у медијима. Тако је један од високих представника који је понајвише користио своја овлашћења, Педи Ешдаун (Paddy Ashdown), према ријечима Ненада Кеџмановића, у сарајевском Авазу изјавио како је „фрустриран, депримиран, очајан и љут што становници Босне и Херцеговине не устају против својих политичара, као што то већ чине становници других земаља укључујући оне исламске“.⁷ Познајући прилике из периода почетка десетих година двадесет и првог вијека, јасно је да је ово позив на војни удар, пуч или револуцију против легитимних представника сва три конститутивна народа у Босни и Херцеговини, изабраних на демократским изборима. Самовољу и слободу у кршењу суверенитета сва три конститутивна народа током свог мандата, лорд Ешдаун је наставио и након свог мандата, директно позивајући на насиље у земљи чији није становник.

Швајцарски новинар листа Ноје цирхер цајтунг (*Neue Zürcher*

⁷ Кеџмановић, Ненад (2017) „Хроника немогуће државе“, *Catena mundi*, Београд.

Zeitung) Андреас Ернст (*Andreas Ernst*) у једном од својих текстова говори управо о већ поменутој самовољи и односу високих представника и каже: „Оно што је требало да омогући грађанима изградњу децентрализоване, мултиетничке државе, енергични и арогантни високи представници су реинтерпретирали као изградњу државе одозго“, те посебан акценат ставља управо на лорда Ешдауна. „Истакнута фигура тог периода био је Британац Педи Ешдаун, који је на функцији био од 2002. до 2006. Он је у великом стилу смјењивао локалне политичаре и судије, стварао је декретом институције и по много чему је подсјећао на колонијалног гувернера из прошлог вијека“.⁸

Стварање и развој Босне и Херцеговине интервенцијом одозго, а не еволутивним путем одоздо, тема је о којој говори и Владе Симовић у својој књизи „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини“. Симовић истиче да је цјелокупан систем настао на Дејтонском мировном споразуму „производ иностраног интервенционизма и изнуђеног пристанка елита сувереног народа у Босни и Херцеговини“⁹. Овим мијешањем актера међународне заједнице дошло је до конституционалних рјешења која настају „радикалним наметањем одозго, то јесте шок интервенцијом одозго, насупротив конституционалним реформама одоздо“.¹⁰ Претходно поменуте закључке Симовић додатно надограђује дефинишући Канцеларију високог представника за Босну и Херцеговину као „квасисистемску“, недвосмислено говорећи о проширеним надлежностима које су ништа друго до „механизми моћи којима се делегитимише воља сувереног народа“.¹¹

Понајбољи опис улоге Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину даје Горан Марковић који каже да се не може, без одређених „ограда“, тврдити да Босна и Херцеговина врши суверену власт. Поткрепу за овај аргумент црпи из неподударња правног и фактичког стања, односно „ако се одредба анекса Х

⁸ Линк: <https://www.dw.com/bs/visoki-predstavnik-u-bih-funkcija-bez-smisla/a-50019722>, приступ: 13. 9. 2020.

⁹ Симовић, В. (2019): Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини. Универзитет у Бањалуци, Бањалука.

¹⁰ Симовић, В. (2019): Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини. Универзитет у Бањалуци, Бањалука.

¹¹ Исто.

Општег оквирног споразума о миру широко тумачи, доћи ће до свих оних овлашћења која је високи представник добио у постдејтонском периоду. Могло би се помислити да у том случају Босна и Херцеговина врши суверену власт само уколико је високи представник задовољан њеном садржином¹². Из претходно наведених разлога се често поставља питање да ли је Босна и Херцеговина суверена држава или протекторат.¹³

ОПРАВДАНОСТ ПРОШИРЕЊА ОВЛАШЋЕЊА ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА

Још једно од кључних питања које се поставља јесте питање да ли се из текста анекса X Дејтонског мировног споразума могу извести овлашћења која високи представник добија на састанку на Бонској конференцији. Одговор на ово питање се налази у самом тексту Дејтонског споразума, чијим потписивањем су три стране у Босни и Херцеговини дале своју сагласност за оквир дјелатности ОХР-а из анекса X, а не за било каква проширења која су се догодила послје. То значи да само постојање ОХР-а у свом дејтонском оквиру не нарушава суверенитет, већ то чини само проширење надлежности, а у коначници и њихово коришћење. Модерни примјери ограничења суверенитета неке државе јесу приступање некој од међународних организација, гдје се пристанком државе, дио надлежности те државе предаје надржавној организацији којој она приступа. Марковић наводи примјер Европске уније у коју државе улазе својом одлуком и пристанком, што није случај са Босном и Херцеговином и проширењима надлежности високог представника, јер Босна и Херцеговина, односно њене институције, никада нису одлучивале о већ поменутих проширењима. Као други аргумент, Марковић износи да „институције Босне и Херцеговине не могу одлучивати да се измјени садржај овлашћења високог представника, док земље-чланице међународних организација имају на располагању двије могућности: да покушају обез-

¹² Марковић, Г. (2012): Босанскохерцеговачки етнофедерализам. Службени гласник Београд и Магистрат, Сарајево.

¹³ Симовић, В. (2019): Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини. Универзитет у Бањалуци, Бањалука.

биједити консензус за промјену оних правила дате међународне организације с којим нису сагласне или да иступе из те међународне организације¹⁴. Из чињеница које износи Горан Марковић, лако је закључити да се Босна и Херцеговина не може тек тако ријешити високог представника, као што је то случај са чланством у одређеним међународним организацијама, те у коначници, да се проширење овлашћења не може узети као исправно јер не посједује пристанак оних који су потписници Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини.

У чланку „Рад у току: Босна двадесет година после Дејтона“, који је објавио *NATO Review*, а чији је аутор Александра Штиглмајер (Alexandra Stiglmayer), аналитичар и уредник независног европског тинк-тенка „Европска иницијатива стабилности“ и бивши шеф одсјека за односе са јавношћу Канцеларије високог представника, који говори времену које је провео радећи у Босни и Херцеговини. Штиглмајерова у овом тексту признаје да оно што је чинио високи представник није у складу са демократским начином доношења одлука. Она у дијелу текста који говори о транзицији Босне и Херцеговине пише: „Међународна заједница често ради компликоване ствари због супротстављених ставова о томе шта треба учинити. Неки се залажу за наметање Дејтона два – нове државне структуре, или бар присиљавање Босанаца да промијене дејтонски устав. То обично долази са позивима за поновно успостављање моћног „високог представника“. Ова позиција створена је у Дејтону за спровођење цивилних дијелова мировног споразума, а касније обдарена великим овлашћењима. Између 1998. и 2005. године, узастопни високи представници отпустили су стотине јавних званичника и наметнули многе важне законе – што заправо није пракса у демократском одлучивању.“¹⁵ Без обзира на то што аутор у тексту помиње термин „Босанци“, који не представља ниједан конститутивни народ Босне и Херцеговине, из остатка текста јасно се види да аутор мисли на све становнике Босне и Херцеговине. Из овог поглавља текста Штиглмајерове можемо видјети да

¹⁴ Марковић, Г. (2012): Босанскохерцеговачки етнофедерализам. Службени гласник Београд и Магистрат, Сарајево.

¹⁵ Линк: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2015/12/18/work-in-progress-bosnia-20-years-after-dayton/index.html>, приступ: 9. 11. 2020.

су и уполасници ОХР-а свјесни кршења демократских принципа, те да бонска овлашћења нису дио Дејтонског споразума, већ да су овлашћења високог представника накнадно „обдарена“.

Оправданошћу проширења овлашћења Канцеларије високог представника бавио се и Радомир Нешковић, који је говорио о ситуацијама када високи представник може да дјелује, те каже: „Савјет за примјену мира и Одбор, као извршно тијело, немају права да, на било који начин, мијењају принципе и норме Дејтонског споразума и немају уставотворну надлежност. Савјет, Одбор и високи представник имају надлежност да дјелују када институције Босне и Херцеговине не дјелују, односно, када изостанак њиховог дјеловања угрожава примјену Дејтонског споразума“.¹⁶ Ова тврдња нам говори како високи представник треба да остане у оквирима овлашћења датих Дејтонским мировним споразумом и да дјелује искључиво када институције не дјелују или својим дјеловањем угрожавају спровођење овог мировног споразума. Нешковић такође каже да моћ високог представника и Управног одбора „не произилази из вертикалне правне супрематије, него из нечињења домаћих политичких фактора. Када једна институција не дјелује, високи представник има овлашћење да дјелује у облицима управне, законодавне и извршне власти.“¹⁷ Овакво тумачење извора бонских овлашћења говори о фактичком стању да се та овлашћења користе и начин на који се она користе, али то и даље не значи да је оправдано било којем страном актеру додијелити могућност преузимања надлежности законодавне, извршне или судске власти. С обзиром на то да је подјела власти уставна материја, да би овакав вид надлежности постојао у рукама високог представника, те надлежности морају бити јасно дефинисане у Дејтонском мировном споразуму. Јасно је дакле, да би постојао правни основ за овакво дјеловање високог представника, морало би доћи до измјена самог споразума, на шта, као што Нешковић каже, немају право нити Одбор, а ни Канцеларија високог представника.

У прилог аргументу да високи представник нема других овлашћења до оних датих Дејтонским споразумом, говори и седамнае-

¹⁶ Нешковић, Р., *Недовршена држава – Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево 2013, стр. 304.

¹⁷ Исто, стр. 305.

сти закључак Лондонске конференције Савјета безбједности Уједињених нација који гласи: „С обзиром на сложеност задатака, стране су затражиле именовање високог представника који ће, у складу са цивилним анексом мировног споразума, надгледати примену Мировног споразума, мобилисати и према потреби, координисати активности укључених цивилних организација и агенција“.¹⁸ Из овог закључка врховног тијела Организације уједињених нација може се јасно закључити да високи представник располаже надлежностима датим мировним споразумом и не даје се простор било каквом ширем тумачењу нити проширивању надлежности истог, поготово у смислу доношења одлука умјесто легитимно изабраних представника сувереног народа.

С друге стране, сваки вид узурпације институција било које од три гране власти је директно кршење основних демократских принципа прокламованих Дејтонским мировним споразумом, о чему ће бити ријечи у даљој расправи.

ПОДЈЕЛА ВЛАСТИ И ВИСОКИ ПРЕДСТАВНИК

Развој политичко-правне мисли у Европи кроз историју тежио је ограничењу државне самовоље, прије свега кроз организовање представничког тијела, а најраније у средњовјековној Енглеској. Тадашње ограничење моћи монарха поставило је темељ за идеју о партиципи државних власти, базирано на идеји различитих функција државе. Ово ће евентуално довести до развијања механизма међусобних ограничења грана власти, гдје је свака власт релативно независна од друге, али у могућности да је на неки начин контролише и омеђава, а са циљем спречавања концентрације власти и моћи у рукама једне личности или органа. Први мислиоци који су теоријски уобличили идеју подјеле власти су Џон Лок (*Двије расправе о влади*) и, нарочито, Шарл Монтесјке (*О духу закона*). Она је у наредним вијековима почела да се сматра „генератором политичке слободе“.¹⁹ Начело партиције државних власти је прихваћено и у облику државног уређења Босне и Херцеговине, гдје

¹⁸ Линк: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951209_LondonConferenceConclusions.pdf, приступ: 9. 11. 2020.

¹⁹ Митровић, Д. М. (2017): Увод у право. Универзитет у Београду, Београд.

су јасно подијељене три основне гране власти које су независне, уз механизме међусобне контроле.

Битно је споменути да ниједна грана власти није „изван закона“, односно да су све везане општим правним актима које доносе органи који имају надлежност за њихово доношење, то јесте оних органа који су у оквиру правног поретка овлашћени за стварање права.²⁰ У модерној правној мисли, са ријетким изузецима, сматра се да је подјела власти „један од више важних услова за успостављање правне државе“.²¹ Један од кључних проблема са правном природом институције високог представника за Босну и Херцеговину јесте чињеница да је он у члану 5. анекса 10 Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, односно Дејтонског мировног споразума, описан као коначни ауторитет при имплементацији цивилних аспеката овог мировног споразума. Ово је и додатно појачано закључцима Бонске конференције од 10. 12. 1997. године. Наведени закључци нису дио текста Дејтонског мировног споразума, а у њима се овлашћује високи представник да доноси обавезујуће одлуке „када он то сматра нужним“. Чињеница да високи представник има ову могућност је проблематична због мањка система контроле, који би прије свега требало да буде оличен у конкретним критеријумима, након чијег би испуњења високи представник био позван да интервенише. Умјесто тога, високом представнику је остављено да наступи као врховни ауторитет, дакле да сам врши процјену када ће активирати своја овлашћења, што оставља могућност за њихово прерано активирање и прешироко коришћење, што додатно продубљује нарушавање нормалног рада свих нивоа власти у БиХ. Дакле, иста особа процјењује за саму себе када су услови испуњени да би она дјеловала, а при том дјеловању њени акти бивају коначни, односно не подлијежу додатној контроли или могућности санкције над правним актима у случају њихове незаконитости или нецјелисходности. Овим се акти високих представника, генерички названи „одлуке“, извлаче из нормалног и уобичајеног режима правних аката унутар једне државе.

Додатни проблем у вези са правном природом институције

²⁰ В. Келзен, Х. (2000): Чиста теорија права. Гутенбергова галаксија, Београд.

²¹ Митровић, Д. М. (2017): Увод у право. Универзитет у Београду, Београд.

високог представника јесте могућност, потврђена у низу примјера, да он замијени домаће органе, како оне на нивоу Босне и Херцеговине, тако и оне на нивоу ентитета, кантона, јединица локалне самоуправе, а у изузетним случајевима и страначке органе унутар одређених политичких партија. Он је у неколико наврата на себе преузимао и улогу фактичког носиоца суверенитета, тиме што је на себе преузео улогу грађана, на начин да је бирао или смјењивао функционере које иначе бирају грађани демократским путем, било они инокосни или колективни. Примјер за ово је Одлука о смјени председника Републике Српске Николе Поплашена од 5. 3. 1999. од стране високог представника Карлоса Вестендропа. На председничким изборима у Републици Српској одржаним 12. и 13. 9. 1998 године, Никола Поплашен, кандидат коалиције СДС – СРС РС је освојио 43,9% гласова, те је на тај начин постао легалан и легитиман председник Републике Српске, а треба напоменути да функције које се бирају непосредно, на изборима, посједују највиши могући степен демократског легитимитета. Високи представник је најчешће преузимао законодавну и уставотворну власт, вршећи на тај начин озбиљне промјене у правном систему. Примјер његовог преузимања овлашћења Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине јесте Одлука о проглашењу заставе Босне и Херцеговине. У анексу 4 Дејтонског мировног споразума, односно Уставу Босне и Херцеговине, установљено је да ће симболе Босне и Херцеговине утврдити Парламентарна скупштина, те да ће их потврдити Предсједништво Босне и Херцеговине.

Додатно, неке његове одлуке, а нарочито оне које се односе на смјене и санкције, често имају карактер судских одлука, будући да су неке од тих санкција носиле озбиљне правне посљедице. Статус неких лица погођених санкцијама високог представника може бити сликовито описан као савремени вид „цивилне смрти”. Цивилна смрт представља „статус живе особе који је еквивалентан са природном смрћу у погледу правних посљедица; конкретно: одузимање грађанских права“.²² Свакако, овдје се мисли на сличност *mutatis mutandis*, гдје би се неке од санкција високих представника могле посматрати као модерни вид ове архаичне правне санкције.

²² Линк: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/civil%20death> , приступ: 17. 9. 2020.

Високи представници су у више наврата изрицали санкције као што су забрана обављања одређених послова, забрана јавног дјеловања, укидање пасивног бирачког права итд.²³ У бројним смјенама и санкцијама може да се запази недостатак провођења било каквог доказног или редовног судског поступка, већ су санкције суштински изрицане на основу оптужбе, без ваљаног чињеничног утемељења, што не одговара стандардима демократског друштва нити захтјевима владавине права. На примјер, овим се очито крши пети Ролсов услов за успостављање владавине права, који је раније наведен као услов процеса. Може се закључити да је у тим случајевима високи представник обављао квазисудску функцију.

Свим овим озбиљно се нарушило начело подјеле власти, која је прихваћени облик државне власти у Босни и Херцеговини. Власт се уобичајено дијели, па тако и у Босни и Херцеговину, на законодавну, извршно-управну и судску власт. Дакле, власти нису механички одвојене и потпуно независне, већ се међусобно ограничавају, али без могућности да редовно обављају послове из других грана власти. Институцији високог представника мањкају оба битна елемента подјеле власти – како подјела послова проистекла из различитих функција државе (будући да су високи представници својим одлукама фактички супституисали разнородне органе), тако и могућност међусобне контроле и ограничавања између различитих грана власти, с обзиром на то да постоји могућност концентрације велике количине власти у рукама високог представника, а уз мањак система контроле и ограничења његовог рада. У прилог претходно наведеном иде и Монтескјеова реченица из његовог чувеног дјела *О духу закона*: „Све би било изгубљено када би исти човјек или исто тијело угледника, било племића, било људи из народа, вршило поменуте три власти, наиме власт доношења закона, власт извршавања јавних одлука и власт суђења за злочине или у споровима приватних лица“.²⁴

²³ Примјер који говори у прилог датог аргумента је Одлука високог представника од 30. 6. 2004. године којом се проф. др Радомир Лукић смјењује са позиције декана Правног факултета у Источно Сарајеву, те се све оцјене, дипломе и документа које је поменути потписао проглашавају неважећим, што би се, без даљег улажења у проблем, такође могло тумачити и као озбиљан вид повреде начела аутономије универзитета.

²⁴ Montesquieu, C. (1989): *The Spirit of the Laws*. Cambridge University Press, Cambridge.

МОГУЋА РЈЕШЕЊА ЗА ПРОБЛЕМ НАРУШЕНОГ СУВЕРЕНИТЕТА

Разматрајући основна начела суверенитета, подјеле власти, правне државе, те владавине права, долазимо до јасних и недвосмислених чињеница о функционисању једне савремене демократске државе. Ова начела представљају темељ развоја сваког демократског друштва и уколико су она нарушена, систем не функционише или се развија у недемократском правцу. Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, као документ којим настаје БиХ какву познајемо данас, садржи све ове принципе који тврде и гарантују да је БиХ савремена демократска земља. Као што је изнад наведено, свака правна држава, по дефиницији, мора имати поштовање правних аката на којима почива и које доносе легитимно изабрани представници, који имају надлежност за њихово доношење, без могућности да ико други може доносити те акте умјесто њих. Ово значи да Босна и Херцеговина, уколико излази из ових оквира, престаје бити суверена правна држава. Претходно смо у овом раду говорили о нарушавањима суверенитета на свим нивоима власти у Босни и Херцеговини, и према вани и према унутра, која нису производ Дејтонског мировног споразума, већ даљег развоја утицаја међународне заједнице, а која представљају, за разлику од медијаторске функције прописане споразумом, директно мијешање у унутрашња питања ове земље са јасним правним посљедицама. Јасно је да суверенитет Босне и Херцеговине није директно угрожен постојањем Канцеларије високог представника у БиХ, у оквиру медијаторских надлежности које су овој институцији дате Дејтонским споразумом, јер је она, као и цјелокупан споразум, резултат (наметнутог) консензуса сва три народа у Босни и Херцеговини. Дакле, можемо закључити да нарушавање суверенитета настаје проширењем овлашћења високог представника, те сваким његовим кориштењем тих бонских овлашћења, а не у неком од чланова Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини. Посебно тешке правне посљедице коришћења ових овлашћења настајале су у ситуацијама када је високи представник на себе преузимао улогу фактичког носиоца суверенитета, стављајући се у улогу грађана, смјењујући демократски изабране

представнике, неријетко без правног процеса и адекватних доказа, а уједно и приликом именовања појединаца на одређене функције на које би они редовно били изабрани непосредно или посредним путем преко представничког тијела. Доводећи у директан контакт појам суверенитета са случајем Босне и Херцеговине какву познајемо данас, долази се до јасног закључка да је суверенитет ове начелно суверене државе и те како упитан, до чега је довело дјеловање Канцеларије високог представника од усвајања закључака Бонске конференције, које је оставило озбиљне посљедице на политички и правни систем Босне и Херцеговине.

Нарушавање суверенитета државе и народа се у ери савремених међународних односа узима се као једно од најтежих дјела које страни актер може учинити према једној међународно признатој држави, те се, управо због тежине овог дјела, мора настојати отклонити могућност да се такво дјело уопште и деси. У контексту претходно доказаног нарушавања суверенитета власти у Босни и Херцеговини, намећу се три могућа рјешења овог проблема. Једно од њих полази од основних принципа на којима треба да функционише власт у БиХ, а то је консензус сва три конститутивна народа. Наравно, на представницима сва три народа је да одлуче да ли предмет рјешења треба да буде враћање Канцеларије високог представника у оквиру овлашћења датих Дејтонским мировним споразумом или на престанак мандата ове институције. Оваквом одлуком би се уједно ријешило проблем нарушеног суверенитета према вани, али и отклонила могућност даљег кршења суверенитета власти према унутра.

Као друго оптимално рјешење, намеће се самоиницијативно повлачење Канцеларије високог представника из Босне и Херцеговине, које, као и први приједлог рјешења, отклања нарушавање суверенитета власти и према унутра и према вани. Штавише, сам Савјет за имплементацију мира је 2008. године усвојио програм „5+2“, којим дефинише пет циљева и два услова за повлачење Канцеларије високог представника из Босне и Херцеговине.²⁵ Без дубљег разматрања појединачних циљева и услова, који су промјенљива категорија, битно је нагласити да је овим програмом доказано да постоји потреба за повлачењем ОХР-а из Босне и Херцеговине.

²⁵ Линк: <http://www.ohr.int/program-52/>, приступ: 7. 9. 2020.

Против ове тезе говори чињеница да „самоиницијативно“ повлачење Канцеларије високог представника значи њено укидање од стране оснивача, односно Савјета за имплементацију мира, који представља страног актера у Босни и Херцеговини једнако као и Канцеларија високог представника. То значи да би се укидање ОХР-а и крај нарушавања суверенитета морали догодити једним коначним мијешањем страних актера који ће донијети ту одлуку, односно једним коначним нарушавањем суверенитета Босне и Херцеговине.

Треће рјешење јесте успостављање органа или преношење надлежности високог представника на други, домаћи или међународни, орган или организацију. Наравно, овај пренос надлежности мора произилазити из пристанка свих конститутивних народа у Босни и Херцеговини. Овај процес је, дјелимично, већ и започет у Босни и Херцеговини потписивањем Споразума о стабилизацији и придруживању и испуњавањем задатака који се подстављају пред институције БиХ. Посебну пажњу овој теми придаје Емир Хаџикадунић, те истиче да надлежности високог представника треба постепено да прелазе на Европску комисију или институције Европске уније. Хаџикадунић пише: „Захваљујући учешћу Босне и Херцеговине у Процесу стабилизације и придруживања и испуњавању задатака који се постављају пред институције БиХ, постепено се интегрира политички, економски и административни простор у јединствену цјелину. Надлежности које посједује високи представник постепено прелази у институције ЕУ, Европску комисију, односно њен Директорат за проширење, Вијеће министара ЕУ и државе чланице. БиХ има шансу да укине постојећи полу-протекторат и отвори перспективу институционалне изградње по европском моделу. Овај процес ће бити све интензицијнији и свеобухватнији како се БиХ буде приближавала пуноправном чланству“.²⁶ Он тврди да прелазак у фазу обавезне хармонизације доводи високог представника пред свршен чин и да се настала празнина употпуњује кроз интензивније учешће и одговорност Европске уније. Он из својих аргумената коначно закључује да се „овакав позитиван тренд мора наставити. Он треба бити крунисан потпуним преузимањем одговорности за наставак европских

²⁶ Хаџикадунић, Е.(2005): *Од Дејтона до Брисела*, АЦИПС, Сарајево.

интеграција и укидањем мисије високог представника за БиХ²⁷.

Сва три понуђена модела рјешавају проблем нарушавања суверенитета Босне и Херцеговине на различите начине. Будући демократски развој Босне и Херцеговине, као и њен пут ка Европској унији, сигурно ће зависити, поред осталог и од рјешења овог проблема.

ЗАКЉУЧАК

Босна и Херцеговина је, као и свака модерна, демократска држава, држава која декларативно посједује суверенитет у оба своја облика, односно суверенитет према вани и суверенитет према унутра. У овом раду, постављена је хипотеза да су оба типа суверенитета угрожена дјеловањем Канцеларије високог представника у Босни и Херцеговини од доношења закључака са састанка у Синатри и закључака донесених на Бонској конференцији, гдје се овлашћења поменуте институције проширују. Поредићи случај Босне и Херцеговине са случајем приступања било које државе међународним организацијама, дошло се до закључка да се проширење надлежности високог представника није могло извести из широког тумачења Дејтонског споразума. На одредбе које се налазе у самом споразуму је стављен потпис представника три конститутивна народа, као што је случај приступања некој од међународних организација, док проширење надлежности долази као резултат спољне одлуке која иза себе нема пристанак представника било којег органа власти, на било којем нивоу у Босни и Херцеговини. Хипотеза је потврђена доводећи у везу Канцеларију високог представника и појам суверенитета, као и стављајући је у контекст једног од основног принципа демократије – принципа партиције власти. Користећи се релевантним мишљењима у политиколошкој и правној науци, као и званичним документима, дошло се до јасног и недвосмисленог закључка да дјеловање Канцеларије високог представника нарушава суверенитет Босне и Херцеговине и три конститутивна народа који су је договором основали. Ово се прије свега огледа у чињеници да су одлуке које су доносили високи представници коначне, и да не подлијежу контроли или жалби

---

²⁷ Исто.

било којег изабраног или делегираног органа у Босни и Херцеговини. Посебан акценат стављен је на демократски принцип подјеле власти, којем јасно пркоси дјеловање високих представника као појединаца који су на себе узимали највише надлежности, како законодавне и извршне, тако и судске гране власти, што је чист примјер ниподаштавања Босне и Херцеговине као демократске државе модерних токова.

У овом раду су такође понуђена потенцијална рјешења којим би се отклонила аномалија нарушавања суверенитета Босне и Херцеговине, како би она у будућности могла бити суверена држава у правом смислу те ријечи, а не „протекторат“ како се понекад назива. Прво рјешење се огледа у самосталном повлачењу Канцеларије високог представника, као резултат самосвијести да ова институција својим дјеловањем нарушава суверенитет Босне и Херцеговине, док је друго рјешење консензус три конститутивна народа о овом питању.

ЛИТЕРАТУРА

- Касаповић, М. (2005): *Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб.
- Келзен, Х. (2000): *Чиста теорија права*, Гутенбергова галаксија, Београд.
- Кецмановић, Н. (2017): *Хроника немогуће државе*, *Catena mundi*, Београд.
- Нешковић, Р. (2013): *Недовршена држава – Политички систем Босне и Херцеговине*, Фридрих Еберт Штифтунг, Сарајево.
- Марковић, Г. (2012): *Босанскохерцеговачки етнофедерализам*, Службени гласник, Београд и Магистрат, Сарајево.
- Митровић, Д. М. (2017): *Увод у право*, Универзитет у Београду, Београд.
- Montesquieu, C. (1989): *The Spirit of the Laws*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ролс, Џ. (1998): *Теорија правде*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд.

- Симовић, В. (2019): *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*, Универзитет у Бањалуци, Бањалука.
- Хаџикадунић, Е. (2005): *Од Дејтона до Брисела*, АЦИПС, Сарајево.
- Osiander, A. (2001): *Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth*, International Organization No. 2.

Онлајн извори:

- „Високи представник у БиХ: Функција без смисла“, Deutsche Welle, <https://www.dw.com/bs/visoki-predstavnik-u-bih-funkcija-bez-smisla/a-50019722>
- Закључци Конференције за имплементацију мира, Лондон 1995. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951209_LondonConferenceConclusions.pdf
- Одлука о именовану новог члана Високог судског и тужилачког вијећа Федерације БиХ, Високог судског и тужилачког вијећа БиХ и Високог судског и тужилачког савјета РС, <http://www.ohr.int/decision-on-appointment-of-a-new-member-of-the-high-judicial-and-prosecutorial-councils-of-bih-of-the-federation-of-bih-and-of-the-rs/> .
- Одлука о проглашењу заставе Босне и Херцеговине, <http://www.ohr.int/decision-imposing-the-law-on-the-flag-of-bih/>
- Одлука о смјени Николе Поплашена са мјеста предсједника Републике Српске, <http://www.ohr.int/decision-removing-mr-nikola-poplasen-from-the-office-of-president-of-republika-srpska-5/>,
- Decisions of the High Representative, Office of the High Representative, <http://www.ohr.int/decisions-of-the-high-representative/>,
- PIC Bonn Conclusions, Office of the High Representative, <http://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions-3/#11>,
- Program 5+2, Office of the High Representative, <http://www.ohr.int/program-52/>,
- Stiglmayer, A., *Work in progress: Bosnia 20 years after Dayton*, NATO Review, 2015. <https://www.nato.int/docu/review/arti->

cles/2015/12/18/work-in-progress-bosnia-20-years-after-dayton/
index.html

„Civil death” Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster,
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/civil%20death>

General framework agreement for peace in Bosnia and Herzegovina,
United Nations, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf

Office of the High Representative web site, Office of the High Representative, <http://www.ohr.int/en/>

SOVEREIGNTY AND OFFICE OF HIGH REPRESENTATIVE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Author: FILIP MATIĆ

e-mail: filip2303@yahoo.com

Mentor: Assoc. Prof. Vlade Simović

Department of Political Studies

Faculty of Political Science, University of Banja Luka

Introduction: In this paper, the author deals with the question of the sovereignty of Bosnia and Herzegovina and its violation by the actions of the Office of the High Representative. He places a special emphasis on the unfoundedness of the extension of the powers of this institution at the Bonn Conference, as well as on the use of those powers.

Aim: The paper is based on linking the notion of sovereignty in its two forms, external and internal, with the work of the Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina. The aim of this paper is to prove that the Office of the High Representative violates the sovereignty of Bosnia and Herzegovina, and to offer proposals for solving this problem.

Material and Methods: Since the topic of this paper is of a legal-political nature, the number of papers that deal with it is not small. The analysis of the literature dealing with this topic, as well as the official documentation, the Dayton Peace Agreement, the decisions of the High Representative, the notions of sovereignty and division of power, and finally their comparison led to the conclusions and the confirmation of the established hypothesis.

Results: The paper makes a certain contribution to the development of scientific discussion on this topic, which is often an auxiliary thesis in papers, but rarely the main hypothesis. The contribution of this paper is also reflected in the three solutions offered to solve the problem of violating the sovereignty of Bosnia and Herzegovina.

Conclusion: The sovereignty of Bosnia and Herzegovina derives from the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, which is the result of the consensus of the three constituent peoples of Bosnia and Herzegovina, and only within that framework it remains protected and unharmed. Any change in this modern democratic state which is not the result of a consensus of all three peoples, and comes from outside, can be considered a violation of sovereignty. In the case of

Bosnia and Herzegovina, we can talk about one intervention from the outside, and then about many interventions from the inside, which are a direct violation of the sovereignty given by the Dayton Peace Agreement.

In support of the hypothesis that the actions of the Office of the High Representative violate the sovereignty of Bosnia and Herzegovina, the author adds the violation of the partition of power to the legislative, executive and judicial branches of government. The High Representative unequivocally violates one of the basic principles of modern democracy as we know it today by taking over the responsibilities of each of the three branches of government.

Keywords: sovereignty; Office of the High Representative; Bosnia and Herzegovina; Dayton Peace Agreement; partition of power

ATTITUDES OF SERBIAN YOUTH FROM NIŠAVA REGION REGARDING TRAVEL AMID COVID-19 PANDEMIC

Authors: NEMANJA R KUTLEŠIĆ, Irina B. Filipović

e-mail: nemanja.kutlesic@studenti.unicam.it

Mentor: Assist. Prof. Miloš Jovanović

Department of Sociology

Faculty of Philosophy, University of Niš

Introduction: Numerous protective measures are in force, aiming to ensure responsible tourism amid the COVID-19 pandemic. The youth have proven to be the age group most willing to travel for social reasons, which is why their opinion on the subject is particularly important.

Aim: Assess attitudes and opinions of the youth regarding travel amid the pandemic, discover whether they would travel responsibly and inspect differences between students of different study programs.

Material and Methods: The study used an online questionnaire to interview a sample of young population (14–29 years of age) from the Nišava region in southern Serbia. A Chi-squared test was used to test for differences between groups.

Results: A total of 426 participants completed the survey. Currently, a half is not willing to travel at all. Respondents would choose less crowded destinations (77%), with a good epidemiological situation (80.3%), and are willing to implement most of the safety measures used against COVID-19 (80.5%). Interviewees believe travel restrictions are necessary to help combat the virus (72.8%) and consider that restrictions will be lifted within the first half of 2021 (64.8%). Large numbers (57.6%) believe the pandemic has ruined their summer. Some cited epidemiologically unsafe countries as safe travel destinations. There was no statistical significance between different study programs.

Conclusions: Students have demonstrated rational beliefs and are aware of the dangers of travel amid a pandemic. They are also willing to adhere to safety measures and travel responsibly. However, a dose of negativity is present due to a lack of travel options, as well as a slight lack of knowledge regarding the current situation in the world. Study programs do not influence the level of students' awareness regarding the pandemic, which is generally acceptable across the studied sample.

Keywords: attitudes on travel; COVID-19 pandemic; tourism; public health; youth attitudes

INTRODUCTION

Over the years, tourism studies have closely investigated the actual and perceived socio-economic effects of tourism on certain destination communities [1, 2]. Inbound tourism has had a serious impact on society, whether those effects had been beneficial or unfavourable. In the latter case, tourism (or lack of it) could potentially harm the social and economic well-being of tourist destination's residents [3]. This usually occurs in times of economic crises, natural disasters or, in this case, a global pandemic.

At the end of 2019, a novel infection – the Coronavirus disease 2019 (or COVID-19 for short) has been identified in Wuhan, China. It is one of the most recent emerging infectious diseases that does not only pose a serious threat to human health but can also lead to great economic deficiencies and stir panic amongst people. Some of the most common signs of the COVID-19 infection include having difficulty breathing as well as fever, cough, wheezing and dyspnoea [4]. In more severe cases, the infection can lead to pneumonia, severe acute respiratory syndrome, kidney failure and in a worst-case scenario even death [5]. Ever since the declaration of COVID-19 as a public health emergency of international concern, the number of countries implementing additional health measures has increased.

Due to the fact that COVID-19 is a viral malady, it is extremely infectious and dangerous, so countries across the world have had the need for introducing various travel restrictions. These measures have significantly interfered with international traffic [2, 3]. One of the main reasons the virus has spread so swiftly in just a couple of months, reaching the number of 26.7 million cases in total at the beginning of September [6] is the fact that urbanization, globalization as well as tourism have played a great role in redounding it [7]. At present, according to the World Health Organisation, the mortality rate of COVID-19 is lower than those of the Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) and of the Middle East respiratory syndrome (MERS) [8]. However, the global transmission of COVID-19 is rapid because of the direct human-to-human contact, which makes it all the more challenging to adequately inform the public about the hazards involved and precautions needed [8].

As travel has contributed to the spread of the infection, tourism has taken the brunt of every wave of the virus. As a result, there is a mutual downfall between tourism and the COVID-19 pandemic [2].

Social distancing measures have important effects on activity participation. A great amount of the world's population is currently unemployed or is working from home, not to mention that most leisure activities that take place outside of people's homes have been cancelled in order to prevent an infection outbreak. Fittingly, travel demand has decreased to a large extent and many countries have already marked astounding drops in car traffic (strongly decreased congestion and air pollution), as well as in public transport ridership (often resulting in less frequent services) [2, 7, 9], including air travel [10].

Of course, this is only a temporary situation and out-of-home activity participation is expected in the near future, as is the rise of travel demand, once these safety measures are lifted. However, we do not know the span of these measures and whether or not subsequent waves should be expected. Furthermore, people may develop high risk perception (an individual's understanding of various objective dangers that might be lurking in the outside world) that may lead to having a fear of social contact even when social distancing rules are no longer in force [11], in that way affecting activity participation and travel. In this viewpoint, such research offers some hypotheses on the potential effects of social distancing on travel behaviour.

In Serbia, the beginning of September brings the final phase of the second peak of the pandemic, with the number of officially reported cases¹ daily being lower than in most neighbouring countries, despite Serbia having a larger population [12]. Nevertheless, travel restrictions for Serbian citizens are still in force, and travel for tourism was restricted throughout most of the summer, including popular tourist destinations for Serbian tourists, such as Montenegro and Greece [13]. With the end of August and loosening of some restrictions, Belgrade Airport reported large numbers of charter flights being organised by Air Serbia, the national airline, towards most pertinent summer holiday destinations in Turkey and Egypt [14], as well as an increase in daily flights to Istanbul and the Montenegrin coast by multiple airlines [15, 16]. As such, it is expected that Serbian citizens, along with the Serbian youth, do have the desire to travel for leisure amid the pandemic. This brings forward the question of how responsibly this travel is conducted.

---

¹ Officially reported by the Ministry of Health of the Republic of Serbia, at covid19.rs. We focus on the current official data without raising concerns of its truthfulness, as evidence of its accuracy or inaccuracy currently does not exist.

Taking into account the previously mentioned prognostics, the aim of this study is to investigate the attitudes of young people in Serbia towards travel during and after the COVID-19 pandemic. Attitudes of young people from the Nišava region/southern Serbia could be similar to those of the general public in Serbia, investigated in some previous research on the matter in Serbia [17]. Furthermore, we aimed to investigate whether there were any statistically significant differences between the students of different study programs and levels of study as these have proven to impact students' attitudes and opinions [18].

Based on some of the former studies within this age group, such as the one from Jordan [18], we can expect rational behaviour and people accepting and respecting the safety measures the government issued. With the borders being closed, we predict people will cancel their travel arrangements. We foresee a reduction in international tourism and an increase in travels within the country. A single available study on the general public in Serbia regarding actions during the pandemic did not focus on tourism nor travel in any extensive approach, therefore we believe that our study casts a new light on the subject.

This research concerning tourism amidst the COVID-19 pandemic should also help provide the population with some insight on how to be better informed in this kind of crisis, along with the knowledge for informing, fostering, shaping or even leading such crises-enabled transformations. Otherwise, authors report that we will simply experience one crisis after the other [19].

One of the main reasons why this study is focused on the youth is because several available studies have shown that the youth are more likely to travel for social reasons or for leisure [20]. During the second phase of the pandemic, they have proven to be susceptible to infection due to increased social interactions related to nightlife. New dangers arise with the reopening of schools and universities. Therefore, we felt it was important to survey opinions and attitudes of the youth to better understand their motives and assess the level of contribution of their behaviour to the further spread of infection. As such, we believe our study brings novel information and contributes to global knowledge on understanding behaviour of the youth regarding the pandemic.

MATERIAL AND METHODS

Data was gathered using an online questionnaire which was distributed among students in collaboration with student representative bodies from high schools and faculties, as well as through internet-based websites and social networks. Prior to completing the survey, all participants (for under-aged students, a parent or legal guardian) gave personal informed consent about processing of personal information and utilization of the data for the purpose of the research. Personal data collected from participants included age, sex, level of education/faculty affiliation. There was no reward nor compensation offered to participants and the participation was voluntary.

To determine the sample size, *Raosoft* calculator [21] for sampling was used. Authors have set their age group to include young people aged between 14 and 30, who live in the region of the city of Niš, aiming to equalise the number of representatives of different study programs. Based on the most recent population census conducted in 2011, the population falling into this range of values was 49,421 persons [22]. With the tolerable margin of error being 5% and the confidence level of 95%, the projected minimal response count was calculated to be 382.

The online survey was composed of 17 questions in the Serbian language, subdivided into four parts for easier study. These four parts included attitudes on *Cancellation and suspension* (1), *Destinations and timing* (2); *Ways to conduct travel* (3); and *Travel restrictions* (4). The questions aimed to assess opinions of the youth regarding planning and conducting travel during the COVID-19 pandemic (Parts 1, 2), as well as their attitudes about current developments affecting travel around the world (Parts 3, 4). The questions are enumerated in the *Table 1* below. The *Open answer* designation signifies that participants were asked to give their own examples. Questions were designed in compliance with previous articles and studies projecting travel demand, risk factors of travel, as well as potential travel patterns in the future [9, 19, 23, 24].

For statistical differences among answers of students from different study programs, the common Chi-squared test was used, where the *p*-value less than 0.05 was considered significant.

Guidelines of the Helsinki Declaration were fully followed throughout the study.

Table 1. Survey questions and possible answers

No.	Questions	Possible answers
Attitudes on cancellation and suspension		
1.	Did you plan to travel in spring or summer 2020?	Yes/No
2.	Did you cancel your planned trip in 2020?	Yes/No
3.	Why did you cancel your planned trip in 2020? Multiple responses possible	<p>Due to international restrictions</p> <p>Due to recommendations of Serbian health authorities</p> <p>Due to own assessment of situation and unease about travelling</p> <p>I did not cancel my trip</p> <p>I am unsure about cancelling my trip</p>
4.	Do you think the pandemic has ruined your summer by halting international travel?	Yes/No
Attitudes on destinations and timing		
5.	Where would you travel carefree during the pandemic?	<p>Internationally</p> <p>Nationally</p> <p>I would not travel at all</p>
6.	When would you feel comfortable to travel?	<p>After the epidemic ends in Serbia</p> <p>After the epidemic ends in Europe</p> <p>After the pandemic ends completely</p> <p>I could travel now</p>
7.	What countries do you consider safe to travel to?	<p>I do not know</p> <p>Open answer</p>

8.	Would you consider the number of cases per capita when choosing a destination?		Yes/No
19.	Would you choose less popular/less touristic regions to spend your vacation in?		Yes/No
10.	Would you pay more for accommodation with certified safety measures against COVID-19?		Yes/No
11.	Would you take advantage of a good bargain to travel?		Yes/No
Attitudes on ways to conduct travel			
12.	What transportation modes are the safest to use?	Open answer	
13.	What safety measures would you obey while travelling?	Wearing a facemask outside Wearing a facemask inside Frequent hand sanitizing	Sanitizing of accommodation Sanitizing things I buy Avoiding bars and restaurants
Attitudes on travel restrictions			
14.	Would you say that EU travel restrictions for Serbian citizens are unfair?		Yes/No
15.	Do you think foreign citizens should be banned from entering Serbia?		Yes/No
16.	Do you think travel agencies would represent information falsely to gain profit?		Yes/No
17.	When do you think you could travel restriction-free?	Fall/winter 2020 Spring 2021 Summer 2021 Not in the foreseeable future	

RESULTS

In total, 426 participants have completed the online survey, surpassing the required minimum by 44. Out of these, 273 identified as female (64.1%), 150 as male (35.2%) and 3 (0.7%) as other. Age of the participating parties ranged between 14 and 29, with the mean age being 19.5, with the most participants being 20 years old (n=82). The survey was conducted between 28/07/2020 and 10/08/2020.

Most participants (n=268, 62.7%) identified as university students, with 21.6% (n=92) studying biomedical sciences; 18.8% (n=80) studying engineering and associated branches and 22.3% studying languages, social sciences or art (n=95). The remaining 35.3% identified as having finished or currently finishing high school, with 25.1% (n=107) coming from grammar schools and 12.2% (n=52) coming from professional schools.

Attitudes on travel cancellation or suspension

The results of this section are summarised in *Table 2*. The research revealed that most of our participants intended to travel in the first half of 2020 (75.1%), and that of these trips, 82.2% have been cancelled. Out of these, most participants listed international restrictions as the most pertinent reason for trip cancellation (37.8%), closely followed by personal assessment of the situation (33.75%) and national recommendations by health authorities (30.9%). A large portion considers that the pandemic has ruined their summer due to its impact on international tourism (57.5%).

Percentages marked with an asterisk (*) denote percentages *out of* the total number of students actually planning to travel in 2020 (n=320, 75.11% of total participants).

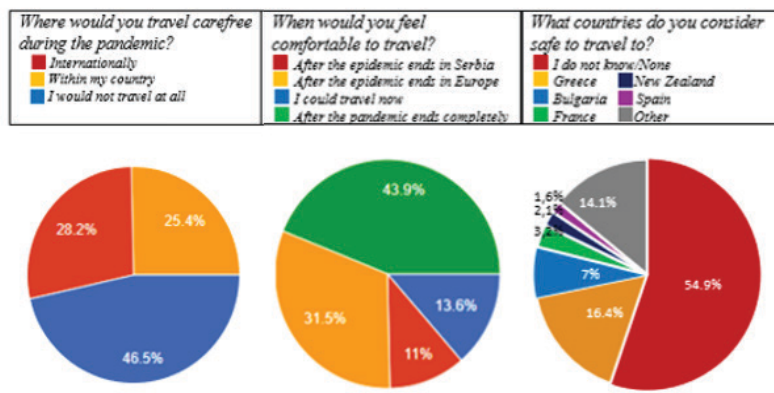
Attitudes on travel destinations and timing

Figure 1 summarizes answers regarding respondents' willingness to travel, the potential destinations and timeframes for their trips. We have found out that just over a half (53.6%) were willing to travel for leisure. This included 28.2% internationally and 25.4% willing to travel within Serbia.

Table 2. Attitudes on travel cancellations and suspensions

Statement		Affirmative answer	
Have initially planned to travel in 2020		320 (75.1%)	
Reasons about cancelling a planned trip in 2020 <i>Multiple responses applicable</i>	Due to international restrictions	121 (37.8%)*	263 (82.2%)*
	Due to Serbian recommendations	99 (30.9%)*	
	Own consideration of the situation	108 (33.75%)*	
	No cancellation	26 (8.1%)*	
	Unsure about cancellation	31 (9.7%)*	
Consider the pandemic has ruined their summer by halting international travel		245 (57.5%)	

Figure 1. Attitudes on travel destinations and timing

Most participants stated they would be comfortable travelling when the pandemic ends completely (43.9%) or when it ends in Europe (31.5%). When asked what countries are safe to travel to now, the largest part (54.9%) answered with “I don’t know”. Most frequent specific answers were Greece (16.4%) and Bulgaria (7%).

Other questions regarding destination choice are summarized in Table 3. Students have stated they would choose less crowded regions (77%) with a better COVID-19 situation (80.3%) for their holiday and

ruled against taking advantage of last-minute deals for international travel (67.1%).

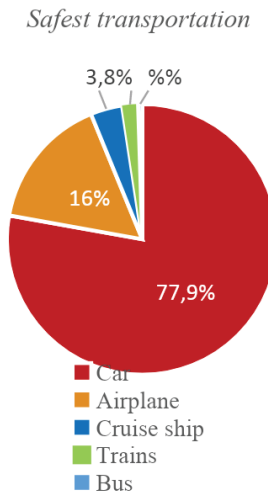
Table 3. Attitudes on travel destinations and timing (Yes/No questions)

Statement	YES	NO
Would consider the number of cases per capita to choose a destination	342 (80.3%)	84 (19.7%)
Would prefer to have holidays in less populated and less touristic zones	328 (77.0%)	98 (23.0%)
Would pay more for certified COVID-19 safety measures in accommodation and/or transport	228 (53.5%)	198 (46.5%)
Would take advantage of a good bargain to travel	140 (32.9%)	286 (67.1%)

Attitudes on ways to conduct travel

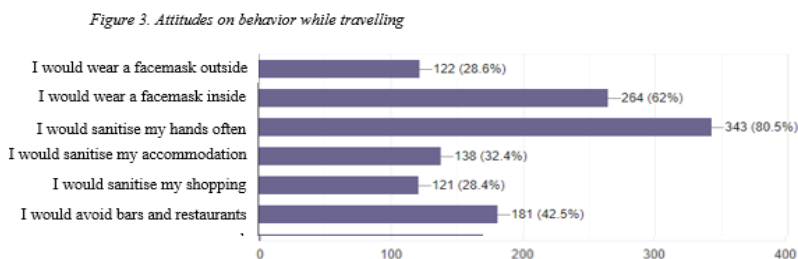
A vast majority of students (77.9%) considered a private vehicle to be the safest mode of transportation (*Figure 2*). This was followed by 16% for air travel. A small number of respondents indicated that cruise ships, trains or buses were a safe travel mode.

Figure 2. Safe modes of transportation

When asked what measures of prevention they would take while traveling (*Figure 3*), the respondents from the Niš region show that they would follow most of the measures recommended by the Serbian health authorities. This mostly includes usage of facemasks indoors (62%) and hand sanitization (80.5%). A small number of respondents would sanitize their own accommodation or goods they have purchased, and 42.5% would avoid bars and restaurants.

Figure 3. Attitudes on behaviour while travelling

Attitudes on travel restrictions

This section shows that most of the young people interviewed think that travel restrictions imposed by the EU on Serbian travellers are in order (59.4%). They also consider that entry restrictions should be implemented on foreign nationals entering Serbia. Answers are summarized in *Table 4*.

When asked to cite countries from which travel should be restricted, the largest portion (67.6%) have stated that restrictive measures should be imposed to all countries/territories with a larger number of infected individuals per capita. Among specific choices, the USA and Italy were the most mentioned ones (6.1% and 3.3%, respectively). Around a fifth (18.3%) felt that no restrictions of entry need to be imposed.

Most participants thought that travel restrictions would be phased out in the first half of 2021: before summer 2021 (38.7%) or before spring 2021 (26.1%), and 19.2% thought no travel would be possible in the near future.

A large percentage also considers that travel agencies would misrepresent information to gain profit (71.7%).

Table 4. Attitudes on travel restrictions

Statement	YES	NO
Consider EU travel restrictions for Serbian citizens to be unfair	173 (40.6%)	254 (59.4%)
Consider that foreign citizens should be banned from entering Serbia	310 (72.8%)	116 (27.2%)
Consider that travel agencies would represent information falsely in order to gain profit	348 (71.7%)	78 (18.3%)
Restriction-free travel will most likely be possible in...	Fall-winter 2020	68 (16%)
	Spring 2021	111 (26.1%)
	Summer 2021	165 (38.7%)
	Not in the foreseeable future	82 (19.2%)

Variations among study programs

We have subdivided our students into the high-school group (37.2%), and the university students into the following groups: group of biomedical sciences (21.6%), group of engineering and technology-related fields (18.8%) and group of languages, social sciences and arts (22.3%). However, no statistically significant difference was found between answers of individual groups, despite the different age and study programs.

DISCUSSION

This study is among the first studies in Serbia that assess attitudes of the public towards the COVID-19 pandemic, and the first one addressing its attitudes on travel. With the number of cases rising again throughout the world, it is important to assess levels of public awareness regarding travel and tourism, as these branches of the economy are among the most hard-hit ones, as well as the ones for which it will be the most difficult to recover [19].

The University of Niš is a public academic institution in southern Serbia, with around 25,000 students [25]. Some past studies on other public health issues conducted among students of this university showed

satisfactory results regarding knowledge, but less satisfactory regarding practices [26]. The results of this study show that students are better informed on the COVID-19 pandemics than on other previously addressed public health issues. Many comparable studies around the world conducted on university students have given similar results in terms of public transport usage and travel motives.

Attitudes on travel plans and suspensions

The aim of this part of the survey was to assess what plans for travelling our surveyed population already had and what drove them to cancel or modify them.

It would seem that restrictions have effectively stopped people from travelling, as around three quarters of the surveyed students had plans to travel in the first six months of 2020, but more than 80% of these trips have been cancelled. This was mostly due to international restrictions, but also due to the personal assessment of the situation, showing that a significant portion would not travel even if given an opportunity. The surveyed parties are therefore largely aware of the potential dangers of travel amid a pandemic.

A significant portion, however, considers that the pandemic has ruined their summer holidays (57.5%). This is in line with overall expectations of depression and discontent rising among the youth as the consequences of the lockdown and restricted movement shown in studies from Turkey [11] and the Philippines [27]. Nevertheless, despite this, the surveyed individuals can be considered conscious of the needed restrictions and measures to help contain the spread of the virus, as seen in answers to other questions.

Attitudes on travel destinations and timing

This section aimed to assess participants' attitudes regarding when and where they would consider travelling. It also assesses their knowledge and awareness of the current distribution of COVID-19 cases in different countries of the world.

As a consequence of social distancing, travel demand was projected to drop due to an upsurge in working from home, e-learning, and a

number of curtailed or cancelled public activities and events. People are more prompted to spend time at home with family members or close friends. People might also prefer to get home-delivery of online purchased products (e.g., food, clothes), resulting in fewer shopping trips [28]. Our study confirms these projections, as almost a half of the students would not travel at all (46.5%), and just over a quarter would now travel internationally.

Similarly, a study by the European American Chamber of Commerce [29] states that 28% of the surveyed EU citizens were willing to travel internationally. Our findings are consistent with the studies from the UK and the USA reporting that young travellers are more likely to travel than other generations, especially for social reasons [20, 30].

Most of the participants stated they would be most comfortable travelling when the pandemic ends completely (43.9%) or when the epidemic ends in Europe (31.5%). This demonstrates a relatively sound thinking about travel amid the pandemic, supported by the answers regarding reasons for cancellations. As seen, the surveyed sample tends to avoid unessential travel, including leisure and tourism. The choice of countries they consider safe to travel to is, however, different. It is noticeable that the participants mostly cite countries otherwise very popular as tourist destinations for Serbian tourists, including Greece (16.4%) and Bulgaria (7%), despite the reports of the situation in Greece worsening at the time of the survey [31]. Nevertheless, the largest part (54.9%) answered with “I don’t know”. This leads to a conclusion that the surveyed youth do not monitor closely the current situation in the world. A study by a large air ticket website *Skyscanner* showed that travellers tend to cite countries that have successfully battled against the pandemic, such as South Korea and China [32]. Among these countries, the Serbian youth have mentioned only New Zealand, and it was a small percentage of students (2.1%).

However, rational answers were given to general questions about their destination of choice (*Table 2*). Most young people from the Niš region would choose less populated and less tourist zones and would consider the number of cases per capita when choosing a destination. An unexpected result is that slightly over half of them (53.5%) would pay more for certified safety measures in their accommodation, and that a low percentage (32.9%) would still take advantage of a good deal

to travel. These results indicate that prior to making a travel-related decision, the students would still do preliminary and necessary research, even if they are currently less knowledgeable.

Attitudes on ways to conduct travel

This section aimed to assess what measures young people consider to be necessary when and if travelling during the pandemic, including implementing safety measures recommended for international travel by the WHO, such as Personal Protective Equipment (PPE) usage, frequent hand sanitation and social distancing [33]. This is important, as the measures taken against COVID-19 could impact experiences of leisure and travel activities like sightseeing, hiking, outdoor activities and nature-based tourism [19].

The predicted drop of travel demand has already resulted in less car traffic – therefore less congestion during rush hours – and in reduced public transport ridership all over the world [9]. *New York Times* reports a significant drop in metro ridership in New York in March 2020 [34]. Similarly, *The Guardian* reports that in England, overall road utilization has dropped to a level from 1955 as a result of a nation-wide lockdown in the same period [35].

A survey in England reported that 57% of the surveyed British youth would drive more as a result of the pandemic, with 40% agreeing to use public transport [20]. When asked what the safest transportation mode was, the largest percentage of the Niš region youth answered, “a private vehicle” (77.9%, see *Figure 2*), demonstrating a better result than their British counterparts, but a similar one to a study conducted in Jordan, where 70.7% opted against the usage of public transport [18]. Much lower percentages cited ships, trains and buses, which shows that the general attitude of the south Serbian youth is that public transport is not safe to use amid a pandemic. People might avoid public transport and places where it might be difficult to avoid close contact with other passengers as these can be considered a breeding ground for the infection [36]. Those that do not have other options and are forced to use public transport might try to avoid crowded trains and buses by travelling during off-peak hours. This is similar to a survey by the Centre for Disease Control from the USA, where 77% of respondents perceived

commuting as risky [30].

The rate of safety measures implementation proved to be partially satisfactory. While most students stated they would use basic PPE similarly to their peers from Turkey [37] and Jordan [18], less than a half (42.5%) stated they would avoid cafes and restaurants. The survey by the Centre for Disease Control from the USA cites that as much as 77% of the surveyed population perceives bars as risky [30]. This number appears to be lower among the Niš region youth. However, they are willing to implement basic measures for virus containment, which is a positive result.

Attitudes on travel restrictions

This section aimed to investigate the attitudes on travel restrictions, as these have an important effect on travel decisions of tourists, as investigated the previous studies [19].

At the moment of the conduction of this study (late July–early August 2020), no restrictions were implemented towards foreign citizens entering Serbia, with a negative PCR test being requested from some nations on a later date [38]. Serbian citizens were barred from entering the Schengen area for tourism [39]. However, our students considered (59.4%) that such travel restrictions were necessary, showing awareness that travel still needs to be minimised to contain the spread of the virus.

In line with this attitude, students were mostly unhappy about the lack of restrictions for foreign citizens entering Serbia. Most students stated they would close the borders for unessential travel from countries with a larger rate of COVID-19 infections per capita. The most cited individual answers were Italy and the USA, despite the epidemiological situation in other European countries worsening. This can be explained by the fact that the situation in these countries has been most extensively reported in the media and reinforces our statement that students do not monitor the current situation most closely.

The surveyed young people from Serbia think that restriction-free travel will mostly be possible in summer 2021 (38.7%) or in spring 2021 (26.1%). This is a more realistic view on the matter than some reported by a large survey on the general public in China [40] conducted in May 2020. A timeframe largely cited in this study was that of late summer 2020–fall 2020, with the Chinese concentrating on the National day (56%), which falls in the first week of October.

We have also seen that the surveyed youth have doubts regarding information being presented about the current travelling options, as 71.7% stated travel agents might misinterpret information about the pandemic for the sake of financial gain. Overall, the answers to this section show that the surveyed youth do not have a very positive attitude regarding travel restrictions currently in place and advocate for changes.

Variations within study programs

We hypothesised that attitudes of the biomedical students would be more in compliance with the safety measures aiming to contain the COVID-19 spread. However, no statistically significant difference ($p > 0.05$) was found between answers of individual groups despite differences in age (high school vs. university) and study programs (hypothesised advantage of biomedical students). The answers were largely satisfactory across the range. This leads to a conclusion that the students have informed themselves well about the safety measures that should be taken during the pandemic, regardless of their course of study.

Limitations

The data analysed in this study was gathered using an online questionnaire, disseminated through social networks and websites, therefore possibly barring those individuals without direct access to these features from participating. Furthermore, not many studies were available for direct comparison, with most of them being conducted in either the USA or in the UK. Nevertheless, the study does provide information regarding opinions of the Niš region youth and compares them effectively against the anti-COVID-19 measures currently in force in Serbia and abroad.

The sample predominantly consists of female representatives. This was common in some other studies on the matter, and it might mean that opinions of male students are underrepresented in the sample. Furthermore, statistical analysis between sexes is therefore rendered impossible.

CONCLUSIONS

Despite demonstrating discontent regarding the current state of tourism, the youth from the Niš region have shown satisfactory attitudes towards responsible travel amid the pandemic. The overall results are in line with the study on the general public from Serbia, which states that the youngest participants were the ones most aware that their behaviour could stop the spread of the virus [17].

Numbers of students willing to travel and not to travel are roughly equal (53.5% vs. 46.5%). If travelling, students are also willing to adhere to safety measures on their travels. Answers to questions regarding travel timing and planning were mostly rational and demonstrated awareness of the necessity of different measures to contain the spread of the virus. This included wearing basic safety PPE, choosing less popular tourist destinations, safer transportation modes and taking into account the current situation with the pandemic at their destination of choice. However, they have demonstrated a certain lack of knowledge when it comes to the current situation around the world, but have also demonstrated a willingness to do research before choosing their next travel destination.

We have not observed any differences in relation to age or study program, which means that the knowledge and the attitudes are consistent across the group. In addition, the surveyed young people seem to be aware of the need for some extent of travel restrictions during the course of the COVID-19 pandemic. As such, we conclude that the attitudes of the youth are acceptable, largely responsible and in line with the safety measures implemented in Serbia and around the world. COVID-19 will most likely urge individuals to modify their travel behaviours, whereas the transformation of the tourism system will be extremely difficult, despite the necessity [24].

SUPPLEMENTARY STATEMENTS

Conflict of Interest

The authors have no conflict of interest to declare.

Data Availability Statement

Most relevant data can be found within the manuscript (Appendix: Tables and figures). All other data will be made available to any inter-

ested parties with no delay upon request to the Corresponding Author.

Author Contributions

NRK outlined Materials and Methods, arranged the Results, designed the Figures, performed parts of the statistical tests and wrote the Discussion.

IF wrote the Introduction, arranged the Abstract, contributed to the Discussion, corrected linguistic and syntax errors, read and cross-checked the article and approved of its final form.

Both authors participated in survey design, implementation, distribution, provision of references and final formatting of the manuscript.

Acknowledgements

The authors would like to thank Luka Ilinčić, student of *Svetozar Marković* High School in Niš, Serbia, for his contributions regarding statistical tests and distribution of the questionnaire; and for his useful remarks and advice regarding the completion of the manuscript.

The authors would like to thank their mentor, Miloš Jovanović, from the Department of Sociology at the Faculty of Philosophy, University of Niš, and the French Institute of Serbia, Niš branch, for their support of this study.

The authors acknowledge the work of Slobodan Petrović, chemistry teacher from *Svetozar Marković* High School in Niš, Serbia; and that of the students Stevan Stošić and Anastasija Jevtić, from *Svetozar Marković* High School in Niš, Serbia, regarding the distribution of the questionnaire.

The authors further acknowledge the work of the following students from the University of Niš regarding the distribution of the questionnaire: Aleksandra Jovanović, Mila Živković (Faculty of Medicine), Marko Josifović (Faculty of Information Technology, Metropolitan University) and Uroš Blagojević (Faculty of Mechanical Engineering).

REFERENCES

- [1] Lindberg K, Johnson R. The economic values of tourism's social impact, *Annals of Tourism Research*, 1997, 24, 1, 90-116, doi: [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(96\)00033-3](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(96)00033-3)
- [2] Qiu RTR, Park J, Li S, Song H. Social costs of tourism during the COVID-19 pandemic, *Annals of Tourism Research*, 2020, 84, 102994, doi: [10.1016/j.annals.2020.102994](https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102994)
- [3] Jordan EJ, Moran C, Godwyll JM. Does tourism really cause stress? A natural experiment utilizing ArcGIS survey123, *Current Issues in Tourism*, 2019, doi: [10.1080/13683500.2019.1702001](https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1702001)
- [4] Chen N, Zhou M, Dong X, Qu J, Gong F, Han Y, et al. Epidemiological and clinical characteristics of 99 cases of 2019 novel coronavirus pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study, *Lancet*, 2020, 395, 10223, 507–513, doi: [10.1016/S0140-6736\(20\)30211-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30211-7)
- [5] Lake MA. What we know so far: COVID-19 current clinical knowledge and research. *Clinical medicine (London, England)*, 2020, 20, 2, 124–127, doi : [10.7861/clinmed.2019-coron](https://doi.org/10.7861/clinmed.2019-coron)
- [6] World Health Organisation. WHO Coronavirus Disease (COVID 19) dashboard, 2020 September, available at: <https://covid19.who.int/>, accessed 6 September 2020
- [7] Peeri NC, Shrestha N, Rahman MS, Zaki R, Tan Z, Bibi S, et al. The SARS, MERS and novel coronavirus (COVID-19) epidemics, the newest and biggest global health threats: What lessons have we learned? *International Journal of Epidemiology*, 2020, 12, doi: [10.1093/ije/dyaa033](https://doi.org/10.1093/ije/dyaa033).
- [8] Petrosillo N, Viceconte G, Ergonul O, Ippolito G, Petersen E. COVID-19, SARS and MERS: are they closely related, *Clinical Microbiology and Infection*, 2020, 26, 6, 729-734, doi: <https://doi.org/10.1016/j.cmi.2020.03.026>
- [9] De Vos J. The effects of COVID-19 and subsequent social distancing on travel behavior, *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 2020, 5, doi: <https://doi.org/10.1016/j.trip.2020.100121>
- [10] Suau Sanchez P, Voltés-Dorta A, Cuguero Estofet N. An early

- assessment of impact of COVID-19 on air transport: Just another crisis or the end of aviation as we know it, *Journal of Transport Geography*, 2020, 86, 102749, doi: 10.1016/j.jtrangeo.2020.102749
- [11] Akdeniz G, Kavakci M, Gozugok M, Yalcinkaya S, Kucukay A, Sahutogullari B. A Survey of Attitudes, Anxiety Status, and Protective Behaviors of the University Students During the COVID-19 Outbreak in Turkey, *Frontiers in Psychiatry*, 2020, 11, 695, doi: 10.3389/fpsy.2020.00695
- [12] Worldometer Coronavirus Country Profile. World: coronavirus: country: Serbia, Worldometer, 2020, available at: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/serbia/>, accessed 23 August 2020
- [13] Radio-televizija Srbije. RTS at the border with Montenegro: what is necessary to enter, Radio-televizija Srbije, 2020, available at: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/4049786/crna-gora-srbija-koronavirus.html>, [in Serbian language], accessed 12 September 2020
- [14] Ex-YU Aviation News. Air Serbia resumes Egypt charters, Ex-YU Aviation News, 2020, available at <https://www.exyuaviation.com/2020/08/air-serbia-resumes-egypt-charters.html>, accessed 12 September 2020
- [15] Ex-YU Aviation News. Air Serbia boosts Tivat operations, Ex-YU Aviation News, 2020, available at <https://www.exyuaviation.com/2020/09/air-serbia-boosts-tivat-operations.html>, accessed 12 September 2020
- [16] Ex-YU Aviation News. Air Serbia boosts Istanbul operations, Ex-YU Aviation News, 2020, available at <https://www.exyuaviation.com/2020/09/air-serbia-boosts-istanbul-operations.html>, accessed 12 September 2020
- [17] Cvetkovic VM, Nikolic N, Radovanovic Nenadic U, Öcal A, Noji EK, Zecevic M. Preparedness and Preventive Behaviors for a Pandemic Disaster Caused by COVID-19 in Serbia, *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2020, 17, 4124, doi:10.3390/ijerph17114124
- [18] Khasawneh AI, Humeidan AA, Alsulaiman JW, Bloukh S, Ramadan M, Al-Shatanawi TN, et al. Medical Students and COVID-19:

- Knowledge, Attitudes, and Precautionary Measures. A Descriptive Study From Jordan, *Front. Public Health*, 2020, 8, 253, doi: 10.3389/fpubh.2020.00253
- [19] Sigala M. Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research, *Journal of Business research*, 2020, 117, 312-321, doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015>
- [20] Coward L. Travel during COVID-19 survey, *Transport Focus Research and Publications*, 2020, 0, 0, available at: <https://www.transportfocus.org.uk/research-publications/publications/travel-during-covid-19-survey/>, accessed 19 August 2020
- [21] Raosoft Calculator. Determine sample size, Raosoft, 2020, available at: <http://www.raosoft.com/samplesize.html>, accessed 15 Jul 2020
- [23] Vukmirovic, D. (2015): 2011 Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Serbia: Population, age and sex. Data by settlements. Statistical Office of the Republic of Serbia. Belgrade
- [23] Hall CM, Scott D, Gössling, S. Pandemics, transformations and tourism: be careful what you wish for, *Tourism Geographies*, 2020, 22, 3, 577-598, doi: 10.1080/14616688.2020.1759131
- [24] Gössling S, Scott D, Hall CM. Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19, *Journal of Sustainable Tourism*, 2020, 0, 0, doi: 10.1080/09669582.2020.1758708
- [25] Janković D. Faculties - University of Nis, University of Nis, 2017, available at <https://ni.ac.rs/en/faculties>, accessed 8 April 2020
- [26] Kutlesic N. Knowledge, Beliefs and Habits of Serbian University Students Regarding Usage of Antibiotics – a Cross-Sectional Study of Biomedical and Non-Biomedical Students, *Facta Universitatis – Series Medicine and Biology*, 2020, 22, 13-20, doi: <http://doi.org/10.22190/FUMB200321003K>
- [27] Baloran ET. Knowledge, Attitudes, Anxiety, and Coping Strategies of Students during COVID-19 Pandemic, *Journal of Loss and Trauma*, 2020, 25, 8, 635-642, doi: 10.1080/15325024.2020.1769300

- [28] Shi M, Zhou J, Jiang Z. Customer heterogeneity and online vs. offline retail spatial competition, *Frontiers of Business Research in China*, 2019, 13, 10, doi: <https://doi.org/10.1186/s11782-019-0059-9>
- [29] European American Chamber of Commerce. EACC COVID-19 Return To Work & Travel Attitudes Survey, European American Chamber of Commerce New York, 2020, 0, 0, available at: <https://eaccny.com/news/chapternews/eacc-covid-19-return-to-work-travel-attitudes-survey/>, accessed 19 Aug 2020
- [30] PwC. How to restore confidence in travel during an uncertain time, PwC United States Publications, 2020, 0, 0, available at: <https://www.pwc.com/us/en/industries/consumer-markets/library/how-to-restore-confidence-in-travel-during-covid-19.html>, accessed 22 Aug 2020
- [31] Roser M, Ritchie H, Ortiz-Ospina E, Joe Hasell. Coronavirus Pandemic (COVID-19), *Our World in Data*, 2020, 0, 0, available at <https://ourworldindata.org/coronavirus>, accessed 20 Aug 2020
- [32] Skyscanner. Traveller attitudes during COVID-19. Skyscanner User Research, 2020, 0, 0, available at: <https://www.partners.skyscanner.net/news-case-studies/traveller-attitudes-during-covid-19>, accessed 20 Aug 2020
- [33] World Health Organisation. Public Health Considerations while Resuming International Travel, WHO, 2020 Jul, available at: <https://www.who.int/news-room/articles-detail/public-health-considerations-while-resuming-international-travel>, accessed 5 September 2020
- [34] Goldbaum C. Subway Service Is Cut by a Quarter Because of Coronavirus, *The New York Times*, 2020, available at <https://www.nytimes.com/2020/03/24/nyregion/coronavirus-nyc-mta-cuts-.html?searchResultPosition=6>, accessed 21 Aug 2020
- [35] Carrington D. UK road travel falls to 1955 levels as Covid-19 lockdown takes hold, *The Guardian*, 2020, available at <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/apr/03/uk-road-travel-falls-to-1955-levels-as-covid-19-lockdown-takes-hold-coronavirus-traffic>, accessed 20 Aug 2020

- [36] Troko J, Myles P, Gibson J, Hashim A, Enstone J, Kingdon S, Packham C, Amin S, Hayward A, Nguyen Van-Tam J. Is public transport a risk factor for acute respiratory infection? *BMC Infect Dis*, 2011, 11, 16, doi: <https://doi.org/10.1186/1471-2334-11-16>
- [37] Atas O, Talo Yildirim T. Evaluation of knowledge, attitudes, and clinical education of dental students about COVID-19 pandemic, *PeerJ Life and Environment*, 2020, 8, doi: 10.7717/peerj.9575
- [38] Radio-televizija Srbije. Citizens of which countries will require a negative PCR test to enter Serbia. *Radio-televizija Srbije*, 2020, available at: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/4048999/gradjani-pi-si-ar-negativan-test-srbija.html> [in Serbian language], accessed 21 August 2020
- [39] Schengen Visa Info. EU to remove Serbia, Montenegro from its coronavirus safe countries list, *Schengen Visa Info*, 2020, available at <https://www.schengenvisainfo.com/news/eu-to-remove-serbia-montenegro-from-its-coronavirus-safe-countries-list/>, accessed 8 September 2020
- [40] Chen K, Enger W, Yu J, Zhang C. Hitting the road again: How Chinese travelers are thinking about their first trip after COVID-19, *McKinsey and Company*, 2020, 0, 0, available at <https://www.mckinsey.com/featured-insights/asia-pacific/hitting-the-road-again-how-chinese-travelers-are-thinking-about-their-first-trip-after-covid-19>, accessed 22 Aug 2020

STAVOVI MLADIH NIŠAVSKOG OKRUGA U SRBIJI O PUTOVANJIMA U VREME PANDEMIJE KOVID-19

Autori: NEMANJA R. KUTLEŠIĆ, Irina B. Filipović

e-mail: nemanja.kutlesic@studenti.unicam.it

Mentor: Doc. dr Miloš Jovanović

Departman za sociologiju

Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Uvod: Na snazi su brojne zaštitne mere koje obezbeđuju odgovoran turizam tokom pandemije kovid-19. Mladi su se pokazali kao starosna grupa koja je najspremnija da putuje iz socijalnih razloga, te je njihovo mišljenje na ovu temu naročito važno.

Cilj rada: Proceniti stavove i mišljenja mladih na temu putovanja usred pandemije, ustanoviti da li bi putovali odgovorno i ispitati razlike između studenata različitih obrazovnih profila.

Materijali i metode: U istraživanju je korišćen onlajn upitnik za intervjuisanje uzorka mlade populacije (od 14 do 29 godina starosti) Nišavskog okruga na jugu Srbije. Hi-kvadrat test je korišćen za ispitivanje značajnosti razlika među grupama.

Rezultati: Ukupno 426 učesnika je popunilo anketu. Trenutno, polovina uopšte nije voljna da putuje. Ispitanici bi radije izabrali destinacije sa manje gužve (77%), sa dobrom epidemiološkom situacijom (80,3%) i spremni su da primene većinu bezbednosnih mera propisanih u borbi protiv kovid-19 (80,5%). Intervjuisani veruju da su ograničenja putovanja neophodna u borbi protiv virusa (72,8%) i smatraju da će restriktivne mere biti ukinute do prve polovine 2021. godine (64,8%). Veliki broj (57,6%) misli da im je pandemija uništila leto. Neki su kao odredišta sigurnog putovanja naveli epidemiološki nebezbedne zemlje. Nije bilo statistički značajne razlike između studenata različitih obrazovnih profila.

Zaključak: Studenti su pokazali racionalna uverenja i svesni su opasnosti putovanja usred pandemije. Takođe, spremni su da se pridržavaju mera bezbednosti i putuju odgovorno. Međutim, prisutna je doza negativnosti zbog nedostatka mogućnosti putovanja, kao i manjka znanja o trenutnoj situaciji u svetu. Obrazovni profili ne utiču na nivo svesti studenata o pandemiji, koji je generalno visok u ispitivanom uzorku.

Ključne reči: Javno zdravlje; pandemija kovid-19; stavovi o putovanjima; stavovi mladih; turizam.

NARRATIVE PROCEDURE OF POLITICAL DELIBERATION

Author: VLADIMIR LUKIĆ

e-mail: vl.lukic.96@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Matej Cibik

Faculty of Arts and Philosophy, University of Pardubice

Introduction: There is a paradigm that the core of our political deliberation originates from our rational comprehension of rights. Such is the paradigm of the Rawlsian tradition. However, I would like to propose an alternative that is based on the notion of narrative. Recent studies from the fields of neuroscience and moral psychology have given us a lot to work with when it comes to the role of narrative in our lives. We are, I believe, first and foremost narrative beings who construct their world view as a story by processing the social constructs. In that regard, by presupposing the meta-ethical position of social constructivism and the priority of good over right, I would like to argue that the narrative procedure of political deliberation has a lot of explanatory power. The philosopher who will prove to be a big influence on my aim will be Alasdair MacIntyre and his conception of narrative as a form of uniformity of life. Of course, I would dare to alter his conception in order for my goal to be fulfilled.

Aim: The aim of this paper is to provide a way to talk about our political deliberation from another position. It does that by contrasting this view with the Rawlsian conception, because the latter is the one that has the most impact in contemporary political theory. If we do so, I believe that the benefits of explaining the activity of political deliberation from the role of narrative will be shown.

Material and Methods: The first part is based on the theoretical analysis of the findings from the fields of neuroscience and moral psychology, while the second part is a conceptual comparison.

Results: Expanding the discussion on the topic of political deliberation.

Conclusion: The narrative procedure is a valid option and should be considered.

Keywords: constructivism; narrative; philosophy; moral psychology; deliberation

“...epistemological progress consists in the construction and reconstruction of the more adequate narratives and forms of narrative and that epistemological crises are the occasion for the such reconstruction.”[1 p. 6.-7.]

INTRODUCTION

This paper is a proposal. My goal is not to give a definitive answer to the questions which were plaguing the minds of the political philosophers and theorists throughout the ages. It also consists of multiple assumptions which I am taking for granted and do not plan to examine them. In short, this proposal invokes a bigger project in the future. However, I believe that the proposal itself is quite valuable and that it should be taken into consideration. And, from that belief, this paper arises.

The dominant and the most influential theory in political philosophy was none other than that of John Rawls. Robert Nozick, who was one of Rawls' loudest opponents (even though I wouldn't argue that he was the most challenging one), has written that Rawls' theory has become so important that it puts other political theorists to the task of working inside his theory or explaining why they choose not to do so [2]. I would agree with Nozick's assessment. Rawls has indebted us with an ingenious political framework which has gained even more explanatory power through the years, since it is constantly revised. Having said that, I am concerned with one part, though a really important one, of his theory – political constructivism. Political constructivism is the basis that Rawls uses to make a correspondence between reasonable agents and political/moral deliberation. Rawls states the following about his procedure of political constructivism:

“In this procedure, as modeled by the original position, rational agents, as representatives of citizens and subjects to reasonable conditions, select the public principles of justice to regulate the basic structure of the society.” [3 p. 89.-90.]

Having said that, Rawls supposes that the rational agents will be able to construct an objective set of political principles when they go through this procedure. This procedure is shown in *A Theory of Justice*, in which Rawls gives us three important concepts – original position, veil of ignorance and the reflective equilibrium. Rawls proposes that we imagine

ourselves in the original position, behind the veil of ignorance. Through our rational deliberation, we are supposed to construct a society which is just. However, we do not know the position that we shall take in that society. In short, nothing that we have really matters – our talents, our current wealth, or social position. After we are initiated in the original position, Rawls thinks that, through the process of reflective equilibrium, which tests our reasoning through the process of restraining our principles by various hypothetical situations, we should be able to come up with objective principles of justice. Those principles, according to Rawls, are the principle of equal liberty and the difference principle [4]. This theory is, as one might imagine, quite complex, and Rawls wrote three books and multiple papers to deal with the particular problems and answers that arise within it. However, I shall not put more weight on explaining Rawls' theory for it is not the main goal of my paper.

What the reader should take note of here is that at the heart of Rawls' conception of political deliberation is a Kantian basis. Namely, the priority of rights over the conception of good – in Rawls' case, the principles of justice towards which we come by the constructivist procedure, which is governed by the use of our reasonable choices and which is prior to any conception of good. In this instance, I would like to challenge that priority. I would like to propose that the procedure of constructivism is very well the best theory that we have on deliberating on our political questions. However, it has to originate from a given social context. A different way to put it would be as follows – prior to constructivism is narrative and only within this narrative can we be fit to undergo a procedure of constructivism.

METHOD

In this section I would like to propose a method which this paper is based on in order to achieve its goal. Namely, I repeat this disclaimer – this is not a paper in which I would get into too much detail over certain arguments. That would be a task for the future of this project. Secondly, the paper will incorporate findings in the field of neuroscience and moral psychology as an assumption. If they are correct, I would like to build an overall argument upon this basis. So, having said that, I would like to propose my overall argument which I make in this paper based

on the theoretical analysis and conceptual comparison.

P1. The theory of right cannot be prior to a certain social narrative.

P2. The constructivist method is the basis for the theory of right.

C1. Therefore, the constructivist method cannot be prior to the narrative within which we operate. (from P1. and P2.)

P3. The findings in neuroscience and moral psychology give credibility to the claim that we are operating within narratives.

P4. Narratives are acquired from the social paradigms of a given society.

P5. Social paradigms change.

C2. Deliberation within narratives and within a social state of things changes them and influences the reevaluation of the context. (from P3., P4. and P5.)

C3. Constructivism comes within a narrative and changes it and the social state of things. (from P1. – C2.)

So, as the reader will notice, if I were to begin exploring each one of these premises, the paper would stop being a paper and would become a book. Therefore, I would just ask for the possibility of this actually being the case; the case that our political deliberation is, in fact, a deliberation which is influenced by narratives and the whole procedure changes when the narrative changes. The position that the constructivist philosophers take is a really plausible one and, I would argue, very persuasive. However, it gains a new dimension when it is used in accordance with a given narrative. With this, I come back to the opening quote from Alasdair MacIntyre I have put at the beginning of my paper.

DISCUSSION

Let us, therefore, elaborate what it is meant by narrative. The conception of narrative that I take is strongly MacIntyreian in the sense that it has become an integral part of his system. When we talk about MacIntyre's philosophy and virtue ethics, we are talking about the three important concepts – practice, narrative history and tradition [5]. Each of them is linked to the others and they represent a theoretical unity. However, I will do with MacIntyre what I have done with Rawls. Namely, I shall skip the overall outlook on his theory and focus on the narrative itself, as it was an independent concept. In this regard, MacIntyre's essay,

which was written long after the publication of his *After Virtue*, will prove to be of much help. Narrative is, in short, a world view which is shaped by various patterns that we perceive within the world. Namely, patterns give us coherence and certainty in our everyday lives in a given culture. These patterns are also a product of our interpretation of the social context in which we find ourselves. Instead of a pattern¹, I shall use a concept which is generally accepted – schema. MacIntyre argues that one narrative is formed out of numerous infrastructures of schemata [1]. Schemata are generally well known in the history of moral psychology and psychology in general. The view from a social cognitive theory which was presented by Albert Bandura states the following – the ability to even talk about social and political phenomena follows on from the ability of an agent to internally represent those phenomena [6]. This is quite important because of the fact that during our political deliberation we are concerned with the political, cultural and social phenomena. So, what are these internal representations? Nothing other than schemata. Each schema bears meaning connected to the perceived world within it. When our infrastructure of schemata is established, we use it to operate our way through the world.

However, when these schemata fail to explain a certain event, we change them for the new ones [7]. When this happens, MacIntyre argues, we come towards the epistemological crisis. Epistemological crisis originates when our world view does not give us certainty anymore and we find ourselves confused, puzzled and befuddled. We seek new schemata to elaborate what has happened and what has ruined our earlier system of belief. For example, let us consider that there are two hypothetical countries which are in war and have a whole history of horrible relations. Let us call these hypothetical countries X and Y. Both X and Y have demonized each other through systematic education and media news. There are certain events in both of these countries that symbolize the victory over the other country at some event. In short, both of these countries have put forward a social narrative which teaches their citizens that the whole systematic unity of the other country is inherently evil. Let us now look at an individual from X. He has lived his whole life having a belief that everything connected to the Y

---

¹ The reason why I used this notion is because I think it gives the reader a good intuition about what it represents.

is immoral and politically unjust. However, by some turn of events, the individual from X finds himself in the group of people who are from Y. Let us further play with this hypothetical situation; let us imagine that the person from X knows that these people are from Y, but they do not know that he is from X. During the time he spends with that group, they form certain bonds which completely shatter the illusion under which the person from X has lived. They form communal bonds which portray a different picture about the immoral and unjust society of Y in the eyes of the citizen from X. Afterwards, the citizen from X tells them where he is from. All of the people involved in this hypothetical situation undergo an epistemological crisis. This crisis is an indicator which triggers the change in the belief system. By changing the belief system, we seek for other schemata which can explain the change in their outlook on the world.

Now, what need is there for narrative? Paul Armstrong writes that the basic axiom of contemporary neuroscience rests on the fact that our brains crave for structural unity. He writes:

“Stories help the brain negotiate the never-ending conflict between its need for pattern, synthesis, and constancy on the one hand and for flexibility, adaptability, and openness to change on the other.” [8 p. 396.]

This sums up what has been said until now in this chapter. Namely, we are constantly forming schemata and constantly changing them. Schemata are formed according to some social narrative and give the agent his individual narrative. Furthermore, brain-based processes of pattern formation are essential to see how our cognitive apparatus operates based on narratives. Armstrong states that our brain-body interactions require pattern forming which has a beginning, a middle and an end. I would also like to quote one more passage from Armstrong as I believe it is an essential assumption of this paper. Namely:

“Finally, if stories can promote empathy and otherwise facilitate the cointentionality required for the collaborative activity unique to our species, the power and the limits of their capacity to transform social life ultimately depend on embodied processes of doubling self and Other through mirroring, simulation, and identification, processes whose limitations are reflected in the

strengths and weaknesses of narratives as ethical and political instruments.”[8 p. 398.]

Narratives not only invoke rational processes but also emotions. This is quite essential to have in a theory of moral and political deliberation which has traditionally put emotions in the corner. Rawls’ theory, sadly, does not incorporate the conception of political emotions.² On the other hand, by forming certain patterns, we do not only form cognitive resonance with them, but emotional resonance as well. Cognitive processes which are mentioned – mirroring, simulation and identification – are a part of a constructivist procedure, that much is clear, but they are already embedded in the narratives which are a product of our experience. Therefore, after the forming of schemata, the constructivist procedure follows. That is to say, the constructivist procedure does indeed operate within narratives. However, it is not prior to them.

We can now compare the view of narrative psychology to the view of moral development. Why? When concerned with moral psychology, just like with Rawls in political theory, it is essential to consider Lawrence Kohlberg. When we explore his stages of moral development, we can see that he is closely following the Kantian footing [9]. Namely, his sixth stage of moral development can be seen as a deontological phase. The reason why I am mentioning Kohlberg is because of the fact that his theory rests on the same premise as Rawls’ does – that rationality is the governing factor of our moral and political choices; that is to say, both of them share an impartial and universal pretensions in their theoretical scope. On the other hand, Kohlberg takes a radical stance in which he sees moral and cognitive development to be in accordance to one another. By having that basis, Kohlberg elaborates six phases of moral development – stage of punishment and obedience, stage of individual instrumental exchange, stage of interpersonal expectations, stage of social system and social maintenance, stage of the social contract and the stage of universal ethical principles. Again, I would not like to go into detail about the particulars, but I would like to mention his fourth phase because there is an interesting point to be made. During this phase, people see morality as something that is connected to the law and order of a community. To do what is right is to act in accordance

---

² Apart from envy. Although Rawls himself stated numerous times that his biggest regret is not working more on moral and political psychology.

with institutional obligations. According to Kohlberg, most of the people remain at this stage of moral development. During my undergraduate studies, while I was still exploring the ideas of ethics, I found an interesting counter-argument that has been stuck with me ever since. In Peter Singer's *Companion to Ethics*, Laurence Thomas raised one very interesting point [10]. Namely, let us just look at the stage four individuals.³ Let us take a look at the individuals from contemporary Canada and individuals from the Third Reich. Let us assume that both of these individuals are at the same cognitive level (which they have to be if they are at the stage 4). Is their cognitive ability correspondent to their ethical practice? Clearly it is not. The point that Thomas wants to raise is that cognitive development is not as important for our ethical and political choices as the way of life is. While being engaged in a certain social context, our moral and political life takes shape. Even if we suppose that the individuals from Canada and from the Third Reich were at the same cognitive level, the social narrative dictated their political and moral deliberation.

It is also very interesting to see how the change of narratives affects our actions. Although this is based on the collection of empirical data, it is nonetheless important to note. Lance Vikaros and Darnel Degand state that the narratives have both external and internal influences on the individuals [11]. They give us famous examples such as a Milgram's experiment and Zimbardo's study. Namely, when you force people to live under different narratives and when they incorporate a different world view, they are able to completely override their moral compass and act according to different principles. We, of course, cannot see this as a universal rule. However, we must take into account the fact that in different contexts, people often act according to the different rules.

Lastly, I would like to talk about the social context and the state of things. MacIntyre would call this a tradition. The conception of a tradition is the way to unify narratives. Through tradition, we perceive the world and through that perception we change the tradition [5]. Epistemological crisis arises when it is found in the narrative and while the narrative changes, so does the tradition. Also, it is worth noting

---

³ Thomas does raise many arguments against Kohlberg's thesis. Although Neo-Kohlbergian authors have answered most of his suggestions, I believe that the one I have mentioned in the main text still poses a big problem for the theorists of moral development.

that every paradigm (philosophical, scientific, artistic, etc.) arises from a tradition [1]. While the knowledge gets accumulated and while the reflection constantly circulates, new epistemological crises arise. By incorporating new narratives, we are changing traditions themselves through history. I would argue that the change comes through constructivism. However, the material for that procedure lies within the narratives. We can see what we owe to each other only within a given social context.

CONCLUSION

Having said that, I believe it is time for me to conclude this paper. It might seem to the reader like this is an all-you-can-eat buffet table with many points that go into the account of narrative of political deliberation, but I beg the reader to remember that this is only a proposal and that the results will be much more concrete in the future project. Until then, I have deduced the following – constructivism is a process of political deliberation that is very influential and that has a lot of explanatory power. However, the theorists of constructivism often take it to be prior to any other conception of good. I am presupposing that constructivism is secondary and that the material which constructivism uses within its framework is given within a narrative. By encompassing both the narrative structure of our political state of things and the constructivist procedure, we can come towards a newer and, I would argue, more inclusive version of a conception of political deliberation.

REFERENCES

1. MacIntyre A. *The Tasks of Philosophy, Epistemological crises, dramatic narrative, and the philosophy of science*, Cambridge: Cambridge University Press; 2006.
2. Nozick R. *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.; 1974.
3. Rawls J. *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press; 1993.

4. Rawls J. *A Theory of Justice*, Massachusetts: Harvard University Press; 1999.
5. MacIntyre A. *After Virtue: A Study in Moral Theory*, Notre Dame: University of Notre Dame Press; 1984.
6. Bandura A. *Social Foundations of Thought and Action*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall; 1986.
7. Piaget J. *The Moral Judgment of a Child*, New York: Free Press; 1977.
8. Armstrong P. *Neuroscience, Narrative, and Narratology*, Published in *Poetics Today*, 2019. DOI: 10.1215/03335372-7558052
9. Kohlberg L. *The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*, New York: Harper Collins; 1981.
10. Thomas L. *Morality and Psychological Development*, Published in Peter Singer, *A Companion to Ethics*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.; 1991.
11. Vikaros L.; Degand D., *Moral Developments through Social Narratives and Game Design*, Published in *Ethics and Game Design: Teaching Values through Play*, Hershey: Information Science Reference; 2010.

NARATIVNE PROCEDURE POLITIČKE DELIBERACIJE

Autor: VLADIMIR LUKIĆ

e-mail: vl.lukic.96@gmail.com

Mentor: Docent Matej Cívik

Faculty of Arts and Philosophy, University of Pardubice

Uvod: Postoji paradigma po kojoj osnova naše političke deliberacije originira u našem racionalnom promatranju prava. Jedna od takvih paradigmi je iz rolsovske tradicije. Međutim, ja bih želeo ponuditi alternativu koja se vezuje za pojam narativa. Istraživanja iz sfere neuronauke i moralne psihologije su nam ponudila dosta materijala putem kojih možemo objasniti ulogu narativa u našim životima. Mi smo, verujem, pre svega narativna bića koja konstruišu svoj pogled na svet, koji je poput priče, putem procesuiranja društvenih konstrukta. U tom pogledu, pod pretpostavkom metaetičkog društvenog konstruktivizma i primarnosti dobra nad pravima, želim da tvrdim da narativna procedura političkog odlučivanja ima velike eksplanatorne moći. Filozof kojeg će ovaj rad koristiti sa velikim uvažavanjem je Alister Mekintajer, kao i njegovu koncepciju narativa kao forme jedinstva života. Naravno, biću smeo da promenim njegovu koncepciju kako bi moj cilj bio ispunjen.

Cilj rada: Cilj ovog rada je da ponudi način da govorimo o političkoj deliberaciji sa druge pozicije. On to čini i tako što nudi kontrast između ovog gledišta i rolsovskog, iz razloga što je ovaj drugi imao velikog uticaja na savremenu političku teoriju. Ako to učinimo, verujem da će se videti benefiti objašnjenja političke deliberacije putem uloge narativa.

Materijal i metode: Prvi deo se tiče teorijske analize rezultata iz sfere neuronauke i moralne psihologije, dok se drugi deo tiče konceptualne komparacije.

Rezultati: Proširivanje rasprave o političkoj deliberaciji.

Zaključak: Narativna procedura je validna opcija koju treba da uzmemo u obzir.

Ključne reči: Konstruktivizam; narativ; filozofija; moralna psihologija; deliberacija.

DOES IMPROVEMENT OF POSITION IN THE DOING BUSINESS RANKINGS ATTRACT MORE FOREIGN DIRECT INVESTMENT?

Authors: NATAŠA DUJAKOVIĆ, Nikola Vidović

e-mail: natasa.dujakovic99@gmail.com

Mentor: Prof. Dragan Gligorić

Faculty of Economics, University of Banja Luka

Abstract: The World Bank ranks national economies every year in order to assess the ease of doing business in these countries. The score used for ranking the economies is an aggregate of several categories, mostly focusing on the regulatory environment for businesses. In the paper, we analyzed whether the advancement in the rankings sends good signals to foreign investors and brings more foreign direct investment. The analysis shows that the improvement on the list led to an increase in the foreign direct investment inflows. However, it cannot be called a decisive incentive for foreign investing.

Keywords: doing business rankings, foreign direct investment, economic reforms, doing business

INTRODUCTION

Taking into consideration the political and economic situation in the countries worldwide, their legislation and regulatory environments, the World Bank forms the Doing Business list, with the help of governments and regional organizations. The list ranks national economies according to the ease of doing business in these countries, using an aggregate score that consists of 10 categories. The categories “starting a business, dealing with construction permits, getting electricity, registering property, getting credit, protecting minority investors, paying taxes, trading across borders, enforcing contracts, and resolving insolvency are included in the ease of doing business score and ease of doing business ranking. Doing Business also measures regulation on employing workers and contracting with the government, which are not included in the ease of doing business score and ranking (1)”. The number of countries

that are on the list is 180. The countries are divided into four groups, depending on the ease of doing business in these countries: very easy, easy, medium or below average. In the Doing Business 2020 first three places were taken by New Zealand, Singapore, and Hong Kong, while the least successful countries were Somalia and Eritrea.

The regulatory environment of a country is a very important determinant of foreign direct investments (FDI). “Foreign Direct Investment (FDI) is a flow of cross border capital to augment the domestic resources in a country for the development (2)”. FDI includes investments of non-residents in the foundation of a new enterprise or buying shares in the existing ones, in order to gain control over the management of these enterprises. FDIs are important for the balance of payments of every country and are especially important for developing countries. “The importance of FDI has increased manyfold due to its spillover effects in terms of practices, procedures, culture and technology flowing from one country to the other through private sector routes (2)”.

Even though the high return on investment is the main incentive for investors to invest in a certain country, the legislation of the country and the rule of law, as well as the political stability are equally important.

Due to this, it is right to ask whether the advancement of the Doing Business rankings, which means that the regulatory environment of a country became more business-friendly, brings an increased inflow of FDIs. The aim of this paper is to analyze if the relationship between these two variables exists.

MATERIAL AND METHODS

The analysis of correlation between the position in the Doing Business rankings and the inflow of foreign direct investment was done on 37 countries that have different types of economic and political systems. Both developed, transition countries and developing countries were included in the analysis. Data was gathered from the World Bank Open Data database.

The World Bank also issues the annual Doing Business report that is used to measure the ease of doing business in a country. The data used for the first variable, the cumulative change of position in the Doing Business rankings, was obtained from the official Doing Business

website (1). For the purpose of this paper, we analyzed the change of position in the Doing Business rankings from 2011 to 2015, while the foreign direct investment was tracked from 2013 to 2017. The reason for this lies in the fact that the change of position in the Doing Business rankings is caused by the economic and political reforms in a country. To show their effects, these reforms require a certain amount of time. It would be nearly impossible for these reforms to become a strong incentive for investing simultaneously with their introduction. This is the reason why we measured the impact of the position in the Doing Business on the FDI inflows with a delay of two years, which we consider to be appropriate.

We used Pearson's correlation as the statistical method for this research in order to discover the correlation between the two variables. Pearson's correlation coefficient takes values from -1 to +1 and shows the direction and the strength of the link between the two variables. The coefficient was calculated using the following formula:

$$r = \frac{\Sigma(x-\underline{x})(y-\underline{y})}{\sqrt{\Sigma(x-\underline{x})^2 \Sigma(y-\underline{y})^2}} \quad (2).$$

Formula 1.

r = correlation coefficient

x = values of the x-variable in a sample

$\underline{x}$ = mean of the values of the x-variable

y = values of the y-variable in a sample

$\underline{y}$ = mean of the values of the y-variable

Additionally, we tested the statistical significance to see the probability that the two variables are independent.

The x variable was the cumulative change of positions on the Doing Business rankings. Two y variables were analyzed. The first one was the change in the FDI to GDP ratio, while the second one was the change of total annual inflow of FDI. Empirical data explaining the variables is given in the Appendix 1.

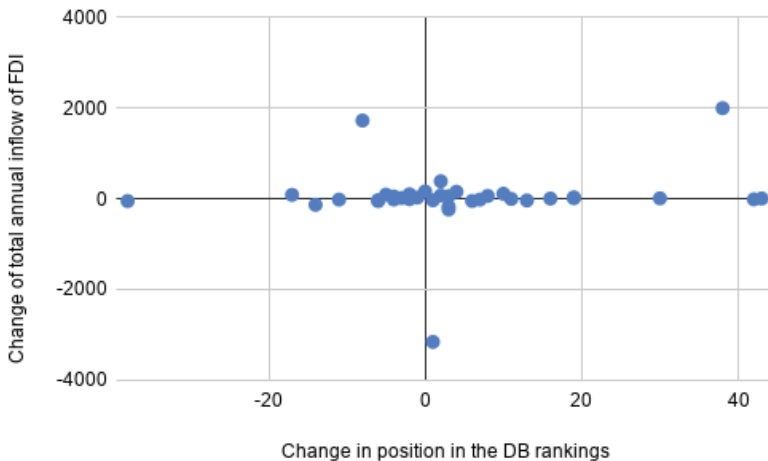
RESULTS

Results of the analysis show that there is a slight positive correlation between the advancement in the Doing Business rankings and the increased inflow of foreign direct investment. This means that greater the advancement on the Doing Business rankings is, the greater the inflow of FDI to an economy is. However, the correlation is not very strong.

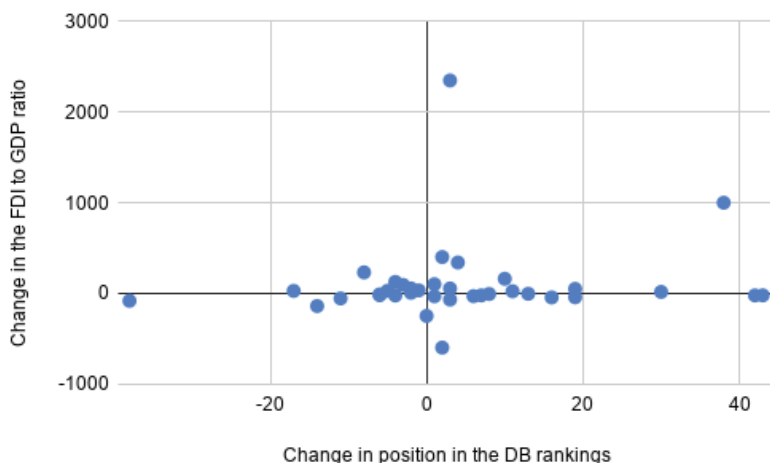
The correlation coefficient between the advancement in the Doing Business ranking and the cumulative FDI to GDP ratio is 0.1267, but there is a great probability that these two variables are independent since $t=0.4616$.

Pearson's correlation coefficient between the advancement in the Doing Business ranking and the change of total annual inflow of FDI is 0.1470, and the probability that these two variables are independent is 0.3922.

The results from the correlation analysis and the scatterplot are in line one with each other. As it can be seen on the scatterplots, dots are very scattered and the link between the two variables is not strong and clearly visible.

Picture 1 Change in position in the DB rankings vs Change of total annual inflow of FDI

Picture 2 Change in position in the DB rankings vs Change in the FDI to GDP ratio

DISCUSSION

As the results of the cross-country analysis show, the correlation between the improved position in the Doing Business rankings and an increased inflow of foreign direct investments is positive, meaning that FDIs will come after pro-business reforms in the regulatory environment. However, the degree of the correlation is not strong enough, so it cannot be concluded that the improved position in the rankings is the decisive signal for non-residents to invest in a country, or that a worse position in the rankings will have a negative effect on the level of foreign direct investment, especially taking into consideration the results of the t-test.

There are multiple reasons why the analysis gave such results. One of them is the fact that the World Bank's Doing Business rankings ranks countries according to the legal reforms that they have undertaken in order to make doing business easier. However, new legislation must not only be passed, it also has to be implemented. Many countries *de jure* have such regulatory environments that are business-friendly. *De facto*, they are far from being business-friendly. Lack of the rule of law,

a non-independent and slow judiciary, and high level of corruption are all things that informally undermine the reforms that have been undertaken in order to make doing business in a country easier. This is why investors often decide to invest in countries that have higher taxes and more strict formal requirements for starting and running a business, but ensure that their laws are implemented, especially when it comes to property rights and fulfillment of contract obligations.

Other authors also explain many more determinants of foreign direct investments that are not included in the Doing Business score. They state that the „quality of workforce, government intervention, barriers to entry and competitive climate (3)“ together with other characteristics of an economy are variables that are sometimes hard to quantify, but remain very important when it comes to investors' decision making. They consider corruption in host countries to be one of the most important factors for investors, since it “produces bottlenecks, heightens uncertainty, and raises costs. Further, corruption creates distortions by providing some companies preferential access to profitable markets. The difference in the exposure to corruption between the host and home countries can also be a concern for investors. The greater such difference between the two countries, the lower the likelihood that they know how to deal mutually (3)”.

Factors that determine foreign direct investment in an economy can be grouped into two categories: economic and political. The economic ones include “a country's level of development (as measured by real GNP per capita) and the balance of payments. The higher per capita income, and the lower the balance of payments deficit, the more foreign direct investment is attracted. Among the less important economic influences are the growth of GNP and the workers' skill level attracting foreign direct investment, and inflation and wage costs reducing the inflow of foreign direct investment (4)”. The aforementioned factors apply to less developed countries that were taken into consideration in the quoted research. Political determinants of foreign direct investments are bilateral and multilateral relations between countries and political stability, especially the stability of the host country's government. When talking about the importance of political factors, that also include institutions, it is important to note one finding that says that “while good institutions almost always increase the amount of FDI received, no general result

applies to outward FDI (4)”.

Despite the fact that there are many determinants of FDI, some authors do not disregard the World Bank’s Doing Business rankings as an incentive for investing. One of them says that “the rankings have a signaling effect among governments, institutions and media. (5)” This author further explains that this is only one of the determinants of FDI together with the tax policy of a country, its trade policy, as well as the strength of its institutions. He concludes that the position in the Doing Business rankings does indeed matter when it comes to FDI, but “large improvements in DBR do not necessarily attract significantly greater FDI inflows (5)”.

This research could be further expanded in a way that would, besides the change in the position in the World Bank’s Doing Business rankings and the inflow of foreign direct investments, also take the level of development of a country (developed economies, economies in transition, developing economies) into consideration and do the same analysis as in this paper, but inside these groups. Also, the geographical position of countries could also be included in the analysis, as well as indicators of the political situation in the country, and levels of education.

CONCLUSIONS

The results of the cross-country analysis show that there is indeed a correlation between advancement in the Doing Business rankings and foreign direct investment. Pro-business reforms that are put in place by national governments lead to improved Doing Business rankings, but also to a more business-friendly environment. In the period after the reforms, more foreign direct investment is recorded.

However, foreign direct investment is a complex category. There are many other determinants of FDI that are not included in the Doing Business score, but still are major incentives for investing in a certain country. The score and the rankings are important but cannot be called decisive when it comes to decision-making for foreign investing. Still, advancement in the rankings means that a country underwent certain reforms to make doing business easier, so it is not surprising that just introducing the reforms usually leads to at least a slight increase in foreign direct investments.

REFERENCES

1. World Bank. DOING BUSINESS. [Online].; 2020. Available from: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>.
2. Weisstein E. WolframMathWorld. [Online]. [cited 2020 September. Available from: <https://mathworld.wolfram.com/StatisticalCorrelation.html>.
3. Habib M, Zurawicki L. Corruption and Foreign Direct Investment. *Journal of International Business Studies*. 2002; 33.
4. Bénassy-Quéré A, Coupet M, Mayer T. Institutional Determinants of Foreign Direct Investment. *The World Economy*. 2007 April; 30(5).
5. Jayasuriya D. Improvements in the World Bank's Ease of Doing Business Rankings: Do they Translate into Greater Foreign Direct Investment Inflows? (September 1, 2011). Development Policy Centre Discussion Paper No. 8, Available at SSRN: <https://ssrn.c>.
6. Schneider F, Frey BS. Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment. *World Development*. 1985; 13(2).

Appendix 1.

Change in position	Change in the FDI to GDP ratio	Change of total annual inflow of FDI
-17	26.3158	84.842
3	52.9412	56.052
13	-5.55556	-38.534
-11	-56.6667	-19.099
42	-23.4375	-13.773
19	-43.75	29.388
19	48.5714	13.144
2	400	71.415
-5	27.2727	89.488
-3	91.8033	16.443
-1	31.8996	26.255
-8	230.769	1727.2
7	-23.0769	-18.778
10	160	109.185
-6	-12.2807	-51.204
-14	-140.927	-135.087
-4	-24.3243	-17.911
30	15	8.779
43	-22.5806	5.459
3	-69.3333	-172.818
1	100	-3162.22
8	-8.10811	61.192
2	-600	384.727
1	-32.6531	-33.972
38	1000	2000.25
6	-31.4286	-50.362
0	-250	160.15
-38	-83.3333	-52.09
-2	53.4884	97.732

4	340	154.199
11	22.2222	-4.574
16	-45.7143	3.591
-6	-20.6897	-32.709
3	2350	-238.213
-4	125	48.989
-2	5.88235	-10.322

DA LI NAPREDAK U POZICIJI NA DUING-BIZNIS LISTI PRIVLAČI VIŠE STRANIH DIREKTNIH INVESTICIJA?

Autori: NATAŠA DUJAKOVIĆ, Nikola Vidović

e-mail: natasa.dujakovic99@gmail.com

Mentor: Doc. dr Dragan Gligorić

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: Svjetska banka svake godine rangira nacionalne ekonomije kako bi procijenila lakoću poslovanja u tim zemljama. Rezultat koji se koristi za rangiranje sumira nekoliko kategorija, najviše se fokusirajući na zakonski okvir za biznise. U radu smo analizirali da li poboljšanje pozicije na ovoj rang listi šalje dobre signale stranim investitorima i donosi više stranih direktnih investicija. Analiza pokazuje da sa poboljšanjem pozicije na listi dolazi i do više stranih direktnih investicija, ali to ne može biti označeno kao odlučujući podsticaj za investiranje stranaca.

Ključne riječi: Duing-biznis lista; strane direktne investicije; ekonomske reforme; duing-biznis.

ECONOMIC FREEDOM AND RESILIENCE DURING COVID-19 PANDEMIC

Author: NIKOLA VIDOVIĆ

e-mail: nikola.vidovic@student.ef.unibl.org

Mentor: Assoc. Prof. Siniša Kurteš

Faculty of Economics, University of Banja Luka

Abstract: The COVID-19 pandemic was an exogenous economic shock that has caused great damage to the economies worldwide. Lives, workplaces, and global welfare have been lost due to “the Great Lock-down”. However, it did not affect all economies in the same way. Some economies were more shockproof than others. This paper analyzes the correlation between the economic freedom of a country, measured with the Index of Economic Freedom and the drop of GDP in the first two quarters of 2020. The analysis shows that free countries experienced a smaller drop than the ones that are not considered to be free.

Keywords: economic freedom; liberal economies; index of economic freedom; economic resilience; covid19; covid19 economics

INTRODUCTION

Since the day the Chinese health authorities reported a cluster of pneumonia cases in the Hubei province at the end of December 2019, the coronavirus known as SARS-COV2 and the COVID-19 disease that it causes have caused almost one million deaths¹. The World Health Organization declared the COVID-19 pandemic on March 11, 2020. This pandemic has shaped human life in 2020, especially in the second and third quarter.

The pandemic, however, did not only have health repercussions. Millions got infected, but millions also lost their jobs. Billions of dollars of global wealth were also lost. In an attempt to stop the transmission of the virus, which is transmitted mostly through human-to-human interaction and the spread of aerosols from mouth and nose while talking

---

¹ According to the WHO situation report on COVID-19 from September 28, 2020.

or sneezing, most of the nations imposed containment measures. Some of them chose liberal approaches, such as Sweden, while others had measures that included curfews and lockdowns of cities, regions, or entire countries. These measures, that were aimed at the protection of public health, unfortunately had a negative impact on many businesses or even entire economies. In economics, this period is referred to as “the Great Lockdown”.

Enterprises have either had to close entirely, to find new business models (such as switching to online work and commerce), decrease their capacities or invest substantial amounts of money in protection that was needed to keep business operations going. Nevertheless, in its report from June 30, the International Labor Organization claimed that in comparison to 2019, 14% of working hours globally will be lost in 2020². Alongside the labor market, the stock market also went through turmoil. The New York Stock Exchange had a drop similar to the ones in the Great Depression and the 2008 financial crisis. Dow Jones “suffered its worst decline since 2008 and at one point came within 65 points of touching a bear market. For the day, the Dow sank 2,013.76 points, or 7.8%, to 23851.02 (1)”.

According to the International Monetary Fund, most of the countries will have negative annual GDP growth rates. In the World Economic Outlook from June 2020, the estimate is that the world will see a -4.9 percent drop in the global GDP in 2020. According to the data from the European Union³ and the OECD⁴, the first two quarters of 2020 have confirmed these estimates. What is also worrying is that even after lifting the restrictions and reopening the businesses, the pre-pandemic levels of economic activity were not reached in most of the countries and sectors. The global economy, previously interconnected with multinational supply chains, had suffered a serious blow.

However, not all economies witnessed the same extent of negative effects of the COVID-19 pandemic. Openness of the economy, its size, structure, the health situation in its country all had an impact on the reaction of that economy, measured in the real GDP growth rate.

---

² ILO report https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11156775/2-31072020-BP-EN.pdf/cbe7522c-ebfa-ef08-be60-b1c9d1bd385b>

⁴ <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=350>

Some of them faced greater drops, while others faced not so significant drops in GDP. This ability of an economy, and not just an economy, but any object, to “withstand shocks and subsequently recover (2)” is called resilience, according to the first definition of resilience given by Crawford Stanley Holling. There are many determinants of economic resilience. The aim of this paper is to research whether the economic freedom of a country is one of these determinants, using the evidence from the COVID19 pandemic.

MATERIALS AND METHODS

The research was conducted in 41 countries. These countries were Hong Kong, New Zealand, Australia, Switzerland, Ireland, United Kingdom, Denmark, Canada, Estonia, Taiwan, Netherlands, Chile, Lithuania, USA, Finland, Czech Republic, South Korea, Israel, Germany, Austria, Japan, Latvia, Belgium, Portugal, Spain, Hungary, France, Serbia, Mexico, Turkey, Italy, Croatia, Montenegro, Russia, Greece, China, South Africa, Brazil, Argentina, Iran and Algeria. The list includes both developed, transition and developing economies from different parts of the world. Also, the peak of the pandemic did not happen at the same time in all of the countries that were included in the research. Some of them saw the peak in February 2020, like China, while, for example, European countries had the largest number of infected people in late March and during April 2020. This brings more objectivity to the analysis.

In order to measure the economic freedom in an economy, Heritage’s Index of Economic Freedom from 2020 was used. The index ranks economies “based on 12 quantitative and qualitative factors, grouped into four broad categories, or pillars, of economic freedom:

- Rule of Law (property rights, government integrity, judicial effectiveness)
- Government Size (government spending, tax burden, fiscal health)
- Regulatory Efficiency (business freedom, labor freedom, monetary freedom)
- Open Markets (trade freedom, investment freedom, financial freedom) (3)”

Countries are then grouped into 5⁵ categories: free, mostly free, moderately free, mostly unfree and unfree. A country's rank was the independent variable.

The dependent variable that was used to measure the reaction of an economy to “the Great Lockdown” was the GDP growth rate for the first and second quarter. This data was obtained from the OECD statistics department (Quarterly National Accounts) and the national statistics offices' websites. There were two analyses, one that took into account only the GDP growth rates in the second quarter and one that used the cumulative GDP growth rates from both the first and the second quarter. The reason for this is that in the first quarter (from January 1, 2020 to March 30, 2020) the scale of the pandemic was not as large as in the second quarter (April 1, 2020 to June 30, 2020). In the second quarter, all of the analyzed countries had multiple cases of infections in their populations and restrictive measures were enforced both on national, as well as on a global level.

The correlation between the two variables was calculated using the Spearman's rank correlation, since economic freedom in a country was measured by their rank in the Index of Economic Freedom rankings. Spearman's rank correlation coefficient is calculated using the formula:

$$r_{R=1} = \frac{6\sum_i d_i}{n(n^2-1)}$$

where n is the number of data points of the two variables and d_i is the difference in the ranks of the ith .

RESULTS

Results of the analysis showed that there is a negative correlation between the two variables. This means that the higher the country is ranked in the Index of Economic Freedom rankings (the smaller the absolute value of the position is), the greater the GDP growth rates were. Since all the countries faced a drop in their GDP and had negative growth rates, the ones that have a higher degree of economic freedom had a smaller drop in their GDP. This does not mean that economic freedom is the core reason for the resilience, but it does suggest that

---

5 Index of Economic Freedom 2020 ranking <https://www.heritage.org/index/ranking>

economic freedom and resilience do indeed go together.

In the case when the position in the rankings was compared to the cumulative GDP growth rate, the analysis gave a Spearman's correlation coefficient of -0.4824. Since the probability of these variables being independent is $p=0.0019$, which is smaller than 0.05, this result can be considered statistically significant.

When the dependent variable is the GDP growth rate only in the second quarter, the correlation between the two variables is even greater. The correlation coefficient in this case was -0.5135. Since $p = 0.0008$, this result is also statistically significant.

DISCUSSION

Firstly, it is important to define economic resilience. Simmie and Martin define economic resilience as “the differential ability of a region or locality’s firms to adapt to changes and shocks in competitive, market, technological, policy and related conditions that shape the evolutionary dynamics and trajectories of that regional or local economy over time (4)”. One such shock was the COVID-19 pandemic and the Great Lockdown that it caused. Authors also define two types of resilience: instantaneous and dynamic resilience. “Macroeconomic resilience has two components: instantaneous resilience, which is the ability to limit the magnitude of immediate production losses for a given amount of asset losses, and dynamic resilience, which is the ability to reconstruct and recover (5)”. This paper focuses on the instantaneous resilience, since the pandemic is still ongoing and its long-term consequences are yet to be seen.

There are many factors that make some economies more resilient than others. Goetz, Fleming and Han say that countries with high rates of self-employed workers together with the ones with an older workforce have proven to be more resilient (6). They also consider economies with greater levels of diversity and complexity to be more shockproof, although not necessarily more resilient in the long term. Furthermore, they highlight the importance of entrepreneurial education and promotion of private business initiatives.

Other authors pointed “macroeconomic stability, microeconomic market efficiency, good governance and social development (7)” as areas

“highly influenced by economic policy which can serve for an economy to build its economic resilience (7)”. Macroeconomic stability includes “fiscal deficit to GDP ratio, the sum of the unemployment and inflation rates and the external debt to GDP ratio (7)”. Microeconomic market efficiency is determined by governments’ size and the freedom of (foreign) trade, while good governance depends on “judicial independence, impartiality of courts, protection of intellectual property rights, military interference in the rule of law and the political system and the integrity of the legal system (7)”. Social development is defined by the UNDP’s Human Development Index.

When the abovementioned determinants of economic resilience are taken into consideration, together with the factors that are included in the scoring for the Index of Economic Freedom, it is not surprising that free economies faced a smaller drop in their GDP during the COVID-19 pandemic. These economies are open, have a strong rule of law, and engage in foreign trade. Despite the fact that they depend on global supply chains, they still managed to adapt to the external shock caused by the pandemic.

For some, these results might be surprising, since open economies should be more vulnerable to global shocks. This is explained as the “Singapore paradox”, which “refers to the seeming contradiction that a country can be highly exposed to exogenous shocks, rendering it economically vulnerable, and yet still manage to attain high levels of GDP per capita (8)”.

Additionally, economic resilience is also linked to rigidity of laws. Countries “with weaker economic structures can, on average, suffer up to twice the output loss in a given year compared to a country with sound institutional parameters (9)”. This author then argues that “limited economic resilience is often related to weak national economic structures. In particular, rigidities in labor markets, limited competition in product markets, framework conditions that impede the entry of new firms and complicate the daily business of existing firms, as well the quality of government services (e.g. rule of law, absence of corruption) are often considered to be the main obstacles to high shock absorption capacity (9)”.

These papers explain determinants of economic resilience, many of which are included in the Index of Economic Freedom. However, they

do not make a connection between economic freedom and resilience, especially with the resilience to the COVID-19 shock. This paper aims at filling this gap.

CONCLUSIONS

Argumentation by other authors clearly says that free, open economies with flexible laws that are enforced through independent and efficient judiciary systems are more shockproof when it comes to exogenous shocks. The analysis confirmed their opinion. During “the Great Lockdown” which was indeed an exogenous shock, those economies that ranked higher in the Index of Economic Freedom ranking suffered less damage than those that were holding the lower positions.

Economic freedom and resilience do have slight correlation and free economies suffered a smaller drop in their GDP in the first and second quarter of 2020. In other times, they also record a higher GDP per capita than the countries that are not considered to be free. Since GDP per capita is not always the best indicator of the quality of life, it is also worthwhile to note that free, liberal economies also have better results when it comes to the UNDP’s Human Development Index.

However, it is important to note that the correlation coefficient is not high enough and does not mean causation. Still, with the experience and the aforementioned facts, economic policymakers should learn from the free countries that have proven to be more resilient than the non-free countries and build economic systems that will be able to withstand shocks and recover from them. The future will, for sure, bring many new challenges, either medical, social or the safety ones. The economic systems, national and subsequently global, must be prepared for them.

REFERENCES

1. Vigna P, Chilkoti A, Winning D. Stocks Fall More Than 7% in Dow's Worst Day Since 2008. [Online].; 2020. Available from: <https://www.wsj.com/articles/asian-stock-markets-in-early-monday-sell-off-after-saudi-arabias-decision-to-cut-most-of-its-oil-prices-11583713399#:~:text=The%20Dow%20Jones%20Industrial%20Average,2%2C000%20points%20in%20a%20session.>
2. Holling CS. Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 1973; p. 1-23.
3. The Heritage Foundation. About the index. [Online].; 2020 [cited 2020 September 27]. Available from: <https://www.heritage.org/index/about>.
4. Simmie J, Martin R. The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010; 3: p. 27-43.
5. Hallegatte S. Economic Resilience, Definition and Measurement. 2014 May.
6. Goetz S, Fleming D, Han Y. The Conversation. [Online].; 2016. Available from: <https://theconversation.com/what-makes-one-economy-more-resilient-than-another-54374>.
7. Briguglio L, Cordina G, Bugeja S, Farrugia N. Conceptualizing and measuring economic resilience. In Briguglio L, Cordina G, Bugeja S, Farrugia N. *Building the economic resilience of small states*. Blata I-Bajda: Formatek Ltd.; 2006. p. 265-287.
8. Briguglio L, Cordina G, Farrugia N, Vella S. Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements. *Oxford Development Studies*. 2009 September; 37(3).
9. Sondermann D. Towards More Resilient Economies: The Role of Well-Functioning Economic Structures. 2016 November.
10. OECD. Quarterly National Accounts: Quarterly Growth Rates of real GDP, change over previous quarter. [Online].; 2020. Available from: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=350>.
11. Baldwin R, Weder di Mauro B. Introduction. In *Economics in the Time of COVID-19*. London: CEPR Press; 2020. p. 1-29.

12. Bluedorn J, Chen W. IMFBlog. [Online].; 2020. Available from: <https://blogs.imf.org/2020/05/18/making-economies-more-resilient-to-downturns/>.
13. Duval R, Elmeskov J, Vogel L. Structural Policies and Economic Resilience to Shocks. OECD Working Paper. 2007 July 16.
14. Hill, Wolman H, Wial H. Exploring Regional Economic Resilience. 2008..
15. Jenny F. Economic resilience, globalisation and market governance: Facing the Covid-19 test. COVID ECONOMICS. 2020;(1): p. 64-78.

Appendix 1

Empirical data

Country	Q1 GDP growth rate	Q2 GDP growth rate	IEF position	Cumulative GDP growth
Hong Kong	-5.3	-0.1	2	-5.4
New Zealand	-1.4	-12.2	3	-13.6
Australia	-0.3	-7	4	-7.3
Switzerland	-2.6	-6.2	5	-8.8
Ireland	-2.1	-6.1	6	-8.2
UK	-2.2	-20.4	7	-22.6
Denmark	-2	-6.9	8	-8.9
Canada	-2.1	-11.5	9	-13.6
Estonia	-2.2	-5.6	10	-7.8
Taiwan	-1.03	-1.4	11	-2.43
Netherlands	-1.5	-8.5	14	-10
Chile	-4.1	-13.2	15	-17.3
Lithuania	2.4	-3.7	16	-1.3
USA	-5	-31.7	17	-36.7
Finland	-1.9	-4.5	20	-6.4
Czech Republic	-2	-10.7	23	-12.7
South Korea	-1.3	-3.2	25	-4.5
Israel	-1.8	-8.2	26	-10
Germany	-2.2	-11.7	27	-13.9
Austria	-2.8	-13.3	29	-16.1
Japan	-0.6	-7.9	30	-8.5
Latvia	-1.5	-9.6	32	-11.1
Belgium	-2.4	-14.5	48	-16.9
Portugal	-2.3	-16.5	56	-18.8
Spain	-4.1	-22.1	58	-26.2
Hungary	-0.4	-14.5	62	-14.9
France	-5.7	-19	64	-24.7
Serbia	-0.5	-9.2	65	-9.7
Mexico	-1.2	-17.3	67	-18.5
Turkey	-0.1	-11	71	-11.1
Italy	-5.5	-17.3	74	-22.8
Croatia	-1.3	-14.9	84	-16.2
Montenegro	2.7	-20.2	91	-17.5
Russia	1.6	-8.5	94	-6.9
Greece	-0.7	-14	100	-14.7
China	-10	-11.5	103	-21.5
South Africa	-1.8	-51	106	-52.8
Brazil	-2.5	-9.7	144	-12.2
Argentina	-4.2	-16.2	149	-20.4
Iran	-6.4	-4.1	164	-10.5
Algeria	-3.9	-7.1	169	-11

EKONOMSKA SLOBODA I OTPORNOST TOKOM PANDEMIJE KOVID-19

Autor: NIKOLA VIDOVIĆ

E-mail: nikola.vidovic@student.ef.unibl.org

Mentor: prof. dr Siniša Kurteš

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Apstrakt: Pandemija bolesti kovid-19 bila je egzogeni ekonomski šok koji je pričinio, te i dalje pričinjava štetu privredama širom svijeta. Zbog „velike blokade“ su izgubljeni životi, radna mjesta i blagostanje. Međutim, ona nije jednako uticala na sve ekonomije. Neke su bile otpornije na ovaj šok od drugih. Ovaj rad analizira povezanost ekonomske slobode zemlje, mjerenu Indeksom ekonomske slobode, sa padom BDP u prva dva kvartala 2020. Analiza pokazuje da su ekonomski slobodne zemlje pretrpjele manji pad BDP od onih koje se ne smatraju slobodnima.

Ključne riječi: Ekonomska sloboda; liberalne ekonomije; indeks ekonomske slobode; ekonomska otpornost; kovid-19; kovid-19 ekonomija.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

3(082)

НАУЧНО-стручни скуп Студенти у сусрет науци - StES (13 ; Бања
Лука ; 2020)

Društvene nauke : zbornik radova / 13. Naučno-stručni skup
Studenti u susret nauci - StES 2020, Banja Luka 2020. = Social Sciences
: proceedings / 13th scientific conference Students encountering science
- StES 2019 ; [urednice Katarina Veselinović, Jelena Vučić, Sara Vučić].
- [Banja Luka] : Univerzitet u Banjoj Luci : Studentski parlament
Univerziteta u Banjoj Luci, 2020 (Banja Luka : Mikro print). - 355 стр. :
илустр. ; 21 см. - (Društvene nauke, ISSN 2637-1960, ISSN 2637-1944)

Радови на срп. и енгл. језику. - Текст лат. и ћир. - Тираж 32. -
Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99976-49-11-9

COBISS.RS-ID 130007297